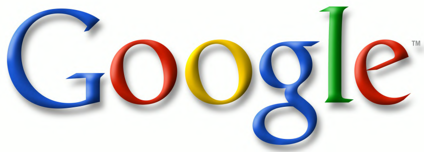

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08233083 2

Dr M. L. DE BOER.

BEKNOPT LEERBOEK

DER

ALGEMEENE

GESCHIEDENIS

Digitized by Google

1. History, General

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Beknopt Leerboek

DER

Algemeene Geschiedenis,

DOOR

Dr. M. G. DE BOER,

Leeraar aan de 4e H. B. S. met 3-j. cursus te Amsterdam.

VIERDE DRUK.

NEW YORK PUBLIC LIBRARY

P. NOORDHOFF. — 1907. — GRONINGEN.

Digitized by Google

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
496288 A
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1930 L

Digitized by Google

UIT HET VOORBERICHT VAN DEN EERSTEN DRUK.

Bij het samenstellen van dit leerboek, dat niet den leeraar overbodig wil maken, maar dezen integendeel zoo vrij mogelijk wil laten bij een mondelinge behandeling der leerstof, zijn Oudheid en Middeleeuwen slechts in groote trekken geschetst om tijd te winnen voor een meer uitvoerige behandeling der Nieuwe-Nieuwste Geschiedenis.

Een tweetal redenen leidden mij hiertoe. Vooreerst de overweging, dat voor het begrijpen van den tegenwoordigen toestand vooral de kennis van die tijden, die nog niet ver achter ons liggen, noodig is. Verder moet men m. i. rekening houden met het verschil in ontwikkeling tusschen leerlingen der laagste en die der hoogste klassen en de leerstof geleidelijk in moeilijkheid laten toenemen, door zich in den aanvang tot het allerbelangrijkste te bepalen en eerst later meer in details te treden.

Wat betreft het opnemen van feiten heb ik mij zooveel mogelijk beperkt, daar het ontwikkelende van het onderwijs in de geschiedenis toch niet kan liggen in het leeren kennen van een groot aantal slagen en verdragen, maar in het leeren opmerken van verband tusschen de gebeurtenissen onderling. Tal van jaartallen zijn ook opgenomen minder met het doel om gememoriseerd te worden, dan om meer omslachtige tijdsbepalingen te vermijden. Door het aangeven van titels voor de alinea's heb ik gemeend de leerlingen het overzicht der les gemakkelijk te maken.

Mijn hartelijken dank aan mijn collega, den Heer L. J. de Wilde, voor zijne wenken, die het boekje zeer ten goede zijn gekomen; eveneens aan den Heer A. W. Geerling, leeraar aan de Kweekschool voor onderwijzers te Amsterdam, die mij bij het nazien der proeven trouw ter zijde heeft gestaan.

1900.

VOORBERICHT VOOR DEN VIERDEN DRUK.

Voor den vierden druk is de tekst op verschillende plaatsen eenigszins vereenvoudigd en tot aan den jongsten tijd bijgewerkt.

1907. De B.

---

30 X 4 18

Digitized by Google

Digitized by Google

INHOUD.

Digitized by Google

DE MIDDELEEUWEN.

DE NIEUWE GESCHIEDENIS.

Digitized by Google

DE NIEUWSTE GESCHIEDENIS.

Digitized by Google

Digitized by Google

INLEIDING.

Het doel der geschiedenis. De wetenschap, die zich bezig houdt met de geleidelijke ontwikkeling der menschheid, noemt men de geschiedenis. Haar doel is na te gaan, hoe deze heeft plaats gegrepen en welke invloeden op haar hebben ingewerkt, om daardoor te komen tot een beter begrijpen der tegenwoordige toestanden.

Haar omvang. Een belangrijk deel van deze ontwikkeling ontsnapt echter aan onze waarneming, omdat uit de vroegste tijden geen berichten tot ons zijn gekomen. Omtrent deze vóórgeschiedenis hebben opgravingen ons wel een en ander medegedeeld, maar onze kennis daarvan is niettemin zeer beperkt [1]). Ook hebben niet alle volken een rol in de wereldgeschiedenis gespeeld; vele, die tot op heden onbeschaafd zijn gebleven of geheel op zich zelf hebben gestaan, kunnen we voor ons doel buiten beschouwing laten. Het is vooral één volkengroep, het Kaukasische ras, die in hooge mate tot het ontstaan der tegenwoordige toestanden heeft meegewerkt; van de andere zullen we, of in 't geheel niet, of slechts bij uitzondering melding maken.

Vroegste ontwikkeling. Niet alle volken waren van den beginne af even geschikt voor verdere ontwikkeling. Over de vraag, hoe deze plaats greep, loopen de gevoelens uiteen. Men vermoedt echter, dat de nog woeste stammen zich in den beginne vooral met jacht en visscherij hebben bezig gehouden, dat sommige daarvan naar meer geregelde middelen van bestaan hebben omgezien en die gevonden hebben in het verzorgen en aankweeken van vee. Waar de daarvoor geschikte diersoorten ontbraken, zooals in Australië, was de weg voor verdere ontwikkeling afgesneden. De stammen, die de veeteelt beoefenden, bleven zwerven, daar ze telkens gedwongen werden nieuwe

[1]) Platen-atlas Vaderl. Gesch.: Fig. 2—8.

Digitized by Google

weideplaatsen voor hun vee op te zoeken (nomaden-volken). Dit werkte de verdere ontwikkeling natuurlijk tegen.

't Ontstaan van staten. Anders werd het, toen men aan landbouw ging doen. Nu koos men langzamerhand op plaatsen, die daarvoor bijzonder geschikt waren, b.v. aan rivieren, waar men vruchtbare slib aantrof, vaste woonplaatsen. Men zocht de woningen beter in te richten; men ging over tot verdeeling van den arbeid; de verschillende producten werden geruild; er ontstond handel en eindelijk industrie. Het ontgonnen gebied moest tegen indringers verdedigd worden; meer en meer kwam men tot samenwerking; er ontstonden staten, die veelal door één persoon bestuurd werden.

Tijdrekening. Reeds vroeg waren de grondslagen van de tijdrekening bekend: de dag (de duur van een wenteling der aarde om haar as); de maand (de tijd, welken de maan noodig heeft voor een wenteling rondom de aarde); het jaar (de duur van een wenteling der aarde om de zon). Het beginpunt nam men zeer verschillend; vele volken rekenden naar de regeeringsjaren van hun vorsten; de Israëlieten namen als beginpunt het jaar, door hen als dat van de schepping der wereld aangenomen; de Romeinen dat, waarin zij de stichting van hun stad stelden, nadat zij eerst langen tijd de jaren naar hun consuls hadden genoemd; sedert de Middeleeuwen is de Christelijke jaartelling, die als beginpunt de geboorte van Christus aanneemt, de algemeen gebruikelijke geworden.

Ook de aanvang van het jaar is in den loop der tijden zeer verschillend geweest; de Romeinen beschouwden Maart als de eerste maand (September = zevende); in de Middeleeuwen ving men het jaar langen tijd met het Kerstfeest of het Paaschfeest aan.

Bronnen. Men heeft de geschiedenis geput uit zeer verschillende bronnen. Van de oudste tijden is ons alleen iets door opgravingen en uit overleveringen bekend geworden; uit latere tijden bezitten we opschriften op bouwwerken, werken van geschiedschrijvers, mededeelingen van tijdgenooten, brieven en andere stukken, welke in de archieven bewaard worden. Veel moeite kost het uit die elkaar dikwijls tegensprekende gegevens de waarheid op te sporen.

Digitized by Google

OUDE GESCHIEDENIS.

§ 1. Egypte.

't Ontstaan van den staat. Drieduizend jaar geleden, toen geheel Europa nog door onbeschaafde volken werd bewoond, vond men in Egypte een staat, die reeds eeuwen had bestaan en een vrij hooge beschaving bezat. Door de jaarlijks terugkeerende overstroomingen van den Nijl werd hier in de woestijn een vruchtbaar land geschapen, dat zeer geschikt was voor landbouw. Hier zetten zich reeds vroeg menschen neer, die geleidelijk tot beschaving kwamen. De noodzakelijkheid het vruchtbare land tegen anderen te verdedigen, leidde tot samenwerking, zoodat hier een machtige staat ontstond, waarin groote steden als Memphis en Thebe opkwamen. Herhaaldelijk trachtten vreemde volken het begeerlijke gebied te veroveren, maar telkens wisten de Egyptenaren zich weer te bevrijden.

Groote vorstelijke macht. Zooals in vele staten der Oudheid was hier de macht van den koning (Pharao) zeer groot; zijn onderdanen hadden geen rechten en moesten hem blindelings gehoorzamen. Hij werd als een god vereerd; de priesters echter, die in 't bezit van alle wetenschap waren, oefenden veel invloed op hem uit.

Reusachtige werken. De groote vorstelijke macht maakte het gemakkelijk reusachtige werken te laten uitvoeren, zooals de pyramiden, geweldige koningsgraven uit de vroegste tijden van het rijk (minstens 2800 vóór Christus), besproeiingskanalen, die het Nijlwater over het land brachten, tempels, obelisken en sphinxen, waarvan nog veel bewaard gebleven is [1]). Tal van teekeningen en beeldhouwwerken, opschriften op tempels en geschriften op papyrusriet geven ons een goed denkbeeld van het Egyptische leven, terwijl men ook in de rots-

[1]) Platen-atlas: Fig. 1, 3, 4 en 8.

Digitized by Google

graven en pyramiden bij de gebalsemde lijken (mummies) tal van voorwerpen heeft gevonden. In de negentiende eeuw is de kennis der Egyptische geschiedenis zeer toegenomen, vooral sedert de ontcijfering van het hiëroglyphen-schrift [1]).

Eeuwen lang was Egypte een machtige staat; herhaaldelijk veroverden zijn vorsten groote deelen van Voor-Azië, maar ten slotte werd het land door de Perzen onderworpen (525 v. Chr.).

---

§ 2. Assyrië en Babylonië.

In Mésopotámië, het land tusschen Euphraat en Tigris, was de bevolking door dezelfde oorzaken reeds vroeg tot ontwikkeling gekomen.

Assyrië. Langen tijd bestond hier het rijk Assyrië, van welks hoofdstad Níniveh nog enkele bouwvallen over zijn. De Assyrische koningen onderwierpen geheel Voor-Azië en zelfs tijdelijk Egypte. Hun rijk, welks deelen door geweld bijeengebracht waren, kon echter slechts door 't zelfde middel in stand gehouden worden; toen het zwakker werd, maakten de onderworpen volken zich vrij; in 606 v. Chr. viel het rijk en werd Niniveh geheel verwoest. In de ruïnen van deze stad heeft men in deze eeuw overblijfselen van schitterende paleizen, rijk met beeldhouwwerk versierd, benevens tallooze opschriften in wigge- of spijkerschrift opgegraven [2]).

Babylonië. Het gebied werd verdeeld; de koning van Medië, die reeds de streken ten oosten van de Tigris beheerschte, kreeg het noorden; 't eigenlijke Mesopotamië kwam onder den koning van Babylonië. Deze staat kwam nu tot grooten bloei; veroveraars (Nébucadnézar) breidden het gebied uit; Babylon werd de groote handelsstad, de stapelplaats voor de Indische waren, vanwaar deze naar 't westen gebracht werden; het werd een prachtige stad (de hangende tuinen), waar de bewoners zich echter aan groote weelde overgaven. Reeds in 538 v. Chr. viel ook dit rijk in handen van de Perzen.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 2, 5, 5*, 6, 7, 9 en 10.
[2]) Platen-atlas: Fig. 12.

Digitized by Google

§ 3. Phoeniciërs en Israëlieten.

Semieten. De Babyloniërs en Assyriërs behoorden tot die afdeeling van het Kaukasische ras, die men Semieten noemt. Tot dezelfde groep behoorden ook de verder naar het westen wonende Phoeniciërs en Israëlieten, welke volken, al vormden ze niet zulke groote staten als de tot dusver genoemde, toch een belangrijke rol in de geschiedenis hebben vervuld.

De Phoeniciërs. De Phoeniciërs, die aan de onvruchtbare kust van Syrië woonden, zochten reeds vroeg in den handel een middel van bestaan. Zij brachten de waren uit het binnenland (Babylon) en uit Egypte naar hun havens Tyrus en Sidon, om ze met de voortbrengselen van eigen industrie [1]) naar alle kusten der Middellandsche Zee te vervoeren. Hun koloniën lagen overal verspreid, op Cyprus, in Noord-Afrika en in Spanje; de voornaamste was Carthago. In deze steden leerden de onbeschaafde bewoners der omstreken de beschaving van het Oosten kennen. De Phoeniciërs waren bekend door hun gewetenloosheid en vermetelheid; zij bezochten ver verwijderde zeeën en waagden zich op den Atlantischen Oceaan; zelfs schijnen zij op last van een Egyptisch koning Afrika te hebben omgezeild.

Verlies der onafhankelijkheid. De Phoenicische steden hebben herhaaldelijk haar onafhankelijkheid met kracht tegen de Assyrische en Babylonische vorsten verdedigd; zij werden echter ten slotte door Nebucadnezar onderworpen; later kwamen zij met Babylon onder de heerschappij der Perzen.

Ook toen nog bleef de handel der Phoeniciërs van groote beteekenis; nog lang zijn zij de voornaamste kooplieden van hun tijd gebleven, tot zij eindelijk door de Grieken overvleugeld werden.

De Israëlieten. Aan de Phoeniciërs verwant waren de Israëlieten, die oostelijker in het binnenland woonden. Uit Mesopotamië afkomstig, hadden ze zich onder Abraham met hun kudden naar Kanaän begeven. Later trokken ze naar Egypte [2]), waar ze den landbouw leerden beoefenen; door de Egyptenaren onderdrukt, verlieten ze onder Mozes het land weer en ver-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 13*, 14 en 15.

[2]) Platen-atlas: Fig. 10* en 11.

Digitized by Google

overden, nadat zij lange jaren in de woestijn hadden rondgezworven, ten tweeden male Kanaän. Daarbij hadden zij een zwaren strijd te voeren met de daar wonende volken, o. a. met de Philistijnen; zij werden aangevoerd door richteren (Simson, Samuel), die in tijden van gevaar aan het hoofd traden. Tijdens hun omzwervingen in de woestijn hadden zij op den berg Horeb wetten gekregen, de tien geboden, de grondslagen van hun godsdienst.

Instelling van het koningschap. Het volk verlangde evenwel een koning aan het hoofd, en Samuël zalfde als zoodanig Saul, die echter door twisten met den man, aan wien hij zijn kroon dankte, werd bemoeilijkt. Onder zijn opvolgers David en Salomo, ± 1000, kwam het Israëlietische rijk tot grooten bloei. De hoofdstad werd Jerusalem, dat vooral onder Salomo door prachtige gebouwen versierd werd (de tempel). David zoowel als Salomo waren wegens hun wijsheid beroemd en namen een hooge plaats onder de vorsten van hun tijd in.

Ondergang van het rijk. De pracht en verkwisting, welke aan het hof heerschten, maakten echter het volk, dat onder zware belastingen gebukt ging, ontevreden. Kort na Salomo's dood kwam een deel van het rijk tegen zijn zoon in verzet en scheidde zich af als het rijk der 10 stammen (Israël). Slechts een klein gedeelte (Juda) bleef het oude geslacht trouw. Spoedig kwamen beide rijken in verval. Eerst werd het rijk der 10 stammen door Assyrië veroverd [1]; de voornaamste bewoners werden in ballingschap weggevoerd. Kort na den val van Assyrië werd ook Juda door Nebucadnezar veroverd, door wien eveneens vele bewoners naar Babylon gebracht werden. De koning der Perzen, Cyrus, gaf de Joden na de verovering van Babylon vergunning naar Jerusalem terug te keeren; voortaan moesten zij echter het Perzische gezag erkennen.

---

§ 4. Perzië.

De Perzen. We zagen reeds, hoe Medië bijdroeg tot den val van het Assyrische rijk. Een halve eeuw na den ondergang

[1]) **Platen-atlas: Fig. 12.**

Digitized by Google

van Niniveh wisten de Perzen, die nauw aan de Mediërs verwant waren, zich onder Cyrus van hen vrij te maken en Medië te veroveren (558 v. Chr.).

Cyrus. Onder Cyrus werd Perzië al spoedig een staat van groote beteekenis. Het koninkrijk Lydië, in Klein-Azië gelegen, werd veroverd (koning Croësus) en weldra volgde ook Babylonië, zoodat de Perzische koning geheel Voor-Azië beheerschte. Hij volgde een zeer verstandige staatkunde en trachtte de onderworpen volken met zijn heerschappij te verzoenen, zooals de Israëlieten en de Phoeniciërs, die veel aan hem te danken hadden.

Cambyses. Zijn zoon Cambýses trad veel minder bedachtzaam op. Hij onderwierp in 525 de Egyptenaren, maar kon dit trotsche volk niet voor zich winnen; nooit heeft het zich met de Perzische heerschappij verzoend en voortdurend naar herstel der onafhankelijkheid gestreefd.

Darius. Na den plotselingen dood van Cambýses kwam het rijk in groote verwarring, tot de orde hersteld werd door Daríus [1]) (521—485). Deze trachtte aan Perzië, nu een wereldmacht geworden, een geregeld bestuur te geven, door het in provinciën, onder stadhouders (satrapen) staande, te verdeelen. Ook zorgde hij voor aanleg van verkeerswegen. Tot ongeluk van Perzië zocht hij zijn macht in westelijke richting uit te breiden en kwam daarbij in botsing met de Grieken, die hij echter evenmin als zijn zoon Xerxes wist te onderwerpen.

Achteruitgang van het rijk. Onder zijn opvolgers ging het rijk zeer achteruit; dit was vooral te wijten aan het wanbestuur dezer koningen. De vorst werd door zijn onderdanen bijna als een godheid behandeld, maar hij zelf was dikwijls een werktuig van zijn hovelingen. Het volk was weerloos prijsgegeven aan de hebzucht der satrapen; deze werden meer en meer zelfstandig en bestreden elkaar onderling. De Grieken traden bovendien weldra als aanvallers op, en ten slotte bezweek het rijk voor de aanvallen van Alexander de Groote (331 v. Chr. [2]).

---

[1]) **Platen-atlas: Fig. 13.**
[2]) **Platen-atlas: Fig. 44.**

Digitized by Google

§ 5. Godsdiensten in de staten van het Oosten.

Veelgodendom. Door bijna alle tot dusver besproken volken werden talrijke goden vereerd, meestal, in verband met de natuur van het land, natuurkrachten, die men zich als bovenaardsche wezens voorstelde. Zoo werd in Egypte vooral de zon vereerd onder verschillende namen als Ra, Ptah en Ammon; daarnaast het vruchtbare land (Isis) en de levenwekkende Nijl (Osiris); bovendien vereerde men nog heilige dieren, de kat, den ibis en op enkele plaatsen den krokodil en een bijzonder geteekende stier, den apis [1]). Ook bij andere volken vinden we verschillende goden naast elkaar vereerd, bij de Phoeniciërs [2]) o. a. Baäl en Moloch, wier dienst menschenoffers eischte.

Godsdienst der Perzen. Bij de Perzen treffen we een veel hooger staanden godsdienst aan; men vereerde in den god Ormoesd het begrip van het goede, de waarheid en het licht; in Ahriman daarentegen achtte men het kwade, de leugen en de duisternis verpersoonlijkt. Beide goden hadden hun dienaren en bestreden elkaar onderling, zoodat al het bestaande in twee groepen verdeeld was: de dienaren van Ormoesd, nl. goede menschen, nuttige dieren en planten, het water en de vruchtbare aarde, en die van Ahriman, die de slechte menschen, de roofdieren, de vergiftige planten en de woestijn aan zijn zijde had. [3]).

Eéngodendom. Bij de Israëlieten echter treffen we reeds vroeg het geloof aan één God, Jahve, aan. Dikwijls schenen de goden der buren ook bij hen in aanzien te zullen komen, vooral na de splitsing van het rijk, maar vooral door den invloed der profeten behaalde het oude geloof telkens weer de overwinning, zoodat het zich tot op den huidigen dag heeft staande gehouden. Onder invloed van dezen godsdienst zijn later het Christendom en de Mohammedaansche leer ontstaan.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 5, 5* en 10.
[2]) Platen-atlas: Fig. 16.
[3]) Zie Fig. 15, waar een leeuw (dienaar van Ahriman) gedood wordt. Rechts in den rand een Egyptische godheid.

Digitized by Google

§ 6. De Grieken.

Woonplaatsen. We zagen, dat de Perzen bij hun poging om hun macht over den Hellespont uit te breiden in botsing kwamen met de Grieken. Dit volk, dat zich zelf Hellénen noemde, woonde in het zuidelijk deel van het Balkanschiereiland en verder op de eilanden en langs de kusten der Middellandsche, Aegaeische en Zwarte Zee.

Gesteldheid van het land en invloed daarvan op de bewoners. De ligging en de gesteldheid van Griekenland waren in veel opzichten zeer voordeelig. Diep door de zee ingesneden, met tal van voortreffelijke havens, door reeksen eilanden verbonden met Azië, lag het uitstekend voor het verkeer met dit werelddeel. De bergachtige gesteldheid maakte daarbij de verdediging gemakkelijk, zelfs tegen een overmacht. De Hellenen waren zeer begaafd; zij namen weldra de beschaving van het Oosten over, om deze verder zelfstandig te ontwikkelen en op hun beurt naar het Westen over te brengen.

Verbrokkeling. De sterke geleding en de bergachtige gesteldheid van het land werkte het ontstaan van één staat tegen; Griekenland is steeds in tal van kleine staatjes verdeeld geweest. Vele van deze hebben nooit een belangrijke rol gespeeld; het waren vooral de staten aan of bij de oostkust gelegen, die groote beteekenis kregen: Sparta, Corinthe en Athene.

Godsdienst. Al ontbrak dus de staatkundige eenheid, toch voelden de Grieken zich één volk. Daartoe droeg in de eerste plaats de godsdienst bij, welke overal in hoofdzaak dezelfde was, al trad niet overal de vereering van dezelfde goden op den voorgrond. De Grieken dachten zich deze als wezens, die ver boven de menschen stonden, maar toch ook hun ondeugden bezaten en aan het noodlot onderworpen waren. De koning der goden was Zeus, die met zijn vrouw Hera op den Olympus (in Thessalië) troonde, omringd van de andere goden, waaronder Pallas Athene (de godin der wijsheid), Apollo (de god van het licht en van de dichtkunst) en Hermes (de bode der goden en de god van den handel en van de dieven). Tusschenpersonen tusschen de goden en de menschen waren de halfgoden, als

Digitized by Google

Héracles en Théseus, wier daden in de mythologie beschreven worden [1]).

Orakels. Eigenaardige instellingen waren de orakels, vooral dat van Delphi, aan welks voorspellingen, die, naar men meende, van Apollo afkomstig waren, groote waarde gehecht werd.

Taal en spelen. Ook de gemeenschappelijke taal, waarin men trouwens verschillende dialecten onderscheidde, droeg bij tot versterking van het eenheidsgevoel; zoo ook de nationale spelen, vooral die te Olympia, waaraan alleen Grieken mochten deelnemen en die door talloozen werden bezocht. Om de vier jaren werden daar wedstrijden gehouden, en van alle zijden kwamen de Grieken die bijwonen. Deze spelen namen zulk een belangrijke plaats in het leven der Grieken in, dat later zelfs de tijd in Olympiaden (tijdruimten van vier jaar) werd ingedeeld [2]).

De Sagentijd. Het begin der Grieksche geschiedenis is in nevelen gehuld. Sagen, vooral door dichters (Homérus) voor 't nageslacht bewaard, verhalen van groote ondernemingen (den tocht der Argonauten, den Trojaanschen oorlog), waarin halfgoden en helden een groote rol spelen (Achilles, Odysseus). Opgravingen hebben aan het licht gebracht, dat reeds in die oude tijden op sommige plaatsen, vooral te Mycene, een hooge beschaving werd gevonden [3]).

Volksstammen. Daarna is het land door groote volksverhuizingen in beroering gebracht, waarvan ons echter zeer weinig bekend is. In historische tijden onderscheiden we in Griekenland een drietal volksstammen, die onderling in menig opzicht verschilden.

Het zuiden en oosten van de Peloponnésus werd bewoond door Doriërs, die de oude bewoners van het land aan zich onderworpen hadden; het oosten van Hellas met vele eilanden was ingenomen door de zeevarende Joniërs; de rest van het land was in hoofdzaak in 't bezit der oude bevolking, de Aeoliërs, gebleven. Bovendien vond men langs alle kusten van de Middellandsche Zee en de Zwarte Zee Grieksche koloniën,

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 20, 21, 24, 25, 26, 32 en 33.
[2]) Platen-atlas: Fig. 32, 36.
[3]) Platen-atlas: Fig. 17, 18 en 19.

Digitized by Google

die op den duur belangrijke steunpunten voor den handel werden. Zij waren geheel zelfstandig, al gingen ze soms in moeilijke tijden bij de moederstad steun zoeken. De westkust van Klein-Azië was bezaaid met Grieksche steden, die op den duur onder Perzië kwamen; het zuiden van Italië droeg zelfs den naam van Groot-Griekenland [1]).

---

§ 7. Sparta en Athene.

Wetten van Lycurgus. In het zuiden van Griekenland, de Peloponnésus, vond men een landschap, Laconië geheeten, welks bewoners, naar de hoofdplaats Spartanen genoemd, veel invloed in Griekenland hebben uitgeoefend. Dit dankten ze vooral aan hun wetten, aan Lycúrgus (9de eeuw) toegeschreven; deze maakten Sparta tot een krachtig georganiseerden staat, welks bewoners geheel voor de gemeenschap leefden. De eigenlijke burgers wijdden zich geheel aan den krijg; hun velden werden door slaven (heloten) bebouwd. Als tusschenklasse tusschen de burgers en de heloten had men nog schatplichtige boeren, die geen invloed op de regeering hadden. De opvoeding der kinderen was aan den staat getrokken; alleen op de ontwikkeling van het lichaam werd hierbij gelet; reeds vroeg werd hun geleerd honger en dorst, vermoeienissen en pijn zonder klagen te doorstaan. Huiselijke gezelligheid kenden de Spartanen niet (gemeenschappelijke maaltijden); weelde was streng verboden en aan geestesbeschaving werd niet gedacht; men leefde alleen voor den strijd.

Bestuur. In naam stonden twee koningen, gewoonlijk elkaar vijandig gezind, aan 't hoofd; zij waren de opperbevelhebbers in den krijg. Op 't bestuur hadden ze echter weinig invloed; dit berustte bij een vijftal hooge ambtenaren (ephoren) en bij den Raad der Ouden, uit aanzienlijke burgers bestaande. De burgers hadden wel stem in de volksvergadering, maar deze bezat weinig macht. Niet als in het Oosten vinden we hier dus

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 47.

Digitized by Google

onbeperkte vorstenmacht; de macht was hier in handen der aanzienlijken (aristocratische staatsregeling).

Sparta krijgt de hegemonie. De krachtige inrichting van den Spartaanschen staat maakte, dat deze weldra de machtigste was in de Peloponnesus; het westwaarts gelegen Messenië werd na langen strijd onderworpen; de andere staatjes plaatsten zich vrijwillig of gedwongen onder Sparta's leiding of hegemonie.

Athene. In het landschap Attica was reeds vroeg de stad Athene ontstaan. Deze lag een eind van de kust op en om een hooge rots (de acrópolis = hooge stad [1]). Ook hier schijnen eerst koningen te hebben geheerscht, maar weldra werden deze door ambtenaren (archonten) vervangen, die de werkzaamheden van den koning onder zich verdeelden. Langen tijd werd de staat verzwakt door twisten, voortkomende uit de onbillijke staatsregeling en uit de sterke verarming van een deel der bevolking. Toen werd aan Solon opgedragen de wetgeving te hervormen, wat hij op voortreffelijke wijze deed (594 v. C.).

Wetten van Solon. Hij begon met het verzachten van het lot der armen. Alle schulden werden met een vierde verminderd; niemand kon voortaan wegens schuld tot slaaf gemaakt worden. Verder regelde hij de rechten en plichten der burgers. Tot grondslag diende hierbij het grondbezit; wie veel landerijen had, kon de hoogste ambten bekleeden, maar op hem rustten ook zware verplichtingen; wie geen land bezat, kon geen ambten verkrijgen, maar behoefde ook niet in den strijd te trekken. Alle burgers hadden evenwel stem in de volksvergadering, die groote macht bezat; echter moesten de wetten, als ze door de volksvergadering aangenomen waren, door een rechtbank, de Areópagus, waarin de oud-archonten zitting hadden, worden bekrachtigd. Bezit van kapitaal gaf dus geen invloed, evenmin als aanzienlijke geboorte, als er geen landbezit aan verbonden was. Deze regeling was dus niet meer zuiver aristocratisch; op den duur kreeg ook het volk meer rechten, zoodat Athene ten slotte een democratische staat is geworden.

Tyrannen. Toch waren niet alle Atheners tevreden, en van die ontevredenheid maakte een heerschzuchtige, Pisístratus,

[1]) Platen-atlas: Fig. 22.

Digitized by Google

gebruik, om 't bestuur als tyran aan zich te trekken. Zijn bestuur, al was het onwettig, was uitmuntend, maar 't gemis aan vrijheid werd hierdoor niet vergeten, en in 510 werd zijn zoon Híppias weer verdreven.

---

§ 8. De Perzische oorlogen.

Oorzaken van den krijg. Kort daarna geraakte Griekenland in ernstige moeilijkheden met Perzië, toen bestuurd door Daríus. Deze was reeds begonnen in het Balkan-schiereiland veroveringen te maken, toen een stoutmoedige daad van enkele Grieksche staten (o. a. Athene), die hun landgenooten langs de kust van Klein-Azië in een opstand tegen Perzië geholpen hadden, zijn verbittering opwekte. Daardoor werd de botsing, die bij de voortdurende uitbreiding van het Perzische rijk toch vroeg of laat had moeten komen, verhaast.

Eerste ondernemingen. Daríus dacht het kleine landje gemakkelijk te kunnen veroveren. Toen een vloot, die hij uitgezonden had, door storm was vernietigd, zond hij gezanten, om onderwerping te eischen. Verschillende staatjes onderwierpen zich; te Athene en Sparta werden de gezanten echter gedood, zoodat de strijd onvermijdelijk werd. Nog hoopte Daríus in korten tijd zijn doel te bereiken; zijn leger werd echter door de Atheners, hoewel door Sparta in den steek gelaten, bij Márathon (490) geslagen (Miltíades [1]). Hippias, die met Perzische hulp in zijn gezag hersteld dacht te worden, keerde onverrichterzake terug.

Athene maakt zich gereed voor den strijd. Nu bereidde Daríus een groote onderneming voor, maar, eerst door een opstand in Egypte, daarna door den dood des konings, werd de zaak vertraagd, zoodat de Grieken zich op tegenweer voorbereiden konden. Vooral Athene maakte hiervan gebruik. Nadat langdurig getwist was over de vraag, hoe men den vijand 't best kon afweren — Aristídes wilde het leger versterken, Themistocles wilde een groote vloot bouwen — werd de eerste

---

[1]) **Platen-atlas: Fig. 23, 28 en 28*.**

Digitized by Google

bij een volksstemming (schervengerecht) in 't ongelijk gesteld en uit de stad verwijderd, zoodat de laatste zijn plannen kon uitvoeren.

Beslissende strijd. Toch was de toestand in 480, toen Xerxes met een reusachtig leger over den Hellespont trok, vrij wanhopig. De poging, om de Perzen bij de Thermópylae tegen te houden, mislukte, hoe dapper ook Leónidas de bergpas verdedigde. Attica werd bezet, Athene verbrand; de bevolking redde zich op de schepen en eilanden. Toen werd echter de Perzische vloot door Themístocles in de nauwe baai van Sálamis gelokt en daar verslagen, en Xerxes keerde, voor opstand in eigen land bevreesd, ontmoedigd terug. Het door hem achtergelaten leger was echter nog voor Griekenland een groot gevaar, tot het in 479 bij Plataeae verslagen werd.

Het verbond van Delos. Nu gingen de Grieken den krijg aanvallend voeren; onder leiding van Sparta ging men de Grieksche koloniën langs de Aegaeische zee bevrijden. Daarbij maakten de Spartanen zich echter zeer gehaat en toen de Spartaansche bevelhebber, Pausánias, die met Perzië heulde, onverwacht teruggeroepen werd, schaarden de kuststaten zich onder leiding van Athene en sloten den Attischen Zeebond, waarin Athene de hegemonie verkreeg (476). 't Middelpunt werd het eilandje Delos, waar ook de bondskas bewaard werd. Het doel van den Bond was 't voeren van den strijd tegen Perzië; voor dit doel leverde men bijdragen in schepen of geld, welke door Aristídes tot aller tevredenheid werden vastgesteld.

---

§ 9. De opkomst van Athene.

Athene wordt een groote zeemogendheid. De overwinning in den strijd was vooral te danken aan de krachtige inspanning van Athene; Sparta had herhaaldelijk zijn plichten verzuimd en, alleen op zelfbehoud lettend, de bondgenooten in den steek gelaten. Daarvan droeg het nu de gevolgen. Dank zij Themistocles was Athene een groote zeemogendheid geworden; dezelfde staatsman liet daarop de stad door sterke muren omringen,

Digitized by Google

terwijl als haven de **Piraeüs** werd gekozen, weldra daarop door muren met Athene verbonden. Themistocles, een talentvol, maar onbetrouwbaar man, verloor echter weldra zijn invloed en werd zelfs door zijn stadgenooten wegens vermeend verraad verbannen.

Athene en Sparta. Leider van Athene werd nu Cimon, de zoon van Miltiades, die zich de vernedering van Perzië tot levensdoel gesteld had en daarbij den steun van geheel Griekenland zocht. Sparta was evenwel zeer naijverig op het snel opkomende Athene en zocht het op elk gebied tegen te werken. 't Gevolg daarvan was, dat in Athene een partij opkwam, die alleen op de belangen van deze stad lette, die Athene verheffen wilde ten koste van Sparta. De leider van deze politiek was Péricles, en de krenkingen, welke de Atheners van de Spartanen ondervonden, veroorzaakten, dat Cimon veel van zijn invloed verloor, terwijl Pericles de leiding der zaken kreeg (± 460).

De politiek van Pericles. Pericles [1]), een der grootste staatslieden, die de historie kent, spande alle krachten in voor den bloei van zijn vaderstad. Terwijl de stad zeer versterkt werd, zocht hij Athene's invloed in den Bond uit te breiden. Vele bondgenooten, die tot dusver schepen geleverd hadden, verleenden voortaan geldelijken steun, waardoor zij, daar de bondskas naar Athene gebracht werd, schatplichtigen schenen. Uittreding uit den Bond was niet geoorloofd; kwamen zij in opstand, dan werden zij met geweld onderworpen.

Athene wordt een democratische staat. Verder zorgde hij voor uitbreiding van den invloed van het volk op de regeering. Toen de lagere bevolking op de vloot meegestreden had voor het vaderland, had zij op voorstel van Aristídes toegang tot de ambten gekregen. Nu werd zij door het uitbetalen van presentiegelden in staat gesteld de volksvergaderingen bij te wonen en in de rechtbanken zitting te nemen. Aan de Areópagus werd het recht ontnomen de besluiten der volksvergadering te vernietigen.

Bloei van de kunst. Veel deed Pericles voor de kunst. Door voortreffelijke kunstenaars liet hij de stad met heerlijke bouwwerken versieren. Zoo verrees op de burchthoogte een prachtige

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 39.

Digitized by Google

tempel voor Pallas Athene, het Parthenon, door Phidias rijk met beeldhouwwerk versierd; in den tempel stond een beeld van de godin, door denzelfden kunstenaar uit goud en ivoor samengesteld. Men bereikte de Acropolis door marmeren poortgebouwen, de Propylaeën [1]).

Het tooneel. Op aandrang van Pericles werden aan de arme burgers van staatswege de entreegelden voor den schouwburg geschonken. Deze was meer een plaats voor ontwikkeling dan voor uitspanning; in de treurspelen leerde het volk de oude mythologische verhalen en de geschiedenis van het land kennen; de blijspelen behandelden de politieke vragen van den dag. De treurspelen van Sophocles zijn van zoo aangrijpende schoonheid, dat ze nu nog het publiek boeien [2]).

Wetenschap. Ook op ander gebied trouwens zijn de Atheners baanbrekers voor latere geslachten geweest, zoo hebben de lessen van den grooten denker Socrates [3]), die vooral door zijn leerling Plato voor het nageslacht bewaard zijn, grooten invloed uitgeoefend op de wijsbegeerte van later tijden. Zelden heeft een volk een bloei gekend als Athene onder Pericles [4]).

---

§ 10. De val van Athene.

Bloei van Athene. Lange jaren bestuurde Pericles, steunende op den invloed van zijn welsprekendheid in de volksvergadering, zijn vaderstad. Steeds nam deze in bloei toe; de Atheensche handel overschaduwde dien van alle andere steden; voortdurend werden nieuwe koloniën in den Attischen Zeebond opgenomen.

Naijver van Sparta. Reeds lang had Sparta naar een gelegenheid uitgezien, om Athene te vernederen; telkens dreigde de strijd tusschen beide staten uit te breken, en het was duide-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 20, 22, 28, 29, 46.
[2]) Platen-atlas: Fig. 34, 37, 38.
[3]) Platen-atlas: Fig. 41.
[4]) Voor de lichamelijke en geestelijke opvoeding zie Fig. 30 en 31.

Digitized by Google

delijk, dat een botsing tusschen deze machten, die beide naar het oppergezag streefden, niet kon uitblijven.

Peloponnesische oorlog. In 431 brak de strijd eindelijk uit. Athene was door Pericles uitstekend gewapend; het kon vertrouwen op zijn sterke muren en op een geduchte vloot; van de bondgenooten waren echter vele ontevreden over Athene's heerschzucht. De Spartanen genoten den steun van bijna alle staten van de Peloponnesus en van enkele in het noorden o.a. van Thebe.

Eerste vijandelijkheden. In 't begin van den oorlog, die van 431—404 duurde, waren de partijen vrijwel tegen elkaar opgewassen; Athene verwoestte met de vloot de vijandelijke kusten; Sparta liet strooptochten houden in Attica, zonder echter Athene zelf, waarheen al het landvolk gevlucht was, aan te vallen.

Rampen. Toen werd Athene echter door groote rampen getroffen. De pest brak uit in de stad en richtte ongekende verwoestingen aan; ook Pericles stierf er aan (429). Terwijl de groote staatsman in zijn laatste dagen met moeite de partijen in bedwang had kunnen houden, braken nu in de ongelukkige stad partijtwisten uit. Niemand was bekwaam genoeg hem te vervangen; enkele koloniën kwamen in opstand en werden slechts met moeite onderworpen, zoodat het een verademing was, toen in 421 Nícias, de leider der vredespartij, een tijdelijken vrede tot stand wist te brengen.

Tocht naar Sicilië. Spoedig stortte Athene zich echter in nieuwe avonturen, vooral door den invloed van den genialen, maar lichtzinnigen Alcibíades. Men mengde zich in twisten op Sicilië, met het doel dit eiland en vooral het machtige Syracúse bij den Attischen Zeebond te voegen (416). Dit wekte Sparta's bezorgdheid, vooral toen Alcibiades, wegens een hem toegedicht misdrijf tegen den godsdienst teruggeroepen van zijn plaats aan 't hoofd van 't leger, naar Sparta ging, om dit te waarschuwen voor Athene.

Hernieuwde strijd. Sparta hervatte nu den krijg; de Atheensche macht ging op Sicilië te gronde; ook de strijd in Griekenland zelf was meestal nadeelig voor Athene. Wel keerde een oogenblik de kans, toen Alcibiades, die zich door zijn loszinnigheid in Sparta onmogelijk had gemaakt, naar Athene terugkeerde, maar weldra werd hij door de wispelturige Atheners opnieuw

Digitized by Google

verdreven, en ten slotte werd de Atheensche vloot in den Hellespont door de Spartanen vernietigd (405).

De vrede. In 't jaar 404 moest Athene, door honger gedwongen, zich overgeven. De vredesvoorwaarden waren hard: de Attische Zeebond verdween; de muren van Athene werden geslecht; een aristocratisch bestuur (de dertig) zou voortaan in de stad heerschen.

---

§ 11. De ondergang van Sparta.

Gevolgen van den oorlog. De Peloponnesische oorlog droeg voor Griekenland wrange vruchten. Het land had verschrikkelijk onder den krijg geleden; de zeden waren ruwer geworden; de gouden eeuw van Griekenland was voorbij. In Athene, waar al spoedig weer een gematigd democratisch bestuur ingesteld was, liet men zelfs den grooten wijze Sócrates ter dood brengen, omdat hij, naar zijne vijanden beweerden, het voorvaderlijk geloof door zijn philosophie had aangetast.

Afstand der koloniën. Bij den vrede was Sparta weer in 't bezit der hegemonie gekomen; de ruwe en trotsche Spartanen traden echter zoo heerschzuchtig op, dat zij weldra meer gehaat werden, dan de Atheners ooit geweest waren.

Toen nu Perzië in oorlog met Sparta kwam, stookte het de andere Grieken op (de Corinthische oorlog, 395—387), en Sparta was gedwongen, om zijn gezag in Griekenland zelf staande te kunnen houden, bij den vrede de koloniën in Klein-Azië aan Perzië af te staan.

Verzwakking van Sparta. De staat der Spartanen was sedert lang niet meer, wat hij vroeger geweest was; de tucht, die van de wetten van Lycurgus uitging, de eenvoud, die den staat krachtig gemaakt had, waren verdwenen. Na den strijd tegen Athene waren groote schatten naar Sparta gebracht; de voorname Spartanen gaven zich aan weelde over; weldra zag men naast enkele rijke burgers tal van verarmde gezinnen. Daarbij ging men voort door heerschzucht de bondgenooten te verbitteren; zelfs waagde men het troepen in Thebe te werpen.

De hegemonie komt aan Thebe. Deze overmoed bracht Sparta

Digitized by Google

ten val. De bezetting werd na enkele jaren weer verdreven (379) en onder leiding van twee groote Thebanen, Epaminóndas en Pelópidas, begon men den strijd tegen Sparta. Door een nieuwe strijdwijze (de schuine slag-orde) brachten zij de Spartanen in verwarring; zij drongen in de Peloponnesus door en bevrijdden de Messeniërs, die, eeuwenlang door Sparta verdrukt, nu gevaarlijke vijanden werden. Zoo vernietigde Thebe Sparta's macht, zonder zich zelf de leiding der Grieksche zaken te kunnen verzekeren. Want toen in den slag van Mantinéa (362) Epaminondas, nadat de overwinning behaald was, sneuvelde, was Thebe niet bij machte de hegemonie te behouden; de grootheid van deze stad was enkel het werk van zijne beide groote burgers.

---

§ 12. De Macedonische heerschappij.

Opkomst van Macedonië. Inmiddels was in het noorden een staat ontstaan, die tot dusver nog niet door de Grieken meegeteld was, Macedonië. Daar regeerde een geslepen en talentvol koning, Philippus, die zich de onderwerping van Griekenland tot taak had gesteld. In Thebe als gijzelaar opgevoed en goed bekend met de Grieksche toestanden, wachtte hij sinds lang op een gelegenheid tot inmenging in de Grieksche aangelegenheden.

Inmenging van Macedonië. Deze werd hem ten slotte gegeven door den heiligen oorlog tegen de Phocenzen. Dit bergvolk, door de priesters van Delphi vervolgd, had den tempel geplunderd en zich door inbezitname van de enorme schatten, hier sinds eeuwen opgehoopt, in staat gesteld huurtroepen aan te werven. Daar men niet bij machte was de tempelroovers te straffen, riep men de hulp van Philippus in, ondanks de waarschuwingen van den Atheenschen redenaar Demósthenes [1]), die op het van Macedonië dreigende gevaar wees. Na onderwerping der Phocenzen (345) kreeg Philippus zitting in het verbond, dat den tempel beschermde, en zag zich dus als Grieksch vorst erkend.

[1]) Platen-atlas: Fig. 40.

Digitized by Google

Macedonië krijgt de hegemonie. Weldra bood zich de gelegenheid aan zijn invloed uit te breiden. Opnieuw in een dergelijke zaak te hulp geroepen, bezette hij een vesting, die de wegen naar Midden-Griekenland beheerschte. Nu begreep men zijn bedoelingen; op aandrang van Demósthenes sloten zich Athene en Thebe aaneen, maar na een verpletterende nederlaag bij Chaeronéa (338) moest men de hegemonie van Macedonië erkennen.

Veroveringsplannen. Mede om zich in Griekenland populair te maken en de aandacht van het volk af te leiden, bereidde Philippus nu een grootsch plan voor, de onderwerping van Perzië, den erfvijand van Griekenland. Vóór hij dit kon volvoeren, werd hij echter door verraad omgebracht (336).

Alexander de Groote. Zijn zoon, Alexander de Groote (336—323), vatte echter de plannen van zijn vader weer op. Zeer talentvol en eerzuchtig, had hij reeds vroeg getoond een krachtigen wil en een onverschrokken moed te bezitten. Nadat hij eerst de opgestane Grieken weer onderworpen had, kon hij den strijd met Perzië aanvaarden.

Zwakheid van Perzië. De zwakheid van het Perzische rijk was in het begin der 4de eeuw v. Chr. treffend aan het licht gekomen. Een broeder van den Perzischen koning had, om dezen van den troon te stooten, een tienduizendtal Grieksche huurtroepen in het hartje der monarchie gevoerd. Hij sneuvelde echter; de aanvoerders der Grieken werden vermoord; toch wisten deze onder leiding van Xenophon zich een doortocht door de overmacht te banen en onder duizend bezwaren zich naar de kust door te slaan (400).

Verovering van Klein-Azië, Syrië en Egypte. In 334 trok Alexander over den Hellespont en versloeg de Perzen reeds dadelijk aan de Granícus. Langs de kust, waar hij de Grieksche koloniën weer bevrijdde, trok hij eerst zuidwaarts, daarna oostwaarts langs Gordium naar Syrië. Ingesloten bij Issus wist hij daar den Perzischen koning voor de tweede maal te verslaan (333 [1]). Zonder naar Darius' aanbiedingen van vrede te willen luisteren, trok hij langs de kust van Syrië, waar hij Tyrus

[1]) Platen-atlas: Fig. 42 en 44.

Digitized by Google

na hardnekkig verzet innam en verwoestte, naar Egypte, waar hij met open armen ontvangen werd. Daar stichtte hij de stad Alexandríë, die weldra allen handel der Phoenicische steden tot zich trok.

Verdere veroveringen. Nadat hij zich zoo in 't bezit der kust gesteld en Griekenland voor invallen verzekerd had, rekende hij verder af met den Perzischen koning; deze, bij Arbéla verslagen (331), vluchtte oostwaarts, maar werd op de vlucht vermoord. Alexander, die zich nu koning van Perzië noemde, stelde zich in 't bezit van 't geheele oosten van het rijk, om daarna tot de verovering van Indië over te gaan. Toen hij over den Indus trok, stiet hij echter op heftigen tegenstand en hoewel hij ook hier overwon, werd hij door de weigering van zijn krijgslieden om hem verder te volgen tot terugkeer gedwongen. Voor een deel zijner troepen bouwde hij op den Indus een vloot, om ze over zee terug te zenden; met de rest keerde hij onder ontzettende bezwaren langs de kust naar Babylon terug.

Pogingen tot organisatie van zijn rijk. Nu kwam nog het moeilijkste deel van zijn taak, het organiseeren van het nieuwe wereldrijk. Alexander trachtte de Grieksche taal en beschaving ook in Perzië te verspreiden, vooral door huwelijken tusschen beide volken en door 't stichten van koloniën; aan de andere zijde nam hij echter de Perzische hofgebruiken over, zeer tot misnoegen van zijn Macedoniërs, die niet gewoon waren als slaven tegenover hun koning te staan. Zoo verkeerde alles in een staat van overgang, en het was zeer de vraag, of zelfs een genie als Alexander de reuzentaak zou kunnen volbrengen, toen de jonge koning door den dood werd weggenomen, zonder erfgenamen na te laten, die in zijn plaats konden treden (323).

Ondergang van het rijk. Deze gebeurtenis gaf aanleiding tot hevigen strijd tusschen zijn veldheeren, die elkaar jarenlang den buit betwistten. De schepping van Alexander ging daarbij teniet en behalve een aantal kleinere staten als Pérgamum, bleven er ten slotte drie groote over, nl. Macedonië, Syrië en Egypte. Het laatste land kwam onder de afstammelingen van Ptolomaeüs, één van Alexanders veldheeren, tot grooten bloei; Alexandríë werd het centrum van den wereldhandel.

Digitized by Google

Ook in West-Azië bleef de taal langen tijd de Grieksche; de onbeperkte macht van den vorst herinnerde echter aan den invloed van het Oosten.

Griekenland. In Athene had men bij de tijding van Alexanders dood beproefd de vrijheid weer te verwerven. De opstand mislukte evenwel, en de Macedonische invloed werd hersteld; Demosthenes bracht zich in ballingschap door vergift om het leven. De beteekenis der Grieksche staten was voor goed verdwenen; verzwakt en onderling oneenig, konden ze niet weer tot bloei komen.

Het Hellenisme. Door den plotselingen dood van Alexander is zijn ideaal, het vormen van een Grieksch wereldrijk, niet in vervulling gekomen. Zijn optreden is echter van groote gevolgen geweest voor de Grieksche beschaving. Door de koloniën had deze zich langs de kusten der Middellandsche Zee verspreid, Alexander opende haar geheel Voor-Azië en Egypte. In deze Grieksche wereld hebben kunst en wetenschap nog geruimen tijd gebloeid; men noemt dezen nabloei der Helleensche beschaving het Hellenisme.

Wetenschap. Het middelpunt van het Hellenisme was niet meer Athene, al bleven ook de Atheensche scholen nog eeuwen lang talrijke leerlingen trekken. Door de bescherming der Ptolomaeën overschaduwde Alexandrië op dit gebied weldra alle andere steden. De werken der Grieksche schrijvers werden hier bestudeerd en toegelicht. In het Museum vonden de geleerden niet alleen ruime gelegenheid tot studie, maar ook huisvesting en onderhoud.

Kunst. Ook de kunst bleef na den ondergang der Grieksche onafhankelijkheid in hoogen bloei verkeeren; de meeste beeldhouwwerken, die tot ons gekomen zijn, dagteekenen uit den tijd van het Hellenisme [1]).

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 43, 49, 50.

Digitized by Google

§ 13. De Romeinen.

De gesteldheid van Italië. Terwijl in Griekenland de belangrijkste deelen van het land naar het oosten gekeerd waren, hebben in Italië, waaronder in de Oudheid alleen het eigenlijke schiereiland werd verstaan, ten allen tijde de westen de zuidkust de oostkust in belang verre overtroffen.

't Ontstaan van Rome. Het was dan ook dicht bij de westkust, dat in den loop der 8ste eeuw een stad ontstond, Rome genoemd, welke op den duur geheel Italië zou beheerschen. De Romeinen schreven de stichting toe aan Rómulus en namen als het jaar der stichting 753 v. C. aan. De ligging van de stad was voor die tijden vrij gunstig; ze was op heuvels gelegen en daardoor beter beveiligd tegen aanvallen en gevrijwaard voor de moeraskoortsen der omgeving; ze lag op een plaats, waar de Tiber voor kleine vaartuigen bevaarbaar werd en door een in den stroom gelegen eiland gemakkelijk over te steken was. Het was bovendien de aangewezen plaats voor de ruiling der producten uit de omgeving; noordwaarts woonden de handeldrijvende en nijvere Etrusken, zuidwaarts o. a. de landbouwende Latijnen en zuid-oostwaarts in het bergland tal van veeteeltdrijvende stammen, o. a. de Sabijnen en de Samnieten.

Bestuur en standen. Van de oudste tijden der stad valt weinig mee te deelen. De sage spreekt van zeven koningen, maar alleen de laatsten dezer rij zijn iets beter bekend. De koning regeerde met behulp van den senaat, een lichaam van ongeveer 300 leden, gekozen uit de eigenlijke burgers der stad, de patriciërs. Naast deze, misschien van de oudste bewoners afstammend, vinden we nog twee klassen, die zich denkelijk later te Rome hadden gevestigd, nl. de plebejers, die wel vrij waren, maar bijna geen staatkundige rechten bezaten, en de cliënten, een soort van half-vrijen, onder bescherming der patriciërs staande. Later smolten de beide laatste klassen samen. Wel kregen de plebejers op den duur stem in de volksvergadering, maar hier waren de stemmen zoo verdeeld, dat de groote grondbezitters, de patriciërs, alles konden beslissen.

Godsdienst. De godsdienst der Romeinen had veel over-

Digitized by Google

eenkomst met dien der Grieken, al hadden de Goden andere namen (Zeus = Jupiter, Hera = Juno, Pallas Athene = Minerva, Hermes = Mercurius) en al dacht men ze minder als personen dan als machten [1]). De toekomst voorspelde men uit de vlucht van vogels en uit de ingewanden van dieren, volgens van de Etrusken overgenomen gebruiken.

Eigenschappen. De Romeinen waren een ruw volk, die als hoofdbezigheid den landbouw beoefenden; vooral muntten zij uit in den krijg; de krijgsgod Mars stond dan ook in hooge achting. Bovendien onderscheïdden ze zich door grooten aanleg voor wetgeving en recht, door groote toewijding aan hun vaderstad en een onverzettelijke energie; daarentegen stonden ze op 't gebied der kunst ver bij de Grieken achter.

---

§ 14. De strijd tusschen de Patriciërs en de Plebejers.

Bestuur der republiek. Volgens de overlevering zou in het jaar 510 de republiek het koningschap hebben vervangen. De plaats van den koning werd voortaan door twee consuls ingenomen, telkens voor één jaar gekozen. In tijden van gevaar echter zou verschil van meening tusschen de consuls een slechten invloed kunnen uitoefenen; dan werd daarom soms voor hoogstens 6 maanden één persoon met onbeperkt gezag als dictátor aan 't hoofd gesteld.

Toestand der plebejers. Deze maatregel was te eerder noodig, omdat de toestand van Rome, aan alle zijden door krijgszuchtige volken omgeven, dikwijls zeer kritiek was. Onophoudelijk moest men tegen de buren strijden, wat vooral voor de arme klasse der plebejers, die dikwijls hun velden verwoest zagen en dergelijke verliezen niet konden dragen, zeer noodlottig was. De buit, meestal in land bestaande, kwam hun niet ten goede, daar dit als staatsland aan de patriciërs werd gegeven. Een hard schuldrecht, de onbillijke rechtspraak en de uitsluiting uit de

---

[1]) Romeinsche tempels uit lateren tijd vindt men afgebeeld in den Platen-atlas, Fig. 54 en 67. Zie ook Fig. 69.

Digitized by Google

ambten verbitterden de plebejers nog meer en zoo ontstond een strijd, die langer dan anderhalve eeuw heeft geduurd.

De eischen der plebejers ingewilligd. Een belangrijk wapen der plebejers in dien strijd was weldra het ambt van volkstribuun, den patriciërs afgedwongen door de bedreiging te zamen de stad te verlaten. De volkstribunen, uit en door de plebejers gekozen, konden dezen tegen willekeur beschermen en besluiten van den senaat door hun veto vernietigen; ze waren onschendbaar. Weldra bleek, welk gebruik de tribunen van hun recht van veto maakten. Zoo dwongen ze omstreeks het midden der 5de eeuw de patriciërs de wetten op schrift te brengen (de 12 tafelen), waardoor aan allen een billijke rechtspraak verzekerd werd. Enkele jaren later werden huwelijken tusschen beide standen veroorloofd en ten slotte verkregen de plebejers zelfs bij de Licinische wetten, dat één der consuls voortaan een plebejer zou moeten zijn. Bovendien zou men een deel der staatslanderijen onder de arme plebejers verdeelen, terwijl hun schulden verlicht zouden worden.

Regeling van het bestuur. Toen het consulaat voor de patriciërs verloren dreigde te gaan, trachten zij dit verlies te herstellen door het scheppen van nieuwe ambten, die alleen door hen zouden worden vervuld. Zoo werden de censoren belast met het toezicht op de zeden en met de indeeling der burgers in klassen, terwijl zij ook zorgden voor het aanvullen van den senaat. Hierin kregen de gewezen consuls en weldra ook de afgetreden praetoren zitting, aan welke laatste de rechtspraak werd opgedragen. Ook deze ambten echter, alsmede de plaatsen in de priestercolleges vielen weldra den plebejers ten deel, en zoo kregen dezen door taai volhouden zonder bloedvergieten volkomen gelijkstelling met de patriciërs (± 300 v. Chr.).

---

§ 15. De verovering van Italië.

Rome's heldentijd. Inmiddels hadden de Romeinen zware oorlogen te voeren met de volken uit de omgeving. De grootste heldendaden werden door hen verricht, en de moed van een Horatius Cocles, van een Mucius Scaevola zijn

Digitized by Google

spreekwoordelijk geworden, ook al is omtrent hun daden weinig met zekerheid bekend. Dikwijls stond het bestaan van Rome op het spel, zooals tijdens den oorlog met de Galliërs, toen de stad zelfs verbrand werd en alleen het Capitool[1]) door Mánlius kon worden behouden (± 390). Slechts door het betalen van een zware schatting, schijnt men toen de aanvallers tot den aftocht te hebben bewogen.

Onderwerping der omwonende volken. Toen echter de burgertwisten bijgelegd waren, kon men met meer succes tegen de buren optreden; de omwonende volksstammen werden achtereenvolgens overwonnen, waarbij de Romeinen op slimme wijze hun stelregel „verdeel en heersch" in toepassing brachten. Zwaren tegenstand vonden ze echter bij het geharde bergvolk der Samnieten; een drietal oorlogen werd tegen dezen gevoerd en meermalen stond de kans zeer hachelijk, b.v. toen een geheel Romeinsch leger bij Caudium ingesloten werd. Met onverzettelijken moed hielden de Romeinen echter vol en omstreeks 290 waren zij meester van Samnium, dat door 't aanleggen van vestingen en wegen in bedwang gehouden werd.

Strijd met Tarente. Nu was bijna geheel Midden-Italië aan Rome onderworpen; alleen vond men in het zuiden nog de Grieksche koloniën, waarvan Tarente de voornaamste was. Een botsing met deze stad bleef niet uit; de strijd nam echter een zeer gevaarlijke wending, toen een Grieksch vorst, Pyrrhus van Epírus, de Tarentijnen te hulp kwam.

Pyrrhus. Pyrrhus, een bekwaam veldheer, die reeds tevergeefs getracht had in het Balkanschiereiland zijn gebied uit te breiden, hoopte nu in Italië dit doel te bereiken. Met een sterk leger, op Macedonische wijze geoefend, en een aantal krijgsolifanten tastte hij de Romeinen aan, die eerst niet tegen hem bestand waren. Trots een tweetal nederlagen hielden de Romeinen echter moedig vol, als stelregel aannemend geen vrede te sluiten, zoolang de vijand op Italiaanschen bodem stond. Ten slotte werd hun volharding beloond; in 275 bij Beneventum verslagen, ontruimde Pyrrhus weldra Italië, dat nu geheel in de

[1]) Platen-atlas: Fig. 54.

Digitized by Google

macht der Romeinen viel. De onderworpen volken werden meestal bondgenooten; ze behielden hun eigen bestuur, maar moesten den Romeinen hulptroepen leveren.

---

§ 16. De verovering van de landen om de Middellandsche Zee.

Nieuwe oorlogen. Na de onderwerping van Tarente begon een nieuwe periode in de geschiedenis van Rome. Tot dusver had men zich alleen met Italië bemoeid; nu ving een reeks oorlogen aan, die eerst in den keizerstijd eindigden en de verovering van alle landen om de Middellandsche Zee ten gevolge hadden.

De strijd met Carthago. Het eerst kwam Rome in botsing met Carthágo, de machtigste kolonie der Phoeniciërs aan de versmalling der Middellandsche Zee tegenover Sicilië gelegen. Deze handelsstaat, door kooplieden beheerscht, had de bevolking der omgeving aan zich onderworpen en bezat reeds lang het westen van Sicilië. Nu trachtte hij ook het oosten, dat in het bezit was van Grieksche koloniën, vooral van Syracuse, te veroveren. Rome kon niet toelaten, dat de Carthagers zich van het vruchtbare, korenrijke eiland zouden meester maken, en zoo kwam het tusschen beide staten tot een botsing.

De eerste Punische oorlog (264—241). Daar Carthago een sterke vloot bezat en de strijd ter zee gevoerd moest worden, moesten de Romeinen zich op een voor hen geheel vreemd gebied bewegen. Toch was Rome in 't begin vrij gelukkig; door 't aanbrengen van enterbruggen beletten ze de Carthagers van hun grooter vaardigheid in het manœuvreeren gebruik te maken; ze behaalden bij Mylae (260) een overwinning, en weldra bedreigde de consul Régulus zelfs Carthago. Maar toen keerde de kans; de aanval werd afgeslagen, Regulus gevangen genomen en de Romeinsche vloot herhaald geslagen. Beide staten raakten uitgeput; door een uiterste krachtsinspanning wisten de Romeinen echter ten slotte bij de Aegátische eilanden (241) de overwinning te behalen, waardoor Carthago gedwongen werd Sicilië op te geven, dat nu een Romeinsche

Digitized by Google

provincie of winstgewest werd en door Romeinsche ambtenaren bestuurd werd. Kort na den vrede wist Rome op trouwelooze wijze den vernederden vijand bovendien Sardinië te ontnemen.

Beide partijen versterken zich. Deze strijd was echter niet beslissend, en beide partijen zochten zich te versterken. Rome onderwierp de Povlakte, naar de daar wonende Galliërs Gallia cisalpina genaamd; Carthago bezette een groot deel van Spanje, door zijn vruchtbaarheid en rijkdom aan metalen zeer belangrijk. Vooral onder Hannibal, gesproten uit een geslacht, dat de Romeinen zeer vijandig was, werd de Carthaagsche macht steeds gevaarlijker, en daarom trachtte Rome Carthago's verdere ontwikkeling tegen te houden door het verbod den Ebro over te trekken of de met Rome bevriende stad Saguntum aan te vallen.

De tweede Punische oorlog (218 – 201). Hannibal begreep, dat een botsing op den duur onvermijdelijk was en tastte Saguntum aan, dat, door Rome niet ondersteund, weldra in zijn handen viel. Toen Rome den oorlog verklaarde, trok hij met zijn leger onder ontzettende bezwaren over de Pyreneeën en de Alpen om Italië aan de noordzijde aan te vallen (218). Nadat hij een paar overwinningen behaald had, vielen de pas onderworpen Galliërs hem bij, wat zijn verzwakt leger zeer ten goede kwam. Nu trok hij zuidwaarts en bereikte langs omwegen Midden-Italië, waar hij de Romeinen opnieuw bij het Trasimeensche meer (217) versloeg. Rome zelf durfde hij nog niet aan te vallen; hij poogde echter de bondgenooten afvallig te maken. De Romeinen trachtten eerst tijd te winnen (Fabius Cunctátor), maar in 216 liet een onvoorzichtig veldheer zich tot een aanval verleiden en leed bij Cannae een verpletterende nederlaag. Ook de Samnieten en enkele Grieksche koloniën als Syracuse en Tarente kozen Hannibals zijde; de meeste bondgenooten bleven echter Rome trouw en daardoor werd de staat gered.

Wending in den krijg. Terwijl Hannibals leger verzwakte (verblijf te Capua) en hij uit zijn vaderstad geen hulp kreeg, vatten de Romeinen weer moed. Weldra veroverde Scipio zelfs Spanje. Wel wist Hannibals broeder Hasdrubal naar

Digitized by Google

Italië te trekken, waardoor het bestaan van Rome andermaal op het spel stond, maar vóór hij zich met Hannibal had kunnen vereenigen, werd hij in 207 aan de Metaurus geslagen. Daarna stak Scipio naar Afrika over, en terwille van het bedreigde Carthago moest Hannibal Italië ontruimen.

De vrede. Bij Zama kwam het tot een beslissenden slag (202); Carthago werd verslagen en tot een zeer nadeeligen vrede gedwongen. Spanje werd afgestaan, de vloot uitgeleverd, een zware schatting betaald; Carthago moest beloven zonder Rome's toestemming geen oorlog te beginnen (201).

---

§ 17. Voortzetting der veroveringen.

Vrees voor Carthago. Carthago was nu voorgoed onschadelijk gemaakt; dat Rome nog altijd met bezorgdheid naar deze stad zag, kwam, omdat men de gevaren van den laatsten oorlog niet zoo licht vergeten kon. Zoo wist het te bewerken, dat Hannibal, die na den strijd zijn vaderstad door zijn talentvolle leiding weer snel tot bloei scheen te brengen, deze moest verlaten.

Strijd met Macedonië. Wezenlijk gevaar dreigde hier echter niet. Anders was het in het Oosten; daar waren nog de staten, die uit Alexanders rijk ontstaan waren: Macedonië, Syrië en Egypte. Met twee daarvan braken weldra moeilijkheden uit. Macedonië had tijdens het verblijf van Hannibal in Italië een vijandige houding aangenomen; nu werd het gedwongen af te zien van alle gezag in Griekenland, dat door de Romeinen vrij verklaard werd, maar feitelijk geheel onder hun invloed kwam (197).

Syrië. Toen kwam Syrië aan de beurt. De koning van dit land was op raad van Hannibal, die aan zijn hof vertoefde, den krijg begonnen, zonder echter den beproefden veldheer de leiding van zijn troepen te geven. Na een korten strijd werd hij gedwongen Klein-Azië af te staan (189). Hannibal, overal door den haat der Romeinen vervolgd, pleegde kort na den oorlog zelfmoord (183); in 't zelfde jaar stierf ook zijn groote tegenstander, Scipio.

Digitized by Google

Macedonië onderworpen. Macedonië was echter niet gezind zich in zijn nederlaag te schikken; na hevigen strijd werd het in 168 bij Pydna beslissend geslagen; de koning werd afgezet en moest achter de zegekar van den overwinnenden Romeinschen veldheer diens zegetocht in Rome opluisteren. Eenigen tijd later werd het land ingelijfd.

Derde Punische oorlog (149—146). Nog bestond Carthago, dat door den handel telkens weer tot bloei kwam en met bezorgdheid door vele Romeinen gadegeslagen werd. Vooral de censor Cato had, naar 't scheen, zich de vernietiging van den eens zoo gevaarlijken vijand als levenstaak gesteld. Eindelijk bood zich daartoe een geschikte gelegenheid aan. De onophoudelijke plagerijen van een naburig vorst, die in verstandhouding tot Rome stond, moede, greep Carthago eigenmachtig de wapenen op en verschafte Rome daardoor de gelegenheid de lang gekoesterde plannen uit te voeren. Een leger trok naar Afrika; Carthago smeekte tevergeefs om vrede; de Romeinen eischten, dat de stad verwoest en een eind van de zee weder opgebouwd zou worden.

Ondergang van Carthago. Nu vatten de Carthagers de wapenen weer op en streden aanvankelijk niet zonder voordeel, terwijl opstanden in Macedonië en Griekenland ook daar de Romeinen bezig hielden. Maar toen de aangenomen zoon van den grooten Scipio het bevel aanvaardde, was het verzet spoedig gebroken; na een vreeselijken strijd, waarin elke straat en elk huis afzonderlijk veroverd moesten worden, werd de stad ingenomen en verwoest (146). Plechtig werd de bodem, waar Carthago gestaan had, vervloekt; nooit zou daar weer een stad mogen verrijzen.

---

§ 18. De gevolgen der veroveringen. De Gracchen.

Invloed der Grieksche beschaving. De uitbreiding van de Romeinsche macht over zooveel landen had voor Rome de gewichtigste gevolgen, zoowel in goeden als in slechten zin. Tot dusver was het een boerenstaat geweest met eenvoudige, ruwe

Digitized by Google

zeden. Nu kwam men in aanraking met de Grieken, en vele voorname Romeinen, de familie Scipio b.v., door het schitterende der Grieksche beschaving aangetrokken, zochten de verspreiding daarvan met alle kracht te bevorderen. Nu stonden de Grieken, wat wetenschap en kunst aangaat, ontegenzeggelijk veel hooger dan de Romeinen, maar velen, zooals de censor Cato, vreesden, dat met de beschaving der Grieken ook hun minder gunstige eigenschappen, hun verslaafdheid aan weelde en zingenot, hun verwijfdheid zouden binnendringen, wat dan ook op den duur vooral op de hoogere standen in Rome verderfelijk heeft gewerkt.

Bestuur der wingewesten. De nieuw verworven streken werden door Romeinsche ambtenaren bestuurd; de consuls en praetoren gingen na afloop van hun ambtstijd als proconsul of propraetor nog één jaar naar een provincie. In deze landstreken, aan afpersingen gewoon, hadden ze een schoone gelegenheid, schatten te verwerven; ook de pachters der belastingen, hadden daar ruim baan voor hun willekeurige handelingen. Zoo stroomden schatten naar Rome en ontstond daar een klasse van rijke burgers, deels van patricische, deels van plebejische afkomst.

Ondergang van den boerenstand. De middenstand, die uit boeren bestond, was in Rome van oudsher de kracht van den staat geweest; nu ging hij langzamerhand te gronde. In den krijg tegen Hannibal waren vele landerijen verwoest en vele kleine grondbezitters konden zich van dien schok niet herstellen. De ruime aanvoer van koren uit de wingewesten, deels als schatting, deels tegen lagen prijs naar Rome vloeiend, deed de graanprijzen dalen en maakte den strijd om 't bestaan voor de kleine boeren steeds zwaarder. Velen verkochten hun land aan grootgrondbezitters, die hun landgoederen er mee vergrootten en de velden door slaven, zeer goedkoop van over zee aangevoerd, lieten bewerken.

Proletariaat. De gewezen boeren stroomden nu naar Rome, aangelokt door de korenuitdeelingen, die daar van staatswege aan de armen plaats hadden, en door de gelegenheid om bij de stemming in de volksvergadering hun stem te verkoopen. Dit laatste geschiedde zeer algemeen en gaf alle macht en

Digitized by Google

ambten in handen der aanzienlijken (optimaten). Het getal nietsbezittenden, lieden zonder vaste bezigheden, proletariërs, nam daardoor in Rome zeer toe; zij vormden een klasse van lieden, die, tot alles in staat, een gevaar voor het land waren.

Pogingen tot verbetering. — Tiberius Gracchus. Een tweetal mannen beproefden aan dezen noodlottigen toestand een einde te maken, de gebroeders Gracchus. De oudste, Tiberius, liet zich tot volkstribuun verkiezen en poogde toen de arme burgers weer land te verschaffen. Nu had men nog altijd groote uitgestrektheden staatsland, welke aan de aanzienlijksten in gebruik waren gegeven; tal van armen zou men hiermee kunnen helpen. Daarom haalde hij de nooit nageleefde akkerwet van Licinius Stolo (zie pag. 25) weer te voorschijn en liet door 't volk bepalen, dat ieder slechts een beperkte hoeveelheid staatsland mocht bezitten en dat de rest onder de armen verdeeld zou worden. De optimaten poogden hem tegen te werken; een volkstribuun bracht zijn veto uit tegen de voorstellen; Tiberius liet zijn collega afzetten en beging daardoor een onwettige daad. Men beschuldigde hem voorts van naar de kroon te staan en weldra werd hij bij een straatgevecht omgebracht (133 v. C.).

Cajus Gracchus. Veel omvattender waren de plannen, waarmee een tiental jaren later zijn broeder Cajus Gracchus optrad; hij stelde opnieuw de akkerwet voor, maar kwam bovendien met plannen tot hervorming van den geheelen staat, vooral ten bate der lagere klassen voor den dag. Om het proletariaat weer in 't bezit van land te stellen, zou men o.a. tal van koloniën stichten, gedeeltelijk buiten Italië gelegen, o.a. ter plaatse, waar Carthago gestaan had. Ook wilde hij aan vele bondgenooten in Italië het burgerrecht geven.

Gemis aan waardeering. Hoe nuttig deze hervormingen ook geweest zouden zijn, bij het volk vonden ze weinig waardeering. Vele burgers wilden geen gelijkstelling met de bondgenooten; evenmin wilden de proletariërs, hoe arm ook, weer voor hun brood gaan werken. Door zijn partij slecht gesteund, werd Cajus Gracchus niet als volkstribuun herkozen en daarna bij een strijd

Digitized by Google

in de stad door de aanzienlijken verslagen, waarop hij zich door een slaaf liet dooden (121). De toestand der proletariërs bleef even slecht, als hij geweest was.

---

§ 19. Marius en Sulla.

Andere gevaren. Er waren echter nog meer zaken, die de bezorgdheid der Romeinen konden opwekken. In de wingewesten braken elk oogenblik gevaarlijke opstanden uit; daar werden gewoonlijk oud-consuls heen gezonden, die met een groote macht bekleed werden om de zaken weer in orde te brengen. Maar dan stond men weer voor het gevaar, dat deze mannen, die soms vrij lang een groote macht hadden bezeten en geheel op hun soldaten konden rekenen, zouden trachten zich aan het hoofd van den staat te plaatsen. Te grooter was dit gevaar, daar het de proletariërs weinig kon schelen, wie het bestuur voerde, als hij maar voor korenuitdeelingen en spelen zorgde. Telkens zien we dan ook in dit tijdperk eerzuchtige mannen trachten om zich aan het hoofd van den staat te plaatsen; door hun onderlinge twisten lokten zij een reeks van burgeroorlogen uit, die den staat veel kwaad deden.

Marius. Een dergelijk man was Marius; uit de laagste standen afkomstig, had hij zich door dapperheid onderscheiden. In die dagen was Rome in strijd geraakt met een Afrikaansch vorst, Jugurtha van Numidië, die herhaaldelijk de tegen hem uitgezonden veldheeren omkocht en tot het sluiten van een verdrag bewoog. Hierover verontwaardigd droeg het volk nu aan Marius het opperbevel op, die den oorlog snel tot een einde bracht (105).

Strijd tegen de Kimbren en Teutonen. De omstandigheden der volgende jaren gaven Marius nogmaals gelegenheid om zich te onderscheiden. Ruwe volken, de Kimbren en Teutonen, vermoedelijk Germanen, waren aan het trekken geraakt en hadden alles in rep en roer gebracht. Met de Romeinen in botsing gekomen, hadden ze zelfs verschillende malen groote legers verslagen, zoodat men te Rome voor invallen beducht

Digitized by Google

werd. Marius, tegen de wet, die herkiezing binnen de tien jaar verbood, opnieuw tot consul gekozen, herstelde eerst de krijgstucht onder de ontmoedigde soldaten, versterkte de legers door opname van tal van proletariërs, en tastte toen de Germanen aan, wier macht hij in twee slagen vernietigde (102 en 101 v. C.).

Hij verliest zijn aanhang. Zesmaal had hij nu achtereenvolgens het consulaat bekleed, en velen hoopten, dat hij nu iets voor het volk zou doen. Maar zijn eenige wensch was om zich zelf blijvend de macht te verzekeren. Bij een opstand koos hij zelfs de partij van den senaat, waardoor hij zijn aanhang bij de lagere klassen verloor en niet herkozen werd.

Strijd met de bondgenooten. De gisting onder 't volk bleef bestaan, terwijl ook onder de Italiaansche bondgenooten sinds lang ontevredenheid heerschte. Dezen, die in alle oorlogen mede streden, hadden geen stemrecht en konden geen staatsambten bekleeden; ook in andere opzichten werden ze achtergesteld bij de Romeinen. In 't jaar 90 v. C. kwamen ze in verzet en bedreigden zelfs Rome, en alleen door tijdig toegeven kon men de kracht van den opstand breken; de meeste bondgenooten kregen nu gedeeltelijke gelijkstelling met de Romeinen.

Strijd met Mithradates. Een ander gevaar dreigde in het Oosten. De afpersingen der Romeinsche ambtenaren en pachters hadden de bevolking van Klein-Azië tot wanhoop gebracht; daarom viel het Mithradátes, koning van Pontus, gemakkelijk geheel Klein-Azië in opstand te brengen. Naar het opperbevel in dezen strijd dong behalve Marius ook een aristocraat, Sulla, die door den senaat met het bevel belast werd. Terwijl hij met veel succes in het Oosten streed, maakte Marius zich te Rome weer van 't gezag meester; hij bevlekte echter zijn zevende consulaat door groote wreedheden tegen de aristocratische partij.

Zegepraal der aristocraten. Eerst de terugkeer van Sulla (80) herstelde deze in het gezag; Marius was inmiddels gestorven; zijn aanhangers werden zonder vorm van proces gedood (proscriptie-lijsten). Overeenkomstig den wensch der aristocraten werd nu de macht van den senaat weer in vollen omvang her-

Digitized by Google

steld, die der volksvergadering en der volkstribunen beperkt. Als dictator regeerde Sulla daarop den staat; met de republiek scheen het gedaan te zijn, toen hij tot ieders verrassing vrijwillig het bewind neerlegde; kort daarna stierf hij als ambteloos burger.

---

§ 20. Het eerste driemanschap.

Pompejus. Maar zijn plaats werd weldra door een ander ingenomen. Weer werd het rijk door opstanden geschokt, door een democratische beweging in Spanje, een slavenopstand in Italië zelf, terwijl groote zeerooversvloten het verkeer op de Middellandsche Zee bemoeilijkten. Een lid der senaatspartij, Pompejus, slaagde er in al deze moeilijkheden te overwinnen. Daarna werd hem opgedragen een eind te maken aan den strijd tegen Mithradates, die, hoewel tijdelijk door Sulla tot rust gebracht, nog altijd een gevaarlijk vijand was. Het gelukte Pompejus ook deze taak te volvoeren; na den zelfmoord van den ouden Pontischen koning regelde hij den geheelen toestand in het Oosten en voegde weer belangrijke deelen, o.a. Syrië, bij het Romeinsche rijk (64).

Terugkeer van Pompejus. De toenemende invloed van Pompejus vervulde den senaat echter met bezorgdheid. Hoe licht kon deze niet, steunende op zijn legioenen, die sinds Marius' tijd vooral uit de lagere klassen aangevuld werden, zich aan 't hoofd van den staat plaatsen. Even vóór de terugkomst van Pompejus was een gevaarlijke samenzwering van ontevredenen (Catilina) verijdeld, vooral door de waakzaamheid van den bekenden redenaar Cicero (63). Nu waagde men het Pompejus te doen gevoelen, dat hij nog altijd gewoon burger was; zijn beschikkingen in het Oosten werden niet goedgekeurd; zijn soldaten kregen niet het hun beloofde land. Hij sloot zich daarom aan bij de hoofden van de democraten, Caesar en Crassus (het eerste driemanschap, 60 v. C.). Door samenwerking der democratische partij met de gewezen soldaten van Pompejus dwong men nu den senaat de wenschen van Pompejus te vervullen. Caesar werd consul en kreeg in het

Digitized by Google

jaar 58 als proconsul of stadhouder voor 5 jaar het bestuur over dat deel van Gallië, wat aan Rome onderworpen was; later werd zijn ambtstijd nog met 5 jaar verlengd.

Julius Caesar. Gajus Julius Caesar [1]) was, hoewel van aanzienlijke geboorte, reeds lang een der hoofden van de volkspartij. Nu gaf hem zijn stadhouderschap gelegenheid zijn talenten te toonen. Nadat hij een inval van Germanen in zijn provinciën afgeslagen had, mengde hij zich in de zaken van het nog onafhankelijke Gallië, dat hij door een reeks voorspoedige veldtochten in enkele jaren geheel onderwierp. Zelfs deed hij tochten naar Brittannië en over den Rijn, om de daar wonende volken van het verleenen van hulp aan de Galliërs te doen afzien.

Pompejus. Terwijl Caesar zich in Gallië onsterfelijken roem verwierf, hadden de andere driemannen ook elk een provincie te besturen gekregen. Crassus, die vooral door zijn rijkdom een man van beteekenis geworden was, ging naar Syrië, waar hij echter reeds spoedig sneuvelde; Pompejus werd proconsul van Spanje. Naijverig op den roem, door Caesar behaald, verzoende hij zich met de leden der senaatspartij en trachtte te bewerken, dat Caesar na afloop van zijn ambtstijd als ambteloos burger terugkeerde; Caesar daarentegen, die zich aan 't lot van Pompejus spiegelde, eischte voor zich het recht, dadelijk naar een ander ambt te dingen.

Burgeroorlog (49—54). In het jaar 49 kwam het tot een botsing; Caesar trok met zijne hem geheel toegedane soldaten de grensrivier zijner provincie, de Rúbico, over en rukte Italië binnen. Pompejus, hierop niet voorbereid, moest Rome met zijn vrienden verlaten, en werd in Thessalië bij Pharsálus verslagen (48); daarop vluchtte hij naar het Oosten, maar werd in Egypte op last van den koning van dit rijk vermoord. Tevergeefs echter dacht deze daardoor Caesar gunstig voor zich te stemmen; spoedig kwam hij in een opstand om het leven, en nu besteeg zijn zuster Cleópatra den troon.

Nog had Caesar overal vijanden te bestrijden: in Klein-Azië, waar hij op den zoon van Mithradates een snelle overwinning behaalde, in de provincie Afrika en in Spanje,

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 51. Voor Cicero zie Fig. 52.

Digitized by Google

waar hij tegen de partijgenooten van Pompejus verschillende slagen moest leveren. Overal bleef hij echter overwinnaar, en toen hij in 't jaar 45 v. C. in Rome terugkeerde, was alle verzet gebroken.

Caesar als alleenheerscher. Nadat hij zich de voornaamste ambten had laten opdragen en de macht van consul, volkstribuun en dictator in zich had vereenigd, toog hij aan het hervormen van den staat. Zijn plannen zouden vooral ten bate der lagere klassen komen; door landuitdeeling, stichting van koloniën en regeling der armenzorg, wilde hij het proletariaat doen verdwijnen. Groote bouwwerken zouden zijn naam vereeuwigen en aan de armen werk verschaffen; ook liet hij de tijdrekening beter regelen door het invoeren van het schrikkeljaar (Juliaansche tijdrekening).

Caesar's dood. De tijd voor de volvoering van zijn plannen werd hem echter niet gelaten. Het gerucht, dat hij naar de koningskroon streefde, bracht een aantal personen, waaronder zelfs zijn vriend Brutus, tot een samenzwering en tijdens een senaatszitting werd hij in 't jaar 44 v. C. omgebracht. Zijn dood was een groot verlies voor den staat. De republikeinsche staatsvorm toch was niet meer bruikbaar; door de ontaarding van het volk en het bederf, dat tot in de hoogste standen was doorgedrongen, eischte het bestuur van den staat een krachtige, energieke leiding, die het best van één persoon kon uitgaan. En voor deze taak was Caesar uitnemend geschikt; niemand had beter dan hij den nieuwen staat kunnen regelen.

---

§ 21. De ondergang van de republiek.

Het tweede driemanschap. Dat de oude regeeringsvorm zijn recht van bestaan verloren had, bleek al dadelijk na Caesar's dood. Het volk toonde weinig voor het herstel van de republiek te gevoelen en wendde zich op aanstoken van Antonius, die de plaats van Caesar hoopte in te nemen, tegen diens moordenaars, die Rome moesten verlaten. Weldra kreeg Antonius echter een mededinger, Octaviánus, een aangenomen zoon van Caesar,

Digitized by Google

maar spoedig werd tusschen beide mannen een overeenkomst gesloten, waartoe ook een zekere Lépidus, de stadhouder van Gallië, die als bemiddelaar opgetreden was, toetrad (het tweede driemanschap 43).

Verdeeling van het rijk. Nadat de moordenaars van Caesar, bij Philippi in Macedonië verslagen, zelfmoord hadden gepleegd en de bondgenooten te Rome tal van vijanden, waaronder den grooten redenaar Cicero, uit den weg hadden laten ruimen (proscriptie-lijsten), gingen ze over tot verdeeling van het gezag. Octavianus kreeg het westen, Antonius het oosten van het rijk te besturen; Lepidus kreeg als aandeel de provincie Afrika, die hem echter al spoedig weer ontnomen werd.

Burgeroorlog. Antonius was inmiddels naar het Oosten vertrokken; daar kwam hij in aanraking met de koningin van Egypte, Cleopatra, die hem geheel voor zich wist te winnen. Verblind door de Oostersche weelde aan het hof te Alexandrië, vergat hij zijn plichten als Romeinsch burger. Een strijd tusschen Octavianus en Antonius was het gevolg; de laatste werd in een zeeslag bij Actium (31 v. C) geslagen en pleegde, in Egypte teruggekomen, zelfmoord. Cleopatra volgde dit voorbeeld, toen zij bemerkte, wat haar lot zou zijn: den triomftocht van den overwinnaar te helpen opluisteren. Haar land werd bij 't Romeinsche rijk gevoegd.

---

§ 22. Augustus en zijn opvolgers.

Octavianus als alleenheerscher (31 v. C.—14 n. C.). Gewaarschuwd door het lot van Caesar, trad Octavianus, meer algemeen onder den hem geschonken eerenaam Augustus bekend, voorzichtiger op dan zijn groote voorganger. Zonder naar den titel van koning te streven, stelde hij zich tevreden met het bezit der macht; de republiek bleef in naam bestaan, maar alle voorname ambten werden hem opgedragen. Het koningschap werd dus niet ingesteld; als consul en proconsul voerde hij echter 't bestuur over het rijk; als praetor

Digitized by Google

was hij het hoofd van de rechtspraak; als imperator, een titel, die vroeger slechts voor één dag aan een overwinnend veldheer gegeven werd, stond hij aan het hoofd van het leger; als princeps beheerschte hij den senaat. Bovendien werd hem de macht der volkstribunen opgedragen; hij was dus onschendbaar en gold voor beschermer van 't lagere volk; ten slotte werd hij nog opperpriester en werd dus 't hoofd van den godsdienst. Als aangenomen zoon van Caesar voerde hij ook diens naam evenals zijn opvolgers; vandaar later het woord keizer.

Het bestuur van Augustus. Door zijn gematigdheid vooral heeft Augustus zich weten staande te houden. Zijn regeering bracht in vele opzichten voordeel aan. Er kwam nu een einde aan de voortdurende burgeroorlogen; het bestuur werd, vooral in de provinciën, die nu onder strenger toezicht kwamen, zeer verbeterd; de welvaart nam toe, terwijl onder bescherming van Augustus de kunst tot hoogen bloei kwam (Maecenas, Horatius, Virgilius). In andere opzichten was de toestand echter minder bevredigend; de rechten der volksvergadering gingen geheel verloren, de senaat kwam onder den invloed van den princeps en werd door dezen aangevuld. Het zedenbederf nam zeer toe; de hoogere klassen gaven zich aan groote weelde over; de lagere leefden van koren-uitdeelingen en moesten door van overheidswege gegeven feesten, vooral door de bloedige gladiatorenspelen, rustig gehouden worden.

Strijd met de Germanen. Tijdens 't bestuur van Augustus [1]) werd het rijk opnieuw uitgebreid. We zagen reeds, hoe Egypte veroverd werd; ook de Alpenlanden werden bezet en pogingen gedaan om Germanië te onderwerpen. Drusus streed aldaar met veel succes, zoodat de Elbe de grens van het rijk scheen te zullen worden; toen had echter de onderdrukking door de Romeinsche ambtenaren een opstand ten gevolge onder leiding van een Germaansch vorstenzoon Arminius (Herman). In 9 n. C. werden de Romeinen onder Varus in het Teutoburgerwoud geslagen, en, hoewel Germanicus de opstandelingen

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 53.

Digitized by Google

gevoelig strafte, werd toch de grens teruggebracht tot den Rijn. Alleen aan den mond van deze rivier, waar de Bataven en Friezen met de Romeinen verdragen hadden gesloten, bleef ook de noordelijke oever in hun bezit.

De opvolgers van Augustus. Na den dood van Augustus, die krachtens senaatsbesluit voortaan als godheid vereerd moest worden, werd zijn plaats ingenomen door zijn stiefzoon Tiberius (14—37), een somber en achterdochtig man, die vooral de voorname Romeinen, die de Republiek nog maar niet vergeten konden, wantrouwend en streng behandelde, maar overigens voor het rijk een goed bestuurder was. In de laatste jaren van zijn leven liet hij het bestuur aan onwaardige gunstelingen over, die zijn vertrouwen schandelijk misbruikten. Na zijn dood volgde Calígula hem op, een bloeddorstige dwaas, die al spoedig vermoord werd.

Nero. Niet minder wreed was Nero (54—68), iemand van goeden aanleg, maar verkeerd opgevoed en grenzenloos ijdel. Niemand was in zijn omgeving veilig; zijn leermeester Séneca dwong hij tot zelfmoord; zijn moeder, zijn gemalin en zijn broeder liet hij in koelen bloede ombrengen. Na een brand, waardoor Rome grootendeels verwoest werd, gaf hij de Christenen, toen als Joodsche secte pas in Rome bekend geworden, daarvan de schuld en liet hen gruwelijk vervolgen; volgens de overlevering zou ook de apostel Petrus omgebracht zijn. Voor de Grieken, die voor hem kropen en hem op de Olympische spelen als overwinnaar kroonden, was hij een welwillend beschermer.

Vespasianus. Na Nero's dood volgde een tijd van verwarring, waarvan onderworpen volken gebruik trachtten te maken, om zich te bevrijden. De Joden kwamen in opstand en evenzoo de Bataven, die onder Claudius Civilis niet alleen de aangrenzende Germanen, maar ook de bewoners van een groot deel van Gallië met zich mee wisten te sleepen. Toen Vespasiánus echter aan 't bewind kwam (69), werd de orde spoedig hersteld; de Bataven werden door Cerealis onderworpen, de Joden door Titus, den zoon en opvolger van den keizer [1]).

[1]) Platen-atlas: Fig. 60. Platen-atlas Vad. Gesch. Fig. 16.

Digitized by Google

Ruim een halve eeuw later werden, na een nieuwen opstand, de Joden gedwongen in massa hun land te verlaten.

De keizers van de tweede eeuw. In de tweede eeuw, toen de gewoonte gold, dat de keizers bij hun leven een bekwaam man als mederegent en opvolger aannamen, treffen we te Rome een reeks van voortreffelijke heerschers aan, o. a. Trajanus [1]) (± 100), Hadrianus (± 125) en Marcus Aurelius (± 175). De eerste, een uitstekend regent en veldheer, onderwierp de Daciërs in het tegenwoordige Roemenië en Zevenbergen, waar nu nog een Romaansche taal wordt gesproken, en breidde zijn gebied ook in het Oosten uit; onder hem verkreeg het rijk zijn grootsten omvang. Hadrianus, meer vredelievend, zorgde vooral voor het bestuur der provinciën, welke hij op langdurige reizen bezocht; ook regelde hij het rechtswezen op voortreffelijke wijze.

---

§ 23. De toestand van het Romeinsche rijk in den keizerstijd.

De omvang van het rijk. Laat ons nu een blik werpen op den toestand van het rijk tijdens de keizers. De kaart leert ons, dat het een groot deel der toen bekende wereld omvatte. Noordwaarts strekte het zich uit tot aan Rijn en Donau; ook het grootste deel van Groot-Brittannië stond onder Romeinsch beheer (Picten-muur). In het oosten omvatte het rijk de landen om de Zwarte Zee, Syrië en tijdelijk zelfs Mesopotámië; ook de noordkust van Afrika met Egypte was Romeinsch bezit. Langs de grenzen vond men tal van vestingen, door de Romeinsche legioenen aangelegd. Deze waren in dien tijd voor een belangrijk deel samengesteld uit Germaansche huurtroepen [2]), een bedenkelijke zaak, daar de Romeinen zelf aan het gebruik der wapenen ontwenden.

Welvaart. Binnen deze grenzen was men volmaakt veilig

[1]) Platen-atlas: Fig. 61 en 69. Platen-atlas Vad. Gesch. Fig. 14.
[2]) Platen-atlas: Fig. 58. Platen-atlas Vad. Gesch. Fig. 13.

Digitized by Google

voor invallen der omwonende volken; de rust werd krachtig gehandhaafd, terwijl op het bestuur en de rechtspraak door de keizers een gestreng toezicht uitgeoefend werd. De provinciën waren niet langer aan willekeur en afpersingen blootgesteld; de uitstekende verkeerswegen riepen een levendigen handel in het leven, waardoor de bevolking tot groote welvaart kwam. Voor de provinciën begon met de instelling der alleenheerschappij een tijd van voorspoed, scherp afstekend bij de tijden van de republiek, temeer daar de nadeelen van het tyranniek optreden van sommige keizers daar niet zoo sterk gevoeld werden.

De toestand van Italië. Lang niet zoo gunstig was de toestand van Italië. Terwijl de hoogere standen door weelde ontzenuwd waren en de middenstand, niettegenstaande vele keizers gestreefd hadden dezen voor ondergang te behoeden, geheel verdwenen was, leefden de lagere klassen in de hoofdstad nog altijd van de korenuitdeelingen. Door het geven van kostbare spelen, door 't stichten van weelderig ingerichte, kosteloos toegankelijke baden, zochten de keizers het volk voor zich te winnen [1]). Een belangrijke plaats in de toenmalige maatschappij werd verder door de talrijke, meestal blanke slaven ingenomen; deze zorgden voor den veldarbeid, beoefenden allerlei bedrijven en werden dikwijls door hun meesters voor posten van vertrouwen als secretaris of rentmeester, of wel voor de opvoeding der kinderen als paedagogen gebruikt.

Beschaving. Wat hun beschaving betreft, hadden de Romeinen veel van de Grieken overgenomen, al bleek uit hun voorliefde voor de bloedige gladiatoren-gevechten, die veel meer in hun smaak vielen dan de opvoeringen in de schouwburgen, dat zij hun oude ruwheid nooit geheel hadden afgelegd. Een goeden blik op het Romeinsche leven heeft men gekregen door de opgravingen te Pompeji. Deze stad, ten tijde van Titus (79 n. C.) onder de asch en lava van den Vesuvius bedolven, is in de vorige eeuw gedeeltelijk blootgelegd, zoodat men nauwkeurig met de inrichting der straten en huizen, met het huisraad, de zeden en gewoonten bekend geworden is [2]).

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 56, 57, 59, 63 en 67.

[2]) Platen-atlas: Fig. 55*, 62, 64, 67.

Digitized by Google

Rome. De stad Rome, door Nero na den brand geheel nieuw opgebouwd, bezat toen een bevolking van misschien anderhalf millioen inwoners. Men vond er prachtige bouwwerken: amphitheaters, vooral het zoogenaamde Colosséum, dat 80000 toeschouwers kon bevatten, badinrichtingen, schouwburgen en triumfbogen. Nog vindt men te Rome de zuil van Trajanus, waarop diens krijgsdaden tegen de Daciërs zijn afgebeeld, den „Engelenburcht", het grafgebouw van Hadrianus en zijn opvolgers en het Pantheon, een tempel ter eere van Jupiter, Juno en Minerva, nu als katholieke kerk in gebruik [1]).

Ondergang van den ouden godsdienst. Het oude volksgeloof was langzamerhand verzwakt; de dienst van vreemde goden drong Rome binnen, zonder dat het volk daarin op den duur bevrediging kon vinden; onder de hoogere standen vond men veel aanhangers der Grieksche wijsgeeren, wier leer echter aan de behoeften der groote menigte niet kon voldoen.

Het Christendom. Inmiddels was in het Oosten de Christelijke godsdienst opgekomen. Jezus Christus, onder de regeering van Augustus te Bethlehem geboren, was tijdens het bestuur van Tiberius met zijn leer opgetreden. Wel was hij op smadelijke wijze ter dood gebracht, maar door de prediking der apostelen had zijn leer zich snel verbreid en weldra vond zij ook in het Romeinsche rijk tal van aanhangers, vooral onder de lagere klassen.

De Romeinen en het Christendom. Nu waren de Romeinen niet in 't minst vervolgziek; zij waren zelfs gewoon aan de goden van onderworpen volken een tempel te wijden, daar zij de verovering hadden toegelaten. De Christenen konden echter geen andere goden erkennen en weigerden offers aan de keizers te brengen; zij werden daarom ongehoorzaam aan den staat geacht. Bovendien schreef men hun gevaarlijke bedoelingen, nl. plannen tot omverwerping van de maatschappij toe.

Vervolging der Christenen. Ten tijde van Nero merkte men de Christenen, toen als een Joodsche secte beschouwd, het eerst te Rome op; ze werden van brandstichting beschuldigd en vreeselijk vervolgd. Deze vervolgingen werden door vele andere

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 54, 55, 61 en 68. Platen-atlas Vaderl. Gesch. Fig. 14.

Digitized by Google

keizers voortgezet, zonder dat men de nieuwe leer kon uitroeien; al werden enkelen afvallig, anderen stonden de afschuwelijkste martelingen met heldenmoed door en wonnen door hun standvastigheid velen voor de nieuwe leer.

---

§ 24. Rome tijdens de derde en de vierde eeuw.

De tijd der burgeroorlogen. Na den dood van Marcus Aurelius begon een ongelukkige tijd voor het Romeinsche rijk. Een lange reeks van slechte of zwakke keizers volgde, en het geheele rijk geraakte in verwarring. De legioenen werden onrustig; zij trachtten hun veldheeren op den troon te verheffen, en zoo stonden er soms een aantal keizers tegenover elkaar, eens zelfs een twintigtal, zoodat voortdurende burgeroorlogen het gevolg waren. Terwijl men daardoor met moeite de slecht bewaakte grenzen tegen de naburige volken verdedigen kon, werd ook de welvaart der provinciën geheel vernietigd; ook hier geschiedde nu, wat reeds lang te voren in Italië was geschied: de middenstand verdween bijna geheel en daarmede de kracht van den staat. Eerst na een eeuw van verwarring werd eindelijk de orde hersteld.

Het herstel der orde. Dioclet**i**ánus (284), iemand, die, uit de laagste standen afkomstig, zich tot het keizerschap wist op te werken, beproefde nu het rijk te hervormen en beter te organiseeren. Hij stelde daarom mederegenten aan, daar hij het rijk te groot achtte, om door één persoon bestuurd te worden. Hoewel zijn plan eerst succes had, braken weldra opnieuw twisten uit en eerst Constantijn de Groote [1]) wist het land tot rust te brengen.

Hervormingen van Constantijn den Groote (± 325). Constantijn was de zoon van een der mederegenten van Diocletianus. Eerst bestuurde hij alleen Gallië; door list en geweld wist hij echter zijn mededingers ten onder te brengen en ten slotte bestuurde hij als alleenheerscher het geheele rijk. Evenals Diocletianus

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 61 en 71.

Digitized by Google

oordeelde hij, dat het oude bestuur niet meer voor de toenmalige toestanden geschikt was. Tot dusver was het keizerschap nog altijd een soort ambt geweest, dat niet erfelijk was, hoewel dikwijls de zoon den overleden keizer opvolgde. In den tijd der burgeroorlogen hadden reeds enkelen zich werkelijk als vorst gedragen; nu liet Constantijn op het voorbeeld van zijn voorganger de oude vormen geheel vallen. Niet langer liet hij zich de macht der consuls en der volkstribunen opdragen; de senaat verloor alle beteekenis; nieuwe ambtenaren, in geregelde rangorde boven elkaar staande, voerden de bevelen van den keizer uit; nieuwe, drukkende belastingen verschaften de middelen voor een schitterend hof, waar de vorst als een Oostersch alleenheerscher werd behandeld.

Constantinopel. Om den overgang gemakkelijker te maken, verplaatste Constantijn den zetel der regeering van Rome, waar zooveel nog aan vroegere toestanden herinnerde, naar Byzantium, voortaan Constantinopel geheeten, dat ook voor de verdediging der bedreigde oostgrens beter gelegen was.

Het Christendom. Nog een andere groote verandering bracht hij aan. Daar hij inzag, dat het Christendom, trots alle vervolgingen, steeds meer aanhangers kreeg, en dat aan de nieuwe leer de toekomst behoorde, besloot hij de Christenen niet meer te vervolgen, zooals nog onder Diocletianus was geschied, maar ze te begunstigen. De oude staatsgodsdienst bleef wel is waar bestaan, zoodat nog tot aan het einde der eeuw van staatswege offers aan de goden gebracht werden; de keizer bleef wel opperpriester en liet zich eerst op zijn sterfbed bekeeren, maar de Christenen werden zeer begunstigd, zoodat velen, om den keizer ter wille te zijn, tot het nieuwe geloof overgingen. Snel nam nu het aantal Christenen toe, het bestuur der kerk werd nader geregeld en aan ouderlingen en bisschoppen opgedragen. Zelfs bemoeide Constantijn zich met een twist tusschen twee priesters en liet een kerkvergadering (concilie) te Nicaea bijeenkomen, waar de leer van Arius, de Ariaansche, veroordeeld en die van zijn tegenstander als de algemeene of katholieke leer aangenomen werd (325).

Julianus Apostata. Eenigen tijd na zijn dood scheen het heidendom nog eens het Christendom te zullen terug-

Digitized by Google

dringen onder een der opvolgers van Constantijn, Julianus Apóstata (afvallige). Deze, een aanhanger der Grieksche wijsgeeren, onttrok aan de Christenen de hofgunst, zonder ze echter te vervolgen. Zijn plotselinge dood op een veldtocht in het Oosten deed echter zijn plannen falen; de toekomst van het Christendom was nu voor goed verzekerd (363).

Ondergang van het heidendom. De opvolger van Julianus gaf onmiddellijk aan het Christendom zijn bevoorrechte plaats terug. Weldra begonnen nu vervolgingen tegen de heidenen; het offeren aan de goden en het raadplegen der orakels werd als hoogverraad bestraft; vele tempels werden door het dweepzieke volk verwoest, de Olympische spelen afgeschaft. De laatste aanhangers der oude wijsgeeren namen de wijk naar Perzië.

---

§ 25. De Germanen.

Achteruitgang van het Romeinsche rijk. De toestand van het Romeinsche rijk was in den loop der 4de eeuw steeds ongunstiger geworden. De zware druk der belastingen had den door de burgeroorlogen der derde eeuw verzwakten middenstand ook in de provinciën geheel te gronde gericht; tal van vrijen hadden zich onder de bescherming van een machtig man geplaatst en afgezien van hun vrijheid; alle grond was in handen van enkele aanzienlijken gekomen. Overal heerschten nu toestanden als in Italië ten tijde der Gracchen aangetroffen werden. Voor de verdediging werd uitsluitend gerekend op de kracht der legioenen aan de grens, welke grootendeels uit barbaren bestonden, daar de Romeinen sedert lang aan het gebruik der wapenen ontwend waren.

De Germanen. Aan de overzijde van Rijn en Donau woonden de Germanen [1]). Deze krachtige, maar ruwe barbaren waren aanvankelijk in tallooze kleine stammen verdeeld, die door onderlinge oneenigheid minder gevaarlijk voor Rome waren. Door hun forschen bouw, hun blonde haren en blauwe oogen verschilden de Germanen zeer van de donkere, minder sterk ge-

---

[1]) **Platen-atlas: Fig. 70.**

Digitized by Google

bouwde Romeinen; zij leefden nog in hutten en bezaten slechts weinig huisraad; met dierenhuiden en met eigengemaakte geweven stoffen beschutten ze zich tegen de ruwheid van het weder. De krijgszuchtige en roofzieke stammen waren voortdurend onderling in strijd; dan schaarden de mannen zich om den aanvoerder, dien ze zelf gekozen hadden; in tijd van vrede was de jacht de geliefkoosde bezigheid; de veeteelt en de vrij onbeteekenende landbouw werden aan vrouwen en slaven overgelaten. Zij aanbaden in hun bosschen tal van natuurgoden; de namen van Wodan, Donar en Freya leven nog in namen van dagen voort, terwijl tal van oude gebruiken nog aan de Germaansche mythologie herinneren (Paasch-eieren, St.-Jansvuren).

Germanen en Romeinen. De Germanen, die dus in beschaving bij de Romeinen achterstonden, maar dezen in kracht ver overtroffen, hadden reeds lang begeerige blikken geslagen op de vruchtbare landerijen in Gallië en Italië. Reeds ten tijde van Marius en Caesar hadden zij beproefd het Romeinsche rijk binnen te dringen, maar zij waren telkens afgeslagen; de legioenen vervulden, ook waar ze tegen Germanen streden, getrouw hun plicht. Het aantal van dezen nam echter toe; kleine stammen vereenigden zich tot machtige volkenbonden zoo als die der Franken, Saksen en Goten; alleen door den eerbied voor den Romeinschen naam werden ze nog in bedwang gehouden.

---

§ 26. Vervolg.

Inval der Hunnen. Zoo was de toestand, toen in het jaar 375 een woest ruitervolk, de Hunnen, over de Wolga in Zuid-Rusland drong. De daar wonende Germanen, de Alanen en Oost-Goten werden geslagen en gedeeltelijk onderworpen, de West-Goten wisten dit te voorkomen, door bij het Romeinsche rijk om een schuilplaats te vragen.

De West-Goten in 't Romeinsche rijk. Dikwijls reeds had men Germaansche stammen verlof gegeven zich op Romeinsch grondgebied te vestigen. Gewoonlijk namen deze dan vrij snel de zeden en de taal der omwonenden over en duizenden Ger-

Digitized by Google

manen hadden op die wijze tot de versterking van het rijk bijgedragen. Nu was echter het geval geheel anders; het was een geheel volk met een koning aan het hoofd, dat opname verzocht. Het rijk was toen in twee deelen gesplist, en de keizer van het Oosten, Valens, gaf de West-Goten vergunning den Donau over te steken, als ze de wapenen wilden neerleggen. De laatste voorwaarde werd echter niet nagekomen, en weldra vormden de Germanen een bron van onrust. Toen ze door Romeinsche ambtenaren onderdrukt werden, stonden ze op, en keizer Valens werd in 378 bij Adrianopel verslagen en gedood. Een energiek keizer, Theodósius, herstelde de orde en vereenigde nog eens het geheele rijk onder zijn bestuur. Na zijn dood, in 395, liep echter alles in de war. Het rijk was door hem onder zijn beide zonen verdeeld, en toen nu de West-Goten weer in beweging kwamen, wisten de ministers van 't Oosten niet beter te doen, dan ze naar het Westen te zenden; onder hun koning Alarik trachtten ze dan ook Italië binnen te dringen.

Aanval op Italië. De veldheer van 't Westen, Stilicho, ging, om Italië tegen de Goten te verdedigen, tot een noodlottigen maatregel over: hij riep de legioenen van de grenzen terug en gaf daarmee Brittannië en Gallië aan de barbaren prijs (402). Lang hadden de Germanen op zulk een gelegenheid gewacht, en in wilde haast drongen ze over de verlaten grenzen om elk een deel van den buit machtig te worden. De Franken vestigden zich in Noord-Gallië, de Angelen en Saksen in Brittannië, de Bourgondiërs in het Rhône-gebied, de Vandalen en Sueven in Spanje, zonder van de weerlooze bewoners veel tegenstand te ondervinden.

De West-Goten in Italië en Spanje. Met de grenstroepen was Stilicho er in geslaagd den aanval der West-Goten af te slaan. Toen hij echter door zijn wantrouwenden meester vermoord werd, drongen deze opnieuw het land binnen. De keizer zelf was veilig in het sterke Ravenna; Italië en zelfs Rome werden door de Germanen geplunderd. Ten slotte wist men de Goten na den dood van hun koning Alarik te bewegen af te trekken naar Zuid-Gallië en Spanje, dat toch reeds door andere Germanen bezet was (410).

Verbrokkeling van het rijk. Belangrijke deelen van het West-

Digitized by Google

Romeinsche rijk waren nu in handen der Germanen gevallen; deze erkenden nog wel in naam den keizer boven zich, maar feitelijk waren ze onafhankelijk; alleen in 't midden van Gallië en in Italië zelf werd het Romeinsche gezag nog erkend.

Attila. In 't midden der 5de eeuw kwam echter opnieuw een zwaar onweer opzetten. De Hunnen waren verder westwaarts gedrongen en hadden onder hun koning Attila een reusachtig rijk gesticht, dat zich uitstrekte van den Rijn tot aan den Kaukasus. Tal van Germaansche volken hadden door het stellen van gijzelaars trouw moeten beloven en hun troepen onder bevel van Attila moeten stellen. Na lang talmen viel deze eindelijk het West-Romeinsche rijk aan, niet in Italië, maar in Gallië, dat hij natuurlijk tevens aan de daar gevestigde Germanen moest ontweldigen. Tegenover dezen vijand maakten Germanen en Romeinen samen front; onder leiding van Aétius werd Attila op de Catalaunische velden tegengehouden (451). Nog was echter zijn macht niet gebroken en 't volgende jaar deed de Hunnenkoning, die door zijn ontzettende verwoestingen zijn bijnaam „geesel Gods" ten volle bleek te verdienen, een inval in Italië; hij liet zich echter door een Romeinsch gezantschap, waarbij Leo, de bisschop van Rome, zich bevond, verbidden en keerde terug. Kort daarop spatte door den dood van den machtigen heerscher zijn rijk uiteen.

De ondergang van het Romeinsche rijk. Weer was het West-Romeinsche rijk gered, maar slechts voor korten tijd. Hoe zwak het was, bleek enkele jaren later, toen de Vandalen, een Germaansch volk, dat voor de West-Goten naar Noord-Afrika was gevlucht en van uit Carthago zeeroof pleegde, Rome innam en op vreeselijke wijze plunderde (Vandalisme). Nog sleepte het rijk enkele jaren een roemloos bestaan voort, tot in 476 een Germaansch veldheer Odoácer [1]) den laatsten keizer Rómulus Augústulus afzette, en zich koning der Germanen in Italië noemde. Daarmee rekent men de geschiedenis van het West-Romeinsche rijk voor geëindigd.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 75.

Digitized by Google

DE MIDDELEEUWEN.

---

§ 27. De Germaansche volken in Zuid-Europa en Noord-Afrika.

Gevolgen der volksverhuizing. In den toestand van Europa was door de Volksverhuizing een groote verandering gekomen. Van het groote Romeinsche rijk, dat zoolang de wereld beheerscht had, was slechts het Oosten overgebleven; in het Westen hadden zich tal van Germaansche volken neergezet, terwijl de door deze verlaten landstreken weer waren ingenomen door Slavische volken. Men eindigt daarom hier de geschiedenis der Oudheid en begint met het jaar 476 een nieuw tijdvak, dat der Middeleeuwen (476—1492).

Toestand der Romeinen. Voor de bevolking van het vroegere West-Romeinsche rijk had de Volksverhuizing de treurigste gevolgen. Zonder tegenweer te ontmoeten hadden de barbaren onder vreeselijke plunderingen het land bezet; de landhuizen der rijke Romeinen werden verwoest, de wegen verwaarloosd; de steden kwamen in verval, daar de Germanen zich bij voorkeur op het platte land ophielden.

Toestand der Germanen. Ook de Germanen waren echter in een moeilijke positie. Zij konden de beschaafde, maar zwakke Romeinen wel onderwerpen, maar een staat van blijvenden aard te stichten, was minder gemakkelijk. Daarvoor moesten de beide deelen der bevolking samensmelten en dit was moeilijk, waar het menschen betrof met verschillende taal en zeden, die elkaar wederzijds haatten en verachtten en bovendien nog veelal in godsdienst verschilden; terwijl toch de oude bevolking Katholiek was, waren vele Germaansche stammen tot het Ariaansche geloof bekeerd.

Digitized by Google

De Vandalen. Dat het vraagstuk niet zoo gemakkelijk op te lossen was, bleek al dadelijk bij de Vandalen en de Oost-Goten. De eersten hadden zich, zooals we zagen, ter plaatse van het oude Carthago gevestigd en daar een geduchten zeerooversstaat gesticht, welke door gruwelijke plunderingen weldra de schrik van alle kustlanden der Middellandsche Zee werd. De verstandhouding tusschen de oude en de nieuwe bevolking bleef echter slecht en betrekkelijk spoedig gelukte het daardoor den keizer van het Oost-Romeinsche rijk, Justiniánus, begunstigd door de oude bevolking, zich van het Vandalenrijk meester te maken, zoodat deze vooruitgeschoven post voor de Germanen verloren ging (534).

De Oost-Goten. Niet beter ging het met de Oost-Goten. Dezen, eerst door de Hunnen meegesleept, waren na Attila's dood vrij geworden en hadden zich kort na den ondergang van het West-Romeinsche rijk van Italië meester gemaakt (493). Hun koning Theódorik de Groote deed zijn uiterste best de Romeinen met de Goten te verzoenen; door Romeinsche staatslieden geleid, handhaafde hij de oude wetten en trachtte zelfs door het geven van spelen in den circus de Romeinen voor zich te winnen. Hij was een krachtige figuur en speelde in de Germaansche wereld van die dagen een uiterst belangrijke rol. Maar terwijl hij door zijn politiek zijn Oost-Goten ontevreden stemde, kon hij toch de liefde der Romeinen niet winnen. Hij was en bleef voor hen een barbaar en Ariaan, en toen kort na zijn dood (526) Justinianus, die pas het Vandalenrijk veroverd had, ook het Oost-Gotenrijk aanviel, koos de oude bevolking de partij der Oost-Romeinen. Wel verdedigden de Oost-Goten zich beter dan de Vandalen, maar tegen de krijgskunde der Romeinsche veldheeren, Belisárius en later Narses, was hun moed niet opgewassen; na heldhaftigen strijd kwam in 555 ook Italië onder den Oost-Romeinschen keizer.

De West-Goten. Het rijk der West-Goten had zich inmiddels over bijna geheel Spanje en het zuiden van Gallië tot aan de Loire uitgebreid. Ook hier deden zich echter dezelfde bezwaren gevoelen als elders; de West-Goten waren even als

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 74, 76 en 77.

Digitized by Google

de zooeven genoemde volken Ariaansch en daarbij zeer vervolgziek; zij konden niet rekenen op de trouw der door hen onderworpen en zeer mishandelde Katholieke Romeinen. Dit bleek al spoedig, toen de Katholiek geworden Franken hen in Zuid-Gallië aanvielen en hun eerst het gebied tot aan de Garonne, later ook dat tot aan de Pyreneeën ontnamen. Ook in Spanje werden ze bedreigd en wel door de Oost-Romeinen, maar gelukkig voor hen hadden deze in Italië de handen meer dan vol.

Ontstaan van het Spaansche volk. De toestand werd beter, toen de West-Goten op 't eind der 6de eeuw tot het Katholieke geloof overgingen. Nu ging de samensmelting gemakkelijker; de West-Goten namen de taal en de zeden der oude bevolking over: ze werden geromaniseerd; van dat oogenblik af kan men spreken van het Spaansche volk.

De staat bleef echter zwak, daar de macht van den koning door adel en geestelijkheid zeer werd beperkt. Koningen, die hun macht versterken wilden, werden afgezet en in een klooster geplaatst of vermoord, en zoo kon het West-Gotenrijk, al bleef het voorloopig bestaan, niet tot krachtige ontwikkeling komen.

---

§ 28. De Germaansche volken in West-Europa.

De Franken. Het noordelijk deel van Gallië was in bezit genomen door de Franken. Dit volk, dat over den Rijn gekomen was, was nog woester dan de reeds genoemde; ook was het nog niet voor het Christendom gewonnen. Bij den val van het West-Romeinsche rijk strekte hun gebied zich nog niet verder zuidwaarts uit dan het tegenwoordige België; Doornik was de plaats, waar het voornaamste koningsgeslacht, dat der Merovingen, zetelde [1]).

Verovering van geheel Gallië. Onder Clovis (± 500) ontwik-

[1]) Platen-atlas Vaderl. Gesch.: Fig. 12 en 19.

Digitized by Google

kelde de macht der Franken zich buitengewoon snel. Nadat hij de andere Frankische stamhoofden door list en verraad ter zijde had gesteld, begon hij met de verovering van het overige deel van Gallië. Van veel belang was hierbij, dat Clovis overging tot het Christelijk geloof en wel, in tegenstelling met andere Germaansche volken, tot het Katholieke. Daardoor werd de samensmelting van de Franken en de oude bevolking gemakkelijker; daardoor ook kon hij in oorlogen met Ariaansche volken, als de Bourgondiërs en de West-Goten, rekenen op den steun van de door dezen onderworpen Romeinsche bevolking, daar de geestelijkheid aan zijn zijde stond. Het viel hem nu gemakkelijk zijn doel te bereiken; de Bourgondiërs, de West-Goten en de nog heidensche Allemannen werden verslagen, hun gebied grootendeels ingelijfd.

De Franken geromaniseerd. Zoo scheen zich, in tegenstelling met hetgeen elders voorviel, in Gallië een krachtig rijk te vormen; de taal en de beschaving der oude bevolking werden door de overweldigers overgenomen; evenals de West-Goten werden de Franken dus geromaniseerd.

De splitsing van het rijk. Bij den dood van Clovis (511) werd echter diens werk voor een belangrijk deel weer vernietigd door de verdeeling van zijn rijk onder zijn zonen. Er ontstonden nu een viertal staten, waarvan Austrasië en Neustrië de voornaamste waren, die elkaar voortdurend bestreden, zoodat een tijd van vreeselijke burgeroorlogen volgde. De zwakke vorsten zagen daarbij hun macht steeds geringer worden, daar de strijdlustige voorname geslachten het gezag aan zich trokken.

Brittannië. De Romeinsche heerschappij was voor de Britten een tijd van rust en welvaart geweest. Door den Picten-muur en de Romeinsche legioenen beschermd, konden zij zich rustig aan den landbouw wijden; het land telde tal van welvarende steden.

De Angel-Saksen. Na het vertrek der Romeinsche troepen kwamen zij echter in groote moeilijkheden; door de bewoners van Schotland aangevallen, riepen de aan de wapenen ontwende Britten de Angelen en Saksen, Germaansche volken, die bij de monden van Elbe en Wezer woonden, te hulp (± 450), een gevaarlijke stap, waarvan ze het verderfelijke spoedig inzagen.

Digitized by Google

De beschermers toch werden weldra verdrukkers en beproefden op hun beurt de Britten terug te dringen. Een woeste krijg, die langer dan honderd jaren duurde, ving nu aan; de beschaving en het Christendom gingen te loor; de veroveraars stichtten een aantal kleine staatjes, die eerst kort na 800 vereenigd werden. Zoo grondig was hier de Britsche bevolking uitgeroeid of verjaagd, dat de Angel-Saksen, in tegenstelling met de zooeven genoemde volken, niet geromaniseerd werden, maar hun Germaansche taal behielden. De Britten trokken zich naar het westen terug, waar zij zich in Cornwall en Wales staande wisten te houden; ook staken velen naar het schiereiland over, dat naar hen Bretagne genoemd is. De herinnering aan de langdurige worsteling leefde nog lang daarna bij het volk voort in de sagen van koning Arthur en zijn ridders.

---

§ 29. Het Oost-Romeinsche rijk.

Beteekenis van het Oost-Romeinsche rijk. Terwijl de plaats van het West-Romeinsche rijk ingenomen werd door een aantal zwakke Germaansche staten, bleef het Oost-Romeinsche rijk bestaan; nog eeuwen lang was het de meest beschaafde en machtigste staat van Europa. Ten deele dankte men dit aan de kracht der oud-Romeinsche staatsinstellingen, vooral echter aan de prachtige ligging van Constantinopel, even gunstig gelegen voor de verdediging van het rijk als voor den handel.

Het voortbestaan van dit rijk was voor Europa van zeer groote beteekenis. Niet alleen toch, dat hier de klassieke wetenschap en kunst bij voortduring beoefend werden, het was ook het bolwerk van Europa tegen het Oosten; voor de muren van Constantinopel hebben tal van Aziatische volken, de Nieuw-Perzen, de Arabieren en de Seldsjukken het hoofd gestooten.

Justinianus. We zagen reeds, hoe onder Justinianus [1]) (527—565) de Oost-Romeinen zich weer in 't bezit stelden van de rijken der Vandalen en Oost-Goten. Kort na de onderwer-

[1]) Platen-atlas: Fig. 72, 73 en 74.

Digitized by Google

ping van dit laatste volk ging het grootste deel van Italië echter weer verloren, daar een ander Germaansch volk, dat der Longobarden, het geheele noorden en midden van het schiereiland wist te bemachtigen (568). In het zuiden hielden de Oost-Romeinen zich staande, o. a. te Rome, dat echter weldra geheel onder den bisschop van die stad kwam te staan.

Nog op een ander gebied verdient de naam van Justinianus genoemd te worden; hij liet de voor de rechtswetenschap zoo belangrijke verzamelwerken, later als Corpus Juris bekend, samenstellen, die nog tegenwoordig bij de studie van het Romeinsche recht geraadpleegd worden. Van hem is ook de Sophiakerk afkomstig.

Achteruitgang van het rijk. Na den dood van Justinianus begon voor zijn rijk een tijd van verwarring en van godsdiensttwisten, waardoor het zeer verzwakte. In 't begin der 7de eeuw scheen het zelfs op het punt veroverd te zullen worden door de Nieuw-Perzen, maar met inspanning van alle krachten wisten de Oost-Romeinen dit volk terug te dringen en een vernietigende neerlaag toe te brengen.

---

§ 30. De Islam.

Arabië en de Arabieren. Juist in deze dagen hadden er in Arabië hoogst belangrijke gebeurtenissen plaats gegrepen. Dit land, voor een groot deel uit woestijnen bestaande, was dun met zwervende Bedouïnen bevolkt; bij de kust lagen echter enkele handelssteden o.a. Mekka en het latere Medína.

Mohammed. Tot dusver hadden de Arabieren zich weinig met andere volken bemoeid; anders werd dit, toen in de 7de eeuw Mohammed onder hen optrad, die de oude sterrendienst wilde vervangen door een nieuw geloof. Na lange voorbereiding door bidden, vasten en afzondering in de woestijn meende hij door Allah aangewezen te zijn om het geloof aan den eenigen God te prediken. Mozes en Christus moest men, volgens hem, als profeten beschouwen, die een gedeelte der waarheid hadden geopenbaard; hij zelf was de laatste en grootste profeet.

Digitized by Google

Eerst wilden zijn stadgenooten, de Mekkanen, zijn roeping niet erkennen; Mohammed moest zelfs vluchten naar het naburige Medina (622, het begin der Mohammedaansche jaartelling). Met kracht van wapenen wist hij echter al spoedig Mekka tot onderwerping te brengen en bij zijn dood (632) was bijna geheel Arabië bekeerd.

De Islam. Zijn leer, de Islam, herinnert in veel opzichten aan de Joodsche en Christelijke godsdiensten, waaraan hij veel ontleend had; ook liet hij oud-nationale gebruiken bestaan, o.a. de vereering der Kaäba te Mekka [1]), vermoedelijk een meteoorsteen. De geloovigen, Moslemin (Muzelmannen), hadden allerlei voorschriften aangaande reinigingen, vasten en gebeden na te volgen; zij moesten aalmoezen geven en zoo mogelijk eens in hun leven een bedevaart naar Mekka doen. Het drinken van bedwelmende dranken en het maken van afbeeldingen van levende wezens was verboden. De heiligste plicht was evenwel de strijd voor de uitbreiding van het geloof; met Oostersche bezieling worden in den Koran, het boek, waarin kort na den dood van den Profeet diens uitspraken verzameld werden, de genietingen beschreven van de helden, die in den heiligen strijd gevallen en in den hemel opgenomen waren. Vrees voor een vroegtijdigen dood behoefde men daarbij niet te koesteren; het lot der menschen was door Allah onherroepelijk vastgesteld (fatalisme).

---

§ 31. De Kaliefen.

Aboe Bekr. Bij den dood van den Profeet scheen zijn arbeid weer te niet te zullen gaan; geheel Arabië kwam in opstand tegen zijn opvolger (kalief) Aboe Bekr (632—634). Met onvergelijkelijke energie wist deze echter het verzet te breken, waarna hij het zelfs waagde tot den aanval op de nabijliggende groote staten over te gaan, de beste afleiding voor de dappere en roofzieke Arabieren.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 79.

Digitized by Google

Uitbreiding van het rijk. Bijna geheel Voor-Azië was nog in 't bezit van 't Oost-Romeinsche Rijk of van Perzië. Door onderlinge oorlogen waren beide staten verzwakt en ze bleken niet bestand tegen den aanval der Arabieren. Tijdens het kalifaat van Omar (634—644) werd Perzië onderworpen; de laatste koning vluchtte met het heilige vuur (een herinnering aan den ouden Ormoesd-dienst) in 't gebergte en werd daar gelijk weleer Darius vermoord. Het rijke Mesopotamië viel daardoor in handen der Arabieren en werd snel voor den Islam gewonnen; daarop richtten zij hun wapenen naar het Oosten en veroverden al het land tot aan den Indus. Ook de Oost-Romeinen waren niet tegen hen opgewassen; geheel Syrië, Palestina en Phoenicië vielen in hun handen, daarmede ook Jerusalem, ook voor den Islam een heilige stad. Daarop wierpen de Moslemin zich op Egypte, waar de bewoners, het wanbestuur van uit Constantinopel moede, zich gaarne onderwierpen, toen hun vrijheid van godsdienst verzekerd werd.

Twisten. Reeds kwamen de Arabische ruiters tot in de buurt van Carthago, toen Omar stierf en de veroveringen een korten tijd gestaakt werden wegens twisten om de kroon. Nauwelijks echter hadden de Ommeyaden den kaliefentroon beklommen (± 660), of de oude kracht keerde terug; de geheele noordkust van Afrika werd veroverd en plunderend trokken de Arabieren door Klein-Azië en bedreigden Constantinopel.

Christendom en Islam. In 't begin der 8ste eeuw was dus de toestand van Europa, dat op twee plaatsen, in Zuid-Spanje en bij Constantinopel, bedreigd werd, uiterst gevaarlijk. De groote vraag was, of het ontzenuwde Oost-Romeinsche rijk en de zwakke Germaansche staten den vijand zouden kunnen tegenhouden. Het eerst viel de beslissing in het Oosten. Constantinopel werd gedurende 10 jaar belegerd, maar wist zich, dank zij het Grieksche vuur, staande te houden (717). Minder goed hield zich het West-Gotische rijk. In den slag bij Xeres (711) versloeg Tarik de Goten, en deze enkele slag besliste over 't lot van 't geheele rijk; alleen in 't uiterste noordwesten wisten de West-Goten hun onafhankelijkheid te bewaren.

De slag bij Poitiers (732). Nu lagen de Frankische rijkjes

Digitized by Google

aan de beurt en het was gelukkig, dat hier een belangrijke verandering gekomen was. Toen de Arabieren de Franken aanvielen, vonden zij het geheele volk onder leiding van Karel Martel tegenover zich. Honderd jaren na den dood van den Profeet werd tusschen Tours en Poitiers een bloedige veldslag geleverd; de Moslemin werden met groote verliezen teruggeslagen: West-Europa was voor het Christendom gered.

De Abassiden. In het midden der 8ste eeuw werd het huis der Ommeyaden van den troon gestooten en uitgeroeid door dat der Abassiden, die van den Profeet afstamden; een der Ommeyaden vluchtte echter naar Spanje en stichtte daar een afzonderlijken staat, waarvan Cordova de hoofdstad werd. De Abassiden vestigden hun zetel te Bagdad, dat als handelsstad weldra de plaats van het oude Babylon innam. Daar regeerde ± 800 Haroen-al-Raschid, die met Karel den Groote in vriendschappelijk verkeer stond [1]. In de verhalen van „Duizend en één nacht" wordt hij als een voortreffelijk vorst verheerlijkt; onder zijn regeering bereikte het rijk een zeer hoogen bloei; tegenover zijn omgeving toonde hij zich echter een wreed tyran.

Onderlinge verhouding der bewoners. De Arabieren hadden een reusachtig gebied aan zich onderworpen, dat zich van den Indus tot aan de Pyreneeën uitstrekte. De Moslemin vormden hierin de bevoorrechte krijgskaste en waren alleen tot krijgsdienst verplicht; Christenen en Joden werden geduld, maar tot het betalen van belasting gedwongen.

Bloei. Weldra kwamen landbouw, nijverheid en handel tot hoogen bloei. In droge streken werden bronnen gegraven en waterleidingen aangelegd; tal van nieuwe planten, rijst, suikerriet, zuidvruchten, moerbeiboomen werden aangeplant. De groote weelde gaf aanleiding tot het vervaardigen van allerlei luxevoorwerpen, fijne weefsels en tapijten; de papier-industrie is van de Arabieren afkomstig. De groote uitgebreidheid van het rijk en de verscheidenheid der producten riepen een uitgebreiden handel in het leven. Met karavanen en schepen werden de waren uit China en Indië naar het Westen gebracht; de handelsschepen

[1] Platen-atlas: Fig. 90.

Digitized by Google

werden door een sterke oorlogsvloot beschermd (admiraal = heer ter zee).

Beschaving. De oorspronkelijke ruwe Arabieren hadden in Voor-Azië de Grieksche beschaving leeren kennen, die hen zeer aantrok. Vol ijver legden zij zich toe op de studie der geschriften van de Grieken, die ons ten deele in Arabische vertaling bewaard gebleven zijn. Alleen in Spanje telde men weldra 17 hoogescholen, die ook uit de Christelijke deelen van Europa leerlingen trokken; de bibliotheek te Cordova telde 400 000 werken. In allerlei vakken muntten de Arabieren uit; de algebra en de beginselen van het decimaal-stelsel zijn van hen afkomstig evenals sommige cijfers; sterrenkunde, natuur- en scheikunde beoefenden ze met veel succes (alchemie, alcohol); hun wondartsen waren beroemd; de Arabische landkaarten waren de beste van dien tijd.

Kunst. Het verbod van den Koran om levende wezens af te beelden werd wel is waar niet altijd nageleefd, maar maakte toch, dat schilder- en beeldhouwkunst zich niet zelfstandig konden ontwikkelen; zij dienden enkel tot versiering van gebouwen, vooral van paleizen en moskeeën, die rijk met arabesken versierd werden [1]).

Achteruitgang. Op den duur verzwakte het kalifaat, verschillende deelen scheurden zich los; ten slotte behield de kalief alleen geestelijk gezag. In het midden der dertiende eeuw werd eindelijk Bagdad door een woest volk, de Mongolen, ingenomen; de laatste kalief werd gedood. Tegenwoordig wordt door de meeste Moslemin de Sultan van Turkije als kalief vereerd.

---

§ 32. De Karolingen en de Paus.

Verzwakking der vorstelijke macht. Wij zagen vroeger (pag. 53), hoe het Frankische rijk na den dood van Clovis onder diens zonen verdeeld en door burgeroorlogen verzwakt werd. De macht der Merovingische koningen beteekende weinig meer; zij lieten het bestuur over aan voorname ambtenaren, de hof-

[1]) Platen-atlas: Fig. 80 en 81.

Digitized by Google

m e i e r s, die ten slotte het ambt in hun familie erfelijk wisten te maken.

Pepijn van Herstal en Karel Martel. Op het einde der 7de eeuw gelukte het aan Pepijn van Herstal naast het bestuur in Austrasië ook het ambt van hofmeier in de andere Frankische staten te verkrijgen; bij zijn dood ging deze macht over op zijn zoon K a r e l M a r t e l [1]). In den strijd met de Mooren bleek het, hoe gelukkig het was, dat de eenheid van het rijk tijdig hersteld was; de Franken werden daardoor bewaard voor het lot der West-Goten.

Pepijn de Korte. De overwinning bij Poitiers (732) had het aanzien der Karolingen zeer doen toenemen. Karel Martel had het nuttig geoordeeld nog altijd een Merovingisch koning naast zich te plaatsen; zijn zoon, Pepijn de Korte [2]), maakte hieraan evenwel een einde, zette den Merovingischen schijnkoning, Childerik III, dien hij in een deel van het rijk naast zich had, af, en verhief zich zelf tot koning (751). Hierbij vroeg hij de goedkeuring van iemand, die sinds lang een belangrijke plaats innam in de Christelijke wereld, van den P a u s t e R o m e.

De opkomst der pauselijke macht. Onder de bisschoppen, die al spoedig de leiding der Christelijke gemeenten op zich hadden genomen, namen die van enkele bijzonder belangrijke steden, Jerusalem, Antiochië, Alexandrië, Constantinopel en Rome, een voorname plaats in. Door verschillende oorzaken genoot echter de bisschop van R o m e, de oude hoofdstad van het Romeinsche rijk, weldra grooter aanzien dan zijn ambtgenooten. Hiertoe droeg bij, dat hij zich de opvolger van Petrus kon noemen; verder het feit, dat hij na den val van het West-Romeinsche rijk minder afhankelijk was dan de bisschop van Constantinopel, die meer direct onder den keizer stond, terwijl deze in Italië weinig macht bezat. De bisschoppen van het Oosten verloren door de uitbreiding van den I s l a m hun beteekenis geheel.

De Paus alom in West-Europa erkend. In West-Europa werd de invloed der bisschoppen van Rome weldra overwegend. Zonder zich met de godsdiensttwisten in te laten, die het Oosten voort-

---

1) Platen-atlas: Fig. 85.
2) Platen-atlas: Fig. 83 en 86.

Digitized by Google

durend in beweging brachten, zorgden ze voor uitbreiding van het geloof; door hun invloed werden tal van Ariaansche of heidensche vorsten tot de Katholieke leer bekeerd; behalve de Franken erkenden eerlang ook de Longobarden, de West-Goten en de Angel-Saksen den bisschop van Rome of paus als hoofd der kerk. Vooral onder Gregorius de Groote [1]), die omstreeks 600 leefde, steeg de invloed van den paus zeer. De bekeering van Duitschland is het werk geweest van Angel-Saksische predikers, onder wie vooral Bonifacius, de tijdgenoot van Karel Martel, zich zeer verdienstelijk maakte.

De kloosters. Veel steun werd daarbij van de kloosters ondervonden, waarin lieden, wien het wereldsche leven tegenstond, zich vereenigden, om zich geheel aan den godsdienst te wijden [2]). Terwijl de kloosters in het Oosten veelal broeinesten voor godsdiensttwisten waren, wijdden hier de monniken zich aan practischer werk en zorgden voor de bekeering van heidenen en het bevorderen van welvaart en beschaving (de Benedictijner orde).

De paus krijgt wereldlijk gezag. In 't midden der 8ste eeuw dreigde den paus een groot gevaar, daar de Longobarden, die hun bezittingen in Italië gingen uitbreiden, ook Rome schenen te zullen vermeesteren, waardoor het met de zelfstandigheid van den paus gedaan zou zijn. Het Oost-Romeinsche rijk was zoodanig door godsdiensttwisten verzwakt, dat het de Longobarden niet langer kon tegenhouden. Toen dezen ook Rome wilden bezetten, riep de paus de hulp in van den nieuwen Frankischen koning, Pepijn de Korte, die de Longobarden terugdreef en den paus een zelfstandig gebied gaf, dat den grondslag voor den lateren Kerkelijken Staat vormde (754). Daarmee toonde hij zijn erkentelijkheid voor den steun, enkele jaren vroeger ondervonden.

Ontstaan der Grieksche kerk. Reeds lang had er spanning bestaan tusschen den paus en den patriarch van Constantinopel. De laatste weigerde zich aan 't gezag van Rome te onderwerpen,

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 78.
[2]) Platen-atlas Vaderl. Gesch.: Fig. 41.

Digitized by Google

en zoo ontstond er langzamerhand een splitsing in de Kerk, die ten slotte in een Roomsch-Katholieke en een Grieksch-Katholieke werd gescheiden. De laatste erkende den patriarch van Constantinopel als hoofd.

---

§ 33. Karel de Groote.

Uitbreiding van het rijk. Toen Pepijn in 768 stierf, volgde zijn zoon Karel (768—814) hem op [1]). Deze begon al dadelijk het rijk uit te breiden en de naburige volken te onderwerpen en te bekeeren; vooral met de nog heidensche Saksen en Friezen voerde hij langdurige oorlogen. De onderwerping was zeer moeilijk; telkens als de Frankische legers teruggetrokken waren, kwamen de beide volken, die zoowel voor hun vrijheid als voor hun alouden, heidenschen godsdienst streden, weer in verzet. Eerst na dertigjarigen strijd was de tegenstand gebroken. Ook de Slavische grensvolken over de Elbe werden schatplichtig gemaakt; in het tegenwoordige Oostenrijk werden de roofzieke Avaren onderworpen; de Longobarden werden gedwongen Karel als koning te erkennen, terwijl de Mooren in Spanje in de richting van de Ebro teruggedrongen werden.

Regeling van het bestuur. Van grooter belang was nog de hervorming van het bestuur. Van ouds was het Frankische rijk verdeeld in gouwen, welke door graven bestuurd werden. Langs de grenzen plaatste hij op de bedreigde plaatsen markgraven met grooter zelfstandigheid en uitgebreider macht dan de gewone graven (Spaansche, Deensche en Oostmark). Het toezicht op al deze ambtenaren werd uitgeoefend door zendgraven, die door het land reisden, om klachten aan te hooren en machtsovertreding te straffen.

De volksvergadering had altijd bij de Germanen grooten invloed uitgeoefend. Maar nu was het rijk zoo groot geworden, dat het geheele volk niet meer bijeengeroepen kon worden; er hadden echter nog geregeld vergaderingen plaats waar de vorst de aanzienlijken raadpleegde (Meiveld). De wetgeving werd ver-

---

[1]) Platen-atlas Vaderl. Gesch.: Fig. 22. Alg. Gesch. Fig. 84.

Digitized by Google

beterd; de wetten der onderworpen volken werden opgeteekend en aangevuld.

Zorg voor de welvaart. Tal van wetten en voorschriften getuigden van de belangstelling van den vorst voor de welvaart van zijne onderdanen. Vooral voor de verbetering van den landbouw werd veel gedaan; op de landgoederen van den koning, meest bij zijn talrijke paleizen (het Valkhof[1]) gelegen, werden proeven genomen met nieuwe landbouwstelsels (het drieslagstelsel) en het aankweeken van nieuwe vruchten en gewassen.

Ook de kunst en de wetenschap genoten zijn belangstelling; tal van geleerden vertoefden aan zijn hof (Eginhard); ook aan het onderwijs schonk hij zijn aandacht.

De heerban. Voor zijn talrijke oorlogen had Karel veel steun van zijn volk noodig. Nu was de macht der Frankische koningen, die nooit zoo groot geweest was als die der Romeinsche keizers, in den tijd der Merovingen zeer gedaald. Veel moeite kostte het vooral den heerban bijeen te krijgen, daar men op allerlei wijzen aan de verplichting, om den vorst in den krijg te volgen, trachtte te ontsnappen, zelfs door van zijn vrijheid af te zien en zich onder het gezag van een aanzienlijke te plaatsen.

Het leenstelsel. Nu was de gewoonte opgekomen, dat de hofmeiers aan enkele onderdanen land in vruchtgebruik gaven, op voorwaarde van trouwen steun in den krijg. Pepijn en Karel zetten dit op groote schaal voort; degene, die het land (leen) ontving (leenman of vazal), trad daardoor in nauwe verbintenis tot den gever (leenheer). Had de vorst geen geschikt land, dan gaf hij soms bezittingen der Kerk weg, tegen verplichting tienden aan deze te betalen. Zoo stonden de grooten langzamerhand niet meer als onderdanen tegenover den vorst, maar als leenmannen tegenover den leenheer. Op hun beurt gaven zij ook leenen weg, of namen van gewone vrijen de bezittingen aan, om die als leen terug te geven met belofte van bescherming (achterleenen); tal van vrijen verloren daardoor hun zelfstandigheid. Soms ook werd geen land, maar een of ander recht, het jachtrecht b.v., soms ook een ambt, als dat van graaf, weggeschonken.

---

[1]) Platen-atlas Vaderl. Gesch.: Fig. 24.

Digitized by Google

Gevolgen van het leenstelsel. In geval van ontrouw ging het leen weer verloren en in den beginne was de vorst dan ook verzekerd van de trouw van zijn leenmannen. Anders werd het onder de zwakke opvolgers van Karel de Groote. Veel leenmannen hadden verlof weten te krijgen om in hun gebied zelf recht te spreken, ook over de daar wonende vrijen, en voor zich zelf belastingen te innen. De leenen werden bovendien erfelijk en ook die ambten, die als leenen weggegeven waren. Op den duur leidde daardoor het leenstelsel, dat bestemd was de onderdanen nauwer aan den vorst te verbinden, tot verzwakking van het vorstelijk gezag, en het rijk dreigde zich in kleine staatjes op te lossen.

Aanzien van Karel de Groote. Deze schaduwzijde trok echter pas later de aandacht. De tijdgenooten zagen slechts de schitterende zijde van de regeering van Karel, die met uitzondering van de Angel-Saksen alle Germaansche stammen vereenigd had en ten volle den bijnaam van de Groote verdiende. In tallooze gedichten werd zijn naam geprezen; zijn daden en die zijner paladijnen (Roland) spelen in de Middeleeuwsche letterkunde een belangrijke rol.

Keizerskroning. Met den paus stond Karel op zeer goeden voet; zoo vergrootte hij diens gebied bij de onderwerping der Longobarden, terwijl in 't jaar 800 de paus hem kroonde als keizer van het West-Romeinsche rijk, dat in het Frankische herleefd scheen.

---

§ 34. De ontbinding van het Frankische rijk.

Vijandelijke aanvallen. De stichting van het machtige Frankenrijk was vooral daarom van belang geweest, omdat de Germaansche wereld van verschillende zijden ernstig bedreigd werd. In het zuiden werd zij door den Islam aangevallen; in het oosten trachtten de Slaven over de Elbe te dringen; in het noorden had men de aanvallen af te weren der nog heidensche bewoners van Scandinavië en Denemarken, de Noormannen.

De Noormannen. Verschillende oorzaken brachten dezen tot zeeroof, vooral de armoede van hun land en de rotsachtige

Digitized by Google

gesteldheid der kust, die uitstekende schuilplaatsen aanbood. Daarbij kwam, dat het erfrecht allen grond aan den oudsten zoon gaf, zoodat de jongere zonen in den vreemde fortuin gingen maken. Weldra zwierven de koene avonturiers overal rond, plunderend en verwoestend; zelfs hebben ze op hun tochten Groenland en de kust van Amerika ontdekt.

Lodewijk de Vrome. Hun roofzucht werd in de hand gewerkt door de verzwakking van het Frankische rijk. Want Lodewijk de Vrome (814—840) was niet geschikt de taak van zijn vader over te nemen; door onberaden bekeeringsijver lokte hij zelfs de aanvallen der Noormannen uit, terwijl twisten met zijn zonen, aan wie hij reeds tijdens zijn leven deelen van het rijk te besturen had gegeven, alles in verwarring brachten [1]).

Het verdrag van Verdun. Na zijn dood werd de toestand nog slechter en reeds in 843 werd het rijk in drie deelen gesplitst; een oostelijk deel, dat belangrijke deelen van het latere Duitschland omvatte, kwam onder Lodewijk den Duitscher; Karel de Kale kreeg West-Frankenland, weldra meer bepaald als Frankrijk bekend, terwijl de oudste zoon Lotharius [2]), als keizer boven zijn broeders staande, het middelgedeelte verkreeg, dat zich van den Rijnmond tot aan den Tiber uitstrekte.

Ondergang der Karolingen. De rust keerde echter niet terug, daar de broeders elkaar bleven bestrijden. Weldra viel het rijk van Lotharius uiteen in een drietal staten, Lótharingen, Bourgondië en Italië. Een oogenblik scheen het bestuur van Karel de Dikke verbetering te zullen aanbrengen; deze vereenigde de meeste deelen van het Frankische rijk onder zich, maar ook hij bleek niet in staat zich tegen de Noormannen te verdedigen en werd in 887 onttroond. Na hem regeerden nog verschillende vorsten uit zijn geslacht [3]), maar hun aanzien beteekende weinig meer; de wanorde nam steeds toe; in 't begin der 10de eeuw verdwenen de Karolingen in Duitschland (911), aan het einde der eeuw ook in Frankrijk (987).

---

1) Platen-atlas: Fig. 82 en 89.
2) Platen-atlas: Fig. 97.
3) Platen-atlas: Fig. 92, 93 en 94.

Digitized by Google

§ 35. De opkomst van Duitschland onder het Saksische huis (919—1024).

Toestand van West-Europa in 't begin der 10de eeuw. Omstreeks het jaar 900 verkeerden de staten, welke uit het rijk van Karel de Groote voortgekomen waren, in ontredderden toestand. Door den invloed van het leenstelsel was overal het gezag van den vorst verdwenen; Duitschland en Frankrijk dreigden in kleine leenen uiteen te spatten; met Italië was dit reeds gebeurd; overal heerschte een ontzettende verwarring. De Noormannen roofden naar hartelust tot diep in het land en maakten zich van het naar hen genoemde Normandië meester; aan de oostzijde werd Duitschland door de Slaven bedreigd, tot een der laatste Karolingen een Mongoolsch ruitervolk, de Hongaren, te hulp riep; dezen vernietigden de dreigende macht der Slaven, maar vestigden zich zelf aan den Donau en werden nog gevaarlijker vijanden voor Duitschland, dan de Slaven ooit geweest waren.

De Hongaren afgeweerd. Onder de Duitsche leenvorsten was de hertog van Saksen de machtigste; aan hem werd kort na het uitsterven van het Karolingische huis de koninklijke macht opgedragen en weldra wist Hendrik I [1]) (919—936) het aanzien der kroon te herstellen. Nadat hij het land weerbaar had gemaakt door het stichten van versterkte burchten en het bijeenbrengen van ruiterbenden, wist hij de Hongaren zulk een slag toe te brengen, dat zij Duitschland voorloopig met rust lieten (933). Onder zijn zoon Otto de Groote (936—973) waagden ze weer een inval, nu in het zuiden, maar de slag op het Lechveld (955) maakte voor goed aan hun rooftochten een einde.

De leenmannen onderworpen. Meer last had Otto [2]) van zijn leenmannen. Deze beschouwden hem nog altijd als hun gelijke en verzetten zich herhaaldelijk tegen zijn bevelen. Dit duldde Otto niet; met kracht trad hij tegen hen op, ontnam hun enkele der voornaamste leenen en gaf die aan zijn familieleden. Krachtig handhaafde hij de rust, zoodat het land tot bloei kwam;

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 95.
[2]) Platen-atlas: Fig. 98.

Digitized by Google

de kunsten en wetenschappen werden weer beoefend en door den koning begunstigd.

Italië en de keizerskroon. Otto werd nu de machtigste vorst van West-Europa, vooral toen twisten in Italië hem bewogen zich daar met de zaken te bemoeien en hij eerst de koningskroon der Longobarden, daarna van den paus de keizerskroon van het West-Romeinsche rijk verkreeg. Voortaan was deze aan het Duitsche Koningschap verbonden; ieder vorst trok naar Rome, om daar den keizerstitel te ontvangen. Hun aanzien werd hierdoor vergroot; de aanraking met het meer beschaafde Italië droeg voor het nog ruwe Duitschland goede vruchten, maar niet zelden deed de bemoeiing met Italië de Duitsche belangen verwaarloozen. Dit gebeurde o.a. tijdens Otto's kleinzoon Otto III (1000), die in zijn streven om zijn macht in Italië uit te breiden, Duitschland geheel vergat.

---

§ 36. De strijd tusschen Kerk en Staat.

Hendrik III [1039—1056]. Nog hooger steeg het aanzien van Duitschland onder de keizers uit het Frankische huis (1024—1125), vooral onder Hendrik III [1]. Het land bereikte toen zijn grootsten omvang; het omvatte ook de vroegere deelen van Middel-Frankenland; de koningen van Polen, Bohemen en Hongarije erkenden den keizer boven zich. Veel steun ondervond hij daarbij van de bisschoppen, die, door hem aangesteld [2]) en rijkelijk met land begiftigd, een tegenwicht tegen de andere leenmannen vormden; met krachtige hand werden deze tot hun plicht gebracht en tot orde gedwongen.

Verval der kerk. Niet alleen op dit gebied, maar ook op dat der Kerk had Hendrik III grooten invloed. We zagen reeds, hoe de bisschop van Rome als paus het opperste gezag in West-Europa verkregen had. Nu had de verwildering, welke 't gevolg van de ontbinding van het rijk van Karel de Groote was geweest,

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 99.
[2]) Platen-atlas: Fig. 110.

Digitized by Google

ook op de Kerk slecht gewerkt. Algemeen klaagde men over de houding der geestelijken, der bisschoppen bovenal, die voor geld hun ambten wisten te koopen (simonie) en zich soms weinig met den godsdienst bemoeiden. Te Rome betwistten adellijke families elkaar den pauselijken zetel; ook daar heerschte groote verwarring.

Hervormingspartij. Vooral in het jaar 1000, toen de verwachte ondergang der wereld bij velen belangstelling voor kerkelijke zaken wekte, viel het oog op deze misstanden, en er ontstond een hervormingspartij, die de Kerk van misbruiken wilde zuiveren en aan den invloed van den keizer wilde onttrekken. De leider van deze partij werd weldra Hildebrand, die tijdens de regeering van Hendrik III te Rome veel invloed verkreeg.

Regeling der pauskeuze. Zoolang Hendrik III leefde, kon van zelfstandigheid der Kerk nog geen sprake zijn, al werkte hij door het aanstellen van vrome mannen tot paus de hervormingspartij in de hand. In 1056 stierf de keizer; zijn zoontje, Hendrik IV, was nog jong en van diens minderjarigheid maakte nu Hildebrand gebruik en bewerkte, dat in 1059 de pauskeuze opgedragen werd aan een aantal hooge geestelijken, de kardinalen. De invloed van den keizer werd dus hierbij geheel vernietigd.

Hendrik IV [1056—1106]. Kort daarop aanvaardde Hendrik IV zelf de regeering. Al spoedig geraakte hij in groote moeilijkheden. Slecht opgevoed, driftig en onbedachtzaam, miste hij vooral in 't begin de voor een vorst zoo noodige zelfbeheersching. Weldra klaagden sommige zijner onderdanen, vooral de Saksen, over zijn willekeur; ook de leenmannen, die onder het regentschap meer vrijheid hadden genoten, waren ontevreden over zijn pogingen om zijn macht weer uit te breiden.

Hervormingen. In 1073 werd Hildebrand op niet geheel regelmatige wijze als Gregorius VII (1073—1085) tot paus gekozen en spoedig begon hij met zijn hervormingen. Om onwaardige priesters te weren, verbood hij streng den verkoop van geestelijke ambten (simonie); deze zouden voortaan ook niet meer door leeken mogen worden weggegeven, zoodat de keizer geen bisschoppen meer mocht benoemen; eindelijk bepaalde hij, dat de geestelijken, opdat ze zich geheel aan de Kerk zouden kunnen wijden, ongehuwd moesten blijven (celibaat).

Digitized by Google

Twist met Hendrik IV. Vooral het tweede punt, waardoor bewerkt werd, dat Hendrik IV allen invloed op de bisschopskeuze (investituur) zou verliezen, was voor dezen onaannemelijk, de macht van den vorst berustte juist voor een goed deel op den steun der bisschoppen. Toen nu de paus zich bovendien met zijn regeeringsdaden (het bestraffen van de opgestane Saksen) bemoeide, liet Hendrik hem op grievende wijze door zijn Duitsche bisschoppen voor afgezet verklaren (1076).

De keizer in den ban. Hij had echter zijn macht overschat. In Duitschland had hij talrijke vijanden en, toen de paus den banvloek over hem uitsprak, waardoor hij buiten de Kerk gestooten werd, werd hem de gehoorzaamheid geweigerd en maakte men zich gereed een anderen koning te kiezen. Dit was een belangrijke overwinning voor Gregorius en de toestand van Hendrik IV werd zeer netelig. Van alle zijden verlaten, besloot hij toe te geven en verkreeg na lang smeeken te Canossa[1]) de opheffing van den ban (1077).

Het keizerlijk gezag wordt hersteld. De Duitsche vorsten, bang voor zijn wraak, wilden nu toch een anderen koning aanstellen, maar het volk, gegriefd door de vernedering Hendrik aangedaan, koos zijn zijde en zoo kon hij zijn gezag in Duitschland herstellen. Met den paus geraakte hij al spoedig weer in twist; dezen keer werd hij echter beter gesteund; Gregorius werd uit Rome verdreven en stierf in ballingschap. Toch was deze de eigenlijke overwinnaar; zijne hervormingen bleven bestaan en de keizerlijke macht had een schok ontvangen, waarvan zij zich nooit hersteld heeft.

Het Concordaat van Worms. Ook Hendrik V[2]) (1106—1125), die zich eerst als werktuig tegen zijn vader had laten gebruiken, zoodat deze in 1106 in ballingschap stierf, kwam al spoedig zelf in strijd met den paus. De keizer toch kon niet afzien van de keuze der bisschoppen, zoolang deze behalve kerkelijk, ook wereldlijk gezag bezaten. Eerst in 1122 werd tusschen beide partijen een vergelijk getroffen; bij het Concordaat van Worms werd de keuze van een bisschop opgedragen aan de

[1]) Platen-atlas: Fig. 100 en 102.
[2]) Platen-atlas: Fig. 108.

Digitized by Google

voornaamste geestelijken van het bisdom onder nadere bekrachtiging van keizer en paus. De twisten bleven echter voortduren en liepen voortaan vooral over de vraag, wien van beide het hoogste gezag toekwam.

---

§ 37. De Eerste Kruistocht.

De Seldsjukken. In het verzwakte kalifaat van Bagdad had in de 11de eeuw een Turksche stam, de Seldsjukken, veel invloed gekregen. Minder verdraagzaam dan de Arabieren, mishandelden ze de pelgrims, die op het graf van Christus gingen bidden; ook drongen ze door in Klein-Azië en bedreigden Constantinopel.

Plan voor een Kruistocht. Reeds Gregorius VII had het plan gekoesterd Jeruzalem aan den Islam te ontrukken; de strijd met den keizer had echter al zijn krachten in beslag genomen. Eerst onder Urbanus II kwam het plan tot uitvoering. Op een tweetal vergaderingen, onder leiding van den paus gehouden, werd nu de zaak opnieuw ter sprake gebracht, en te Clermont (1095) verbonden talloozen zich tot het deelnemen aan een kruistocht.

Van de vorsten kwam weinig steun; dezen lagen veelal met den paus overhoop; de adel echter, ontstaan uit die grondbezitters, die rijk genoeg waren anderen voor zich te laten werken en zich geheel aan den krijg te wijden, maakte met graagte van de gelegenheid gebruik, om voor de Kerk in verre landen te gaan strijden en buit te behalen.

Deelnemers. Ook bij de lagere klassen vond de stem van den paus gehoor. Deze bestonden voor 't overgroote deel uit onvrijen, gedeeltelijk lijfeigenen, van slaven of krijgsgevangenen afstammend, of hoorigen, een soort onvrije pachters. Daar nu op bevel der Kerk niemand mocht worden tegengehouden, als hij ten kruistocht wilde trekken, en aan ieder, die voor haar de wapens opvatte, volkomen vrijheid werd beloofd, maakten weldra groote scharen lijfeigenen zich op, om naar 't Oosten te trekken.

De Voorkruistocht. Velen van hen konden zelfs niet zoolang

Digitized by Google

wachten, tot de adel met zijn toebereidselen klaar was, en woeste benden trokken weldra roovend en plunderend langs Rijn en Donau oostwaarts. Eindelijk kwamen deze scharen, reeds zeer gedund, in Constantinopel aan; onder leiding van Peter van Amiëns, die in onze streken het kruis gepredikt had, trokken ze daarop tegen de Seldsjukken op en werden geheel vernietigd.

De Eerste Kruistocht (1096—1099). Beter ging het met de andere kruisvaarders. Dezen trokken in groote groepen onder verschillende aanvoerders, waaronder Godfried van Bouillon [1]), naar 't Oosten, om eveneens over Constantinopel hun weg te nemen. Daar kregen ze echter twist met keizer Alexius [2]); deze dacht, dat de kruisvaarders kwamen, om hem te helpen en niet om voor zich zelf land te veroveren; zoo ontstond al dadelijk oneenigheid met de Grieken. In Klein-Azië bracht men de Seldsjukken een nederlaag toe, maar weldra ontstond er onder de kruisvaarders verdeeldheid, daar de meeste aanvoerders hun eigen belangen nastreefden en zelf staten gingen stichten (Edessa en Antiochië).

Jeruzalem veroverd. Zoo verzwakte het leger zeer en van de tallooze kruisvaarders (misschien een half millioen), die den tocht aangevangen hadden, kwamen slechts 25000 voor Jeruzalem. Na de inneming dezer stad, welke tot een vreeselijk bloedblad onder de verdedigers leidde, werd een staat gesticht, waarvan het bestuur aan Godfried van Bouillon werd opgedragen. Edessa en Antiochië behielden echter hun zelfstandigheid en erkenden enkel Godfried en zijn opvolgers, die weldra den titel van koning van Jeruzalem aannamen, als leenheer.

---

§ 38. De ondergang der keizerlijke macht.

Partijen. We zagen, hoe de Duitsche vorsten, uit vrees voor de groote macht van den keizer, tijdens den investituurstrijd de zijde van den paus gekozen hadden. Toen de Hohen-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 106 en 107.

[2]) Platen-atlas: Fig. 105.

Digitized by Google

staufen (1138—1254), een geslacht, dat aan den laatsten Frankischen keizer verwant was, de kroon hadden verkregen en er nieuwe moeilijkheden met de Kerk ontstonden, genoot de paus opnieuw den steun van een groot aantal vorsten, die de macht van den keizer wilden bekorten. Zij werden meestal geleid door het geslacht der Welfen, dat in het bezit van twee belangrijke hertogdommen, Beieren en Saksen, was en aanspraken op de kroon meende te hebben. Nieuwe vijanden voegden zich hierbij, zooals de Lombardische steden, die, door het toen opkomende handelsverkeer met het Oosten rijk geworden, naar zelfbestuur streefden.

Frederik Barbarossa. Frederik Barbarossa (1152—1190), een der krachtigste keizers der Middeleeuwen, was vast besloten zijn rechten in Italië te handhaven. Dit bracht hem al spoedig in strijd met bovengenoemde steden, vooral met Milaan; hoewel hij herhaaldelijk met groote legers naar Italië trok en Milaan geheel verwoestte, was hij toch op den duur niet bij machte het verzet, dat door den paus aangemoedigd werd, te onderdrukken [1]. Onvoldoende door zijn leenmannen gesteund, werd hij in 1176 bij Legnano verslagen en gedwongen aan de Lombardische steden het verlangde zelfbestuur toe te staan.

Onderwerping van Hendrik den Leeuw. Frederik had vooral daarom toegegeven, omdat het noodig was het keizerlijk gezag in Duitschland te herstellen. Hendrik de Leeuw, het hoofd der Welfenpartij, had lang in vrede met den keizer geleefd, aan wien hij de teruggave der hem vroeger ontnomen hertogdommen dankte. Al zijn aandacht wijdde hij aan den strijd met de aangrenzende Slaven, op wie hij tal van streken veroverde, welke hij met behulp van kolonisten ook uit ons land tot ontwikkeling zocht te brengen. Hij had echter geweigerd den keizer in zijn benarden toestand te hulp te komen; nu werd hij wegens het niet nakomen van zijn leenplichten van al zijn leenen vervallen verklaard. Slechts een klein gedeelte van zijn gebied, Brunswijk, bleef voor zijn geslacht behouden.

Frederiks dood. Na de onderwerping van Hendrik den Leeuw kon Frederik zich geheel aan het bestuur van zijn land wijden;

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 122.

Digitized by Google

in 1190 kwam hij echter op een tocht naar het Oosten, den derden kruistocht, om het leven. Zijn naam bleef bij het volk voortleven, dat nog lang aan de sage vasthield, dat de Roodbaard niet gestorven was, maar in tijden van verval zou terugkeeren, om Duitschland weer groot en machtig te maken [1]).

Napels. Nog grooter scheen de macht der Hohenstaufen onder Hendrik VI (1190—1197) te zullen worden. In den tijd van Gregorius VII was in Zuid-Italië door Noorsche avonturiers een koninkrijk gesticht, Napels, dat den paus als leenheer erkende. Door zijn huwelijk met de erfdochter van dit rijk wist Hendrik zich in 't bezit van dit belangrijke land te stellen, zoodat hij bijna geheel Italië beheerschte en het pauselijk gebied aan alle zijden bedreigde. Hij ging met groote plannen om en dacht aan de verovering van het Oost-Romeinsche rijk, toen hij plotseling stierf en een minderjarig zoontje, Frederik, achterliet.

Verzwakking van het gezag. Voor de macht der Hohenstaufen was deze gebeurtenis noodlottig. In Duitschland braken twisten uit en tijdelijk verkreeg zelfs de zoon van Hendrik den Leeuw, Otto IV, de kroon, maar ook deze kwam met de Kerk in botsing; tusschen keizer en paus bleek een goede verstandhouding onmogelijk.

Frederik II (1215—1250). Inmiddels was de jonge Frederik onder voogdijschap van paus Innocentius III opgegroeid en deze besloot zijn pupil tegenover Otto IV te plaatsen: Frederik trok naar Duitschland en verkreeg de kroon van zijn vaderen. De goede verstandhouding met de Kerk duurde echter slechts kort. Frederik had beloofd een kruistocht te ondernemen en de kronen van Duitschland en Napels te scheiden door laatstgenoemd land aan zijn zoon te schenken; toen hij deze beloften niet spoedig nakwam, werd door den opvolger van Innocentius de ban over hem uitgesproken [2]).

Hernieuwde strijd. Van dat oogenblik af tot aan zijn dood heeft Frederik bijna onophoudelijk met de pausen gestreden. Wel had er een verzoening plaats, toen hij, hoewel met den ban beladen, een kruistocht ondernomen en het Heilige Land

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 112. Zie ook Fig. 119.
[2]) Platen-atlas: Fig. 123 en 124.

Digitized by Google

teruggewonnen had, maar weldra ving de strijd weer aan, waarin de Lombardische steden, nu naar volkomen zelfstandigheid strevend, opnieuw de zijde van den paus kozen. Onvermoeid heeft Frederik zijn talrijke vijanden het hoofd geboden, terwijl hij tegelijkertijd kunst en wetenschap bevorderde en door uitnemende hervormingen Napels tot het best bestuurde land van dien tijd maakte. Met de Duitsche zaken kon hij zich echter weinig bemoeien.

De ondergang der Hohenstaufen. Bij zijn dood (1250) nam zijn zoon Koenraad IV zijn plaats in, maar deze stierf reeds na enkele jaren (1254). Napels kwam nu aan diens broeder Manfred, maar de paus schonk het aan een broeder van den koning van Frankrijk, Karel van Anjou, die zich in 't bezit van het land wist te stellen. Tevergeefs trachtte later de laatste afstammeling der Hohenstaufen, Konradijn [1]), zich in 't bezit van zijn erfdeel te stellen; de ridderlijke jonge vorst werd verslagen en te Napels onthoofd (1268).

Frederiks opvolgers. Toen Koenraad IV naar Italië vertrokken was, om daar voor zijn rechten te strijden, was Duitschland in treurige verwarring achter gelaten. Er was geen algemeen erkend gezag; wel was Willem van Holland door de Welfische partij tot Roomsch koning gekozen, maar zijn macht was tot enkele streken langs den Rijn beperkt. Toen hij kans begon te krijgen algemeen erkend te worden, sneuvelde hij tegen de West-Friezen (1256). Na zijn dood streefden wel enkele buitenlandsche vorsten naar de Duitsche kroon, maar in Duitschland hebben ze geen macht uitgeoefend. Men noemt dit keizerloos tijdvak, dat voor Duitschland de treurigste gevolgen had, het Interregnum (1254—1273).

Regeeringloosheid. Nu konden de vorsten en edelen doen, wat zij wilden. De handel werd door de roofridders [2]) onmogelijk gemaakt; de welvaart ging te niet. Daar er geen keizer was, om de orde te handhaven, moest men zelf de handen ineen slaan om verbetering aan te brengen. De steden sloten zich aaneen, om de orde te handhaven; zoo ontstond het Hanze-

[1]) Platen-atlas: Vaderl. Gesch. Fig. 31, Konradijn op de valkenjacht voorstellend.

[2]) Platen-atlas: Fig. 129.

Digitized by Google

verbond, dat de veiligheid op zee wilde verzekeren en de positie van den Duitschen koopman, die in 't buitenland bij gemis aan elke bescherming aan allerlei willekeur blootgesteld was, trachtte te verbeteren. Op eigenmachtige wijze wierpen zich verder rechtbanken op, de Veemgerechten, die door op geheimzinnige wijze uitgevoerde vonnissen de roofridders schrik zochten aan te jagen, zonder dat de toestand hierdoor belangrijk verbeterde.

Het aanzien van het rijk verloren. De politiek der Duitsche keizers, die hun beste krachten verbruikten door hun strijd met de Kerk en hun streven naar bezit in Italië, heeft dus voor Duitschland slechte gevolgen gehad. Geen wonder was het, dat de vorsten van Frankrijk en Engeland, die zich meer uitsluitend aan de belangen hunner staten wijdden, grooter resultaten bereikten. Over de opkomst van deze staten moeten wij nu nader spreken.

---

§ 39. Engeland.

Engeland onder de Angel-Saksen. In Engeland hadden de Angel-Saksen een aantal kleine staatjes gesticht, terwijl de oude bevolking naar het westen was teruggedrongen (zie pag. 50). De Romeinsche beschaving en het Christendom werden vernietigd en eerst langen tijd daarna werd het land door zendelingen van Rome opnieuw bekeerd.

De Denen. In het begin der negende eeuw werden de staatjes tot één rijk vereenigd, dat echter niet sterk genoeg bleek, om zich de Noormannen, hier Denen genoemd, van het lijf te houden. Slechts een enkel vorst was tegen hen opgewassen, nl. koning Alfred[1]) (± 900), die de rust en orde herstelde en door 't scheppen van een vloot de vrijbuiters tijdelijk wist af te schrikken. Hij deed veel voor de welvaart en de beschaving; na zijn dood ging echter alles weer verkeerd en nog bijna anderhalve eeuw werd het land door de Noormannen geteisterd. Een

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 91.

Digitized by Google

tijdlang hebben zelfs Noorsche vorsten geheel Engeland beheerscht, zooals Kanoet (± 1030), die evenwel een voortreffelijk vorst was [1]).

Verovering door de Normandiërs. In 1066, toen het oude stamhuis uitstierf en Harald den troon besteeg, maakte hertog Willem van Normandië daarop aanspraak. Bij Hastings werden de Angel-Saksen verslagen, Harald sneuvelde en voortaan beheerschte Willem met zijn verfranschte Normandiërs het land [2]).

De gevolgen van deze verandering waren belangrijk. De metgezellen van den Veroveraar kregen groote stukken land en vormden een machtigen adel; sommige gewoonten van het leenstelsel werden ingevoerd; de Angel-Saksische taal dreigde door de Fransche verdrongen te worden. De Engelsche koning was nu bovendien bezitter van Normandië en Bretagne en werd dus voor die landen de leenman van den koning van Frankrijk.

Hendrik II Plantagenet (1154—1189). Toen in 1154 Hendrik II Plantagenet, uit een Fransch geslacht gesproten, de afstammelingen van den Veroveraar opvolgde, voegde hij aan deze leenen nog Anjou en, na zijn huwelijk met een Fransche vorstin, het geheele zuidwesten van Frankrijk toe. Hij bezat daardoor veel meer macht in Frankrijk dan de koning van dit rijk zelf en zou dezen geheel overvleugeld hebben, als hij niet evenals zijn tijdgenoot Frederik Barbarossa in strijd gekomen was met de Kerk. Bij zijn pogingen, om ook de geestelijken aan het staatsgezag te onderwerpen, kwam hij in strijd met Thomas Becket, aartsbisschop van Canterbury [3]). Na langdurige twisten werd deze eindelijk door dienaren van den koning vermoord, waarvoor Hendrik door den paus aansprakelijk gesteld en tot diepe vernedering gedwongen werd; hij liet zich als boeteling op het graf van Becket geeselen.

Richard Leeuwenhart (1189—1199). Zijn opvolger Richard Leeuwenhart [4]) nam dadelijk na zijn troonsbestijging deel aan den derden kruistocht. Hij was een dapper ridder, doch miste alle eigenschappen van een goed regent. Gedurende de tien jaren van zijn regeering was hij bijna niet in Engeland,

---

1) Platen-atlas: Fig. 96. 2) Idem: Fig. 103 en 104. 3) Idem: Fig. 109. 4) Idem: Fig. 113.

Digitized by Google

dat hij alleen bezocht om belastingen te innen. Dat enkele steden als Londen, van zijne voortdurende geldverlegenheid gebruik makend, voorrechten wisten te verkrijgen, is de eenige lichtzijde van zijn regeering.

Verlies der Fransche leenen. Onder zijn opvolger, Jan zonder Land (1199—1216), ging het gezag der Engelsche kroon zeer achteruit. Toen hij weigerde zich als Fransch leenman over een hem toegeschreven misdrijf te verantwoorden, verklaarde Philips II Augustus zijn leenen aan de Fransche kroon vervallen en ontnam hem Normandië en Bretagne.

Deze gebeurtenis was voor Engeland van groote beteekenis. De verbinding met deze Fransche leenen was nu verbroken; de twee deelen van het volk, de Angel-Saksen en de Normandiërs, kwamen voortaan meer met elkaar in aanraking dan te voren, toen de adel meestal in Frankrijk vertoefde; de Angel-Saksische taal wist zich tegenover de Fransche staande te houden, al herinneren nog tal van uit het Fransch afgeleide woorden aan den invloed der Normandiërs.

Strijd met den paus. Ook met den paus kwam Jan [1]) in botsing en wel over het aanstellen van een aartsbisschop. Ofschoon hij door den ban getroffen werd, weigerde hij toe te geven; daarop sprak de paus het interdict uit over het geheele land, waardoor alle godsdienstige plechtigheden verboden werden. Toen de paus ten slotte Engeland aan den Franschen koning ging wegschenken, moest Jan toegeven, den paus een jaarlijksche schatting beloven en hem als leenheer over Engeland erkennen.

De Magna Charta (1215). Ook tegenover zijn onderdanen zag hij zijn macht verminderen. Van zijn verlegenheid gebruik makend, dwongen dezen hem een vrijheidsbrief, de Magna Charta, af, waarin de rechten van den hoogen adel, de geestelijkheid en de steden omschreven waren. De Magna Charta is de grondslag der Engelsche vrijheden geworden. Wel trachtten 's konings opvolgers zich herhaaldelijk er van te ontdoen, maar dan sprong dadelijk het geheele volk voor de verkregen vrijheden in de bres.

Ontstaan van het Parlement. Aan het einde der 13de eeuw,

[1]) Platen-atlas: Fig. 116.

Digitized by Google

onder Eduard I, werden deze nog aanmerkelijk uitgebreid. Eduard, die aanspraak op de Schotsche kroon maakte en daardoor genoodzaakt was steun bij zijn volk te zoeken, gaf o. a. toe, dat alle belastingen, om wettig te zijn, door een vergadering, waarin de adel, de geestelijkheid en de steden vertegenwoordigd waren, het parlement, zouden moeten worden bekrachtigd. Onder Eduards opvolgers werd het parlement in twee deelen gesplitst, het Hoogerhuis, waarin de hooge adel en de bisschoppen zitting hadden (Lords), en het Lagerhuis, waarin de lagere adel en de steden vertegenwoordigd waren.

---

§ 40. Frankrijk.

Het huis Capet (987—1328). In Frankrijk was het Karolingische huis op 't einde der 10de eeuw verdwenen. De vorstelijke macht beteekende sinds lang niets meer, daar de groote leenmannen zich zoo goed als onafhankelijk beschouwden. Een van dezen, Hugo Capet, hertog van Franciё, werd nu koning (987), maar ook zijn macht beteekende weinig; slechts de omgeving van Parijs stond meer direct onder den koning.

Versterking van het gezag. Onder zijn opvolgers werd de toestand langzamerhand beter; de koninklijke macht werd erfelijk en nam gestadig in beteekenis toe. Bedenkelijk was echter, dat tal van Fransche leenen aan den Engelschen koning kwamen, en eerst onder Philips II Augustus [1]) (± 1200) kwam hierin verbetering. We zagen reeds, hoe hij belangrijke leenen aan de kroon hechtte; daardoor werd Frankrijk een staat, waarmee in het buitenland rekening gehouden moest worden. Ook in het binnenland wilde hij zijn macht versterken; hij bevorderde daarom het ontstaan van steden, bij welke hij tegen den adel steun kon vinden.

De Albigenzen-oorlog. Onder zijn opvolgers werd zijn werk voortgezet, zoodat de invloed van den koning over Zuid-Frankrijk uitgebreid werd. Daar was een godsdienstoorlog ontstaan; tegen

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 114.

Digitized by Google

de Albigenzen en Waldenzen, secten, die van de kerkleer waren afgeweken, was door den paus een kruistocht uitgeschreven (1209). Jarenlang duurde deze strijd; het geheele zuiden, waar de graaf van Toulouse als beschermer der ketters was opgetreden, werd verwoest, maar het eind was, dat groote landstreken ten slotte direct onder den koning kwamen te staan, o. a. het graafschap Toulouse.

Lodewijk IX. Het was een moeilijk werk, al deze deelen nader aan elkaar te verbinden. Dit geschiedde onder de lange en rustige regeering van Lodewijk IX (± 1250), wegens zijn ijver voor de kruistochten door de Kerk heilig verklaard. Zijn bestuur was voor Frankrijk hoogst belangrijk; het koninklijke gezag werd overal erkend en de verschillende deelen van het rijk werden door een uitnemende wetgeving nauwer aan elkaar verbonden.

Philips IV. Nog hooger steeg de macht des konings onder Philips IV de Schoone (± 1300). Door den strijd met den paus hadden de keizers van Duitschland hun invloed in West-Europa zien verloren gaan; nu trachtte de Fransche koning hun plaats in te nemen en zelfs de keizerskroon te bemachtigen, wat hem evenwel niet gelukte.

Strijd met den Paus. Evenals zoovele Duitsche keizers kwam ook hij in botsing met den paus. Deze, Bonifacius VIII, maakte zich gereed den ban uit te spreken; om zich den steun van zijn onderdanen te verzekeren, riep Philips [1]) een vergadering der drie standen bijeen, de Etats-Généraux, de eerste van dien aard in Frankrijk, en legde aan deze de zaak voor. Daarop liet hij den paus door zijn partijgangers overvallen en gevangen nemen, waardoor het pauselijk gezag een gevoelige knak toegebracht werd. Toen kort daarna een Fransche bisschop tot paus werd gekozen en deze in Frankrijk zijn zetel ging vestigen, kwam de pauselijke stoel geheel onder den invloed van den koning.

Strijd met Vlaanderen. Minder gelukkig was de koning in zijn pogingen, om Vlaanderen, dat door den handel en de lakenindustrie tot groote welvaart was gekomen, weer aan de

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 130, 132 en 135.

Digitized by Google

kroon te hechten. Reeds had hij Gent en Brugge met zijn troepen bezet, toen hij bij de gilden van laatstgenoemde stad op hevigen tegenstand stiet; in den slag bij Kortrijk (1302) werd zijn leger zoo geducht geslagen, dat hij de zelfstandigheid van het graafschap moest erkennen. De graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen, Jan II, die de zijde van den Franschen koning gekozen had, werd daarop door de Vlamingen aangevallen; zij werden echter in 1304 bij het Manpad teruggedreven.

---

§ 41. De latere Kruistochten.

De tweede kruistocht. Daar na de verovering van Jeruzalem tal van kruisvaarders terugkeerden, bleek de verdediging van het door de Christenen bezette gebied uiterst moeilijk. Voortdurend trachtte men dan ook versterkingen te krijgen en bijna elk jaar trokken kruisvaarders naar het Oosten, om de heilige plaatsen te helpen verdedigen. In 't midden der 12e eeuw, toen Edessa verloren ging, werd de toestand zoo dreigend, dat een ongewoon groote menigte van strijders, geleid door de vorsten van Duitschland en Frankrijk, naar het Heilige Land trokken (de tweede kruistocht (1147—1149); door slechte leiding en gemis aan samenwerking werd evenwel niets uitgericht.

De derde kruistocht. Het koninkrijk Jeruzalem verzwakte inmiddels meer en meer en in 1187 werd het door den sultan Saladin veroverd. Een krachtige poging werd nu aangewend, om het verloren gebied te herwinnen (1189—1192). Frederik Barbarossa voerde de Duitsche ridders over land naar het Oosten, maar kwam in Klein-Azië om het leven, waarop vele zijner volgelingen terugkeerden; de koningen van Frankrijk en Engeland, Philips II Augustus en Richard Leeuwenhart [1]), begaven zich over zee derwaarts, maar geraakten weldra in twist, zoodat de eerste terugkeerde. Richard, alleen overgebleven, maakte zich door zijn heldenmoed en door zijn groote wreedheid bekend, maar verkreeg van Saladin toch slechts

---

[1]) Platen-Atlas: Fig. 112, 113 en 114.

Digitized by Google

eenige kustplaatsen en de belofte van vrijen toegang voor de Christenen tot de heilige plaatsen.

De vierde kruistocht (1202—1204). Ook in de 13de eeuw trokken nog tal van kruisvaarders naar het Oosten, hoewel de groote geestdrift voor de kruistochten geweken was. Dit bleek o. a. in 1202, toen eén groot aantal ridders, die in Venetië bijeen gekomen waren om naar 't Heilige Land te trekken, zich lieten bewegen, naar Constantinopel te gaan, om daar een verdreven keizer te herstellen. Dit doel werd werkelijk bereikt, maar nu wilden de Grieken de gedane beloften niet nakomen; de stad werd daarna opnieuw door de kruisvaarders veroverd, die er een Roomsch-Katholieken staat stichtten, waarvan Boudewijn van Vlaanderen [1]) keizer werd. Zijn helpers kregen aanzienlijke bezittingen; de Venetianen, die met hun vloot aan de onderneming hadden deelgenomen, verwierven allerlei voorrechten voor hun handel.

Zoo kwam deze tocht niet alleen het Heilige Land niet ten goede, maar werd zelfs de staat, die zoo lang als bolwerk tegen het Oosten had gediend, door het veel zwakkere Latijnsche rijk vervangen.

De laatste tochten. Wij zagen reeds, hoe Frederik II er in slaagde het Heilige Land voor de Christenen te herwinnen (1229); na enkele jaren ging Jeruzalem echter weer verloren. De pogingen van den Heiligen Lodewijk, dien men den laatsten kruisvaarder zou kunnen noemen, hebben tot niets geleid. Den eersten keer geraakte hij met zijn leger in gevangenschap en moest zich met zijn voornaamste volgelingen tegen een zwaar losgeld vrij koopen (1250); de tweede maal bereikte hij niet eens het Oosten en stierf bij het beleg van Tunis (1270).

Enkele jaren later ging de laatste haven (Acco) voor de Christenen verloren.

---

§ 42. De gevolgen der Kruistochten.

Nadeelige gevolgen. Het doel van de kruistochten was dus niet bereikt; wel had men verschillende malen eenig gebied op

[1]) Platen-atlas: Fig. 121.

Digitized by Google

den Islam veroverd, maar het gewonnen terrein op den duur te verdedigen, ging boven de krachten van West-Europa. Vòor deze toen nog schaars bevolkte landen moet het verlies aan menschenlevens een groot nadeel geweest zijn, terwijl in de Mohammedaansche staten van het Oosten ontzettende ellende was aangericht.

Vooruitgang der beschaving. Daartegenover stonden echter belangrijke voordeelen. De bewoners van West-Europa stonden, wat beschaving betreft, verre achter bij de volken van het Oosten; kwamen zij in de groote steden van Italië, van het Oost-Romeinsche Rijk of van Syrië, dan viel er veel voor hen te leeren, zoowel voor edelen als voor lijfeigenen. De verschillende volken kwamen met elkaar in aanraking; men leerde nieuwe behoeften kennen en zag, dat er op de producten uit eigen land elders winst te behalen viel; weldra ontstonden levendige handelsbetrekkingen.

De opkomst der steden. Vooral profiteerden hiervan de steden in Noord-Italië, die door 't vervoeren der kruisvaarders in verbinding kwamen met Syrië en haar schepen op de terugreis de Indische waren naar Europa lieten voeren. Deze steden, vooral Venetië, Genua en Milaan, kwamen tot hoogen bloei, en we zagen reeds, hoe zij het waagden zich tegen den keizer te verzetten en zelfbestuur verwierven.

In West-Europa waren de Romeinsche steden meest verdwenen; sedert de Volksverhuizing bevond de bevolking zich in hoofdzaak op het platteland. Om burchten en kloosters, op punten voor den handel gunstig gelegen, groepeerden zich echter weer bewoners en tijdens de kruistochten deed het opkomen van handel en nijverheid hun getal snel toenemen; ook de van een kruistocht teruggekeerde lijfeigenen vestigden zich in deze plaatsen, die dan veelal, soms bij minnelijke schikking, soms ook na hevigen strijd, van den heer de erkenning van haar zelfstandigheid wisten te verkrijgen. Daar was dan een stad ontstaan, een klein republiekje, direct onder den vorst staande. Op andere plaatsen verkreeg men geen bepaald zelfbestuur, maar moest men zich met minder omvattende rechten of privilegiën tevreden stellen. Het leven in dergelijke steden was niet aangenaam; ze waren nauw ineen gebouwd; de huizen waren van hout opge-

Digitized by Google

getrokken, de straten ongeplaveid en vuil; men genoot er evenwel bescherming tegen de willekeur van den adel.

De adel. De edelen hadden in de kruistochten een schitterende rol gespeeld; enkelen hadden zich zelfs in het Oosten belangrijke bezittingen verworven. De gemeenschappelijk ondernomen tochten hadden tengevolge, dat men zich nauwer aaneen sloot. Er vormde zich een ridderstand, waarin men slechts na lange voorbereiding als edelknaap en schildknaap volgens vaste ceremonieën (den ridderslag) werd opgenomen. De ridders verbonden zich om verdrukten en weezen tegen onrecht te verdedigen en voor de Kerk te strijden. Vooral bij de tournooien werd schitterende glans ten toon gespreid; overigens was het leven in de burchten eentonig; de eenigste afleiding bracht soms een minnezanger, die door het voordragen van ridderromans den tijd wist te korten [1]).

Achteruitgang. De kostbare uitrusting voor de tochten naar het Oosten gingen echter boven de krachten van talrijke edelen; zij moesten geld leenen op hunne goederen; soms ook schonken ze hun lijfeigenen tegen geldelijke vergoeding de vrijheid; zoo hebben de kruistochten op den welstand van den adel een nadeeligen invloed uitgeoefend.

De geestelijke ridderorden. Eigenaardige stichtingen uit die dagen waren de geestelijke ridderorden, welker leden zich aanvankelijk aan 't verplegen van zieke pelgrims wijdden, maar weldra den strijd tegen de ongeloovigen als hun voornaamste taak beschouwden. Het waren die van St.-Jan of de Hospitaalridders, de Tempeliers [2]) en de ridders der Duitsche orde. De Tempeliers werden spoedig na 't einde der kruistochten van ketterij en slecht gedrag beschuldigd en in een proces gewikkeld, dat, onder invloed van Philips IV, die op hun bezittingen aasde, tot de opheffing der orde en de terechtstelling van een groot getal ridders leidde. De orde van St.-Jan vestigde zich later op Malta, waar zij den kamp tegen den Islam voortzette door 't bestrijden der Barbarijsche zeeroovers. De Duitsche orde zette zich aan den Weichselmond

---

[1]) Platen-atlas: Vad. Gesch.: Fig. 28, 31, 32, 33, 34. [2]) Idem: Fig. 120.

Digitized by Google

neer en deed daar veel voor de verbreiding van 't Christendom en het germaniseeren der daar wonende Slaven [1]).

Groote macht van den paus. We zagen, hoe de Kerk zich door de hervormingen van Gregorius VII onafhankelijk van de wereldlijke macht maakte. Nog grooter werd haar aanzien in den tijd der kruistochten, die op aandrang der Kerk begonnen en dikwijls door haar geleid werden. De grootste machtsontwikkeling der pausen valt dan ook in de 12de en de 13de eeuw, gelijk tal van vorsten (welke?) tot hun nadeel ondervonden.

Innocentius III. Vooral onder Innocentius III (± 1200) nam het aanzien van den paus zeer toe. Reeds erkenden verschillende vorsten, zooals de koningen van Napels en Hongarije, hem als leenheer; na den strijd met Jan zonder Land werd ook Engeland een pauselijk leen. We zagen reeds, hoe de paus in Duitschland Otto IV door Frederik II wist te doen vervangen en hoe door den Latijnschen kruistocht ook in Constantinopel zijn gezag erkend werd.

Bestrijding der Albigenzen en Waldenzen. Hoever de macht van den paus reikte, ondervonden, zooals we reeds zagen, de Albigenzen en Waldenzen, die van de algemeen geldende kerkleer waren afgeweken. Toen een gezant van den paus, die hun beschermer, den graaf van Toulouse, tot onderwerping aanmaande, vermoord werd, schreef de paus een kruistocht tegen hen uit, waardoor na een vreeselijken verdelgingskrijg de ketterij eindelijk werd bedwongen (1209—1229). Door geloofsrechtbanken (inquisitie) zocht men voortaan 't opkomen van dergelijke secten te voorkomen. Van grooter belang was echter nog het oprichten van de Dominicaner en Franciscaner orden, welker leden zich niet in kloosters opsloten, maar zich als bedelmonniken te midden van het volk bewogen, en weldra grooten invloed uitoefenden [2]).

Terugdrijving der Mooren. Was de uitbreiding van het Christendom in het Oosten niet gelukt, in Spanje werd voortdurend terrein gewonnen. Langen tijd hadden de Christenstaatjes, die daar ontstaan waren, als Aragon, Castilië en Portugal, zich slechts met moeite kunnen staande houden. Gesteund door vele

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 146. [2]) Idem: Fig. 118.

Digitized by Google

kruisvaarders drongen ze nu de Mooren terug en, toen in 1212 de koning van Castilië bij Tolosa een beslissenden slag gewonnen had, was het pleit in hoofdzaak beslist. De Mooren konden zich alleen in Granada staande houden; Castilië veroverde geheel Andalusië, terwijl ook Aragon en Portugal zich zuidwaarts uitbreidden.

Achteruitgang der pauselijke macht. Kort na den grooten triumf der pausen, toen ook Napels aan de Hohenstaufen werd ontrukt, begon echter de pauselijke macht te wankelen. Eerst viel het zwakke Latijnsche rijk voor de aanvallen der Grieken, zoodat daar met het Grieksche rijk ook de Grieksch-Katholieke kerk weer hersteld werd (1261). Kort daarna kwam Sicilië tegen 's pausen vazal, Karel van Anjou, in opstand en werd door een verwant der Hohenstaufen, den koning van Aragon, bezet. Doch nog aan 't einde der eeuw achtte Bonifacius VIII zich gerechtigd koningen af te zetten.

Wij zagen reeds (pag. 79), hoe de machtige kerkvorst in strijd met Philips IV geraakte en hoe na zijn plotselingen dood een zijner opvolgers zich in Frankrijk neerzette, waar hij al spoedig Avignon als residentie koos. Het gezag der pausen daalde nu sterk, daar men hen als aan Franschen invloed onderworpen beschouwde.

---

§ 43. Frankrijk en Engeland tegen het eind der Middeleeuwen.

Toestand van Frankrijk. Bij den dood van Philips IV was Frankrijk een krachtige staat; het koningschap had na langdurigen strijd de overwinning behaald op de leenmannen; de onderwerping van die leenen, welke nog zelfstandig waren, scheen enkel een kwestie van tijd.

Het huis Valois (1328—1589). In 1328 stierf echter de rechte linie van het huis Capet uit en de eerste vorsten der jongere lijn (Valois) weken in veel opzichten van de gedragslijn hunner voorgangers af. De adel, voortaan de voornaamste steun van

Digitized by Google

den vorst, werd weer begunstigd, en de beste gelegenheden, om leenen aan de kroon te hechten, liet men soms ongebruikt voorbij gaan. Dit was des te ernstiger, omdat Frankrijk door groote gevaren bedreigd werd. De Engelsche koning Eduard III (1327—1377), van moederszijde aan het huis Capet verwant, meende betere aanspraken op de kroon te hebben dan de Valois en maakte zich gereed aan deze met de wapenen kracht bij te zetten. Bij den nationalen haat, door de tallooze oorlogen over de leenen tusschen beide volken ontstaan, kon Eduard geheel op den steun der Engelschen rekenen.

De Honderdjarige Oorlog (1339—1453). De strijd begon in 1339 en werd eerst vooral in Noord-Frankrijk gevoerd. Engeland kon daarbij rekenen op den steun der Vlamingen, die door hun lakenindustrie geheel van Engeland, toen de groote wolproducent, afhankelijk waren. Onder hun leider Jacob van Artevelde streden ze dan ook aan Eduards zijde, terwijl hun graaf, tegen wien ze in verzet gekomen waren, den koning van Frankrijk steunde. De slag bij Crécy (1346) werd ten gunste van Eduard beslist, terwijl de inneming van Calais, dat twee eeuwen lang Engelsch bleef, hem een landingsplaats in Frankrijk verschafte. Ook verder liep het geluk den Franschen koning tegen, die zelfs in 1356 bij Maupertuis [1]) den vijand in handen viel.

De vrede van Bretigny (1360). Tijdens de gevangenschap van den koning liep alles in de war. De Fransche boeren, verbitterd op den adel, kwamen in verzet en namen door vreeselijke plundering wraak op hun onderdrukkers (de Jacquerie); de bevolking van Parijs stond op tegen 's konings zoon, terwijl tegelijk een besmettelijke ziekte, de zwarte dood, verschrikkelijke verwoestingen aanrichtte. Al deze ellende dwong Frankrijk tot den hoogst nadeeligen vrede van Bretigny, waarbij het geheele zuidwesten benevens Calais aan Eduard in vrij bezit werd afgestaan. Zoo was het werk der laatste Capetingen weer vernietigd en, toen even daarna een schoone gelegenheid kwam om het belangrijke Bourgondië aan de kroon te hechten, schonk de koning dit aan een jongeren zoon Philips, wiens

[1]) Platen-atlas: Fig. 138 en 140.

Digitized by Google

nakomelingen later Frankrijk in 't grootste gevaar zouden brengen.

Wisselende kansen. Aanvankelijk scheen het, dat Frankrijk spoedig de nadeelige gevolgen van den oorlog te boven zou komen. In het begin der 15de eeuw werd het land echter opnieuw door partijtwisten aan den rand van den afgrond gebracht. De Fransche koning Karel VI was krankzinnig en zijn familieleden betwisten elkaar het regentschap; vooral de hertog van Bourgondië, Jan zonder Vrees, speelde hierbij een voorname rol.

Hernieuwing van den krijg. De partijtwisten waren des te gevaarlijker, omdat in Engeland juist in die dagen een krachtig vorst den troon besteeg, die den strijd tegen Frankrijk weer begon. Gebruik makende van de tweedracht in Frankrijk versloeg Hendrik V uit het huis Lancaster bij Azincourt (1415) het Fransche leger, zonder dat dit de twistenden tot inkeer bracht; zelfs werd de hertog van Bourgondië, Jan zonder Vrees, door zijn tegenpartij omgebracht.

Aansluiting van Bourgondië bij Engeland. Deze gebeurtenis had belangrijke gevolgen; de zoon van den vermoorde, Philips de Goede, de machtigste leenman van Frankrijk, koos de zijde van den vijand (1420) en door zijn steun was Hendrik V weldra meester van geheel Noord-Frankrijk; zelfs de hoofdstad verklaarde zich voor hem. Ook toen de Engelsche koning gelijktijdig met den krankzinnigen Karel VI stierf, veranderde de toestand weinig; zijn zoontje werd gekroond als koning van Engeland en Frankrijk.

Jeanne d'Arc. Steeds verder drongen de Engelsche wapenen; de jonge Karel VII vertoefde in schandelijke werkeloosheid in Zuid-Frankrijk; het sterke Orleans alleen hield nog de Engelschen tegen. Toen trad een boerenmeisje, Jeanne d'Arc, op als redster van Frankrijk. Zij wekte den moed van haar landgenooten weer op, redde door haar geestdrift het belegerde Orleans, drong den vijand terug en voerde Karel VII ter kroning naar Rheims. Toen voelde zij, dat haar roeping vervuld was; men bewoog haar echter den strijd voort te zetten, maar steunde haar slecht. Weldra viel zij in handen der Engelschen, die haar na een vonnis van een uit Fransche bisschoppen bestaande geestelijke rechtbank als heks lieten verbranden (1431) [1].

[1]) Platen-atlas: Fig. 143.

Digitized by Google

Vrede met Bourgondië. Haar werk bleef echter bestaan. De Engelschen verloren steeds meer terrein en in 1435 verzoende ook Philips van Bourgondië, na een belangrijke uitbreiding van gebied bedongen te hebben, zich met den koning van Frankrijk. Het gevaar was nu geweken, te meer omdat Karel VII uit zijn werkeloosheid ontwaakte, terwijl de jonge Hendrik VI een zeer zwak vorst bleek te zijn. In 1453 verloren de Engelschen Bordeaux; van al hun veroveringen behielden ze slechts Calais.

Versterking van het koninklijk gezag. Karel VII, door schade wijs geworden, brak nu met de politiek van zijn voorgangers. Van de huurlegers werden de beste soldaten uitgezocht en als een staand leger in dienst gehouden; in het onderhoud daarvan zou voorzien worden door een vaste belasting, de taille. Niet langer was dus de kroon afhankelijk van den steun van den adel, welks voorrechten dan ook beperkt werden; ook de geestelijkheid werd aan den invloed van den vorst onderworpen.

Strijd met Bourgondië. Lodewijk XI zette het werk van zijn vader voort en trachtte de laatste groote leenmannen te onderwerpen. De machtigste was de hertog van Bourgondië, die de meeste Nederlandsche gewesten vereenigd had en daardoor tot de rijkste vorsten van zijn tijd behoorde. Een poging, om hem met geweld te onderwerpen, mislukte; Lodewijk werd deerlijk geslagen. Toen trachtte hij door list zijn doel te bereiken; tegenover den vermetelen Karel den Stoute wist hij telkens nieuwe vijanden te plaatsen, en toen Karel in een slag tegen de Zwitsers bij Nancy (1477) was gesneuveld, ontnam hij aan diens dochter Maria Bourgondië. De andere leenmannen werden eveneens onderworpen en zoo was bij den dood van Lodewijk de macht van den koning voorgoed gevestigd; de fouten der eerste vorsten uit het huis van Valois waren hersteld [1]).

De Rozenoorlogen. Engeland had inmiddels in heftige beroering verkeerd. Na het einde van den oorlog met Frankrijk was het land door partijtwisten verscheurd, de twisten der roode en witte roos; zoo genoemd naar het onderscheidingsteeken van de twee vijandige geslachten, Lancaster en York, die elkaar den troon betwistten. Na vele gruwelen, vooral tijdens

[1]) Platen-atlas: Fig. 147 en 148.

Digitized by Google

Richard III van York [1]), besteeg in 1485 een nieuw huis, dat der Tudors, den troon. De hooge adel had in den strijd vele zijner leden verloren; niet langer beperkte hij de koninklijke macht en zoo trad ook in Engeland bij het einde der Middeleeuwen het koningschap versterkt uit den strijd.

---

§ 44. Duitschland na het Interregnum.

Rudolf van Habsburg. Bij het einde van het Interregnum verkeerde Duitschland in treurige verwarring en toen in 1273 Rudolf, graaf van Habsburg [2]), tot koning gekozen werd — niet meer door alle vorsten, maar door een zevental keurvorsten — kostte het hem veel moeite zijn gezag te doen erkennen. Daarom stoorde hij zich niet aan het verloren gezag in Italië, maar wijdde al zijn krachten aan Duitschland, waar hij de orde herstelde en talrijke roofridders liet terechtstellen.

De Oostenrijksche erflanden. Ottokar van Bohemen, die belangrijke deelen van het tegenwoordige Oostenrijk bezat, weigerde echter den nieuwen koning boven zich te erkennen; hij werd op Marchveld verslagen en gedood (1278). Nu gaf Rudolf Oostenrijk, Stiermarken en Krain aan zijn zonen en grondvestte daardoor de macht der Habsburgers in die streken.

De keurvorsten, die juist een minder krachtig keizer wenschten, vonden deze machtsvergrooting echter niet aangenaam; vandaar dat zij bij Rudolfs dood niet zijn zoon Albrecht op den troon plaatsten, maar Adolf van Nassau. Wel werd deze al spoedig door Albrecht (1298—1308) verdrongen, maar bij den dood van dezen Habsburger was het voorloopig gedaan met de grootheid van zijn geslacht; gedurende bijna anderhalve eeuw werden de koningen uit andere geslachten gekozen.

Zwitserland. Voor de macht der Habsburgers was dit noodlottig. Zij hadden van ouds bezittingen in Zwitserland en wilden deze vereenigen om dan het geheele land te onderwerpen, dat door het in gebruik nemen van den St.-Gotthard zeer in beteekenis was toegenomen. De Zwitsers verzetten zich echter hardnekkig en

---

[1]) **Platen-atlas: Fig. 141.** [2]) **Idem: Fig. 131.**

Digitized by Google

sloten zich aaneen tegen Oostenrijk (sage van Wilhelm Tell). De tegenspoed der Habsburgers in Duitschland kwam hun ten goede; tevergeefs trachtten dezen het verzet der eedgenooten te breken; herhaaldelijk werden de Oostenrijksche ridderlegers geslagen, en ten slotte waren de Habsburgers genoodzaakt de onafhankelijkheid der Zwitsers te erkennen.

Streven naar huismacht. De volgende vorsten volgden het hun door de Habsburgers gegeven voorbeeld en zochten vóór alles het aanzien van hun huis te vergrooten. Hendrik VII van Luxemburg (1308—1313) verwierf voor zijn zoon het bezit van Bohemen en ook zijn opvolger, Lodewijk van Beieren [1], streefde er naar voor zijn geslacht erflanden te verwerven (Brandenburg, Tyrol, Holland, Zeeland en Henegouwen). Hij kreeg hierdoor echter vele vijanden en bij zijn dood (1347) werd zijn tegenstander, Karel van Bohemen, tot koning gekozen.

Karel IV. Nu bleef de kroon lang aan vorsten uit het Luxemburgsche huis (1347—1437). Zij beschouwden Bohemen als hun voornaamste bezitting; vooral Karel IV wijdde al zijn krachten aan dit land, dat hij tot grooten bloei bracht. Hij beschermde de Slavische Czechen tegen de Duitschers, die hen meer en meer dreigden te overvleugelen, en schonk aan de stad Praag een hoogeschool, de eerste instelling van dien aard in Duitschland, welke niet alleen aan de bewoners voordeel verschafte, maar ook het peil der beschaving verhoogde. Om zijn macht in Duitschland bekommerde hij zich minder. Dit blijkt o. a. uit een door hem uitgevaardigde wet, de Gouden Bul (1356), waarin de keizerskeuze geregeld en de positie der keurvorsten omschreven werd. Dezen, nl. de koning van Bohemen, de keurvorsten van Saksen, Brandenburg en de Palts en de aartsbisschoppen van Mainz, Keulen en Trier [2]), werden nu zoo goed als onafhankelijk van den keizer. Enkele jaren te voren hadden zij verklaard, dat een door hen aangewezen Duitsch koning, ook zonder dat hij door den paus gekroond was, als keizer moest worden beschouwd.

Sigismund. De laatste keizer uit het Luxemburgsche huis was

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 133. [2]) Idem: Fig. 134 en 137.

Digitized by Google

Sigismund (1410—1437), die een ruimere opvatting van het keizerschap had dan zijn voorgangers, maar zich met te veel zaken inliet, om iets degelijks tot stand te kunnen brengen. Hij was tevens koning van Hongarije, maar slaagde er niet in de Turken, die het Oost-Romeinsche rijk bedreigden, terug te drijven; tevergeefs trachtte hij te beletten, dat de Bourgondiërs hun bezittingen in de Nederlanden uitbreidden; in den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk trad hij bemiddelend tusschen beide, zonder dat hij den vrede kon bewerken.

Toestand van de Kerk. Ook met de kerkelijke zaken liet hij zich in. De Kerk verkeerde toen in droevigen staat. We zagen reeds, hoe in 't begin der 14de eeuw onder invloed van Philips IV de pauselijke zetel naar Frankrijk werd verplaatst. Het verblijf der pausen te Avignon (de Babylonische ballingschap, 1305—1378) deed hun aanzien geducht tanen, vooral in Duitschland en Engeland. We zagen reeds, hoe men in 't eerste land bepaalde, dat de keuze van den keizer alleen van de keurvorsten zou afhangen; in Engeland, dat met Frankrijk in oorlog was, erkende men den paus niet langer als leenheer, daar men hem als werktuig van den Franschen koning beschouwde.

Het Schisma. In Italië heerschte groote verwarring; daarom besloot eindelijk de paus weer naar Rome terug te keeren. Een partij onder de kardinalen was het hier niet mee eens en koos een anderen paus, die naar Avignon ging, en toen men eindelijk in 1409 door een algemeene kerkvergadering te Pisa de zaak wilde regelen en beide pausen door één nieuwen wilde vervangen, weigerden deze af te treden. Zoo had men drie pausen tegelijk, die elkaar in den ban deden en tegenstrijdige bevelen gaven. Deze scheuring (het schisma) was voor de Kerk zeer noodlottig, te meer omdat tegelijkertijd heftige aanvallen op haar gedaan werden.

Afwijkende godsdienstige meeningen. Reeds herhaaldelijk had de Kerk afwijkende meeningen bestreden, zooals in den tijd der kruistochten die der Katharen of reinen (Ketters) en der Albigenzen. Met geweld had zij deze onderdrukt; minder gemakkelijk ging dit met een beweging in Engeland

[1]) Platen-atlas: Fig. 139.

Digitized by Google

tijdens Eduard III, uitgaande van Wycliffe[1]), hoogleeraar te Oxford, die op verschillende punten de kerkleer aantastte. De Engelsche regeering liet hem aanvankelijk begaan. Toen echter sommigen zijner aanhangers de rechten van den adel gingen aanvallen en in verzet kwamen, verloor Wycliffe wel den steun der regeering, maar zelf bleef hij ongemoeid; eerst het huis Lancaster roeide de ketterij uit.

De werken van Wycliffe waren echter overal verspreid en vonden vooral in Bohemen weerklank bij de Czechen. Daar trad de hoogleeraar Huss weldra in zijn voetspoor, bestreed de katholieke opvatting van de leer van het Avondmaal en predikte in de volkstaal. Er ontstond gevaar, dat van uit Bohemen de ketterij zich over de omliggende landen zou verbreiden.

Concilie van Constanz. In 1414 kwam op voorstel van Sigismund een algemeene kerkvergadering te Constanz bijeen, welke tot taak had de eendracht in de Kerk te herstellen, een einde te maken aan de ketterij van Huss en de door velen gewenschte hervormingen aan te brengen. Het eerste doel werd bereikt; na lange onderhandelingen werden de pausen tot aftreden bewogen of afgezet en een nieuwe paus nam hun plaats in. Ook de zaak van Huss werd behandeld. Deze was zelf ter vergadering verschenen, om zijn standpunt te verdedigen, in vertrouwen op de bescherming van Sigismund. Het concilie bleek hem echter zeer vijandig gezind en ten slotte werd Huss als ketter verbrand[1]). De kwestie der hervormingen daarentegen bleek moeilijker op te lossen; op dit punt ontstond zelfs oneenigheid tusschen den paus en de vergadering en het gevolg was, dat, al werden op ondergeschikte punten veranderingen aangebracht, veler bezwaren toch niet weggenomen werden.

De Hussieten-oorlog. Het op het concilie voorgevallene had voor Sigismund en voor Duitschland nog zeer onaangename gevolgen. De Bohemers, verbitterd over den dood van Huss, weigerden hem te erkennen, toen hij na den dood van zijn broeder Wenzel koning van Bohemen werd. Een langdurige strijd volgde (1419—1436), die met des te meer verbittering

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 142.

Digitized by Google

werd gevoerd, omdat niet alleen twee godsdiensten, maar ook twee volken (Czechen en Duitschers) en twee standen (boeren en ridders) tegenover elkaar stonden. Duitschland bleek te zwak om Bohemen, geleid door geniale veldheeren als Zisca, te onderwerpen, en eerst na vele jaren werd Sigismund, nadat op godsdienstig gebied de Hussieten tevreden gesteld waren, als koning erkend.

De kroon komt weer aan de Habsburgers. Na Sigismunds dood kwam de kroon van Duitschland weer aan de Habsburgers, die haar langen tijd (1438—1806) wisten te behouden. Gedurende de lange regeering van Frederik III (1440—1493) werd de keizerlijke macht echter steeds zwakker; hij bemoeide zich weinig met het bestuur van het rijk en verliet slechts enkele keeren zijn erflanden. Zeer belangrijk was echter het huwelijk van 's keizers zoon Maximiliaan met de erfdochter van Karel den Stoute, Maria, waardoor Habsburg in 't bezit der rijke Nederlandsche gewesten kwam, terwijl zijn kleinzoon Philips de Schoone op dezelfde wijze rechten op de Spaansche koninkrijken verwierf. Zoo ging het huis Habsburg bij het einde der Middeleeuwen toch nog een belangrijke plaats innemen onder de Europeesche vorsten.

---

§ 45. De Slaven.

De Slaven in Middel-Europa. Na de Volksverhuizing namen de Slavische volken een vrij groot gebied in Europa in; hun grens tegen de Germanen was de Elbe, terwijl ze verder zuidwaarts tot in de Oost-Alpen woonden. Een tijdlang bedreigden ze zelfs de pas gestichte Germaansche staten, maar dit gevaar was van voorbijgaanden aard. Het groote Slavische rijk, dat zich in de Donau-landen scheen te zullen vormen, werd vernietigd door de Magyaren, die zich in de vlakten van Hongarije vestigden en de Slaven onderwierpen of naar alle zijden uiteen dreven (896). In de Noord-Duitsche vlakte werden de Slaven door de Germanen onderworpen; vooral werkten de markgraven, later keurvorsten van Brandenburg, het germanizeeren dezer landen in de hand, waartoe de vestiging van tallooze

Digitized by Google

kolonisten, waaronder vele Nederlanders waren, zeer bijdroeg. In Bohemen bleef de Czechische bevolking, hoezeer bedreigd, Slavisch.

't Ontstaan van Polen en Rusland. In het oosten vormden zich daarentegen twee Slavische staten. In 't gebied van den Weichsel ontstond Polen, dat van Duitschland uit tot het katholieke geloof bekeerd en eerst ook als een leen van dit land beschouwd werd. Verder oostwaarts, in het Dnjeprgebied, werd door den Noorman Rurik, die met zijn Russen door de Slaven te hulp geroepen was, een rijk gesticht, waaruit het latere Rusland voortgekomen is. Kiev werd de hoofdstad en omstreeks 1000 werden de Russen, die door hun handel veel met Constantinopel in aanraking kwamen, tot het Grieksch-katholieke geloof bekeerd.

De Mongolen. Omstreeks 1200 werden de talrijke Mongoolsche herdersvolken uit Midden-Azië onder één hoofd vereenigd, die den titel van Dschingis-Khan droeg [1]). Onder ontzettende gruwelen werden alle volken vanaf China tot Klein-Azië onderworpen; ook Bagdad werd veroverd, de laatste kalief ter dood gebracht (1258).

Inval in Europa. Ook naar Europa wendden zich de woeste horden; Rusland en Polen hadden natuurlijk den eersten aanval te duchten. Het eerste land werd veroverd en vreeselijk geplunderd; daarna kwam Polen aan de beurt. Eerst op de westgrens van dit rijk, bij Liegnitz [2]), werden de Mongolen tegengehouden door de Duitsche ridders (1241). Toen trokken ze oostwaarts, plunderden Hongarije en keerden daarna terug naar Azië; een deel hunner zette zich echter langs den Wolga neer en vormde het rijk der Gouden Horde.

Rusland. Rusland bleef meer dan twee eeuwen in hun macht, wat op beschaving en karakter der Russen grooten invloed uitoefende. Eerst in de 15de eeuw, toen de macht van de overheerschers verzwakte, gelukte het aan Iwan de Groote (± 1475) zich van het betalen van schatting aan de Mongolen te bevrijden, terwijl hij het rijk ook naar andere zijden uitbreidde. De Wolga bleef echter nog in 't bezit der Mongolen,

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 117. [2]) Idem: Fig. 125.

Digitized by Google

wat des te schadelijker was, daar Rusland zich nog niet tot aan de Oostzee en Zwarte Zee uitstrekte en de weg naar de Witte Zee nog onbekend was. In de 16de eeuw onder Iwan de Verschrikkelijke (± 1550) kwam hierin verbetering; deze stelde de Russen in 't bezit van hun hoofdstroom door het veroveren van Kazan en Astrakan, terwijl tegelijk door 't vinden van den weg om de Noordkaap het land in verbinding met West-Europa kon treden.

Polen en de Duitsche orde. Ook Polen was zeer verzwakt, en tot overmaat van ramp vestigde zich nu de Duitsche Orde, uit het Heilige land teruggekeerd, aan den Weichselmond [1]). Veel deed deze orde voor de bekeering en beschaving der heidensche Pruisen, maar voor Polen was het noodlottig, dat het door een Germaanschen staat van de zee gescheiden werd. Het kwam echter spoediger dan Rusland de geleden verliezen te boven, en toen kort voor 1400 Lithauen ermee vereenigd werd, trachtte het den Weichselmond te heroveren, wat na hevigen strijd gelukte. Alleen Oost-Pruisen bleef als leen van Polen in het bezit der Duitsche Orde en hieraan dankt Duitschland, dat het zich later ten oosten van den Weichsel heeft kunnen uitbreiden. Polen was dus bij het einde der Middeleeuwen een groote staat, die echter in zijn slechte staatsinstellingen (kiesrijk, groote macht van den adel) de kiemen zijner ontbinding in zich droeg.

---

§ 46. De ondergang van het Oost-Romeinsche rijk. De Turken.

Verzwakking van het Oost-Romeinsche rijk. Het Oost-Romeinsche rijk was, nadat de gevolgen van den Latijnschen kruistocht (zie pag. 81) uitgewischt waren, op verre na niet meer zoo krachtig als te voren; Europa had zijn bolwerk tegen het Oosten geducht verzwakt. Tal van Slavische volken hadden het binnenland bezet; het rijk bestond enkel uit eilanden en

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 146.

Digitized by Google

kuststreken en ontleende vooral zijn belang aan de steden Constantinopel en Saloniki.

De Osmanische Turken. Nu was na afloop der kruistochten in Azië opnieuw een gevaarlijke macht ontstaan, die der Osmanische Turken. Klein-Azië werd door hen veroverd en tegen 't eind der 14de eeuw staken de Turken over den Hellespont en werd Adrianopel hun hoofdstad. Vooral toen Bajazeth (± 1400) sultan was, werd de toestand bedenkelijk; hulplegers onder Jan Zonder Vrees van Bourgondië en Sigismund van Hongarije werden verslagen (bladz. 91) en de val van Constantinopel scheen onvermijdelijk.

Timoer Lenk. Onverwacht kwam er redding. In Turkestan had Timoer Lenk[1]) een rijk gesticht en zich daarna onder ontzettende gruwelen van Perzië en Indië meester gemaakt; vervolgens trok hij tegen Bajazeth op. In Klein-Azië kwamen de beide Mohammedaansche vorsten tegenover elkaar te staan en bij Angora (1402) werd Bajazeth verslagen en gevangen genomen. Daardoor was aan Constantinopel nog één kans gelaten. Had nu Europa als twee eeuwen te voren de handen ineengeslagen, dan had men de Turken kunnen terugdringen; oneenigheid belette dit echter en, terwijl men onderhandelde over een vereeniging der Grieksche en Roomsche kerken, herstelden de Turken zich van hun nederlaag. Toen het te laat was, beproefde men nog hulp te zenden; een Poolsch-Hongaarsch leger werd echter teruggeslagen en in 1453 viel Constantinopel in handen der Turken, nadat de laatste keizer, Constantijn, in de bres gesneuveld was. De Sophiakerk werd nu een moskee; tal van Grieken verlieten de stad en begaven zich naar Italië, waar ze gastvrij ontvangen werden [2]).

Hongarije. Nu het bolwerk, dat Europa zoo lang beschermd had, bezweken was, lag Midden-Europa voor de Turken open. Op Hongarije rustte nu de taak hen tegen te houden en langen tijd streden de Hongaren met succes tegen den Islam. Maar ten slotte bezweek ook Hongarije; de laatste koning Lodewijk II viel in 1526 bij Mohacz; voortaan viel aan de Habsburgers de taak ten deel Europa tegen de aanvallen der Turken te beschermen.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 144. [2]) Idem Fig. 72 en 145.

Digitized by Google

§ 47. Italië tegen 't einde der Middeleeuwen.

Venetië en Genua. Wij zagen reeds (pag. 74) hoe de steden van Noord-Italië zich aan het gezag van den keizer hadden weten te ontworstelen. De voornaamste onder hen, als Milaan, Venetië, Genua en Florence, hadden door bezetting van het omliggende land zich in kleine staatjes veranderd, die elkaar heftig bestreden, maar tevens wedijverden in 't beschermen van kunst en wetenschap. Vooral Venetië en Genua kwamen tot grooten bloei door den handel op de Levant, vanwaar ze de Indische producten haalden, die dan over de Alpenpassen naar Middel-Europa gebracht werden. De steden hadden daarom groot belang bij den toestand in het Oosten; de Venetianen hadden bijgedragen tot het oprichten van het Latijnsche rijk, de Genueezen tot het herstel van het Grieksche rijk, en langdurige oorlogen tusschen beide steden, waarin Venetië ten slotte overwinnaar bleef, waren het gevolg. De opkomst van de macht der Turken was ook voor Venetië noodlottig; de handelswegen door Azië werden onveilig gemaakt, totdat deze door de ontdekkingen der Portugeezen geheel verlegd werden, zooals we weldra nader zullen bespreken.

Milaan. Terwijl Genua en Venetië kleine, aristocratisch bestuurde republiekjes vormden, wist in Milaan een aanzienlijke familie den hertogstitel te verwerven; tegen 't eind der Middeleeuwen werd Milaan echter door Frankrijk bezet.

Florence. In Florence had een rijke bankiersfamilie, de Medici, grooten invloed op het bestuur verworven. Vooral Lorenzo de Medici[1]), die jarenlang de stad bestuurde, gebruikte zijn macht tot bevordering der kunsten en wetenschappen, zoodat Florence met schitterende kunstwerken versierd werd. Na zijn dood (1492) trachtte een boetprediker en hervormer, Savonarola, de lichtzinnige Florentijnen tot inkeer en tot een ernstige levensbeschouwing te brengen. De Medici werden verjaagd, maar reeds spoedig verloor Savonarola zijn aanhang en werd hij wegens zijn aanvallen op de Kerk als ketter verbrand[2]). De Medici keerden terug en wisten kort daarna den titel van hertog van Toscane te verkrijgen.

[1]) Platen-atlas: Fig. 149. [2]) Idem: Fig. 151.

Digitized by Google

De Kerkelijke Staat. Toen na het concilie van Constanz (pag. 92) de eendracht in de Kerk hersteld was en Rome weer voorgoed de zetel der pausen was geworden, hadden deze getracht hun gebied uit te breiden. Tegen het einde der Middeleeuwen bezaten ze een vrij aanzienlijk gebied, dat zich dwars door Italië, van den mond van de Po tot Rome, uitstrekte.

Napels. We zagen reeds, hoe Napels door den paus aan het geslacht Anjou was gegeven (pag. 74 en 85). Na tallooze verwikkelingen geraakte het omstreeks 1500 in 't bezit van den koning van Aragon.

Het Humanisme. Opmerkelijk is het, dat in het zoozeer verdeelde Italië, dat voortdurend door twisten verontrust werd, kunsten en wetenschappen zulk een hoog standpunt innamen. Reeds in de 14de eeuw hadden daar de groote schrijvers Dante, Boccacio en Petrarca geleefd; de laatste vooral had de aandacht gevestigd op de beschaving der Oudheid; de overkomst van tallooze Grieksche geleerden werd daardoor zeer op prijs gesteld. De klassieke talen werden weer beoefend, wat vooral de studie der Heilige Schrift ten goede kwam en later grooten invloed heeft uitgeoefend op de Hervorming. De wetenschap ging nu met snelle schreden vooruit, ook buiten Italië (Erasmus); men noemt deze beweging het humanisme.

De Renaissance. Nog meer kon men op het gebied der kunst van de Grieken en Romeinen leeren. Men begon de kunst der Middeleeuwen (de Gothiek) als barbaarsch te verachten en trachtte de vormen der Oudheid na te bootsen. Tal van groote mannen heeft Italië toen voortgebracht, zoodat men terecht van een herleving der kunst (Renaissance) kan spreken. Als bouwmeesters onderscheidden zich Bramante en Michel Angelo, de laatste toonde zich ook als beeldhouwer, schilder en dichter een veelzijdig genie. Als schilders verwierven zich later Raphaël, Titiaan en Leonardo da Vinci een grooten naam[1]). Weldra oefende de Renaissance ook over de Alpen haar invloed uit (Holbein, Dürer).

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 127, 152, 153 en 154.

Digitized by Google

DE NIEUWE GESCHIEDENIS.

---

§ 48. Uitvindingen en ontdekkingen.

Groote veranderingen. Men is gewoon met het einde der vijftiende eeuw een nieuw tijdvak, de Nieuwe Geschiedenis, te beginnen. Belangrijke veranderingen waren langzamerhand in den maatschappelijken toestand gekomen. Door de uitvinding van het buskruit, dat omstreeks 1350 het eerst gebruikt is, was een geheele omwenteling in het krijgswezen gekomen; niet langer was de ridder door zijn harnas en zijn kasteel voor aanvallen beveiligd; door 't aanwerven van huursoldaten en het in dienst nemen van staande legers verloor de adel zijn beteekenis [1]). Een dergelijken invloed had de uitvinding van de boekdrukkunst op de macht der geestelijkheid, tot dusver de stand, die alleen in 't bezit van de wetenschap was. Sedert de uitvinding om met losse letters te drukken den prijs der boeken sterk had doen dalen, was de bron voor 't opdoen van kennis ook voor den derden stand geopend, terwijl de pers eerlang een geducht wapen voor de kerkhervormers zou blijken te zijn. Tegelijkertijd openden de ontdekkingstochten den zeeweg naar Indië en ontsloten zij een geheel nieuw werelddeel, Amerika. Van welken invloed dit op den toestand der volken is geweest, zal nader worden aangetoond.

Overgangstijdperk. Het tijdvak van 1450 tot 1550 heeft ook op ander gebied groote veranderingen aangebracht. De vestiging der Turken in Europa, de opkomst van de macht der Habs-

---

[1]) Platen-atlas Vad. Gesch.: Fig. 56, 65 en 66.

496288A

burgers, de Renaissance, het Humanisme en de Kerkhervorming treden hierbij op den voorgrond. De verschillende staten kwamen meer dan te voren in gemeenschap met elkaar; koloniale moeilijkheden en twisten over den godsdienst boden den diplomaten een ruim veld voor hun werkzaamheid aan.

Als beginpunt der Nieuwe Geschiedenis neemt men gewoonlijk een der gewichtigste gebeurtenissen uit dit overgangstijdperk aan, de ontdekking van Amerika (1492).

De kennis van het Oosten. In de Middeleeuwen had men een groot deel der Oude Wereld leeren kennen. Het grootste deel van Europa, behalve de noordkust, was vrij goed bekend; zoo ook de noordkust van Afrika en het westen van Azië. Door reizen van kooplieden en zendelingen had men zelfs een denkbeeld gekregen van Oost-Azië; zoo had de Venetiaan Marco Polo China bezocht; over Indië was hij naar Europa teruggekeerd. Men wist echter niet, dat men Indië om Afrika heen bereiken kon. Van 't bestaan van Amerika en Australië was niets bekend; de ontdekkingen der Noormannen (zie pag. 65) in eerstgenoemd werelddeel waren vergeten.

Ontdekkingen der Portugeezen. Portugal had tijdens de kruistochten langzamerhand de Mooren teruggedreven. Toen men de zuidkust had bereikt, zette men den strijd in Afrika voort, en weldra begon men tochten langs de kust te doen. Enkele eilandengroepen werden ontdekt, de Canarische eilanden en de Azoren; langen tijd werd men opgehouden aan de onherbergzame kusten der Sahara. Eindelijk kwam men in vruchtbaarder streken, waar men kostbare handelswaren als goud en ivoor aantrof; tevens ontdekte men de Kaap-Verdische eilanden. De tochten werden vooral aangemoedigd door een Portugeeschen prins, Hendrik de Zeevaarder († 1450), en weldra stelde men zich daarbij als doel den zeeweg naar 't rijke Indië te vinden [1]).

Omzeiling van Afrika. Met nieuwen moed zette men nu de ontdekkingen voort. De kust boog oostwaarts om en reeds meende men te zullen slagen, toen voorbij den Niger de kust zich opnieuw zuidwaarts wendde en de oplossing van 't vraagstuk geheel onmo-

[1]) Platen-atlas: Fig. 155.

Digitized by Google

gelijk scheen. Maar de Portugeezen hielden vol; voet voor voet kwamen ze verder en eindelijk zeilde Bartholomeüs Diaz in 1486 de zuidpunt van Afrika om en ontdekte Kaap de Goede Hoop. Eenige jaren later, toen de ontdekkingen van Columbus tot haast aanspoorden, waagde men zich verder en eindelijk bereikte Vasco di Gama in 1498 Kalikoet in Voor-Indië [1]).

Vestiging in Indië. Nu moest men de concurrenten, vooral de Arabieren, uit deze streken verjagen. Na langen strijd, wisten de Portugeezen zich van alle gewichtige punten meester te maken, de monden van de Roode Zee en de Perzische Golf benevens de Straat van Malakka af te sluiten en zoodoende aan de Arabieren den handel onmogelijk te maken. Goa in Voor-Indië was hun voornaamste sterkte; zij beheerschten ook de specerij-eilanden of Molukken. De Indische waren bereikten dus voortaan Europa over Portugal; alle handel werd echter voor rekening van den staat gedreven, terwijl de producten, die voor Indië bestemd waren, meest door Engelschen en Nederlanders, die ook de Indische waren weer over Europa verspreidden, geleverd werden. Zoo brachten de rijke bezittingen dus aan het volk zelf weinig voordeel.

Columbus. Geheel anders ging het met de ontdekking van Amerika; dit was niet het werk van een geheel volk, maar van een enkel man, die het werk toevalligerwijs in dienst van Spanje verrichtte. Reeds lang was door velen de bolvorm der aarde aangenomen; in dat geval moest men in westelijke richting land — zoo men meende Azië — kunnen bereiken. Dit was door tal van geleerden beweerd en een Genueesch zeeman, Columbus, stelde zich voor dit plan te verwezenlijken. Na veel tegenspoed kreeg hij eindelijk in Spanje een drietal schepen van de koningin van Castilië, Isabella, die zoo juist in vereeniging met haar gemaal, Ferdinand van Aragon, de Mooren in Granáda had onderworpen.

Ontdekking van Amerika. Deze weinig kostbare ondersteuning verschafte aan Spanje 't bezit van een geheel werelddeel. Na een voorspoedigen tocht landde Columbus op een der Bahama-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 156.

Digitized by Google

eilanden en bezocht daarna enkele der Groote Antillen, eilanden, die, zooals hij meende, voor de oostkust van Azië gelegen waren en daarom West-Indië genoemd werden [1]).

De groote ontdekker werd door het Spaansche hof wel met eerbewijzen overladen, maar ontving niet de beloofde belooningen, zoo werd hem het onderkoningschap der ontdekte landen, waarvoor hij zich overigens minder geschikt had getoond, onthouden. Hij deed nog verschillende andere tochten naar die streken en bereikte ook het vasteland. Hij werd echter ondankbaar en onwaardig behandeld, eens zelfs geboeid naar Spanje teruggezonden en stierf, gebukt onder het verdriet over deze grievende handelwijze, zonder te weten, dat hij een nieuw werelddeel had ontdekt.

Verdere ontdekkingen. Een zwerm avonturiers, vermetel maar hebzuchtig en hardvochtig, had zich weldra naar de nieuw ontdekte streken begeven en de eene ontdekking volgde al spoedig de andere. Zoo ontdekte Balboa den Grooten Oceaan; zoo veroverde Ferdinand Cortez onder de grootste moeilijkheden het zilverrijke Mexico, waar een talrijk volk met vrij hooge beschaving door hem werd onderworpen (1521); zoo bezette Pizarro onder de grootste wreedheden Peru, dat weldra rijke schatten aan Spanje leverde. Behalve Brazilië, dat toevallig door de Portugeezen ontdekt was, kwam dus geheel het nieuwe werelddeel, voorzoover het door aanwezigheid van edele metalen waarde scheen te hebben, aan de Spaansche kroon; ook verkreeg deze de Philippijnen, door Magelhaen, die in dienst van Spanje den eersten tocht om de aarde volbracht, ontdekt.

Financiëele voordeelen. Zoo was Spanje op eens een koloniale mogendheid geworden. De gevolgen waren zeer belangrijk. Groote hoeveelheden edel metaal vloeiden in de staatskas, vooral sedert het einde der 16de eeuw, toen men betere methodes uitvond, om de metalen af te scheiden. Door deze bijdragen was het land dan ook in staat een rol in Europa te spelen, die ver boven eigen krachten ging, wat op den duur zeer nadeelige gevolgen had.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 157 en 158.

Digitized by Google

Andere gevolgen. Voor de Spanjaarden opende zich een gelegenheid in de koloniën fortuin te maken. Nu werden echter de middelen van bestaan in het moederland verwaarloosd; de energiekste personen trokken naar de koloniën. Om den staat geen concurrentie aan te doen, werden de mijnen in het land zelf gesloten. De handel was in handen der regeering en richtte zich slechts naar enkele havens; evenals in Portugal zorgden ook hier vreemdelingen voor afvoer der koloniale producten en aanvoer der waren voor de koloniën bestemd; het geld vloeide dus dóór het land.

Bovendien voerden de Spanjaarden zoowel als de Portugeezen bij het bestuur een stelsel in, waarbij niet in 't minst op het belang der koloniën werd gelet. 't Gevolg was, dat in den loop der tijden alle Spaansche en bijna alle Portugeesche bezittingen verloren gingen.

Wereldhandel. Meer dan de ontdekkers zelf profiteerde West-Europa op den duur van de ontdekkingen; niet langer waren deze streken een uithoek; ze werden nu de zetel van den wereldhandel. Van uit Amerika werden enkele nieuwe artikelen, als tabak, maïs, cacao en aardappels ingevoerd. De toevloed van edele metalen deed verder alle prijzen zeer stijgen, wat voor de geheele maatschappij zeer gewichtige gevolgen had.

De slavenhandel. Een treurig gevolg van de ontdekkingen was nog het ontstaan van den overzeeschen slavenhandel. Om de Indianen, die men tot het Christendom wilde bekeeren, te sparen, werden voor den mijnarbeid en 't bewerken der plantages negers uit Afrika gehaald. Eeuwen lang is deze slavenhandel een vloek voor Afrika geweest.

---

§ 49. Spanje in 't begin der zestiende eeuw.

Ferdinand en Isabella. Wij zagen, dat Columbus van de koningin van Castilië, Isabella, den noodigen steun voor zijn onderneming ontving. Haar huwelijk met Ferdinand van Aragon had het werk der nationale eenheid een goeden stap verder gebracht; wel behielden Castilië en Aragon nog hun

Digitized by Google

eigen bestuur, maar op den duur zouden ze onder één vorst vereenigd worden.

Versterking van het vorstelijk gezag. Het bestuur der „katholieke koningen" is van groote beteekenis voor Spanje geweest. Beider macht was aanvankelijk vrij beperkt; op allerlei wijze wisten ze echter hun gezag uit te breiden. De edelen verloren het recht troepen op de been te brengen; ze werden verder in tal van ambten vervangen door lieden uit den burgerstand, die minder zelfstandig tegenover den vorst stonden. De voorname geestelijkheid werd voortaan door dezen benoemd; de geloofsrechtbank der inquisitie, hier een staatsinstelling, werd als werktuig tegen tegenstanders van de kroon gebruikt om hen onschadelijk te maken. Zoo werd dus de grondslag gelegd voor de onbeperkte of absolute macht van den vorst. Tegelijkertijd werd diens aanzien door 't verwerven van belangrijke koloniën en door gelukkige oorlogen tegen Frankrijk versterkt; zoo wist Ferdinand, nadat Napels door hem in verbond met Frankrijk veroverd was, dit land door list en geweld aan zijn bondgenoot te ontnemen.

Spanje komt aan de Habsburgers. De dochter van Ferdinand en Isabella, Johanna, was gehuwd met Philips de Schoone uit het Habsburgsche huis, die na den dood van Isabella het bewind over Castilië aanvaardde (1504—1506). Hij verbitterde de trotsche Castilianen door begunstiging der Nederlandsche edelen, die hem naar Spanje gevolgd waren. Nog erger werd dit, toen Karel V in 1516, na den dood van zijn grootvader Ferdinand, die zoolang Castilië voor hem bestuurd had, het bewind aanvaardde. Alle voorname ambten werden nu aan Nederlanders geschonken; beproefde dienaren der vorige vorsten werden ter zijde gesteld, de rechten der volksvertegenwoordiging (Cortes) geschonden.

Opstand. Geen wonder, dat de Spanjaarden niet met Karels bewind ingenomen waren en een grooten haat koesterden tegen zijn Nederlandsche gunstelingen. Toen de koning na zijn verkiezing tot keizer naar Duitschland vertrok en men vreezen moest van uit den vreemde bestuurd te zullen worden, brak zelfs in Castilië een gevaarlijke opstand uit, waaraan zoowel de adel als de steden deelnamen (de Communeros). Het ver-

Digitized by Google

zet werd echter weldra gebroken en de rechten van Castilië werden verbeurd verklaard; door de bijdragen uit Amerika werd de kroon op financiëel gebied bovendien minder dan te voren van haar onderdanen afhankelijk. Zoo was in Castilië het absolutisme gevestigd; in Aragon had hetzelfde plaats onder de regeering van Karels opvolger, Philips II.

---

§ 50. De Habsburgers in Duitschland.

Maximiliaan. Evenals zooveel andere vorsten van zijn tijd trachtte Maximiliaan (1493—1519), die den zwakken Frederik III opgevolgd was, zijn macht te versterken en den toestand van zijn rijk te verbeteren. Het Duitsche rijk verkeerde in staat van ontbinding; de vorsten bestreden elkaar zonder zich aan den Keizer te storen, wiens macht geheel op zijn erflanden berustte. Allereerst trachtte hij de orde te herstellen; een eeuwige landsvrede werd ingesteld; alle twisten zouden door een nieuw gerechtshof, het rijks-kamergerecht, beslist worden. Zijn eigen gezag werd echter niet versterkt: de uitvoering der vonnissen werd niet aan hem, maar aan de besturen van een tiental kreitsen, waarin Duitschland verdeeld werd, opgedragen. Pogingen, om rijksbelastingen in te stellen of een rijksleger te vormen, leidden tot geen resultaat; Maximiliaan was in te veel ondernemingen gewikkeld, om zijn plannen met kracht te kunnen doorzetten [1]).

Uitbreiding der Habsburgsche erflanden. Meer succes had hij op een ander gebied. Hij zelf had door zijn huwelijk de meeste Bourgondische erflanden voor zijn geslacht verworven; zijn zoon, Philips de Schoone, kreeg op dezelfde wijze aanspraken op de Spaansche landen. Toen in 1519 zijn kleinzoon Karel V [2]) door de keurvorsten tot keizer werd gekozen, bezat

---

[1]) Platen-atlas Vad. Gesch.: Fig. 62.
[2]) Platen-atlas Vad. Gesch.: Fig. 165.

Digitized by Google

deze een gebied, dat grooter was, dan een zijner voorgangers in de laatste eeuwen bezeten had. Karel had echter moeten beloven, in alle belangrijke zaken den rijksdag, bestaande uit afgevaardigden der stenden (vorsten, ridders en steden), te zullen raadplegen.

Karel V en Frans I. De uitbreiding van zijn macht was vooral gevaarlijk voor Frankrijk, dat aan alle zijden door Habsburgsche landen omgeven was. In Frankrijk regeerde toen Frans I (1515—1547), die ook naar de keizerskroon gedongen had en tevens aanspraak op Napels maakte; Karel eischte daarentegen afstand van Milaan en teruggave van Bourgondië.

Oorlogen. Een strijd was dus onvermijdelijk en een viertal oorlogen, die van 1521 tot 1544 duurden, waren het gevolg. In den regel was Frans [1]) niet tegen zijn tegenstander opgewassen; in 1525 werd hij zelfs bij Pavia verslagen en gevangen genomen en slechts door den hoogst nadeeligen vrede van Madrid (1526) kon hij zijn vrijheid herkrijgen. De paus en de Engelsche koning, die Karel tot dusver gesteund hadden, werden evenwel voor diens overmacht bevreesd en steunden nu Frans, zoodat Karel zich in 1529 bij den vrede van Kamerijk met het bezit van Milaan moest tevreden stellen. Het kwam echter niet tot een duurzame verzoening; herhaaldelijk werd de krijg hervat, zeer ten voordeele van Karels andere vijanden, zooals de Hervormden in Duitschland. Frans slaagde er evenwel niet in het verlorene te herwinnen en bij den vrede van Crespy (1544) bleef Karel in 't bezit van Napels en Milaan.

Strijd met de Turken. Frans had den ongelijken strijd niet vol kunnen houden, indien Karels macht zoowel in Duitschland als in de Nederlanden niet zeer beperkt geweest was en hij bovendien niet door andere vijanden bezig was gehouden [2]). Zoo waren de Turken onder Soliman de Groote weer aanvallend opgetreden; zij vielen in Hongarije, welks koning Lodewijk II in 1526 bij Mohacz verslagen en gedood werd.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 166.

[2]) Voor zijn onderneming tegen Tunis, zie Platen-atlas: Fig. 167.

Digitized by Google

't Ontstaan der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie. Karels broeder, Ferdinand, die met de zuster van den overleden Koning gehuwd was, maakte aanspraak op diens kroon en werd ook in Bohemen en een deel van Hongarije als koning erkend. Hij werd nu door Karel met het bewaken der oostgrens belast en weldra ook met de Oostenrijksche erflanden begiftigd. Men kan daarom het jaar 1526 als het geboortejaar der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie beschouwen.

De Turken bleven echter hun invallen voortzetten en bedreigden zelfs herhaaldelijk Weenen. Daar de sultan meestal in verbinding stond met Frans, waren zijn aanvallen hoogst gevaarlijk en bemoeilijkten zij Karel in zijn binnenlandsche politiek.

---

§ 51. De Hervorming.

Streven naar hervorming. In de Middeleeuwen had de Kerk aan vele aanvallen blootgestaan (zie pag. 91); de meeste waren met goed gevolg afgeslagen; alleen de beweging der Hussieten had men niet kunnen onderdrukken. Vooral na het Schisma waren er velen, die 't aanbrengen van hervormingen in de Kerk noodzakelijk achtten, zoowel op punten van ondergeschikt belang (kerkelijke geldheffingen, vrijstelling van belastingen voor geestelijke goederen) als op het gebied van het geloof zelf. We merkten reeds op het concilie van Constanz een streven in die richting op, dat evenwel alleen op enkele punten tot verbetering leidde.

Invloed van het humanisme. De merkwaardige ontwikkeling der wetenschap, de herleefde studie van de klassieke talen op het eind der 15de eeuw gaven aanleiding tot het bestudeeren der oudste Christelijke geschriften en vele humanisten kwamen tot de overtuiging, dat de Kerk niet zoo was, als ze wezen moest. Mannen als Wessel Gansfort, Reuchlin en Erasmus [1]) drongen daarom op hervormingen aan. Zij zagen echter in, welke gevolgen een scheuring zou veroorzaken, en wenschten deze tot elken prijs te vermijden. Door hun aanvallen wezen

---

[1]) Platen-atlas Vad. Gesch.: Fig. 63.

Digitized by Google

ze evenwel op de gebreken der Kerk en bereidden dus den weg voor de Hervormers, voor wie de kwestie geen verstands- maar een gewetenszaak was.

Luther. De stoot tot de Hervorming ging uit van Maarten Luther, in 1483 geboren. Tegen den zin zijner familie was hij in de theologie gaan studeeren; later was hij zelfs monnik geworden [1]). Het kloosterleven schonk hem echter geen bevrediging; hij werd daarna hoogleeraar te Wittenberg, waar hij zich door diepgaande kennis en groote welsprekendheid onderscheidde en een talrijk gehoor verwierf. Toen nu in het jaar 1517 door Tetzel op voor velen kwetsende wijze aflaten, waarvan de opbrengst voor den bouw der St.-Pieterskerk te Rome zou dienen, verkocht werden, zette Luther zijn bezwaren hiertegen in 95 stellingen uiteen.

Aanvallen op de Kerk. Luther was allerminst van plan een scheuring uit te lokken. Maar toen hij gesproken had, bleek het, dat hij de tolk was van het Duitsche volk, en zijn partijgenooten brachten hem verder, dan hij zelf had gewild. Toch legde hij nog twee jaar later, door een kamerheer van den paus overtuigd van 't verderfelijke van een scheuring, de belofte af voorloopig te zullen zwijgen, zoo men hem niet aanviel. Weldra werd hij echter opnieuw voortgestuwd en in een twistgesprek met dr. Eck bracht deze hem tot de verklaring, dat hij het op verschillende punten eens was met Huss. Dit was het keerpunt in zijn leven en in een aantal geschriften, door de boekdrukkunst overal verspreid, greep hij de Katholieke Kerk en haar gebruiken krachtig aan.

Breuk met de Kerk. De paus deed hem nu in den ban, zonder dat dit Luther tot weifelen bracht; hij verbrandde de pauselijke bul in 't openbaar en brak daardoor alle verbinding met de Kerk af [2]). Daar de banvloek sinds de tijden van Hendrik IV veel van zijn beteekenis verloren had, riep de paus den steun van Karel V, die inmiddels tot keizer gekozen was, in. Karel was de Hervorming niet gunstig gezind en moest ook wegens den dreigenden strijd met Frans I den paus te vriend houden; hij liet Luther voor den rijksdag van Worms

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 159. [2]) Idem: Fig. 160.

Digitized by Google

verschijnen (1521). Daar werd hem de eisch gesteld zijn leer te herroepen; Luther weigerde dit, tenzij men hem uit den bijbel aantoonde, dat hij gedwaald had. Zijn leer werd veroordeeld; de rijksban werd over hem uitgesproken; voor de gevolgen daarvan werd hij echter beschermd door zijn vorst, Frederik de Wijze van Saksen, die hem in 't geheim naar den Wartburg [1]) voerde. Daar maakte hij een begin met zijn beroemde bijbelvertaling, die op de Duitsche taal grooten invloed heeft uitgeoefend.

Woelingen. De algemeene spanning had zich intusschen op eigenaardige wijze geuit. Onder het lagere volk heerschte vooral op het platteland het denkbeeld, dat de vrijheid op godsdienstig gebied ook vrijheid in het maatschappelijke zou meebrengen. Men eischte afschaffing van lijfeigenschap, heerendiensten, tienden en andere heerlijke rechten en verzette zich gewapend tegen den adel [2]). Onder de boeren waren de denkbeelden der Wederdoopers verspreid, die niet alleen op 't punt van den doop van Luther verschilden, maar ook in andere opzichten veel verder wilden gaan. Daardoor dreigde deze beweging de hoogere standen van de Hervorming te vervreemden.

De beweging wordt onderdrukt. Luther was inmiddels naar Wittenberg teruggekeerd, daar Karel V geheel door den oorlog beziggehouden en aan de uitvoering der besluiten van Worms niet gedacht werd. Aanvankelijk weifelde hij, welke houding hij tegen de boeren zou aannemen, maar deze traden steeds heftiger op en Luther, ziende, dat de beweging hem den steun van den adel en van alle gematigden zou doen verliezen, verklaarde zich scherp tegen de boeren, wier opstand bloedig onderdrukt werd (1525).

Uitbreiding der Hervorming. Vooral in Noord-Duitschland won de Hervorming inmiddels vele aanhangers. Saksen, Brandenburg en Hessen werden geheel gewonnen; de Grootmeester der Duitsche orde trad eveneens tot de nieuwe leer toe en onttrok zijn gebied, voortaan het hertogdom Pruisen geheeten, aan de Kerk. Ook verschillende bisschoppen volgden dit voorbeeld (secularisatie).

---

[1]) De Wartburg is afgebeeld in Fig. 251. [2]) Platen-atlas: Fig. 161.

Digitized by Google

Nieuwe maatregelen tegen de Hervorming. Eerst na den vrede van Kamerijk (1529) kreeg Karel V, die intusschen ook den paus had moeten bestrijden (pag. 106), gelegenheid zich met de Hervorming bezig te houden. Nog in 't zelfde jaar werden de besluiten van Worms, waardoor veranderingen in den godsdienst verboden werden, opnieuw afgekondigd, wat een protest der Hervormden uitlokte, die daarnaar Protestanten genoemd werden. In 't jaar 1530 zou de zaak voorgoed op een rijksdag te Augsburg uitgemaakt worden. Daar trachtten de Hervormden door 't indienen eener geloofsbelijdenis (de Augsburgsche confessie door Melanchton opgesteld) aan te toonen, dat hun leer geheel op de voorschriften van den bijbel berustte; tevergeefs: de rijksdag gelastte, dat alle aangebrachte veranderingen moesten worden afgeschaft. Dit lokte verzet van de protestantsche vorsten uit, die zich te Schmalkalden aaneensloten, en de keizer, die ook door de Turken bedreigd werd, was genoodzaakt toe te geven. Bij den godsdienstvrede van Neurenberg (1532) werd bepaald, dat aan de aanhangers van Luther godsdienstvrijheid zou worden toegestaan, tot een concilie, dat spoedig zou bijeenkomen, over de zaak zou beslissen.

Aard der Hervorming. Dit concilie bleef echter vele jaren uit en de Hervorming vond tijd zich nog verder uit te breiden, ook in Zuid-Duitschland (Wurtemberg). De mis, de biecht en andere katholieke gebruiken werden afgeschaft, het avondmaal gewijzigd; de kloosterlingen werden van hun geloften ontslagen, evenals de andere geestelijken van hun verplichting tot het ongehuwde leven; de prediking had in de landstaal plaats; de bijbel werd overal verspreid.

Munster. Alleen op één punt ging weer gebied verloren; Munster was in handen der Wederdoopers gevallen, die door hun buitensporigheden Katholieken en Protestanten er toe brachten zich tegenover hen aaneen te sluiten; de stad werd ingenomen en aan den bisschop teruggegeven.

Bijeenroeping van 't concilie. Eerst in 1544 kreeg Karel de handen vrij, nadat hij vrede met Frankrijk gesloten en in de Nederlanden zijn gezag door onderwerping van Gelre bevestigd had. Hij wist nu den paus te bewegen het concilie te Trente bijeen te roepen; de Protestanten echter weigerden zich aan de

Digitized by Google

uitspraak daarvan te onderwerpen en gaven Karel dus gelegenheid tegen hen op te treden. Te eerder was dit noodig, omdat de aartsbisschop van Keulen tot de Hervorming overhelde en zijn land aan de Kerk wilde onttrekken; in dat geval zouden vier van de zeven keurvorsten protestant zijn.

Schmalkaldische oorlog (1546—1547). Kort na den dood van Luther (1546) greep Karel, door den paus met geld gesteund, de leden van het Schmalkaldisch verbond aan. Dezen wilden hem aan den Donau tegenhouden. Het bleek echter, dat een protestantsch vorst, Maurits, hertog van Saksen, door Karel in 't geheim gewonnen was; de verbondenen trokken daarom terug en werden in 1547 bij Mühlberg geslagen, hun leiders werden gevangen genomen [1]). Nu was 's keizers macht grooter dan ooit te voren, waarvan hij o. a. gebruik maakte, om de verhouding zijner Nederlandsche gewesten tot het rijk op afdoende wijze te regelen (verdrag van Augsburg).

Nieuwe moeilijkheden. De vraag was nu, hoe de keizer met de Protestanten zou handelen. Ze in massa te dwingen katholiek te worden, ging natuurlijk niet; het concilie van Trente was daarentegen ongezind tot hervormingen over te gaan, die in den geest der Protestanten zouden vallen. Een poging van den keizer om tusschen beide godsdiensten een vergelijk te doen treffen, mislukte, daar geen van beide partijen iets van zijn plannen wilde weten.

Maurits valt den keizer af. Zoo bevond Karel zich in groote moeilijkheden, toen zijn bondgenoot, Maurits van Saksen, voor de toekomst van het Protestantisme en voor zijn eigen positie bevreesd, hem afviel (1552). Gesteund door den Franschen koning, Hendrik II, die 's keizers macht wilde breken, viel hij Karel aan en dwong hem tot de vlucht, terwijl de Franschen zich van Metz meester maakten.

De vrede van Augsburg. Alle plannen van den keizer waren nu verijdeld. Hij moest toegeven en bij het verdrag van Passau (1552), drie jaar later bekrachtigd door den godsdienstvrede van Augsburg, werd aan de vorsten de vrije beschikking gelaten over den godsdienst hunner onderdanen. Ook in het godsdienstige was dus nu de eenheid van het rijk verloren gegaan. De

[1]) Platen-atlas: Fig. 168 en 170.

Digitized by Google

vrede gold alleen voor de Lutheranen; over de Calvinisten werd niet gesproken. Belangrijke kwesties waren onbeslist gelaten, o. a. de vraag, of een bisschop, die hervormd werd, zijn land mocht blijven besturen (geestelijk voorbehoud).

Abdicatie. Karel V, die al zijn plannen had zien mislukken, deed nu afstand van zijn kroon (1555). Zijn broeder Ferdinand verkreeg bij de Oostenrijksche erflanden de keizerskroon, 's keizers zoon Philips II Spanje en de Italiaansche en Nederlandsche bezittingen. Het Habsburgsche huis splitste zich dus in een Spaanschen en een Oostenrijkschen tak.

De Hervorming in het Noorden. Het Lutheranisme had zich inmiddels ook over de Scandinavische landen uitgebreid. Deze waren in 1397 onder leiding van Denemarken gekomen (Unie van Calmar), onder voortdurend verzet van Zweden. Christiaan II, koning van Denemarken, trachtte in 1520 door terechtstelling van een aantal aanzienlijke edelen allen tegenstand voor goed te breken; dit verwekte nieuwe verbittering en onder Gustaaf Wasa [1]) wisten de Zweden zich met hulp der Hanzesteden te bevrijden. Mede om de macht der geestelijkheid, die Deenschgezind was, te breken, voerde Gustaaf nu de Hervorming in Zweden in; de kerkelijke goederen werden aan de kroon getrokken. Denemarken, waarmee Noorwegen verbonden bleef, volgde weldra dit voorbeeld.

Zwingli. Gelijktijdig met Luther trad in Zwitserland Zwingli op, wiens leer op verschillende punten van die van Luther afweek. Weldra oefende hij grooten invloed uit; ook verbeterde hij de zeden van zijn volk, door het in dienst treden van Zwitsers als huurlingen tegen te werken. Pogingen om met Luther tot overeenstemming te komen mislukten evenwel en ten slotte sneuvelde Zwingli in den strijd tegen de bewoners van de bergstreken, die katholiek gebleven waren.

Calvijn. Van meer algemeen belang was de prediking van Calvijn in Genève [2]). Uit Frankrijk verdreven, had hij zich naar Genève begeven, waar hij van 1541—1564 op de regeering grooten invloed verkreeg, zoodat de wetten geheel overeen-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 162. [2]) Platen-atlas Vaderl. Gesch.: Fig. 68.

Digitized by Google

komstig zijn strenge levensopvatting werden ingericht; dansen en tooneelspel b.v. werden op zware straffen verboden.

Zijn leer. De leer van Calvijn week meer dan die van Luther van het Katholicisme af; de kerken werden van allen tooi ontdaan; wandschilderingen en orgelspel werden verboden. Terwijl Luther, die door de Duitsche vorsten gesteund werd, aan dezen invloed op den godsdienst toestond, kreeg de leer van Calvijn een meer republikeinsch karakter; zij leerde zelfs, dat, zoo de vorst den godsdienst bedreigde, verzet plicht was. Het Calvinisme is daarom veel geduchter voor de vorsten geworden dan het Lutheranisme; waar het ten volle doordrong, was absolute macht van den vorst onmogelijk.

Uitbreiding. Calvijn, een onverzettelijk man, die niet voor 't gebruiken van geweld tegen zijn tegenstanders terugdeinsde (terechtstelling van Michaël Servet), heeft jaren lang door zijn invloed Genève beheerscht. Van uit Zwitserland verspreidde zijn leer zich over het aangrenzende Frankrijk, over Nederland en Schotland; in Duitschland werd de Palts calvinistisch.

---

§ 52. De Contra-Reformatie. Philips II.

Algemeen karakter der Contra-Reformatie. In het midden der 16de eeuw had de Hervorming dus een belangrijk deel van Noord- en West-Europa aan het gezag van den Paus ontrukt; ook in de landen, welke nog overwegend katholiek gebleven waren, als Frankrijk, Oostenrijk, Spanje en Italië, telde de nieuwe leer vele aanhangers. Het was geen wonder, dat de Katholieke Kerk op tegenweer bedacht was. In het nu volgende tijdperk, dat der Contra-Reformatie, spant zij dan ook haar uiterste krachten in om het verloren terrein te herwinnen.

Jezuïeten-orde. Veel steun ondervond zij daarbij van de Jezuïeten-orde, die omstreeks 1540 door Ignatius van Loyola[1]) gesticht werd en hoogst bekwame mannen aan zich verbond, die zich tot volstrekte gehoorzaamheid aan den paus en hun

[1]) Platen-atlas: Fig. 164.

Digitized by Google

oversten verplichtten. De leden der orde bewogen zich op verschillend gebied; sommigen wisten door hun onderwijs het opkomend geslacht nauw aan de Kerk te verbinden; anderen oefenden als biechtvaders van vorsten grooten invloed op de politiek uit; nog weer anderen bekeerden in verre werelddeelen de heidenen tot het Christendom. Zij bezochten de Katholieken, die in het verloren gebied nog trouw aan het geloof waren gebleven, en wisten deze verspreide geloovigen voor de Kerk te behouden.

Het concilie van Trente. Van 't grootste belang was verder, dat in de Kerk zelf hervormingen aangebracht werden. Het concilie van Trente (1545—1563), dat herhaaldelijk verdaagd was, bracht ze ten slotte tot stand. De leer werd nauwkeurig omschreven, zoodat ieder voortaan wist, wat zij inhield; tevens werden veel verbeteringen aangebracht; voor strenge tucht en betere ontwikkeling der geestelijkheid werd zorg gedragen, zoodat de Kerk beter tegen de Hervorming bestand was. Tegelijkertijd werd het geloofsonderzoek (inquisitie), dat de ketters moest opsporen en aan den rechter overleveren, aanmerkelijk verscherpt.

Oneenigheid onder de Hervormden. Zeer kwam daarbij de katholieke kerk ten goede, dat tegenover haar niet één machtige, hervormde kerk was ontstaan, maar dat deze in tal van secten uiteengevallen was. Gesteund door vele vorsten, vooral door Philips II [1]), wist het Katholicisme snel terrein te herwinnen, wat echter tot bloedige godsdienstoorlogen, de vloek van den Hervormingstijd, leidde.

Philips II en de Hervorming. In Zuid-Europa ging de uitroeiing der ook daar binnengedrongen nieuwe leer het gemakkelijkst. Door den handel met West-Europa waren ook in Spanje velen voor de Hervorming gewonnen. Het krachtig optreden der inquisitie (auto-da-fé's) maakte aan de beweging spoedig een einde, te eer daar de geloofsrechtbanken krachtig gesteund werden door Philips II (1556—1598), die zich het bestrijden der ketterij als levenstaak gesteld had.

Mohammedanen en Joden. Ook tegen de talrijke Mohamme-

---

[1]) Platen-atlas Vaderl. Gesch.: Fig. 72.

Digitized by Google

danen en Joden richtte zich de geloofsijver van den Spaanschen koning. De eersten werden daardoor zelfs tot een gevaarlijken opstand gebracht, welke door 's konings halfbroeder Don Juan bedwongen werd en aanleiding tot nog strenger maatregelen gaf; de bevolking der in opstand gekomen landstreek werd over 't geheele rijk verspreid. De Joden verlieten in massa het land; eerst gingen ze naar Portugal; na de verovering van dit land door Spanje trokken ze naar ons land, waar ze wegens hun handelsrelatiën met de Levant gaarne opgenomen werden.

De opstand in de Nederlanden. Ook elders volgde Philips II dezelfde politiek. Zijn poging, om het Calvinisme in de Nederlanden te onderdrukken, en zijn streven tot vestiging eener absolute macht gaven evenwel aanleiding tot den vrijheidsoorlog, welke den koning ten slotte de helft zijner rijke bezittingen in deze streken kostte, terwijl de zuidelijke gewesten in betreurenswaardigen staat in zijn bezit bleven.

Streven naar de wereldheerschappij. Terwijl de Tachtigjarige oorlog alle krachten van Spanje in beslag nam, wierp hij zich ook in andere landen als kampioen voor het Katholicisme op, met de nevenbedoeling ook deze landen aan zijn gezag te onderwerpen en aan Habsburg de wereldheerschappij te verschaffen.

Zoo trad hij in 1588 als wreker van de door Elisabeth terechtgestelde Maria Stuart op en beproefde door de Armada Engeland te veroveren (§ 54); zoo mengde hij zich in 't volgende jaar in de Fransche godsdienstoorlogen, om aan zijn dochter Isabella de Fransche kroon te verschaffen (§ 53). Ook in den strijd tegen de Turken plaatste hij zich vooraan en zijn bevelhebber, Don Juan, bracht aan 't hoofd van een aantal verbondenen hun in 1571 de nederlaag bij Lepanto toe[1]). Aan 't Spaansche volk gaf de regeering van Philips gelegenheid schitterende eigenschappen te toonen; zijn bestuur is het roemrijkste tijdperk uit de geschiedenis van Spanje. In 1580 behaalde Philips II een zeer belangrijk succes; het Portugeesche vorstenhuis was uitgestorven; Philips, die rechten op den troon had, liet Portugal door zijn troepen bezetten en werd weldra als koning erkend.

[1]) Platen-atlas: Fig. 169.

Digitized by Google

Achteruitgang van Spanje. De roem werd echter duur gekocht. Niettegenstaande de rijke baten uit de koloniën was de schatkist niet tegen de reusachtige uitgaven voor een dergelijke politiek bestand. Leening volgde op leening; de schuldeischers konden trots den zwaren druk der belastingen, waardoor alle welvaart vernietigd werd, niet betaald worden. Geruimen tijd moest zelfs het geldelijk beheer aan de voornaamste schuldeischers (de familie Fugger) worden opgedragen; tweemalen nam men tot een staatsbankroet zijn toevlucht.

Onbekwaamheid van den koning. Alle gezag in den staat was in handen van den koning vereenigd, die, te wantrouwend om aan zijn dienaren vertrouwen te schenken, alles zelf wilde doen, hoewel hij de bekwaamheid daartoe miste. Philips II heeft zijn taak als koning ernstig opgevat, maar zijn dweepzucht, zijn onbekwaamheid en besluiteloosheid hebben zijn rijk te gronde gericht.

---

§ 53. Frankrijk vóór en tijdens de godsdienstoorlogen.

De hervorming in Frankrijk. In Frankrijk waren de hervormingsideeën reeds vroeg doorgedrongen; ze werden door invloedrijke personen beschermd; de zuster van Frans I (1515—1547) zelfs was voor de nieuwe leer gewonnen. Ook de koning was haar aanvankelijk niet slecht gezind. De zware slagen, die hem in den strijd met Karel V troffen, deden hem echter steun zoeken bij den paus en bij de geestelijkheid; toch duurde het nog tot omstreeks 1540, vóór de Hervormden ernstig vervolgd werden. Wij zagen reeds, hoe een hunner, Calvijn, de wijk nam naar het naburige Genève. Van hier uit verspreidde zich nu het Calvinisme weer over Frankrijk, waar het vooral tijdens de regeering van Hendrik II (1547—1559), denzelfden vorst, dien we in Duitschland de Protestanten zagen steunen, bloedig vervolgd werd. Toch vond de nieuwe leer aanhangers tot onder de hoogste standen, zooals Condé en andere leden van het huis Bourbon.

Karel IX. In 1559 stierf Hendrik II. Zijn oudste zoon Frans II,

Digitized by Google

gehuwd met Maria Stuart, koningin van Schotland, stond ook aan de zijde der Katholieken, maar toen hij na een bestuur van slechts één jaar stierf, volgde een jongere zoon, Karel IX (1560—1574), hem op, die onder voogdijschap van zijn moeder Catharina de Medici kwam.

Haar zwak bestuur was noodlottig voor Frankrijk. Zij toch trachtte de koninklijke macht te handhaven, door de katholieke partij, waaronder zich vooral het geslacht de Guise onderscheidde, en die der Calvinisten of Hugenoten tegen elkaar te doen opwegen. Nu eens zocht ze steun bij de eene, dan weer bij de andere partij; als de Katholieken overwonnen, beschermde zij de Hugenoten en omgekeerd; zoo kon het land niet tot rust komen en hadden er telkens bloedige botsingen plaats.

Godsdienstoorlogen. De godsdienstoorlogen (1562—1598) begonnen in 1562 met een bloedbad, dat de Guises aanrichtten in een protestantsche bijeenkomst te Vassy. De strijd, meestal nadeelig voor de Hugenoten, duurde met korte tusschenpoozen tot 1570, toen voor korten tijd een verzoening werd getroffen. Karel IX had toen zelf het bestuur aanvaard en scheen van plan in het binnenland de rust te herstellen, om de politiek van zijn vader en grootvader weer op te vatten en het huis Habsburg te bestrijden. Een der leiders der Hugenoten, Coligny, wist hem te bewegen met Willem van Oranje in verbinding te treden, die na de mislukte pogingen van 1568 weer met nieuwe plannen tot bevrijding van de Nederlanden omging. Reeds was alles gereed; de Prins was in België gevallen; de verbinding van zijn troepen met die van Karel IX was verzekerd door de verrassing van Bergen in de Zuidelijke Nederlanden.

De Bartholomeüsnacht. De katholieke partij, dezen keer gesteund door Catharina, spande echter haar uiterste krachten in, om dit plan, voor het Katholicisme zoo verderfelijk, te doen mislukken. Een poging, om Coligny uit den weg te ruimen faalde; daarop wist men het wantrouwen van den jongen koning tegen de Hugenoten op te wekken en in een oogenblik van overspanning gaf hij zelfs last tot een algemeenen moord op Coligny en diens vrienden. Dezen waren juist in grooten getale te Parijs aanwezig, om het huwelijk van den jongen Hendrik van Navarre of Bourbon met 's konings zuster bij te wonen; een vreeselijk

Digitized by Google

moordtooneel volgde, de Bartholomeüsnacht [1]), waarin ook Coligny omkwam (1572).

Hendrik III (1574–1589). Karels politieke plannen konden nu natuurlijk niet uitgevoerd worden. Toch kwam Frankrijk onder zijn broeder en opvolger, Hendrik III, al spoedig op zijn politiek terug; zelfs stond de koning toe, dat zijn jongere broer Frans van Anjou naar de Nederlanden ging en zich de souvereiniteit liet opdragen (1582). De telkens weder uitbrekende godsdienstoorlogen beletten Frankrijk echter krachtig in te grijpen.

Nieuwe woelingen. In 1584 stierf Anjou en nu kwam, daar de koning kinderloos was, de vraag der opvolging aan de orde. Naaste erfgenaam van den koning was Hendrik van Navarre, in 1572 door dwang katholiek geworden, maar weldra tot het Protestantisme teruggekeerd. Dit konden de Katholieken niet dulden; zij sloten zich aaneen tot de Ligue, door Philips II gesteund, om de opvolging van een Protestant te beletten. Weldra keerde dit verbond zich echter ook tegen Hendrik III, die niet zonder reden vreezende, dat de Guises, de hoofden der Ligue, hem wilden afzetten, zich door moord van deze tegenstanders bevrijdde. Daardoor werden de Katholieken hevig op hem verbitterd en reeds in 't volgende jaar werd hij door een monnik omgebracht (1589).

Strijd om de kroon. Tegenover Hendrik van Navarre [2]) mengde nu Philips II zich openlijk in de Fransche zaken en trachtte zijn dochter Isabella, die aanspraken op de kroon had, op den troon te brengen, hoewel de Fransche wetten geen vrouwelijke opvolging toestonden. Parma moest de onderwerping der Nederlanden laten rusten en zich naar Frankrijk begeven; het baatte hem echter weinig; Hendrik, door de Republiek en Engeland gesteund, wist zich staande te houden. Hij was echter niet bij machte aan den strijd een einde te maken; daarvoor was zijn positie als Calvinist te zwak. Om den tegenstand te breken en het land tot rust te brengen, ging hij weer over tot het Katholicisme, waarop Parijs, dat zich tot dusver hardnekkig tegen hem verzet had, zijn poorten voor hem opende.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 176.
[2]) Platen-atlas: Fig. 177.

Digitized by Google

Het einde van den strijd. In 1598 kwam eindelijk de vrede met Spanje tot stand. In 't zelfde jaar gaf Hendrik aan zijn vroegere geloofsgenooten het Edict van Nantes, waarbij hun volledige vrijheid van godsdienst en gelijkstelling met de Katholieken werd toegestaan. Als waarborg voor de nakoming dezer beloften werden aan hen een achttal vestingen in het zuiden en westen des lands afgestaan.

---

§ 54. Engeland in den Hervormingstijd.

Afscheiding der Engelsche kerk. Ook in Engeland drong de Hervorming door, maar op zeer eigenaardige wijze. We zagen reeds, hoe in 1485 na de Rozenoorlogen het huis Tudor op den troon was gekomen. De tweede vorst uit dit huis, Hendrik VIII (1509—1547), trad in 't begin heftig tegen Luther op, dien hij zelfs in geschriften aanviel [1]). Toen hij echter later over een geheel persoonlijke kwestie met den paus twist kreeg (deze weigerde het huwelijk van den koning met Catharina van Aragon, tante van Karel V, te ontbinden), liet hij door zijn bisschoppen de gehoorzaamheid aan den paus opzeggen en maakte zich zelf tot hoofd der Engelsche of Anglicaansche kerk (1534). Deze bleef overigens in hoofdzaak katholiek; alleen werden haar goederen door den vorst in bezit genomen. Op strenge wijze werden zoowel degenen, die de hervormingsideeën aanhingen, als zij, die aan den paus gehoorzaam bleven, vervolgd (de bloedartikelen).

Hendriks wreedheid. Ook in zijn privaatleven toonde Hendrik zich een grillig despoot. Van twee zijner vrouwen liet hij zich scheiden; twee andere liet hij op het schavot onthoofden. Voor 't overige was zijn regeering voor Engeland, hoe willekeurig ook, niet zonder voordeel; hij handhaafde krachtig de rust en wist, door in den strijd tusschen Karel V en Frans I nu aan de eene dan aan de andere zijde partij te kiezen, aan Engeland meer aanzien te verschaffen, dan het in de laatste eeuw bezeten had.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 171.

Digitized by Google

Veranderingen in den godsdienst. Bij zijn dood liet hij drie kinderen, een zoon en twee dochters, na. Onder Eduard VI (1547—1553) had er in de kerk een belangrijke verandering plaats; terwijl men bij den dienst in hoofdzaak de katholieke gebruiken bleef volgen, werd de leer, vooral door den invloed van den aartsbisschop Cranmer, hervormd. Eduard stierf jong, en zijn oudste zuster, de dochter van Catharina van Aragon, Maria (1553—1558), was een heftige vijandin der Hervorming [1]. Zij was gehuwd met Philips II en beschouwde het als haar levenstaak Engeland weer onder het gezag van den paus te brengen. Zij wist dit doel te bereiken, maar bevlekte haar naam door bloedige vervolgingen.

Elisabeth (1558—1603). Toen Maria in 1558 kinderloos stierf, had haar zuster Elisabeth [2]) de meeste aanspraken op de kroon. Zij was een dochter van de tweede vrouw van Hendrik VIII, Anna Boleyn. Bij het sluiten van dit huwelijk leefde echter zijn eerste gemalin, Catharina van Aragon, nog; de Katholieken konden, daar de paus geweigerd had de scheiding uit te spreken, Elisabeth dus niet als wettig kind van Hendrik VIII en als erfgenaam der kroon erkennen. Voor hen was Maria Stuart, koningin van Schotland (gehuwd met den koning van Frankrijk), die aan Tudors verwant was, de wettige koningin en daardoor was Elisabeth wel gedwongen steun bij de Hervormden te zoeken. De anglicaansche kerk, zooals die onder Eduard VI geweest was, — in leer protestantsch, in eeredienst katholiek — werd dus hersteld, terwijl Elisabeth als hoofd dezer kerk werd erkend.

De Puriteinen. Niet allen waren met deze regeling ingenomen. Terwijl de Katholieken in hun trouw aan den paus volhardden, gevoelden vele andersdenkenden, vooral zij, die tijdens de vervolgingen van Maria te Genève hadden vertoefd, grooten afkeer van den katholiek gebleven eeredienst en van de oppermacht (suprematie) van de koningin over de kerk. Zij dragen den naam van Puriteinen en onder hen merken we twee richtingen op, die zeer uiteen liepen. De eerste wilde een geheel hervormde kerk, overeenkomende met de calvinistische,

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 173. [2]) Idem: Fig. 172.

Digitized by Google

waarvan het bestuur door de leden der gemeente zelf moest worden gekozen. De geheele kerk moest staan onder een synode, elke gemeente onder ouderlingen of presbyters; van daar de naam Presbyterianen. Anderen evenwel wilden aan elke gemeente volstrekte zelfstandigheid geven; men noemt hen later Independenten.

Maria Stuart. Zoowel de Puriteinen als de Katholieken werden door Elisabeth vervolgd, de laatsten vooral, omdat zij partij trokken voor Maria Stuart [1]), die, zooals we zagen, aanspraken had op den Engelschen troon. Na den dood van haar eersten gemaal was ze naar Schotland teruggekeerd. Zelf vurig katholiek, kwam zij in botsing met haar volk, dat door John Knox voor het Calvinisme gewonnen was. Haar lichtzinnig gedrag verwijderde haar nog verder van haar volk: toen haar tweede man, Darnley, met wien ze in onmin leefde, vermoord werd, trad zij met Bothwell, die voor den moordenaar gehouden werd, in 't huwelijk. Een opstand volgde en Maria vluchtte naar Engeland, waar ze als mededingster naar de kroon weldra in hechtenis werd genomen. Herhaaldelijk werden door de Katholieken samenzweringen beraamd, om haar te bevrijden en Elisabeth uit den weg te ruimen; na een gevangenschap van 19 jaar werd ze, nadat een samenzwering ontdekt was, waarvan zij kennis had gedragen, ter dood gebracht (1587).

Oorlog met Spanje. Deze gebeurtenis bracht Elisabeth in oorlog met Philips II, aan wien Maria haar rechten, met voorbijgaan van haar in de Presbyteriaansche leer opgevoeden zoon Jacobus, opgedragen had. Nu had Elisabeth reeds lang in het buitenland het Protestantisme gesteund, hoewel door haar zuinigheid deze steun veelal van geringe beteekenis was geweest; zoo had b.v. de zending van Leicester naar ons land weinig gebaat, hoewel zij Spanje daardoor zeer geërgerd had. De plundertochten der Engelsche vrijbuiters Drake en Howard hadden in de Spaansche koloniën veel schade gedaan. De Onoverwinnelijke vloot (1588) zou Philips nu in het bezit van Engeland stellen, dat hem ook door den paus toegewezen was, maar de aanval mislukte geheel en al; door de

---

[1]) Platen-atlas: Fig 175.

Digitized by Google

onvoldoende voorbereiding en de slechte leiding der Armada konden de Engelschen en Nederlanders deze zonder groote moeite afweren, en de reeds zeer door hen geteisterde vloot werd verder door stormen grootendeels vernield [1]). De strijd tegen Spanje werd voortaan krachtiger gevoerd en aan dit rijk werden zware slagen toegebracht.

Opkomst van Engeland. Voor de ontwikkeling van Engeland is het bestuur van Elisabeth van groote beteekenis geweest. De vluchtelingen, die tijdens Alva's wanbeheer uit de Nederlanden naar Engeland gekomen waren, brachten de Engelsche wolindustrie, die tot dusver van geringe beteekenis geweest was, tot hoogen bloei, de ondergang van Antwerpen deed den handel van Londen opkomen. Weldra zwierven Engelsche avonturiers over alle zeeën; Drake zeilde de aarde om; Raleigh [2]) stichtte een kolonie in Noord-Amerika, welke echter spoedig weer te gronde ging; nog bij het leven van Elisabeth werd een Oost-Indische compagnie opgericht. Ook op het gebied van wetenschap en kunst werd Engeland van beteekenis; tijdens haar regeering leefde William Shakespeare, die door velen voor den grootsten treurspeldichter van alle tijden gehouden wordt.

---

§ 55. De versterking van het koningschap in Frankrijk.

Hervormingen van Hendrik IV. Wij zagen reeds, dat Hendrik IV vrede met Spanje sloot en de orde in zijn land wist te herstellen. Bijgestaan door zijn bekwamen minister Sully trachtte hij de treurige gevolgen van den burgeroorlog weg te nemen. De geldmiddelen werden beter geregeld, de belastingen minder drukkend gemaakt, wegen en kanalen aangelegd, tollen afgeschaft. Door het invoeren van betere landbouwmethodes, van nieuwe producten als maïs en beetwortelen en door 't bevorderen der zijdecultuur zocht hij het land weer tot welvaart te brengen.

Buitenlandsche politiek. Tegelijkertijd bleef hij zijn aandacht aan de buitenlandsche politiek wijden. Frankrijk was nog

---

[1]) Platen-atlas Vaderl. Gesch.: 95. [2]) Platen-atlas: Fig. 174.

Digitized by Google

steeds bekneld door de Habsburgsche landen; zijn grenzen waren nog lang zoo ruim niet als de tegenwoordige; daarom koesterde Hendrik het plan, zoodra de toestand van zijn land verbeterd zou zijn, van de verzwakking der Habsburgsche macht ten voordeele van Frankrijk gebruik te maken. Vóór het echter zoover kwam, werd hij in 1610 door een dweper, Ravaillac, omgebracht.

Het regentschap. Daar zijn zoon Lodewijk XIII (1610—1643) te jong was, om zelf 't bestuur op zich te nemen, werd dit door de koningin-weduwe, Maria de Medici, waargenomen. De door haar gevolgde politiek week echter in alle opzichten van die van Hendrik IV af: onder het zwakke bestuur van Maria en haar gunstelingen kon de adel doen, wat hij verkoos; de door Sully bijeengebrachte gelden werden verkwist; alle gedachten aan strijd tegen de Habsburgers werden opgegeven.

Versterking der Habsburgsche macht. Dit was des te gevaarlijker, daar deze opnieuw naar de wereldheerschappij schenen te streven. In Duitschland was in 1618 de Dertigjarige oorlog uitgebroken, in welks aanvang de keizer voortdurend in 't voordeel was, zoodat de keizerlijke macht weer even groot werd als na den slag van Mühlberg. Onze Republiek, die tot dusver Spanje had bezig gehouden, was tijdens 't Bestand door twisten verzwakt en streed in de eerste jaren daarna niet gelukkig; van den zwakken opvolger van Elisabeth was ook geen krachtig optreden tegen Spanje of den keizer te wachten.

Richelieu wordt eerste minister. Toen echter in 1624 Richelieu [1]) eerste minister van Frankrijk werd, vatte hij dadelijk de politiek van Hendrik IV weer op. Daar de kracht der regeering inmiddels zeer verzwakt was, kon hij niet onmiddellijk den strijd met Habsburg aanvangen, maar moest hij voorloopig zich er toe bepalen, de vijanden van Spanje en den keizer, nl. de Republiek, Zweden en de Duitsche protestantsche vorsten met geld te steunen.

Onderwerping der Hugenoten. Eerst nam hij de binnenlandsche zaken ter hand. De Hugenoten namen door het bezit hunner veiligheidssteden in Zuid- en West-Frankrijk een zeer eigenaardige positie in. Zij gedroegen zich, alsof ze onafhankelijk

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 181.

Digitized by Google

waren, en intrigeerden onophoudelijk tegen het koninklijk gezag. Richelieu trok daarom met een leger tegen hen op en nam na hardnekkig verzet La Rochelle in, waarbij hij eenigen steun van onze vloot genoot; ons land toch, dat steun van Frankrijk verwachtte, had belang bij de versterking der koninklijke macht. Om geen godsdienstoorlog uit te lokken, liet hij bij het edict van Nîmes aan de Hugenoten volledige vrijheid van godsdienst (1629); de vrijsteden gingen evenwel voor hen verloren.

Strijd met den adel. Hierbij bleef het echter niet; de adel verloor allen invloed op de regeering, daar het bestuur der provinciën aan de adellijke gouverneurs onttrokken en aan burgerlijke intendanten opgedragen werd. Wel verzette de adel zich en trachtte, geleid door Maria de Medici en Gaston, 's konings broeder, Richelieu te verdringen, maar hun kuipen baätte hun niet. Een opstand, waarbij de gouverneur van Languedoc, Montmorency, Gastons zijde had gekozen (1632), leidde zelfs tot de terechtstelling van dezen edelman, die tot den hoogsten Franschen adel behoorde; de moeder des konings leefde voortaan in ballingschap.

Absolutisme. De Staten-Generaal werden niet meer bijeengeroepen; toen de rechterlijke macht, 't parlement van Parijs, in plaats van de Staten-Generaal invloed op de regeering wilde uitoefenen, onderwierp hij ook haar aan de kroon, wier gezag daardoor onbeperkt werd.

Buitenlandsche politiek. Nu de rust in Frankrijk verzekerd was, kon Richelieu den strijd met het huis Habsburg aanvangen. Hij sloot met de Republiek een aanvallend en verdedigend verbond (1635) en verklaarde Spanje en den keizer den oorlog. In het volgende hoofdstuk zullen we zien, hoezeer hij daardoor bijdroeg tot de verzwakking der keizerlijke macht.

Zijn positie bleef echter wankel; nooit heeft hij de genegenheid van zijn koning kunnen winnen, zoodat zijn vijanden tot kort voor zijn dood (1642) pogingen aanwendden, om hem ten val te brengen.

De Fronde. Toen de koning een jaar na zijn grooten minister overleed en voor den jongen Lodewijk XIV (1643—1715) de regeering door een regentschap moest worden waargenomen, werd het werk van Richelieu met vernietiging bedreigd. Na

Digitized by Google

het einde van den oorlog met Duitschland (1648) vereenigden alle ontevreden elementen, de adel, het parlement van Parijs en de gilden van die stad, zich tot dat doel. Deze beweging, de Fronde, liet zich ernstig genoeg aanzien, vooral omdat aan het hoofd der verbondenen de groote veldheer Condé stond, die steun vond bij Spanje, met welk land de krijg voortgezet was. De regentes Anna werd echter terzijde gestaan door den sluwen Italiaan Mazarin, den opvolger van Richelieu, die door zijn handig optreden ten slotte de opstandelingen wist te onderwerpen. Met Spanje werd in 1659 de vrede van de Pyreneeën gesloten, waarbij, behalve eenige gebiedsuitbreiding aan de zuidgrens, voor Lodewijk XIV de hand eener Spaansche prinses werd verkregen, een verbintenis, waarop deze vorst later zijn aanspraken op sommige deelen der Spaansche monarchie grondde.

Toen Mazarin in 1661 stierf, nam Frankrijk de eerste plaats in onder de staten van Europa, terwijl de koninklijke macht door niets meer werd beperkt; Richelieu en Mazarin hebben den grondslag geschapen, waarop Lodewijk XIV kon voortbouwen.

---

§ 56. De Dertigjarige oorlog.

Onzekere toestand. De vrede van Augsburg had geen verzoening tusschen de beide partijen in Duitschland gebracht en het was te voorzien, dat de strijd vroeg of laat weer zou uitbreken. Vooral over het geestelijk voorbehoud (zie pag. 112) waren er voortdurend moeilijkheden; het schijnt echter, dat men van beide zijden de ontzettende verantwoordelijkheid van het verbreken van den vrede heeft gevoeld en de beslissing zoo lang mogelijk heeft uitgesteld.

Dit uitstel is voor de Protestanten, die na den dood van Luther eenigszins verslapt waren, schadelijk geweest; door de Contra-Reformatie werden vooral in de Oostenrijksche erflanden belangrijke deelen voor de katholieke kerk teruggewonnen.

Verwikkelingen. Herhaaldelijk dreigde de strijd uit te breken; b.v. toen in 1583 de aartsbisschop van Keulen tot de Hervorming

Digitized by Google

overging, waarop hij door den keizer en de Spanjaarden werd verdreven; zoo ook, toen een twintigtal jaren later de rijksstad Donauwörth, wegens verstoring van een processie, eenvoudig bij Beieren werd ingelijfd. Er vormden zich toen twee verbonden, de protestantsche Unie, onder den keurvorst van de Palts, en de katholieke Ligue, onder den hertog van Beieren, doch de botsing bleef nog eenigen tijd uit.

Opstand in Bohemen. Deze kwam in 1618 voort uit verwikkelingen in Bohemen. De rechten der daar zeer talrijke Hervormden waren verzekerd door een privilegie, den Majesteitsbrief. Tijdens de regeering van keizer Matthias ontstonden er moeilijkheden over eenige duistere bepalingen van dit stuk en de Boheemsche adel vergreep zich aan de ambtenaren des keizers, die te Praag uit de vensters van het slot werden geworpen. Tijdens den opstand, die nu volgde en waarmee men den Dertigjarigen oorlog rekent te beginnen (1618), stierf Matthias; de Bohemers weigerden zijn opvolger Ferdinand II als koning te erkennen en kozen als zoodanig den leider der Unie, Frederik van de Palts (1619). Deze nam de gevaarlijke opdracht aan, hoewel hij als Calvinist volstrekt niet kon rekenen op den steun van alle luthersche vorsten, te meer daar de voornaamste van hen, die van Saksen en Brandenburg, jaloersch op zijn vergrooting van macht waren. De Ligue steunde daarentegen den keizer krachtig. Na één slag, op den Witten Berg bij Praag (1620), werd de Winterkoning, die ook door zijn schoonvader, Jacobus van Engeland, in den steek gelaten werd, uit zijn nieuw koninkrijk verdreven, waar nu met geweld de Hervorming uitgeroeid werd. Ook zijn erflanden gingen voor hem verloren; de Palts werd voorloopig aan Beieren geschonken.

Inmenging van Denemarken. De tusschenkomst van den koning van Denemarken, Christiaan IV, in 1625, maakte de zaak nog erger. De keizer had, om niet geheel van de Ligue afhankelijk te zijn, zelf een leger in dienst genomen, dat door Wallenstein voor hem was aangeworven en van brandschattingen leefde, die door de bevolking werden opgebracht. Christiaan werd herhaaldelijk geslagen en moest in 1629 beloven zich niet meer met de Duitsche zaken te bemoeien. Tot aan de Oostzee

Digitized by Google

werd de macht van den keizer uitgebreid; Wallenstein kreeg als belooning het verbeurd verklaarde Mecklenburg en maakte zich als admiraal der Oostzee gereed de Hanzesteden aan 's keizers macht te onderwerpen.

Versterking der keizerlijke macht. Deze was nu zoo geducht geworden, dat zoowel de Duitsche vorsten als de naburige staten bezorgd werden. De eersten namen de klachten over het plunderen en brandschatten van Wallenstein als voorwendsel, om den keizer te bewegen zijn bekwamen veldheer te ontslaan (1630). Tegelijkertijd werden echter de protestantsche vorsten opnieuw verbitterd door het uitvaardigen van het Restitutie-edict (1629), volgens hetwelk alle sedert 1552 aan de Kerk onttrokken goederen teruggegeven moesten worden.

Inmenging der Zweden. Frankrijk was, zooals we in 't vorige hoofdstuk zagen, nog niet gereed zich met de Duitsche zaken te bemoeien; Richelieu wist echter afleiding te verschaffen, door den koning van Zweden, Gustaaf Adolf [1]), te bewegen, zich tegenover den keizer te stellen. We weten, dat Gustaaf Wasa er in geslaagd was, Zweden van de Deensche heerschappij te bevrijden (pag. 112). Weldra had zich de macht van den jongen staat aanzienlijk uitgebreid; Finland, de landen ten zuiden van de Finsche Golf en om de golf van Riga waren er aan toegevoegd; de Oostzee scheen een Zweedsche zee te zullen worden. De uitbreiding van de keizerlijke macht was ook voor Zweden een bedreiging en, ofschoon Gustaaf Adolf zich in oorlog met Polen bevond, nam hij ter wille van den godsdienst en van de Zweedsche belangen de voorstellen van Richelieu aan en landde in Pommeren (1630).

Inval der Zweden. Veel hing nu af van de houding van Brandenburg en van Saksen, die liever geen vreemdeling in de Duitsche zaken wilden halen, aanvankelijk neutraal bleven en den doortocht der Zweden wilden beletten. De inneming van Maagdenburg [2]) door Tilly en de plundering en verwoesting van deze stad (1631) gaven echter eindelijk den doorslag en beide staten sloten zich bij Gustaaf Adolf aan, die daarna de keizerlijke legers bij Breitenfeld versloeg en vervolgens naar de Rijnstreek

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 182. [2]) Idem: Fig. 178.

Digitized by Google

rukte, de Palts bevrijdde en Beieren bezette. Tilly, die hem den doortocht trachtte te versperren, sneuvelde en de keizer was genoodzaakt opnieuw den steun van Wallenstein in te roepen (1631). Deze weigerde eerst, maar wierf eindelijk, na den keizer vernederende voorwaarden gesteld te hebben, weer een leger aan, dat alleen aan zijn bevelen gehoorzamen moest.

Dood van Gustaaf Adolf. In Saksen kwam het weldra bij Lützen tot een slag, waarin de Zweden wel overwonnen, maar door 't sneuvelen van hun koning een onherstelbaar verlies leden (1632).

De strijd werd toch door hen voortgezet; bekwame generaals namen Gustaafs plaats in, terwijl de staatszaken voor zijn dochter Christina geleid werden door den kanselier Oxenstierna. De toestand werd echter beter voor den keizer, al baarden de eigenmachtige handelingen van Wallenstein, die in onderhandeling trad met de Protestanten en op eigen hand een eind aan den oorlog scheen te willen maken, hem veel zorg.

Wallensteins dood. Wallensteins pogingen, om zijn leger tot afval van den keizer te bewegen, mislukten en onder goedkeuring van het hof te Weenen werd de groote veldheer, wiens bedoelingen nog steeds in het duister liggen, door zijn eigen officieren vermoord [1]) (1634).

Inmenging van Frankrijk. Ook Saksen en Brandenburg verzoenden zich met den keizer en de strijd scheen in zijn voordeel te zullen eindigen, toen Richelieu Frankrijk openlijk in den krijg mengde (1635). Deze verlenging van den oorlog had voor Duitschland allertreurigste gevolgen. De verschillende legers, alle weldra bandeloos, plunderden het land op ontzettende wijze. Geen deel van Duitschland bleef gespaard; de welvaart en veeteelt kwijnden, de handel ging geheel te niet. Tal van veldslagen werden geleverd, zonder dat het tot een beslissing kwam; eindelijk maakte de Westfaalsche vrede een einde aan den krijg (1648).

De Westfaalsche vrede. Deze vrede was even voordeelig voor Zweden, Frankrijk en de Duitsche vorsten als schadelijk voor het Rijk en voor de keizerlijke macht. Frankrijk kreeg het

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 180.

Digitized by Google

grootste deel van den Elzas; Zweden kreeg Voor-Pommeren en de vroegere bisdommen Bremen en Verden; het beheerschte dus de monden van Oder, Elbe en Wezer. Van de Duitsche staten profiteerden vooral Brandenburg, dat Achter-Pommeren en daarmee toegang tot de zee kreeg en bovendien enkele belangrijke steden als Maagdenburg verwierf. De Rijn-Palts kwam aan een zoon van den Winterkoning; de Opper-Palts bleef aan Beieren, dat tevens een keurvorstendom werd. Bovendien kregen alle vorsten volkomen zelfstandigheid in het bestuur van hun land en mochten zelfs verbonden met vreemde machten sluiten, mits deze niet tegen het Rijk gericht waren. De Calvinisten werden met de Lutheranen gelijkgesteld.

Gevolgen van den oorlog. De gevolgen voor Duitschland waren treurig; de welvaart was te gronde gegaan, de zeer geslonken bevolking verwilderd [1]). Het rijk had alle aanzien in Europa verloren en kon voortaan, zoomin als Spanje, ernstigen tegenstand bieden aan Frankrijk, dat onder Lodewijk XIV de eerste plaats in Europa innam.

---

§ 57. De Engelsche Revolutie.

Terwijl in de eerste helft der 17de eeuw Frankrijk de absolute macht van den vorst zag ontstaan, leidde in Engeland een dergelijk streven tot de tijdelijke vernietiging van het koningschap.

Jacobus I (1603—1625). Bij den dood van Elisabeth bleek, dat zij als haar erfgenaam den zoon van Maria Stuart, Jacobus, koning van Schotland, had aangewezen. Daar hij onbekend was met de beschikkingen van Elisabeth, had hij reeds vóór haar dood alle partijen door beloften voor zich zoeken te winnen, wat later tot teleurstellingen aanleiding gaf. Hij was in de presbyteriaansche leer opgevoed, maar ging nu tot de anglicaansche kerk over en vervreemdde daardoor van zich, zoowel zijn vroegere geloofsgenooten als de Katholieken, die tevergeefs

[1]) Platen-atlas: Fig. 179.

Digitized by Google

van den zoon van Maria Stuart verbetering van hun toestand verwachtten; de laatsten zochten zich zelfs door een aanslag (Buskruit-verraad) van hem en het parlement te ontslaan.

Zwakke buitenlandsche politiek. Van den beginne af was Jacobus niet populair. Hiertoe droeg vooral zijn zwakke buitenlandsche politiek bij; hij trad niet, zooals zijn voorgangster, aan de spits van het protestantsche Europa, maar streefde naar een familieverbintenis met het Spaansche koningshuis. Zoo onttrok hij, verlokt door het plan voor zijn zoon Karel de hand van een Spaansche Infante te krijgen, zijn schoonzoon, Frederik van de Palts, en het Duitsche Protestantisme allen steun, zonder dat het huwelijksplan tot iets leidde. Ook tegenover ons land toonde Jacobus zich zwak; zoo ontruimde hij de door Engeland sedert de dagen van Leicester bezette pandsteden tegen betaling van een derde der verschuldigde sommen; verder werden de Engelschen door de Nederlanders uit den Indischen Archipel verdreven (moord van Ambon), zonder dat Jacobus tot krachtige maatregelen overging.

Moeilijkheden met het parlement. Ernstiger waren zijn twisten met het parlement. Elisabeth, die haar volk kende, had dit steeds geraadpleegd en handig geleid. Jacobus was echter overtuigd van het goddelijk recht der koningen (droit divin) en betoogde, dat alle rechten van het parlement slechts een uitvloeisel van 's konings goedheid waren, wat tot allerlei twisten en tot wederzijdsch wantrouwen leidde, waarvan zijn zoon Karel de gevolgen zou ondervinden.

Karel I (1625—1649). Toen Karel I [1]) den troon besteeg, trachtte het parlement al dadelijk de macht in handen te krijgen, door den nieuwen koning de gewone inkomsten, de in- en uitvoerrechten, slechts voor één jaar toe te staan. Toen het parlement het volgende jaar de belastingen niet wilde bekrachtigen, ging Karel deze toch op gewone wijze innen, wat hem in groote moeilijkheden met het parlement bracht. Tot 1629 duurden deze twisten; in een oogenblik van geldverlegenheid beloofde hij zelfs bij de Petition of Rights geen onwettige belastingen meer te innen en af te zien van het inhechtenisnemen van

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 183.

Digitized by Google

parlementsleden. Onmiddellijk daarna sloeg hij echter op raad van zijn minister, graaf Strafford, een anderen weg in en besloot als absoluut vorst te regeeren.

Regeering zonder parlement (1629—1640). Karel regeerde nu elf jaren zonder een parlement bijeen te roepen. De belastingen werden geregeld geïnd; daar de koning niet zeer spaarzaam was (hij was een groot beschermer der kunst en liet zijn paleizen door Rubens en van Dijck met schilderijen versieren), was hij evenwel genoodzaakt nieuwe in te voeren, zooals het scheepsgeld, dat vroeger alleen in tijd van oorlog in de zeeplaatsen werd geheven, maar nu ook in het binnenland werd geïnd. Ook door verkoop van ambten en monopolies zocht hij zijn inkomsten te vergrooten; door het toepassen van oude en lang vergeten wetten vond hij bovendien gelegenheid tot het opleggen van groote boeten, die algemeen verbittering wekten, zonder nochtans den koning blijvende inkomsten te verzekeren. Verzet hielp niet: een rechtbank, door den koning benoemd, de Sterrekamer, vonniste allen, die weigerden belasting te betalen, zooals John Hampden, weldra een der leiders van het verzet.

Voor het absolutisme moest men echter, behalve op de rechterlijke macht, ook op den steun van een staand leger kunnen rekenen. Daarom besloot Strafford troepen bijeen te brengen, niet in Engeland, wat te gevaarlijk was, maar in Ierland, dat altijd zeer onrustig was. Vóór hij echter zijn doel bereiken kon, werden zijn plannen verijdeld.

Kerkelijke moeilijkheden. Onvoorzichtig genoeg liet Karel ook in den godsdienst veranderingen aanbrengen. Wij zagen vroeger, dat de anglicaansche kerk een tusschenvorm tusschen de katholieke en de hervormde kerk was. Terwijl de Puriteinen zich reeds nu ergerden aan de katholieke gebruiken, gelastte aartsbisschop Laud deze nog strenger na te leven; ook vervolgde hij degenen, die met calvinistischen ijver te velde waren getrokken tegen de hofvermaken, zooals tooneel en dans, en daardoor Karel verbitterd hadden. Een kerkelijke rechtbank vonniste zonder genade tal van Puriteinen, zoodat velen, in hun geloof aangetast of bedreigd met wreede straffen, het land verlieten en naar Noord-Amerika gingen, waar het getal Engelschen sterk toenam en nieuwe koloniën gesticht

Digitized by Google

werden. De Katholieken daarentegen, door den koning beschermd, werden met zachtheid behandeld; velen vreesden daarom, dat Laud de Engelsche kerk langzamerhand weer onder Rome wilde brengen.

Het parlement weer bijeen. Alsof de moeilijkheden nog niet groot genoeg waren, werd de anglicaansche dienst ook in Schotland ingevoerd; nu stonden de Schotten op en rukten over de grens. De koning, daarop niet voorbereid, moest in Engeland steun zoeken en riep in 1640 eerst het korte en, toen dit hem de gevraagde gelden weigerde, korten tijd daarna het lange parlement bijeen. In tegenstelling met het vorige, dat slechts enkele weken zitting had, wist dit zich dertien jaren te handhaven. Hierin hadden tal van Puriteinen zitting, o.a. Hampden en Cromwell, die, om den koning schaakmat te zetten, in heimelijke verstandhouding met de Schotten traden. Karel was weldra genoodzaakt zijn dienaars Strafford en Laud prijs te geven, die beiden wegens hoogverraad ter dood gebracht werden. Aan Strafford, tegen wien men geen bepaalde bewijzen kon vinden, maar die als de bekwaamste dienaar van den koning verwijderd moest worden, had Karel beloofd, dat hem geen haar zou gekrenkt worden; toch teekende hij even daarna het doodvonnis. De Sterrekamer werd afgeschaft; men trachtte den koning zelfs te bewegen af te zien van 't bevel over een leger, dat naar Ierland, waar tal van Protestanten vermoord waren, zou worden gezonden.

De toestand van den koning werd onhoudbaar. Eindelijk trachtte hij de leiders der oppositie gevangen te nemen; deze vluchtten en, toen de regeering van Londen hen niet wilde uitleveren, nam Karel de wapenen op en begon den burgeroorlog (1642).

De Burgeroorlog. De zaken stonden eerst slecht voor 't parlement; zijn troepen, de Rondhoofden, waren niet opgewassen tegen de Cavaliers, die gerecruteerd waren uit den adel en de boeren en aan 't gebruik der wapenen gewoon waren. Eerst toen Cromwell [1]) een puriteinsch legerkorps samenstelde, veranderde de toestand; de koning werd herhaaldelijk geslagen

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 184.

Digitized by Google

en vluchtte na den slag bij Naseby (1645) naar Schotland. Toen hij, om den steun zijner aanhangers in Engeland niet te verliezen, weigerde de anglicaansche kerk af te schaffen, leverden de Schotten hem voor geld over aan de Engelschen.

Twisten in het parlement. Zoolang men tegen den koning te strijden had, was de eenheid onder de parlements-partij bewaard gebleven; nauwelijks had men echter de overwinning behaald, of de gevoelens liepen uiteen over de vraag, hoe men deze zou gebruiken. De Presbyterianen (zie pag. 121) wilden hun kerk in de plaats van de anglicaansche stellen onder 't bestuur van een synode; zij hadden in het parlement de meerderheid. De Independenten, die aan de kerkelijke gemeenten geheele zelfstandigheid wilden geven en republikeinsche neigingen bezaten, wilden van de plannen hunner vroegere bondgenooten niets weten; hun macht berustte vooral op het leger.

Dood van den koning. Alles kwam er nu op aan, welke partij met den koning in overleg zou weten te treden. Voor de plannen der Presbyterianen beducht, liet Cromwell den koning door zijn troepen wegvoeren, zoodat deze in de macht der Independenten kwam. Het bleek hem echter, dat Karel te onbetrouwbaar was, om met hem een schikking te kunnen treffen. In 1648 liet Cromwell de presbyteriaansche meerderheid uit het parlement verwijderen; de overblijvende leden, het Rompparlement, benoemden daarop een rechtbank, welke den koning in het volgende jaar ter dood veroordeelde [1]).

Engeland als republiek. De toestand der nieuwe republiek was hoogst zorgwekkend. Terwijl de talrijke koningsgezinden in Engeland met moeite in bedwang gehouden werden, was Ierland in volslagen opstand en riepen de Schotten, verbitterd over den loop van het proces des konings en ontevreden over de overwinning der Independenten, den jongen Karel II tot koning uit en bedreigden Engeland.

Bevestiging der republiek. Eerst regelde Cromwell de zaken in Ierland, waar de opstand met bloedige strengheid bedwongen werd; aan tal van Ieren werden alle bezittingen ontnomen,

1) Platen-atlas: Fig. 185.

Digitized by Google

welke aan Engelschen gegeven werden. Zoo werd dit volk, dat èn door afstamming èn door godsdienst reeds zoo ver van de Engelschen afstond, nog meer verbitterd. Toen ging Cromwell naar Schotland, waar zijn toestand een tijdlang vrij gevaarlijk was. Zelfs drong Karel met een Schotsch leger in Engeland door, maar bij Worcester aan de Severn wist Cromwell hem te achterhalen en te verslaan (1651).

Verhouding tot het parlement. Groote moeilijkheden veroorzaakten ook de binnenlandsche aangelegenheden. Cromwells macht berustte vooral op zijn leger. Met het overgebleven deel van het lange parlement, de Romp, kreeg hij het al spoedig te kwaad; steunend op zijn soldaten, joeg hij het weldra uiteen (1653), maar ook met de parlementen, die hij later bijeenriep, stond hij veelal op vijandigen voet. Zelfs het eigenaardige Barebone-parlement, welks leden door de kerkeraden aangewezen waren, moest hij na korten tijd ontbinden.

Cromwell wordt Protector. Daar hij begreep, dat éénhoofdig gezag in Engeland noodzakelijk was, liet hij zich in 1653 het ambt van Protector opdragen, dat hem een bijna vorstelijke macht gaf; van den koningstitel, welken hij wel gewild zou hebben, moest hij wegens de republikeinsche gezindheid van zijn leger afzien. Voortdurend werden er samenzweringen tegen hem gesmeed; geruimen tijd werd zelfs geheel Engeland onder een militair bestuur geplaatst, waarvan de kosten uit zware boeten, aan koningsgezinden opgelegd, moesten worden gevonden.

Krachtig bestuur. Was zijn bestuur dus niet van willekeur vrij te pleiten, in andere opzichten toonde hij zich een talentvol regent; veel heeft hij vooral voor den handel van Engeland gedaan (Acte van Navigatie); voor het eerst heerschte er in Engeland godsdienstvrijheid, zelfs voor de Joden.

Het optreden van Cromwell is vooral van belang geweest voor de buitenlandsche politiek. Onder de zwakke Stuarts had het land alle aanzien verloren; hij kwam herstel voor allerlei oude grieven vragen; de Ambonsche moord en de op Engelsch gebied geleverde slag bij Duins werden weer ter sprake gebracht; onze Republiek werd in den eersten Engelschen oorlog (1652—1654) herhaaldelijk geslagen en tot een vernederenden vrede gedwongen. Als bondgenoot van Frankrijk nam Engeland deel aan

Digitized by Google

den krijg tegen Spanje en verkreeg den afstand van Duinkerken en Jamaica; door zijn bedreigingen staakte de hertog van Savoye de vervolging der Waldenzen.

De restauratie. In 1658 stierf Cromwell; zijn zoon en opvolger Richard, die niet gezien was bij het leger, was niet in staat zich te handhaven. Na een tijd vol verwarring wist generaal Monk het daarheen te leiden, dat Karel II teruggeroepen en in 't gezag van zijn vaderen hersteld werd (1660).

---

§ 58. Engeland onder de laatste Stuarts.

Karel II (1660—1685). Karel II [1]), die na langdurige ballingschap den troon van zijn vaderen besteeg, had volledige amnestie en gewetensvrijheid beloofd. Deze beloften werden niet nagekomen; allen, die voor het doodvonnis van zijn vader gestemd hadden, werden vervolgd en een tiental van hen terechtgesteld; zelfs aan de lijken van Cromwell en zijn medestanders koelden de royalisten hun wraak. De anglicaansche kerk werd hersteld; puriteinsche predikanten werden afgezet; geen wonder dat er opnieuw ontevredenheid ontstond.

Zwakke buitenlandsche politiek. Al spoedig bemerkte men, dat Engeland niet meer door Cromwell geleid werd. De oorlog met ons land (1665—1667) was niet zeer voorspoedig; dat De Ruyter op de Theems verschijnen en Londen bedreigen kon, was een ongehoord feit. Eén oogenblik, toen Lodewijk XIV zich van de Zuidelijke Nederlanden dreigde meester te maken, scheen het, alsof Karel een krachtiger houding zou aannemen: bij de Triple Alliantie sloten Engeland, de Republiek en Zweden zich aaneen, om Frankrijks heerschzuchtige plannen te bestrijden. Maar al spoedig bleek, dat bij Karel het persoonlijk belang boven dat van den staat ging; in 1670 liet hij zich bewegen tot het geheim verdrag van Dover, waarbij hij zich met Frankrijk tegen de Republiek verbond en katholiek beloofde te worden. Hiertoe was hij vooral bewogen door groote geldsom-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 190.

Digitized by Google

men, die hem door Frankrijk verstrekt werden, waardoor hij aan zijn zucht tot verkwisting kon toegeven. In den oorlog van 1672 bleek, hoe nauw hij aan Frankrijk verbonden was, en al dwong het parlement hem ook reeds spoedig tot vrede met de Republiek, een krachtig ingrijpen van Engeland voor de belangen van het Protestantisme was van hem niet te verwachten.

Binnenlandsche politiek. Daar Karel als koning wilde sterven, waagde hij het niet openlijk zijn overgang tot het katholieke geloof te erkennen; eerst op zijn sterfbed riep hij de diensten van een katholiek priester in. Ook tegenover het parlement was hij voorzichtig. Bevreesd voor het herstel van het Katholicisme wist het van den koning de onderteekening der Test-act te verkrijgen, waarbij alle ambtenaren, weldra ook alle parlementsleden, verplicht waren deel te nemen aan het Avondmaal volgens de anglicaansche gebruiken (1673). Daar dit voor een Katholiek onmogelijk was, moest Karels broeder, de hertog van York, die openlijk tot het Katholicisme overgegaan was, het bevel der vloot neerleggen. Ook teekende Karel de Habeas-Corpus-act, waardoor willekeurige inhechtenisneming onmogelijk gemaakt werd (1679). Met kracht verzette hij zich echter tegen de uitsluiting van zijn broeder van de opvolging, zoodat deze na Karels dood rustig den troon kon beklimmen.

Jacobus II (1685—1688). Aanvankelijk trad Jacobus [1]) vrij voorzichtig op. Toen echter de inval van den hertog van Monmouth, een onwettigen zoon van Karel, verijdeld en de opstand bloedig onderdrukt was, toonde hij duidelijk, wat zijn plannen waren. Protestantsche geestelijken werden door Katholieken vervangen; met overtreding der Test-act werden katholieke ambtenaren aangesteld en Jacobus vatte zelfs het plan op deze wet eigenmachtig op te heffen. In Ierland werden de maatregelen van Cromwell weer vernietigd, zoodat hij op den steun der Ieren kon rekenen. De rechterlijke macht in Engeland was echter, in tegenstelling met de vroegere Sterrekamer, niet gezind zich aan den koninklijken wil te onderwerpen; toen de anglicaansche bisschoppen, die zich tegen de plannen van den

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 191.

Digitized by Google

koning verzetten, in een proces betrokken waren, werden ze vrijgesproken.

Staatspartijen. Reeds onder 't bestuur van Karel II waren er twee staatspartijen ontstaan: die der Whigs, de voorstanders van de rechten van het parlement, en die der Tories, die het koningschap als een goddelijke instelling en de volksrechten als een uitvloeisel der koninklijke genade beschouwden. De Tories hadden Jacobus' troonsbestijging mogelijk gemaakt; zijn aanslagen tegen de Staatskerk ontnam hem echter hun steun. Tevergeefs zocht hij de Puriteinen voor zich te winnen; zij wilden van een katholieken beschermer niets weten.

De omwenteling van 1688. Nog bleef Engeland rustig, daar Jacobus reeds vrij oud was en geen zoons had, zoodat men op de opvolging zijner protestantsche dochter Maria, gehuwd met stadhouder Willem III, rekende. Toen hem echter in 1688 een zoon geboren werd, waardoor de toekomst aan het Katholicisme verzekerd scheen, wendde men zich tot Willem III, wien men verzocht over te komen. Willem, die in zijn strijd tegen Lodewijk XIV den steun van Engeland noodig had, gaf aan het verzoek gehoor. Gesteund door de vloot en het leger der Republiek landde hij in de Torbay; de troepen van Jacobus liepen onder den lateren hertog van Marlborough naar hem over en Jacobus moest in allerijl vluchten (1688). Met steun van Lodewijk XIV trachtte hij zich nog in Ierland staande te houden, maar de slag aan de Boyne (1690) vernietigde zijne verwachtingen.

Willem III (1689—1702). Nadat Jacobus door zijn vlucht geacht kon worden de kroon te hebben neergelegd, werd zij aan Willem III en Maria opgedragen [1]). Zij erkenden bij de bill of rights de rechten van het Engelsche volk; geen belastingen zouden geïnd, geen leger bijeengebracht mogen worden, zonder het parlement te raadplegen; de koning zou geen wetten mogen schorsen; de rechterlijke macht werd onafhankelijk van de regeering.

Gevolgen der omwenteling. Zoo werd Engeland een staat, waar bij het bestuur rekening gehouden werd met de wenschen van het volk; bij de keuze der ministers werd voortaan gelet

---

1) Platen-atlas: Fig. 189 en 192. Platen-atlas Vad. Gesch.: Fig. 144.

Digitized by Google

op den stand der partijen; aan het Parlement waren de raadslieden der kroon rekenschap van hun daden verschuldigd. Eerst veel later is in de andere staten van Europa dit voorbeeld nagevolgd.

Nog een ander belangrijk gevolg had de „roemrijke" omwenteling; Engeland trad in de rij der bestrijders van Lodewijk XIV en droeg zeer tot het fnuiken van diens heerschzuchtige plannen bij. Daar de welvaart in het land in de dagen van Karel II zeer was toegenomen, kon het onbetwist een plaats innemen onder de groote mogendheden.

Ierland. Toch is Willem III nooit populair geweest bij de Engelschen, al moest men erkennen, dat er onder zijn leiding veel voor het land gedaan werd (de stichting der Engelsche bank). Zeer gehaat was hij bij de Ieren, waar hij de maatregelen van Cromwell ten gunste der Engelschen hernieuwde en daardoor bijdroeg tot den ongelukkigen agrarischen toestand van dit land. Nog altijd dragen daar de kolonisten van Engelschen oorsprong den naam van Orangisten.

---

§ 59. De eerste jaren van Lodewijk XIV.

De leiding der zaken komt aan den koning. Bij den dood van Mazarin (1661) nam Lodewijk XIV (1643—1715) zelf de regeering in handen. De plaats van eerste minister werd niet weer bezet; de ministers traden voortaan niet meer zelfstandig op, maar waren eenvoudig de uitvoerders van den wil des konings. Lodewijk was zeer werkzaam en talentvol en bezat in hooge mate de gave bekwame dienaren te kiezen [1]).

Colbert. Onder hen heeft vooral Colbert zich zeer verdienstelijk gemaakt. Eerst bracht hij orde in de financiën, die in den tijd van Richelieu en Mazarin deerlijk in de war geraakt waren; door goede contrôle en zuinig beheer wist hij niet alleen het evenwicht te herstellen, maar zelfs verlaging van sommige drukkende belastingen mogelijk te maken en toch aanzienlijke bedragen te besteden voor 't aanleggen van wegen en kanalen.

Zorg voor de nijverheid. Veel deed hij vooral voor de indus-

[1]) Platen-atlas: Fig. 186.

Digitized by Google

trie; hij riep vreemde arbeiders in het land, om nieuwe takken van nijverheid in te voeren (porselein, glas, gobelins), terwijl hij vreemde fabriekswaren door hooge invoerrechten trachtte te weren (het Colbertisme). Voor de landbouwers, wier graan kunstmatig op lagen prijs gehouden werd ter wille van de nijverheid en die de industrie-producten duur moesten betalen, werkte dit stelsel echter zeer slecht en evenzeer voor den handel. Om een afzetgebied voor de Fransche waren te krijgen, bevorderde hij de stichting van koloniën; vooral die in Amerika, waar Canada en de Mississippi-mond (Louisiana) in 't bezit der Franschen waren, schenen een groote toekomst te hebben.

Hofleven. Tevergeefs trachtte Colbert den koning van verkwisting af te houden. Deze stichtte eerlang een geheel nieuwe residentie, Versailles, en voor de prachtige paleizen en de schitterende hofhouding was veel geld noodig. Lodewijk had een hoog denkbeeld van zijn macht; hij wist daar den geheelen adel om zich te vereenigen en de hovelingen kenden weldra geen hooger doel, dan een welwillenden blik van den heerscher op te vangen en zoo mogelijk een hofambt of een pensioen te verkrijgen. Door schitterende feesten en een nauwkeurig geregeld ceremoniëel werd Versailles weldra het voorbeeld voor alle andere hoven. Tal van groote mannen, zooals Corneille, Racine en Molière, verleenden bovendien aan den tijd van Lodewijk XIV een bijzonderen glans, vooral in 't begin van zijn regeering [1]).

Lodewijks heerschzucht. Nog gevaarlijker voor het financiëel evenwicht was echter Lodewijks heerschzucht. Hij was vast besloten gebruik te maken van den verzwakten toestand der Habsburgsche staten ter versterking der Fransche grens. Toen in den tweeden Engelschen oorlog (1665—1667) Engeland en de Republiek elkaar bestreden, trachtte hij belangrijke deelen der Zuidelijke Nederlanden te veroveren. De beide staten sloten echter onverwacht vrede (1667) en in 't volgende jaar kwam zelfs tusschen de beide zeemachten en Zweden de Triple Alliantie tot stand, welke Lodewijk dwong zich met het bezit van enkele steden tevreden te stellen.

[1]) Platen-atlas Vad. Gesch.: Fig. 141.

Digitized by Google

De strijd tegen Spanje werd nu uitgesteld, om eerst onze Republiek, die de vroegere hulp van Frankrijk met ondank beloonde, te straffen. Lodewijks bekwame diplomaten wisten de Triple Alliantie spoedig te vernietigen, zoodat, toen Lodewijk in 1672 de Republiek aanviel, hij den steun van Engeland, Munster en Keulen genoot.

De oorlog van 1672. Het onderwerpen der Republiek, wier leger in het stadhouderloos tijdperk verwaarloosd was, scheen gemakkelijk. Zonder veel moeite kwam Lodewijk, wiens legers onder bevel van uitstekende generaals als Condé, Turenne en Luxembourg stonden, voor de Hollandsche waterlinie, maar hier werd hij tegengehouden. De verheffing van Willem III gaf aan het volk weer zelfvertrouwen, terwijl bovendien van verschillende zijden hulp kwam. Spanje, zoo pas nog door Frankrijk bedreigd, sloot zich bij ons aan, eveneens de keurvorst van Brandenburg, Frederik Willem I, en de keizer van Duitschland, Leopold I. Reeds in 1673 moesten de Franschen, die in den rug bedreigd werden, ons land weer verlaten; in 't volgende jaar sloten Engeland, Munster en Keulen vrede. De strijd werd verder hoofdzakelijk in de Zuidelijke Nederlanden gevoerd en was meest in het voordeel der Franschen, daar de samenwerking tusschen de bondgenooten veel te wenschen overliet. Daardoor vooral lieten de Staten-Generaal zich ten slotte bewegen afzonderlijk vrede te sluiten. De vrede van Nijmegen (1678) was voor ons land in zoover voordeelig, dat wij ongedeerd uit den strijd kwamen; onze bondgenooten echter, die wij in den steek gelaten hadden, moesten het gelag betalen; Brandenburg moest de op de Zweden gemaakte veroveringen teruggeven, Spanje het belangrijke Franche-Comté afstaan.

---

§ 60. De gevolgen van den vrede van Nijmegen.

De toestand van Europa na den vrede van Nijmegen. De vrede was tegen den zin van Willem III tot stand gekomen en vervreemdde onze bondgenooten van ons; Lodewijk had dus

Digitized by Google

vooreerst vrij spel voor zijn willekeur. Steeds overmoediger trad hij op. Ten einde de grenzen der bij de laatste vredes afgestane landstreken te bepalen, richtte hij de Chambres de Réunion op (1679), die tal van plaatsen, waaronder vestingen als Straatsburg, aan Frankrijk toewezen, welke hij vervolgens liet bezetten. Tevergeefs protesteerden de Spaansche koning en de keizer van Duitschland; Spanje was niet bij machte zich te verzetten; de keizer had met de opgestane Hongaren en de Turken te strijden, welke laatsten zelfs in 1683 het beleg voor Weenen sloegen en eerst door het hulpleger van den Poolschen koning Johan Sobiësky teruggedreven werden [1]). Tevergeefs trachtte Willem III weer een verbond tegen Lodewijk tot stand te brengen; deze wist zelfs door zijn gezant d'Avaux het machtige Amsterdam tot verzet tegen Willems plannen te bewegen.

De opheffing van het Edict van Nantes (1685). Een zeer onpolitieke en trouwelooze daad van Lodewijk deed plotseling den toestand veranderen. Reeds lang had de katholieke geestelijkheid aangedrongen op intrekking van het Edict van Nantes. Colbert had altijd de Hugenoten, ook terwille der industrie, die veel aan hen te danken had, beschermd; hij was echter in 1683 gestorven en sedert dien tijd was Lodewijk meer en meer onder den invloed der Jezuïeten gekomen, vooral door zijn biechtvader Père la Chaise en zijn tweede vrouw Madame de Maintenon. Eerst trachtte men de Hugenoten door beloften en bedreigingen (de dragonnades) tot bekeering te bewegen; ten slotte werd in 1685 het „eeuwige en onherroepelijke" Edict ingetrokken en daarmee alle vrijheid van godsdienst vernietigd [2]).

De gevolgen. De opheffing van het Edict had voor Frankrijk noodlottige gevolgen. Duizenden verlieten het land, dat daardoor een enormen schat aan werkkracht en kapitaal verloor; in alle protestantsche landen werden de Réfugiés met open armen ontvangen.

De Protestanten waren diep verontwaardigd over deze daad; zij achtten hun godsdienst ernstig bedreigd, temeer, daar tegelijkertijd ook Jacobus II in Engeland de oude kerk zocht te herstellen. Lodewijks tegenstanders sloten zich nauw aaneen;

---

[1]) **Platen-atlas: Fig. 187.** [2]) **Platen-atlas: Fig. 188.**

Digitized by Google

de twist tusschen Amsterdam en Stadhouder Willem III werd bijgelegd; de keurvorst van Brandenburg vergat de gebeurtenissen van 1678 en verzoende zich met de Republiek. De omwenteling van 1688 bracht ook Engeland op de zijde van Lodewijks vijanden, terwijl de keizer inmiddels door het terugdrijven der Turken de handen vrij had gekregen. Zoo was Willem III in staat een groot verbond tot stand te brengen ter bestrijding van Lodewijks heerschzuchtige plannen.

De Negenjarige oorlog (1688—1697). Tegenover Frankrijk stonden nu de Duitsche keizer, vele Duitsche vorsten (waaronder die van Brandenburg), Spanje, Engeland en de Republiek. Om een inval aan de oostzijde te beletten, liet Lodewijk de geheele Rijnstreek, vooral de Palts, op schandelijke wijze verwoesten, opdat geen leger zich daar zou kunnen ophouden. De strijd werd vooral in de Zuidelijke Nederlanden gevoerd, waar de Franschen onder Luxembourg vele overwinningen behaalden; Willem III toch werd slecht door zijn bondgenooten gesteund en de samenwerking liet veel te wenschen over. Een zwaren slag leed echter de Fransche zeemacht door de nederlaag in de baai van La Hogue, bij Cherbourg (1692). Ten slotte werd te Rijswijk in 1697 een vrede gesloten, waarbij Lodewijk zich met een kleine uitbreiding aan de oostzijde tevreden stelde en Willem III als koning van Engeland erkende.

---

§ 61. De ondergang van Spanje als groote mogendheid.

Achteruitgang van Spanje. Lodewijk was betrekkelijk gematigd in zijn eischen geweest, daar hij de handen vrij wilde hebben tegen den tijd, dat het vraagstuk der Spaansche successie aan de orde zou komen.

Spanje was onder de opvolgers van Philips II gestadig achteruitgegaan. De nietsbeteekenende koningen lieten het rijk door hun gunstelingen besturen; schatten werden verkwist voor het schitterende hof, terwijl ook de deelneming aan den Dertigjarigen oorlog veel geld verslond. Voor het land werd niets gedaan; zelfs werden door de dweepzucht der geestelijkheid de Mooren,

Digitized by Google

de nijvere bevolking van het Zuiden, gedwongen het land te verlaten (1611). Het eenige lichtpunt in dezen voor Spanje troosteloozen tijd was, dat onder bescherming van het hof kunst en letteren een hoog standpunt innamen (Cervantes, Murillo, Velasquez, Rubens en Van Dijck, de beide laatsten in de Spaansche Nederlanden). Overigens zonk het land steeds dieper; in 1640 maakte Portugal zich vrij; in 1648 moest men de onafhankelijkheid onzer Republiek erkennen. Bij elke gelegenheid scheurde Frankrijk deelen van het rijk, maar toch vormde het overgebleven nog steeds een omvangrijk gebied.

De Spaansche successie. Daar Karel II (1665—1700) ziekelijk en kinderloos was, kon elk oogenblik de troon openkomen. Nu waren er verschillende rechthebbenden, waaronder een zoon van den keizer van Duitschland en een kleinzoon van Lodewijk XIV; de opvolging zou dus tot nieuwe oorlogen aanleiding kunnen geven.

Verdeelings-tractaten. Om de zaak zonder bloedvergieten te regelen en het staatkundig evenwicht te bewaren, trachtten Willem III en Lodewijk XIV een verdeelings-tractaat tot stand te brengen. De keizer, die alles voor zijn zoon Karel wenschte, wilde hiervan niets weten en evenmin de Spaansche koning, die zeer ontevreden was over het treffen van een regeling buiten hem om en niet minder over de voorgenomen verbrokkeling van zijn rijk. Toen Karel II in 1700 stierf, bleek, dat hij alles aan Lodewijks kleinzoon, Philips, had nagelaten, en in strijd met het verdeelings-tractaat besloot Lodewijk de bepalingen van het testament van zijn zwager uit te voeren.

De Spaansche Successie-oorlog (1702—1713). Nog in 't zelfde jaar begon de keizer den oorlog en in 1702 sloten Engeland en onze Republiek zich bij hem aan. Willem III stierf vóór de strijd begon, maar bekwame veldheeren, Marlborough en Eugenius van Savoye, traden in zijn plaats. Frankrijk was door de vorige oorlogen zeer verzwakt; de bekwaamste dienaren van Lodewijk waren gestorven; het despotisme had slechte vruchten gedragen. Overal werden de Franschen teruggedreven behalve in Spanje. Hier wisten de bondgenooten wel den Oostenrijkschen pretendent naar Madrid te brengen, maar het Spaansche volk vatte vol geestdrift de partij van zijn nieuwen

Digitized by Google

koning Philips op en verdreef den Oostenrijker. In Italië en in de Zuidelijke Nederlanden werd Lodewijk, wiens beste veldheeren gestorven waren, echter herhaaldelijk geslagen, o.a. bij Malplaquet (1709), en ten slotte lag de Fransche grens in het noorden open voor de bondgenooten, terwijl Frankrijk inwendig verontrust werd door een gevaarlijken opstand van Hugenoten in de Cevennes.

Wending in den krijg. Lodewijks toestand werd hopeloos; zijn vredesvoorstellen werden door de verbondenen als onvoldoende afgewezen en het ergste stond te vreezen, toen de omstandigheden plotseling gunstiger voor hem werden. De Oostenrijksche pretendent naar de Spaansche kroon werd keizer van Duitschland en een hernieuwing van de macht van Karel V lag natuurlijk niet in de bedoeling der bondgenooten. Bovendien werd in Engeland, waar in 1702 Anna haren zwager Willem III was opgevolgd, het oorlogzuchtige Whigministerie van Marlborough door de Tories, die den vrede met Frankrijk wenschten, ten val gebracht.

De vrede van Utrecht. Zoo was het Lodewijk ten slotte nog mogelijk op betrekkelijk gunstige voorwaarden vrede te sluiten. Bij den vrede van Utrecht (1713) werd de Spaansche kroon aan zijn kleinzoon gelaten; de Italiaansche bezittingen en de Zuidelijke Nederlanden kwamen echter aan Oostenrijk. Engeland kreeg o.a. Gibraltar en New-Foundland, terwijl de Republiek behalve voordeelen voor den handel het recht kreeg in een aantal steden langs de Fransche grens troepen te leggen (het Barrière-tractaat).

De gevolgen van den oorlog. Door den vrede van Utrecht verloor Spanje zijn plaats als groote mogendheid. Ook de Republiek, door de geweldige inspanning gedurende den krijg uitgeput, ging in beteekenis achteruit. Oostenrijk daarentegen had belangrijke bezittingen verworven en, daar kort tevoren ook Hongarije voor goed aan de Turken ontweldigd was, vormden de Habsburgsche erflanden nu een staat van den eersten rang.

De dood van Lodewijk XIV. Voor Frankrijk waren de gevolgen van den oorlog vreeselijk; het land was uitgeput, de schuldenlast was verbazend gestegen en het einde van de regeering van den koning, die in de laatste jaren ook in zijn familie door

Digitized by Google

zware slagen getroffen werd, was in vele opzichten treurig. Hij stierf in 1715 en werd door zijn achter-kleinzoon Lodewijk XV opgevolgd.

Na de 1713.

§ 62. De Noordsche oorlog. Peter de Groote.

Terwijl geheel West-Europa door den Successie-oorlog in beroering werd gebracht, werd ook in Noord- en Oost-Europa om de oppermacht gestreden.

Groote macht van Zweden. Sinds den Dertigjarigen oorlog was daar Zweden de machtigste staat, vooral door het bezit van belangrijke landstreken aan de overzijde der Oostzee. Na den dood van Gustaaf Adolf (1632) was zijn dochter Christina opgevolgd, die in 1654 de kroon neerlegde en katholiek werd. Onder haar opvolger Karel X Gustaaf trad Zweden aanvallend op, eerst tegen Polen, daarna tegen Denemarken. Daar uitbreiding der Zweedsche macht langs de Oostzee niet in het belang van onzen handel was, kwamen wij tusschenbeiden, ontzetten eerst Dantzig en redden daarna door den slag in de Sont (1658) het door de Zweden bedreigde Kopenhagen. Dezen werden genoodzaakt zich tevreden te stellen met een kleine gebiedsvergrooting aan de Sont, welker oost-oever tot dusver aan Denemarken, dat ook den Sonttol hief, had behoord.

De naburige staten zagen echter met verlangen naar een gelegenheid uit, om Zweden te berooven. Tijdens het bewind van Karel XI was hiervoor geen gelegenheid; ze kwam, toen een jong vorst, Karel XII, den Zweedschen troon besteeg (1697). Denemarken, Polen en Rusland maakten zich nu gereed een deel der Zweedsche bezittingen te veroveren.

De opkomst van Rusland. Voor Rusland vooral was het bezit van een deel der Oostzeekust een levenskwestie. We zagen reeds (pag. 95) hoe dit land onder Iwan de Verschrikkelijke zeer in beteekenis was toegenomen. De verovering van Kazan en Astrakan maakte de Wolga tot een Russische rivier; de ontdekking van den weg naar de Witte Zee opende de gelegenheid voor eenig verkeer met West-Europa. Toch bleef het

Digitized by Google

land zeer achterlijk in beschaving. Zeer belangrijk was ook de verovering van Siberië, waarmee de kozak Jermak tegen het eind van Iwans regeering een begin maakte. Kort daarna stierf het oude vorstengeslacht uit en na een tijd van onlusten kwam het huis Romanoff aan de regeering (1613). Verschillende vorsten uit dit huis wendden pogingen aan, om de Westersche beschaving in te voeren, zonder groote resultaten te bereiken; eerst Peter de Groote [1]) zag zijn streven met succes bekroond.

Peter de Groote (1689—1725). Deze had eerst een tijdlang onder voogdij gestaan van zijn zuster Sophia. Hij was slecht opgevoed, maar had door omgang met vreemdelingen een denkbeeld van de toestanden in West-Europa gekregen. In 1689 maakte hij met geweld een einde aan de voogdij van zijn zuster en weldra werden vreemdelingen in het land geroepen en hervormingen aangebracht. Vóór alles was het noodig een betere verbinding met de zee te krijgen en het gelukte hem al spoedig Azof op de Turken te veroveren. Nog belangrijker was echter voor Rusland de Oostzee-kust en de troonsbestijging van Karel XII scheen de gelegenheid te openen, zich hiervan meester te maken; Peter besloot daarom met Denemarken en Polen een aanval op Zweden te wagen.

De Noordsche oorlog (1700—1721). In 't jaar 1700 werd dit rijk dus door drie vijanden aangevallen. Zonder veel moeite wist Karel XII [2]) al dadelijk Denemarken tot vrede te dwingen; daarna richtte hij zich tegen Peter en joeg diens nog slecht georganiseerde macht bij Narwa uiteen. Deze gemakkelijke overwinning deed hem de krachten van Rusland onderschatten; hij zag niet in, welke macht het groote Russische rijk zou kunnen ontwikkelen en richtte zich in de volgende jaren geheel tegen Polen. Hier regeerde sedert eenige jaren Augustus de Sterke, keurvorst van Saksen, die, om de Poolsche kroon te kunnen verwerven, katholiek geworden was. Augustus, een loszinnig, verkwistend vorst, vormde in alle opzichten een sterk contrast met Karel XII, die zeer eenvoudig leefde en geen andere uitspanning dan den krijg kende. Karel wist Augustus na een zesjarigen krijg tot een schandelijken vrede te dwingen, waarbij

[1]) Platen-atlas: Fig. 194. [2]) Idem: Fig. 195.

Digitized by Google

deze afzag van de Poolsche kroon, welke aan Karels gunsteling Stanislaus Lescinsky werd gegeven.

Karel wendt zich tegen Rusland. Inmiddels had Peter zijn tijd gebruikt voor het beter organiseeren van zijn troepen en voor het stichten van een nieuwe hoofdstad, St.-Petersburg. Met geweldige inspanning op een moerassig, aan Zweden behoorend terrein gesticht, was ze gunstig gelegen voor het verkeer met West-Europa; ze kon bovendien gemakkelijk met de Wolga in verbinding worden gebracht. Zoolang Karel tegen Saksen streed, kon Peter ongestoord zijn plannen uitvoeren; toen de Zweedsche koning echter in 1706 eindelijk de handen vrij kreeg werd de toestand hoogst gevaarlijk. Gelukkig voor Rusland liet Karel zich door Mazeppa, hetman der Kozakken, bewegen naar de Oekraine te trekken. De steun, hem daar beloofd, bleef evenwel uit en toen Karel met onvoldoende hulpmiddelen toch den strijd wilde doorzetten, werd hij in 1709 bij Pultawa geslagen.

Karel XII in Turkije. Hij vluchtte naar het Turksche gebied en trachtte de Turken aan Rusland den oorlog te doen verklaren. Dit gelukte; Peter werd zelfs met zijn geheele leger in een hinderlaag gelokt, maar wist door teruggave van Azof en door omkooping der Turksche ambtenaren vrede te sluiten. Nu werd Zweden van alle zijden aangevallen, want ook Polen en Denemarken hervatten den strijd; Karel weigerde echter Turkije te verlaten, daar hij niet als overwonnene terug wilde keeren, hoewel de Turken, zijn aanhoudend intrigeeren moede, hem gaarne zagen vertrekken. Het getal van Zwedens vijanden werd intusschen steeds grooter; ook Hannover en Brandenburg trachtten een deel van den buit te krijgen.

Het einde van den strijd. Eerst in 1714, toen de laatste Zweedsche bezittingen in Noord-Duitschland verloren dreigden te gaan, besloot Karel terug te keeren. Vooral door de hulp van Von Görz, een vindingrijk en handig avonturier, schenen de kansen weer beter te worden; hij trachtte met Rusland vrede te sluiten, om bij de andere vijanden vergoeding te vinden voor 't geen aan Peter zou moeten worden afgestaan. In 1718 sneuvelde Karel echter bij 't beleg van een vesting in Noorwegen. De adel maakte nu van de gelegenheid gebruik, om het koninklijk gezag te beperken. Von Görz werd terechtgesteld; door

Digitized by Google

een reeks van vredes, o.a. met Rusland te Nystädt (1721), werd aan den oorlog een einde gemaakt; behalve Finland en een deel van Voor-Pommeren verloor Zweden al zijn overzeesche bezittingen en daarmede zijn positie als groote mogendheid, welke nu door Rusland werd ingenomen.

Peters hervormingen. Zoo kwam Rusland in 't bezit van de landen ten oosten en ten zuiden van de Finsche golf; de vrije toegang tot de Oostzee was verkregen. Inmiddels had Peter zich ook bezig gehouden met het hervormen van zijn rijk. Op twee reizen, waarbij het vooral de Zeemogendheden waren, welke zijn aandacht trokken, had hij persoonlijk kennis genomen van den toestand in West-Europa. Hollanders hielpen hem bij het organiseeren van zijn zeemacht; tal van werklieden werden naar Rusland gelokt, om als leermeesters in allerlei bedrijven op te treden; jonge Russen werden naar West-Europa gezonden, om daar kennis op te doen. Het bestuur werd door vreemdelingen op westerschen voet ingericht. Fabrieken van allerlei aard werden gesticht; kanalen verbonden het Newa-gebied met de Wolga; fokdieren werden ingevoerd tot verbetering van den veestapel; nieuwe gewassen werden aangekweekt, zooals de wijndruif en de tabak. Ook het uiterlijk van het volk moest hervormd worden, de nationale kleeding moest plaats maken voor de westersche; op bevel van den Czaar moesten alle Russen hun baard laten scheren.

De oud-Russische partij. Zooveel veranderingen tegelijk moesten wel tot ontevredenheid leiden. Voortdurend had Peter dan ook pogingen tot verzet te bestrijden; vooral de Strellsi, die tot dusver de kern van het leger hadden gevormd, verzetten zich, maar op vreeselijke wijze werden hun opstanden gestraft. De verwachtingen van vele ontevredenen waren gevestigd op Peters zoon Alexeï, die, zooals algemeen bekend was, niet met de plannen van zijn vader ingenomen was. Hij was van plan den zetel der regeering weer naar Moscou te verleggen en de veroveringen aan de Zweden terug te geven; alle hervormingen zouden ingetrokken worden. Alexeï was onbekwaam en totaal ongeschikt voor het bestuur; na een langdurig proces, waarin tal van zijn vrienden, door hem verraden, omkwamen, bezweek de czarewitch ten gevolge van de hem toegediende knoetslagen.

Digitized by Google

Terwijl Peter zijn rijk op geniale wijze hervormde, bleef hij zelf een barbaar, overgegeven aan lage hartstochten. Hij heeft zijn Russen echter een plaats doen innemen onder de beschaafde volken en den grondslag gelegd voor Ruslands latere grootheid.

---

§ 63. Oostenrijk en Spanje na den vrede van Utrecht.

Toenemende macht der Habsburgers. Terwijl bij den vrede van Utrecht niemand voor de belangen van het Duitsche rijk opkwam, zoodat Lodewijk de aan de oostzijde gemaakte veroveringen kon behouden, zag keizer Karel VI (1711—1740) zijn erflanden belangrijk uitgebreid door de toevoeging van de Zuidelijke Nederlanden en van de Italiaansche bezittingen.

De verovering van Hongarije. Ook aan de oostzijde werden voordeelen behaald. Sedert het beleg van Weenen (1683) door de tusschenkomst van Johan Sobiësky opgeheven had moeten worden, waren de Turken steeds verder teruggedrongen. In 1699, bij den vrede van Karlowitz, moesten ze geheel Hongarije behalve het Banaat ontruimen; ook Zevenburgen kwam omstreeks denzelfden tijd in 't bezit der Habsburgers, terwijl de zuidgrens van Hongarije gedekt werd door de nederzetting van tal van vluchtelingen uit Servië, welke door Eugenius van Savoye tot een grenswacht werden georganiseerd (de militaire grenzen). Eerlang behaalde deze groote veldheer nog meer voordeelen; behalve het Banaat werden deelen van Servië en Walachije veroverd, zoodat Oostenrijks invloed zich ook op het Balkan-schiereiland uitbreidde.

Alberoni. In Italië had Oostenrijk zijn pas verworven bezittingen te verdedigen tegen pogingen van Spanje, om het verloren gebied terug te winnen. Alberoni[1]), de minister van Philips V (1700—1746), trachtte door uitnemende maatregelen het land uit zijn verval op te heffen en had zoowel het leger als de vloot aanzienlijk versterkt. Daarna wilde hij Sardinië en Sicilië heroveren, maar de mogendheden, die belang hadden

---

[1]) **Platen-atlas: Fig. 197.**

Digitized by Google

bij de instandhouding van den vrede van Utrecht, vereenigden zich tot een Quadruple Alliantie (1718), waartoe Engeland (wegens Gibraltar), Frankrijk, de keizer en onze Republiek toetraden; Spanje werd gedwongen van zijn veroveringsplannen af te zien; Alberoni moest als minister aftreden. Oostenrijk bleef dus in 't bezit van zijn Italiaansche landen. De pogingen van den tot minister van Spanje opgeklommen Ommelander avonturier Ripperda om de plannen van Alberoni te verwezenlijken, leidden evenmin tot een resultaat.

De Pragmatieke Sanctie. Maar weldra gingen de door Oostenrijk behaalde voordeelen weer verloren. Karel VI had geen mannelijke erfgenamen en in het laatste deel zijner regeering scheen hij slechts één doel na te streven: aan zijn dochter Maria Theresia de opvolging in zijn staten te verzekeren. De Oostenrijksche stenden bekrachtigden zonder bezwaar te maken de Pragmatieke Sanctie, waarbij zij als erfgename werd erkend. Daarna trachtte de keizer de mogendheden te bewegen eveneens de regeling te erkennen. Alle andere belangen werden daarbij verwaarloosd.

Zwakke politiek. Op aandrang zijner Zuid-Nederlandsche onderdanen was een Oost-Indische Compagnie te Ostende opgericht, waartegen Engeland en de Republiek uit vrees voor concurrentie bezwaar maakten; de Compagnie werd opgeheven, toen de zeemogendheden zich bereid verklaarden daarvoor de Pragmatieke Sanctie te teekenen.

Om dezelfde redenen bevorderde hij in den Poolschen Successie-oorlog (1733—1735) de candidatuur van den keurvorst van Saksen, die rechten kon laten gelden tegenover zijn dochter en nu van de opvolging beloofde af te zien. Zelfs zorgde hij voor de schadeloosstelling van den anderen pretendent Stanislaus Lescinsky, die van 's keizer schoonzoon Lotharingen verkreeg, dat bij Stanislaus' dood aan Frankrijk zou komen en dus voor Duitschland verloren ging. Aan een Spaanschen prins stond hij Napels en Sicilië af en verkreeg daardoor de onderteekening der Pragmatieke Sanctie door Spanje en Frankrijk. Dat de gemaal van Maria Theresia, Frans van Lotharingen, in ruil voor zijn land Toscane verkreeg, was slechts een schrale vergoeding.

Digitized by Google

Achteruitgang. Zoo stelde Karel VI al zijn vertrouwen in tractaten, terwijl het leger zoodanig verwaarloosd werd, dat even voor zijn dood de laatste veroveringen van Eugenius in Servië en Walachije weer aan de Turken verloren gingen. Dit was te gevaarlijker, omdat verschillende regeeringen, zooals later bleek, zich niet door haar onderteekening gebonden achtten, terwijl in Noord-Duitschland inmiddels een gevaarlijke mededinger (Pruisen) opgekomen was.

---

§ 64. De opkomst van Pruisen.

De opkomst van Brandenburg. Onder de protestantsche staten van Noord-Duitschland bekleedde Brandenburg sinds lang een belangrijke plaats. Opgekomen als een grensmark tegen de Slaven over de Elbe (zie pag. 93), had het zich voortdurend in oostelijke richting uitgebreid en de Slavische bevolking van die streken gegermaniseerd. Bij het begin van den Dertigjarigen oorlog viel aan den keurvorst van Brandenburg, tot het geslacht der Hohenzollern behoorende, een belangrijke erfenis ten deel, nl. het hertogdom Pruisen, het vroegere gebied der Duitsche orde. De beide hoofddeelen der monarchie waren door Poolsch gebied gescheiden; Pruisen was trouwens een leen van Polen.

De groote keurvorst (1640—1688). In den Dertigjarigen oorlog speelde Brandenburg geen belangrijke rol; anders werd dit, toen de Groote Keurvorst, Frederik Willem [1]), in 1640 den troon besteeg. Geholpen door zijn gemalin, Louise Henriette, een dochter van Frederik Hendrik, trachtte hij allereerst den toestand van het land, dat in den oorlog vreeselijk geleden had, te verbeteren. Aan de verarmde boeren werden voorschotten gegeven; tal van vreemdelingen trachtte men naar de ontvolkte streken te lokken; moerassen werden droog gemaakt, woeste streken ontgonnen. Weer bewezen immigranten uit Holland,

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 193.

Digitized by Google

waar Frederik Willem zijn opvoeding had genoten, voortreffelijke diensten.

Buitenlandsche politiek. Ook de positie van Brandenburg tegenover het buitenland verbeterde hij. In 1648 verwierf hij o. a. Achter-Pommeren en Maagdenburg; hij wist Pruisen van de Poolsche leenhoorigheid te ontslaan en legde door 't verkrijgen van Gulik en Kleef den grondslag voor Pruisens latere macht aan den Rijn. We zagen reeds, hoe hij aan den oorlog van 1672 deelnam; hij behaalde bij Fehrbellin (1675) een belangrijke overwinning op Zweden, maar moest bij den vrede van Nijmegen het veroverde gebied teruggeven. Toen Lodewijk XIV de Hugenoten vervolgde, vonden deze een vriendelijke ontvangst in Brandenburg; een geheel nieuwe wijk van Berlijn werd door hen bevolkt. Bij den dood van den Grooten Keurvorst (1688) nam Brandenburg reeds een belangrijke plaats in Duitschland in.

Pruisen wordt een koninkrijk. Zijn zoon Frederik (1688—1713) was geen regent van de beteekenis van zijn vader. Toch bewees hij zijn land een belangrijken dienst. Toen de keizer bij 't begin van den Spaanschen Successie-oorlog zijn hulp inriep, stelde hij als voorwaarde, dat hij den koningstitel zou mogen aannemen, wat hem werd toegestaan. Het nieuwe koninkrijk werd echter niet naar de hoofdbezitting genoemd; om den naijver van andere Duitsche vorsten te ontzien, erkende de keizer den keurvorst als koning van het oorspronkelijk tot Polen behoorende maar thans souvereine Pruisen (1701). Overigens dreigde het bestuur van den prachtlievenden vorst zijn rijk noodlottig te worden, daar de uitgaven hooger opgedreven werden, dan met de draagkracht der bevolking overeenkwam.

Frederik Willem I (1713—'40). Zeer gelukkig was het voor Pruisen, dat de tweede koning niet in de voetstappen van zijn vader trad. Deze, Frederik Willem, was een spaarzaam vorst, die door een zorgvuldig beheer de geldmiddelen weer in orde bracht en veel deed voor de welvaart van zijn volk. Vooral aan het leger wijdde hij zijn zorg; met de hulp van Leopold van Dessau maakte hij het tot een der beste van Europa. In sommige opzichten was hij een zonderling (het tabakscollege, de reuzengarde). Voor zijn onderdanen was hij een streng, maar goed heerscher, tegenover zijn familieleden een echt huistiran.

Digitized by Google

Vader en zoon. Met zijn zoon Frederik, die geheel andere neigingen had en dweepte met kunst en letteren, vooral met de Fransche literatuur, lag hij gestadig overhoop; de kroonprins trachtte zelfs te vluchten en een oogenblik scheen het, dat zich hier dezelfde tragedie zou afspelen als tusschen Peter de Groote en zijn zoon. Toen Frederik zich echter later ernstig op de zaken toelegde, werd de verhouding beter en ten slotte wist hij het geheele vertrouwen van zijn vader te winnen. In 1740 besteeg hij als Frederik II [1]) den Pruisischen troon, terwijl bijna gelijktijdig door den dood van Karel VI het vraagstuk der successie in Oostenrijk aan de orde kwam.

---

§ 65. Frederik II en Maria Theresia.

De strijd om de Oostenrijksche successie en om Silezië (1740—1748). Al dadelijk bleek, dat de keizer aan de Pragmatieke Sanctie te groote waarde had toegekend. Van verschillende zijden werden aanspraken op de erfenis gemaakt; Beieren eischte de meeste Oostenrijksche erflanden; Spanje, dat reeds vroeger Napels voor een Spaanschen prins had gekregen, eischte de rest der Italiaansche bezittingen; Frederik II kwam met oude aanspraken op Silezië voor den dag en bezette dit land. Voor Frankrijk scheen de gelegenheid gunstig, om Habsburg voor goed te vernederen; de Fransche legers rukten op, om de Beieren en Spanjaarden te steunen. Alleen Engeland en de Republiek, de laatste met grooten tegenzin, kwamen hun beloften ten deele na en verschaften eenige, voorloopig alleen financiëele hulp.

De strijd in Duitschland (1740—1745). Het bleek, dat Maria Theresia [2]) alleen op eigen macht moest rekenen; zij richtte zich tot de Hongaren en dezen kwamen de zwaar beproefde vrouw te hulp. De keurvorst van Beieren, Karel Albert, had inmiddels Bohemen bezet; zelfs was hij als Karel VII tot keizer gekozen. Nu keerde echter de kans; de Hongaren bezetten

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 200. [2]) Idem: Fig. 199.

Digitized by Google

Beieren en toen in 1745 Karel VII stierf, zag zijn zoon van alle aanspraken op de erflanden en de keizerskroon af. Tevergeefs beproefde Maria Silezië weer aan Frederik te ontrukken; na de beide Silezische oorlogen (1740—1745) moest zij het aan Pruisen afstaan.

De Zuidelijke Nederlanden (1745—1748). Met hulp van haar bondgenooten wilde de vorstin zich nu schadeloos stellen ten koste van Frankrijk. De strijd nam echter een onverwachte wending; onder aanvoering van Maurits van Saksen drongen de Fransche legers diep in de Zuidelijke Nederlanden door; de Oostenrijkers, Engelschen en Nederlanders werden teruggedrongen; zelfs Bergen op Zoom werd veroverd. Ook op een ander terrein streden de Franschen voorspoedig; in Voor-Indië breidde de landvoogd Dupleix ten koste der Engelschen de Fransche macht zoo uit, dat hij geheel Voor-Indië scheen te zullen onderwerpen.

De vrede van Aken. De koning van Frankrijk, Lodewijk XV, wenschte echter vrede en zag tot veler verbazing bij den vrede van Aken (1748) af van alle veroveringen, zoowel in de Zuidelijke Nederlanden als in Indië, tot groot misnoegen van vele zijner onderdanen, die op een revanche voor den vrede van Utrecht hadden gehoopt. Het werk van Dupleix werd ongedaan gemaakt, Madras aan Engeland teruggegeven, dat van dat oogenblik af zijn uiterste krachten inspande, om een herhaling van het gebeurde te voorkomen.

Oostenrijk zoekt bondgenooten. Maria Theresia kon echter het verlies van Silezië niet vergeten en zocht bondgenooten voor een nieuwen strijd met Frederik II. Deze had zich door de uitbreiding van zijn macht en door zijn scherpe tong vele vijanden gemaakt, zooals de keizerin van Rusland, Elisabeth (1741—1762), een dochter van Peter de Groote. Zij sloot een geheim verbond met Oostenrijk, Saksen en enkele andere kleine Duitsche staten.

Verzoening met Frankrijk. Bijna drie eeuwen had het Habsburgsche huis vijandig tegenover Frankrijk gestaan. De toestand was echter gaandeweg anders geworden; niet langer bedreigde Oostenrijk de Fransche grenzen; ook voor Frankrijk was de opkomst van Pruisen een dreigend gevaar en

Digitized by Google

Lodewijk XV liet zich door zijn omgeving overhalen, om met de tot dusver gevolgde politiek te breken en zich bij Oostenrijk aan te sluiten.

Zoo stond Frederik II bijna alleen tegenover een machtig verbond. Alleen van Engeland genoot hij eenigen steun, daar dit land over het bezit van koloniën in Noord-Amerika met Frankrijk in strijd geraakte en de koning, die tevens keurvorst van Hannover was, ter wille van dit land naar een bondgenoot op het vasteland omzag.

De Zevenjarige oorlog. In 1756 begon Frederik, die zijn vijanden vóór wilde zijn, den oorlog door een aanval op Saksen. Hij behaalde eerst verschillende overwinningen — zoo werden de Franschen bij Rossbach deerlijk geslagen — maar op den duur was hij niet tegen zijn vijanden opgewassen; de Russische legers bezetten zelfs Berlijn; herhaaldelijk werden de Pruisische legers geslagen, o. a. bij Hochkirch en bij Kunersdorf. Meermalen scheen de toestand hopeloos en Frederik had soms al zijn vindingrijkheid noodig, om zich staande te houden, vooral toen door een verandering in de Engelsche politiek van die zijde geen hulp meer kwam; het scheen, alsof de Pruisische staat vernietigd zou worden.

Ommekeer. Eindelijk kwam er onverwacht uitredding. In 1762 stierf Elisabeth van Rusland; haar plaats werd ingenomen door een bewonderaar van den Pruisischen koning, Peter III, die niet alleen vrede sloot, maar zelfs een verbond met hem aanging. Wel werd Peter spoedig daarna door ontevredenen afgezet en uit den weg geruimd, maar zijn vrouw en opvolgster, Catharina II, handhaafde den vrede, en zoo was Maria Theresia, die reeds haar doel meende bereikt te hebben, genoodzaakt bij den vrede van Hubertsburg in 1763 voor goed van Silezië af te zien.

---

§ 66. Het bestuur van Frederik den Groote. (1740—1786).

Toenemende beteekenis van Pruisen. Onder Frederik den

Digitized by Google

Groote werd Pruisen een groote mogendheid. Het gebied werd belangrijk vergroot; eerst met Silezië en Oost-Friesland, later, in 1773, met een deel van Polen, West-Pruisen, waardoor Oost-Pruisen met de andere deelen der monarchie werd vereenigd. Door den Zevenjarigen Oorlog vooral werden aller oogen in Noord-Duitschland op Frederik II gevestigd. Toen de zoon van Maria Theresia, Jozef II, de Zuidelijke Nederlanden tegen Beieren wilde verruilen, om zijn gezag in Duitschland te versterken, was het Pruisen, dat aan het hoofd van een verbond van Duitsche staten trad en het plan wist te verijdelen. Zoo legde Frederik den grondslag voor de positie, welke Pruisen in onzen tijd heeft ingenomen; men kan hem als den wegbereider van Bismarck beschouwen.

Verlichte denkbeelden. Dadelijk bij zijn optreden toonde Frederik II een verlicht vorst te zijn. Hij was zich ten volle bewust van de plichten, die het bezit der kroon hem oplegde; tegenover het algemeen heerschende denkbeeld, dat de staat het eigendom van den vorst was, stond hij de meening voor, dat de vorst de eerste ambtenaar van den staat was en al zijn krachten ten nutte van het volk moest aanwenden. Vooral Fransche schrijvers richtten in dien tijd hun aanvallen tegen de overal ingeslopen misbruiken en oefenden critiek uit op de toenmalige toestanden. Onder hen was Voltaire [1]) een van de meest invloedrijke; hij stond in nauwe betrekking tot den Pruisischen koning, die hem zelfs naar Berlijn liet komen en ook later met hem in briefwisseling bleef.

Het verlichte absolutisme. Niettegenstaande zijn verlichte denkbeelden was Frederik van oordeel, dat het volk niet geschikt was, om aan het bestuur van den staat deel te nemen. Tal van andere vorsten, die evenzeer erkenden, dat de toestand dringend hervorming eischte, hebben zijn voorbeeld nagevolgd, zonder echter voor 't meerendeel over zijn talenten te kunnen beschikken. Men noemt deze vorsten verlichte despoten.

Zorg voor de welvaart. Frederiks groote werkzaamheid richtte zich vooral op de verbetering van den toestand der landbouwende klasse. Hij wist den aardappel tot volksvoedsel te maken, gaf

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 208.

Digitized by Google

na den oorlog de artillerie-paarden aan den landbouw in gebruik, richtte hypotheekbanken op en zorgde voor 't aanleggen van kanalen tusschen Elbe, Oder en Weichsel. Evenals zijn voorgangers lokte hij tal van vreemdelingen in het land; op het eind van zijn regeering bestond de bevolking van Pruisen voor één derde uit kolonisten of afstammelingen van kolonisten, die sedert de regeering van den „Grooten Keurvorst" in 't land gekomen waren.

Door een uitmuntende dagverdeeling — hij stond 's zomers te vier uur, 's winters te vijf uur op — wist hij bovendien tijd te vinden voor muziek en literatuur. Alleen de Fransche letteren trokken zijn aandacht; voor de Duitsche gevoelde hij weinig; de werken van zijn tijdgenooten Lessing, Goethe, Schiller, Wieland en Herder liet hij ongelezen.

---

§ 67. Jozef II.

Maria Theresia en Jozef II. Een sterk contrast met de behoedzaamheid, waarmee Frederik zijn hervormingen invoerde, vormt het optreden van den zoon van Maria Theresia, Jozef II (1780—1790), in Oostenrijk. Bij het leven van zijn moeder was hij mederegent geworden (1765), maar toen kon hij nog slechts weinig invloed uitoefenen, daar zij zelf het bestuur in handen hield. Dit vereischte toch in een uit zooveel verschillende volken bestaande monarchie groote voorzichtigheid. Evenwel voerde zij op bedachtzame wijze vele hervormingen in.

Geheel anders werd dit, toen ze in 1780 stierf en door Jozef II [1]) opgevolgd werd. Nu werden tal van hervormingen, dikwijls tegen elkaar indruischend, tegelijk aanhangig gemaakt, eeuwenoude instellingen, waaraan het volk gehecht was, onnoodig afgeschaft, vele zijner onderdanen in hun nationaliteitsgevoel gekwetst en de Katholieken geheel van den keizer vervreemd.

Hervormingen op maatschappelijk gebied. Vele zijner hervormingen waren, op zich zelf beschouwd, voortreffelijk. Zoo

[1]) Platen-atlas: Fig. 202.

Digitized by Google

schafte hij de lijfeigenschap af en tastte de rechten en de positie van den adel aan, door te bepalen, dat voortaan de bezittingen onder alle zonen verdeeld moesten worden en niet langer uitsluitend aan den oudsten zoon zouden komen; alle burgers werden gelijkgesteld voor de wet, ook wat het betalen van belastingen betreft. Het gevolg was, dat de adel zeer ontevreden werd over de maatregelen van den keizer. Door een gestreng toezicht op de ambtenaren zorgde hij verder voor een goed bestuur en een billijke rechtspraak; de censuur op de drukpers werd afgeschaft.

Maatregelen tegen de Kerk. Zeer vijandig stond Jozef II, die eveneens sterk onder den invloed van schrijvers als Voltaire stond, tegenover de Katholieke Kerk. Het Tolerantie-edict verschafte aan de Protestanten burgerlijke gelijkstelling met de Katholieken; tal van kloosters werden opgeheven; hun bezittingen werden voor armenzorg of verbetering van het onderwijs gebruikt. Dit werd aan de geestelijken onttrokken; hun eigen opleiding werd onder toezicht van den staat gesteld, om door het aanstellen van gunstig gezinde leeraren op hun denkbeelden invloed uit te oefenen (het Jozephineum te Leuven). Ook trachtte hij den band tusschen de Oostenrijksche bisschoppen en den paus losser te maken; zoo verbood hij, dat zij zonder zijn toestemming briefwisseling met het hoofd der Kerk zouden houden (recht van placet). Te vergeefs kwam de paus naar Weenen, om den keizer tot andere gedachten te brengen; het gelukte hem niet iets aan de maatregelen te veranderen.

Plannen tot centralisatie. Terwijl deze plannen van den keizer reeds zooveel verzet uitlokten, nam hij nog maatregelen, die voor een staat, uit zooveel verschillende elementen samengesteld, hoogst gevaarlijk waren. Alle volken van zijn monarchie, hoe uiteenloopend ook, wilde hij laten samensmelten; het geheele bestuur moest van uit Weenen worden geleid. Zoo weigerde hij zich te Presburg te laten kronen en trachtte hij de Duitsche taal in Hongarije in te voeren. In België hief hij de aloude Staten-colleges op en wilde gelijk weleer Alva de beden door vaste belastingen vervangen. Het gevolg was, dat op het eind van zijn regeering, toen hij ook reeds in een oorlog met Turkije gewikkeld was, België zoowel als Hongarije in opstand kwamen.

Digitized by Google

Na zijn dood (1790) moest zijn opvolger, om de orde te herstellen, bijna al zijn hervormingen weer intrekken.

---

§ 68. Catharina II en de Poolsche deelingen; Zweden en Denemarken.

De opvolgers van Peter den Groote. Na den dood van Peter den Groote (1725) waren voor Rusland onrustige tijden gekomen. Catharina I had het werk van haar gemaal voor vernietiging bewaard; voor de voortzetting van zijn plannen kon echter zoomin onder haar bestuur als onder dat harer opvolgers veel worden gedaan.

Peter III. We zagen reeds, dat Elisabeth in den Zevenjarigen oorlog een belangrijk aandeel nam (pag. 155) en dat de troonsbestijging van Peter III (1762) Frederik uit zijn benarde positie verloste. Peter was echter een onbekwaam en onverstandig vorst, die in enkele maanden door zijn voorliefde voor alles, wat Duitsch was, de Russen geheel van zich vervreemdde en dan ook al spoedig door een paleis-revolutie van den troon verwijderd en kort daarna door de saamgezworenen gedood werd.

Catharina II (1762—1796). In de afzetting had zijn gemalin Catharina een belangrijke rol gespeeld. Zij was een Duitsche prinses, maar in tegenstelling met Peter III was zij geheel en al Russin geworden. Zij besteeg nu den troon en, ofschoon haar leven verre van vlekkeloos was, toonde zij weldra groote eigenschappen als vorstin. Zij was zeer ontwikkeld en stond in briefwisseling met tal van schrijvers in West-Europa; zelfs vertaalde ze hun werken in het Russisch.

Hervormingen. Zij vatte de taak van Peter den Groote weer op en wijdde zich allereerst aan de ontwikkeling van haar rijk, waarin zij door 't verbeteren van het bestuur en door het binnenroepen van vreemdelingen welvaart hoopte te brengen. Zelfs schijnt zij gedacht te hebben aan verzachting of opheffing der lijfeigenschap; ook heeft ze vertegenwoordigers van het Russische volk bijeengeroepen, om hen over de in te voeren hervormingen te raadplegen.

Digitized by Google

Uitbreiding naar de Zwarte Zee. Nog altijd was Rusland van de Zwarte Zee door Turksch gebied gescheiden. Zij wist deze landen aan Turkije te ontrukken en trachtte ze daarna tot ontwikkeling te brengen. Vooral onderscheidde zich hierbij haar gunsteling Potemkin, die ook bij de verovering vele diensten had bewezen. Tal van steden werden aan de Zwarte Zee gesticht, waaronder weldra Odessa een belangrijke plaats innam. Ook het beneden-Wolga-gebied werd nu meer bevolkt, vooral door nederzettingen van Duitsche Hernhutters.

De toestand in Polen. Zeer gewichtige gevolgen had haar inmenging in de Poolsche zaken. Polen was nog altijd een zeer omvangrijke staat, maar de beteekenis van het land was hieraan niet evenredig. Vooral in den loop der achttiende eeuw was het koninklijk gezag steeds meer beperkt; bij elke koningskeuze wist de adel rechten te ontwringen aan de kroon. Alle macht was in handen van den Landdag, waarop de hooge adel in persoon verscheen, terwijl de lagere adel door landsboden vertegenwoordigd werd. Het nemen van besluiten was dikwijls onmogelijk, daar hiervoor eenstemmigheid noodig was (het liberum veto). Tegenstanders werden daarom dikwijls van de vergaderingen uitgesloten en waren dan gewoon zich gewapend tegen de meerderheid te verzetten. Een middenstand was bijna niet aanwezig; zijn plaats werd door de talrijke Joden ingenomen; de groote massa van het volk bestond uit lijfeigenen en had geen belang bij het voortbestaan van den staat.

Polen en de aangrenzende mogendheden. De naburige staten, Pruisen en Rusland vooral, hoopten van de zwakheid van Polen voordeel te trekken en werkten daarom elke poging tot verbetering tegen. Toen zij van de Poolsche regeering een betere behandeling van de niet-katholieken, die zeer verdrukt werden en geen staatkundige rechten bezaten, wisten te verkrijgen, brak er in het land een burgeroorlog uit, waarin de opstandelingen door Turkije en de regeering door Rusland gesteund werden. De Russische wapenen waren zeer voorspoedig; we zagen reeds, hoe belangrijke streken langs de Zwarte Zee veroverd werden, zoodat Oostenrijk, dat zich bezorgd maakte voor het in bezit nemen van den Donau-mond door Rusland, zich begon te wapenen.

Digitized by Google

De eerste deeling (1773). Nu deed Frederik II, om een algemeenen krijg te voorkomen, het voorstel zich gezamenlijk te verrijken ten koste van Polen. Maria Theresia weigerde eerst, maar weldra kwam Oostenrijk met zulke groote eischen voor den dag, dat de andere deelgenooten ze moesten beperken. Het arme Polen werd gedwongen in de deeling te berusten (1773); Frederik II kreeg West-Pruisen (behalve Dantzig), Oostenrijk Galicië met de rijke zoutmijnen van Wiëlitzka, Rusland het oostelijk deel van Lithauen [1]).

Poging tot hervorming. Deze zaak stemde vele Polen tot nadenken; men begreep, dat hervormingen noodzakelijk waren, als men het land wilde redden. In 1790, toen Rusland en Oostenrijk weer in een oorlog met Turkije gewikkeld waren, begon men, onder goedkeuring van Pruisen, met de hervorming der staatsregeling. Het koningschap werd erfelijk verklaard, het liberum veto afgeschaft; de wetgevende macht zou de vorst met twee kamers deelen, waarin ook afgevaardigden der burgerij zitting zouden krijgen.

Interventie. Weer bemoeide de Russische regeering, „in naam der Poolsche vrijheid en tot onderdrukking van de Jacobijnsche ideeën", zich met de zaak. Een aantal Polen riep haar hulp in; Russische legers rukten het land binnen en Pruisen, vreezende dat Rusland alles zou krijgen, vergat alle beloften en eischte ook een deel van den buit.

De tweede deeling (1793). De Landdag werd opnieuw tot afstand van grondgebied gedwongen. Pruisen kreeg Dantzig en Posen, Rusland onder meer de rest van Lithauen. Alle hervormingen moesten afgeschaft worden; de oude anarchie werd hersteld.

Derde deeling (1795). In het overgebleven gedeelte, in hoofdzaak het tegenwoordige Russisch Polen omvattend, brak in 1794 een opstand uit tegen de Russen, die in Warschau troepen hadden. Een wanhopige strijd volgde, maar hoe wakker de adel onder Kosciusko zich ook verdedigde, de overmacht was te groot. Oostenrijk, Rusland en Pruisen verdeelden in 1795 dat gedeelte, wat bij de vorige deelingen verschoond gebleven

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 201.

Digitized by Google

was. Oostenrijk kreeg nogmaals een deel van Galicië; Pruisen bezette alles tot aan de Niëmen met de stad Warschau; Rusland nam de rest. In 't geheel had het 6 millioen Polen onder zijn bestuur gekregen, Oostenrijk 4, Pruisen 2½ millioen.

Zweden. De behandeling van Polen bracht aan het licht, dat de verlichte despoten er niet voor terugdeinsden het bestaan van een volk te vernietigen. Nog een ander land heeft ernstig gevaar geloopen een gelijke behandeling te ondergaan, nl. Zweden, dat na den dood van Karel XII met machteloosheid geslagen en door partijtwisten verscheurd was. Nog altijd zagen de omliggende staten begeerig naar de Zweedsche landen uit, tot de troonsbestijging van Gustaaf III (1771—1792) eenige verbetering in den inwendigen toestand aanbracht. Door een staatsgreep vergrootte hij zijn gezag; hij voerde vele hervormingen in, maar door zijn willekeur vervreemdde hij den adel van zich, zoodat hij ten slotte vermoord werd.

Denemarken. Ook in Denemarken merken we den invloed van het verlichte despotisme op, dat hier niet uitging van den vorst, maar van een minister, Struensee [1]), die een tijdlang den zwakken Christiaan VII geheel beheerschte. Hij voerde tal van verbeteringen in; zoo verzachtte hij de lijfeigenschap en stelde vrijheid van drukpers in; de voorrechten van den adel verdwenen; voor het onderwijs werd beter zorg gedragen. Door begunstiging der Duitsche taal verzwakte hij evenwel zijn positie; zijn talrijke vijanden wisten den koning tegen hem op te zetten, waarna hij terechtgesteld (1772) en zijn werk voor het grootste deel vernietigd werd.

---

§ 69. Het verlichte despotisme in Zuid-Europa; de ondergang der Jezuïeten-orde.

De Jezuïeten. Ook in Zuid-Europa merken we pogingen op tot hervorming van staat en maatschappij, de „revolutie van

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 207.

Digitized by Google

boven af". Hier leidden ze tot een verbitterden strijd met de in deze landen zoo machtige Jezuïeten-orde (zie pag. 113).

Deze orde, die bij de Protestanten zeer gehaat was, had ook onder de Katholieken vele vijanden gekregen. Dit kwam ten deele voort uit naijver op den invloed, welken de Jezuïeten in vele staten op het onderwijs en op de regeering uitoefenden. Daarbij kwam, dat de geest der orde verslapt en ontaard was; vele leden hielden zich met koophandel bezig, welke door de groote voorrechten, die ze genoten, zeer veel winst afwierp; [redacted].

Vooral in Spanje, Portugal en Italië was de orde buitengewoon machtig; de handel van Portugal was, voorzoover ze niet door Engelschen gedreven werd, geheel in handen der Jezuïeten; zij beheerschten bovendien het hof en konden dus elke hervorming beletten.

Pombal. Anders werd dit, toen onder den zwakken koning Jozef Emmanuel, Pombal [1]) minister werd. Deze kwam al spoedig met de orde in strijd en, daar de Jezuïeten zijn invloed wilden ondermijnen, trad hij met groote gestrengheid tegen hen op. Hij maakte gebruik van een moordaanslag op den koning, waaraan de Jezuïeten waarschijnlijk geheel onschuldig waren; velen werden gevangen genomen, sommigen gemarteld en terechtgesteld, de anderen naar den Kerkelijken Staat gebracht (1759). Toen hij op die wijze meester van den toestand was geworden, trachtte hij Portugal uit zijn vervallen toestand op te heffen door de bevordering van handel en landbouw; hij verbeterde het bestuur en het onderwijs en hervormde het leger door Duitsche officieren in Portugeeschen dienst te nemen. Zoolang de koning leefde, kon Pombal naar willekeur handelen; toen gene in 1777 stierf, viel hij in ongenade en werd zijn werk te niet gedaan.

Spanje onder de Bourbons. Spanje, dat door den Spaanschen successie-oorlog zijn bezittingen in Italië en in de Nederlanden verloren had, zag daardoor zijn invloed in Europa zeer dalen, de plannen van Alberoni en Ripperda om het land weer tot

[1]) Platen-atlas: Fig. 210.

Digitized by Google

beteekenis te brengen, mislukten geheel (pag. 149). Toch kwam er op den duur eenige verbetering in den toestand. Hoewel de eerste Bourbons weinig hooger stonden dan de laatste Habsburgers, wist de Spaansche diplomatie toch, gebruik makend van de moeilijkheden, waarin Oostenrijk verkeerde, Napels en Sicilië alsmede Parma en Piacenza in Noord-Italië voor de Bourbons te winnen. Ook werden op verschillend gebied hervormingen ingevoerd.

De hervormingen van Karel III (1759—1788). Vooral geschiedde dit na de troonsbestijging van Karel III, die, geheel gewonnen voor de ideeën van zijn tijd, tot de verlichte despoten moet worden gerekend en de beste vorst was, welken Spanje na de „katholieke koningen" heeft bezeten. Geholpen door uitstekende ministers, verbeterde hij den toestand van leger en vloot, zoodat Spanje reeds spoedig na de zware verliezen van den Zevenjarigen Zee-oorlog (1756—1763) weer een belangrijke zeemogendheid werd en in den Amerikaanschen Vrijheids-oorlog gewicht in de schaal kon werpen. Groote zorg werd aan landbouw en veeteelt besteed; wegen en kanalen werden aangelegd; de industrie werd bevorderd; het onderwijs geheel nieuw ingericht. De inquisitie, die onder de vorige regeeringen nog tal van slachtoffers had gemaakt (onder Philips V waren in 30 jaar nog 14 000 vonnissen uitgesproken, waardoor o. a. 782 personen tot den brandstapel veroordeeld werden), verloor nu haar beteekenis. Aan de andere zijde blijkt echter het despotisch karakter van deze regeering uit het feit, dat nu de laatste rechten der Cortes verloren gingen.

Na den dood van Karel III werd onder het ellendig bestuur van Karel IV veel van hetgeen met zooveel moeite tot stand gebracht was, weer vernietigd.

De opheffing van de Jezuïeten-orde. Bij zijn hervormingen had Karel veel tegenstand gevonden bij zijn volk, dat door gehechtheid aan het oude het goede in zijn plannen niet wist te waardeeren. Het bleek bij een opstand, dat de Jezuïeten niet vreemd aan dit verzet waren, waarop de koning hen niet alleen uit zijn rijk verdreef, maar zelfs bij den paus op opheffing van de orde aandrong. Ook in Frankrijk was inmiddels een sterke beweging tegen hen ontstaan en de verbittering nam zulke afme-

Digitized by Google

tingen aan, dat de paus, voor een scheuring der kerk bevreesd, in 1773 de orde ophief [1]. Merkwaardig was het, dat Frederik II de leden in zijn staten beschermde en dat Catharina II hen zelfs naar Rusland trachtte te lokken, om van hun diensten voor het onderwijs gebruik te maken. Zoo verdween de orde niet geheel; na de Revolutie is ze door den paus hersteld.

---

§ 70. Engeland in de achttiende eeuw.

Groote invloed van het parlement. We hebben gezien, hoe Willem III in Engeland den grondslag legde voor het parlementarisme; voortaan werd het bestuur gedreven in den geest van de partij, die in het parlement den boventoon voerde. Twee partijen stonden steeds tegenover elkaar; de Whigs, die opkwamen voor de rechten van het parlement en in Europa een krachtige politiek wilden voeren, en de Tories, die de rechten der kroon hoog hielden en slechts noode tot de gebeurtenissen van 1688 hadden medegewerkt. Zij waren minder gezind zich met de zaken van het vasteland in te laten, zooals bleek, toen zij tijdens den Spaanschen successie-oorlog het bewind in handen kregen en overhaast vrede sloten. De Whigs steunden op de steden en vooral op de rijke kooplieden der City, de Tories op den landadel; het eigenlijke volk had door een zeer gebrekkig kiesstelsel geen invloed op de zaken.

Het huis Hannover. Daar de kroon voortaan rekening hield met de wenschen van het parlement, werden nieuwe botsingen met het volk voorkomen, al waren ook sommige koningen zeer weinig gezien. Na Willems schoonzuster Anna (1702—1714), onder wier bestuur Schotland met Engeland samensmolt, volgde, daar de Katholieke Stuarts uitgesloten waren, een verwant huis, dat van Hannover, op. De eerste vorsten uit dit huis, George I en George II, bleven geheel Duitschers; zij waren bovendien zeer onbeduidend, wat echter, daar de regeering eigenlijk bij

[1] Platen-atlas: Fig. 211.

Digitized by Google

de leiders der partijen in het parlement berustte, niet van groote beteekenis was.

Walpole. Jaren lang bestuurde onder deze vorsten een leider der Whigs, Walpole, het land. Hij was een goed financier en wist ter wille der financiën den vrede te bewaren; aan de andere zijde werkte zijn bestuur echter zeer slecht, daar hij als middel om het parlement te leiden op groote schaal omkooping bezigde. Het peil van deze vergadering daalde daardoor zeer; zucht naar genot en geldbejag begonnen alles te overheerschen; talentvolle mannen waren schaarsch. Het was daarom geen verlies, dat Walpole tijdens den Oostenrijkschen successie-oorlog na een bestuur van meer dan twintig jaren zijn zetel ruimde.

De Engelsche koloniën. De toestand van het land was toen niet schitterend; in den oorlog hielden de Engelsche troepen zich slecht; in Voor-Indië werd het Engelsche gezag bijna door Dupleix vernietigd. Op koloniaal gebied beteekende Engeland toen nog weinig; het stond verre bij Frankrijk achter; in Voor-Indië bezat het Madras en Bombay, in Amerika Jamaica en enkele kleine eilanden in West-Indië, New-Foundland, Nieuw-Schotland en de kuststaten van Noord-Amerika. Terwijl de eerstgenoemde alle plantage-koloniën waren, droegen de nederzettingen in Noord-Amerika een Europeesch karakter. Zij telden ongeveer 2 millioen kolonisten en dreven een aanzienlijken handel; de gouverneurs werden door de Engelsche kroon benoemd, overigens konden de kolonisten zelf hun bestuur regelen. Een groote toekomst hadden zij naar allen schijn niet; Frankrijk bezat Canada en Louisiana en beproefde door 't aanleggen van een reeks van sterkten de Engelsche koloniën van het binnenland af te sluiten. In Afrika en Australië had Engeland nog geen bezittingen van beteekenis.

William Pitt. Zoo was de toestand van Engeland bij het uitbreken van den Zee-oorlog met Frankrijk (1756—1763), waarin het bezit der koloniën op het spel stond, verre van bevredigend. Toen echter de groote staatsman Pitt het bestuur aanvaardde, kwam er spoedig verandering.

Onmiddellijk kwam er een andere geest in het bestuur; bekwame mannen werden in de ambten geplaatst; met het stelsel van omkooping werd gebroken, met onverzettelijke

Digitized by Google

energie de strijd met Frankrijk, dat door Spanje gesteund werd, aangevangen; aan Pruisen werden hulpgelden verleend. De geweldige inspanning droeg rijke vruchten; door den slag bij Quebec (1762) viel Canada in handen der Engelschen; bij den vrede verloren de Franschen al hun bezittingen in Amerika; Canada, Florida en een deel van Louisiana werden Engelsch; de weg naar het binnenland was geopend.

Uitbreiding der bezittingen in Voor-Indië. Ook in Voor-Indië werden tijdens den oorlog groote resultaten verkregen; daar wist Clive, die zich van de laagste rangen tot gouverneur had opgewerkt, de Franschen terug te drijven, zoodat ze maar enkele punten behielden. Van dat oogenblik af was het overwicht der Engelschen in Voor-Indië verzekerd en toen een twintig jaren na Clive Warren Hastings[1]) een groot aantal Indische vorsten onderwierp, was de Engelsche Compagnie in een belangrijk gedeelte van het schiereiland heer en meester (1780). Tegelijkertijd bevoer Cook de tot dusver niet bezochte oostkust van Australië, dat weldra als ballingsoord in gebruik genomen werd. Zoo was Engeland dus in de tweede helft der achttiende eeuw, vooral ten koste van Frankrijk, de grootste koloniale mogendheid geworden.

Opkomst van den handel. De uitbreiding van het koloniaal bezit heeft ook den Engelschen handel zeer doen toenemen. De uitvoer steeg in een halve eeuw tot het dubbele. Bristol en vooral Liverpool namen snel in beteekenis toe. De binnenlandsche handel werd zeer bemoeilijkt door den slechten toestand der wegen; de wol moest op den rug van pakpaarden worden vervoerd; zware artikelen als ijzer en steenkool kon men alleen langs de rivieren vervoeren; het aanleggen van een uitgebreid net van kanalen bracht hierin echter verbetering.

Mijnwezen. Tot dusver had Engeland nog slechts weinig profijt getrokken van de schatten, die de bodem aan mineralen bevatte. Het ijzer, dat door middel van houtskool uit het erts moest worden afgescheiden, was nog duur en betrekkelijk weinig in gebruik. Van belang was het daarom, dat in 't midden der 18de eeuw een methode werd uitgevonden om steenkool in plaats

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 206.

Digitized by Google

van houtskool te gebruiken. Het ijzer, nu veel goedkooper geworden, bleek weldra een onmisbaar materiaal voor de industrie, vooral sedert het in gebruik nemen van het stoomwerktuig.

Het stoomwerktuig. Bij den bergbouw werden reeds sedert het begin der 18de eeuw stoomwerktuigen gebruikt voor het oppompen van het water. Zij werden echter eerst van beteekenis, toen James Watt (1768) ze zoodanig verbeterde, dat ze voor allerlei gebruik geschikt werden; men kan hem als den schepper van het moderne stoomwerktuig beschouwen, dat weldra velerlei toepassing vond.

De industrie. De nijverheid was in de 18de eeuw nog grootendeels huisvlijt gebleven; zij kon niet meer aan de behoeften voldoen, vooral wat betreft het gebruik van geweven stoffen. Reeds hadden velen getracht het oude spinnewiel door betere werktuigen te vervangen, tot het eindelijk in 1768 aan Arkwright gelukte een spinmachine samen te stellen. Ook het weven trok de aandacht; Cartwright stelde een weefmachine samen (1786). Deze toestellen werden eerst door stroomend water of door paarden in beweging gebracht; weldra vond men echter een uitnemende beweegkracht in de stoommachine en vooral de katoenindustrie schonk spoedig duizenden handen werk.

---

§ 71. De Amerikaansche Vrijheidsoorlog.

Veranderde toestand. De Zevenjarige Zee-oorlog had in den toestand van Noord-Amerika een belangrijke wijziging gebracht. De kolonisten, die zich een goed deel van het succes der Engelsche wapenen konden toeschrijven, hadden aan zelfvertrouwen gewonnen en gevoelden zich, nu ze niet langer in den rug bedreigd werden door de Franschen, minder afhankelijk van het moederland. De gevolgen hiervan zouden weldra aan het licht komen.

Ontevredenheid. Pitt was bij de troonsbestijging van George III (1760) afgetreden; een zijner opvolgers wilde de koloniën laten bijdragen tot de staatsschuld, die door den oorlog zeer vergroot was. Verschillende invoerrechten zouden worden geheven, maar de kolonisten weigerden ze te betalen, zoolang ze niet

Digitized by Google

door afgevaardigden in het parlement aan het instellen der belastingen konden medewerken. Een passieve tegenstand volgde; de Amerikanen besloten de belaste artikelen niet te koopen en de Engelsche regeering, niet wetende, hoe de zaak door te zetten, besloot toe te geven, mits slechts het recht der regeering werd erkend.

Verzet. Tevergeefs waarschuwden Pitt en vele Whigs de regeering; toen men een schip met thee, waarvan belasting geheven werd, naar Boston zond, ontstond er verzet; de lading werd in de haven geworpen (1773). Dit werd als rebellie beschouwd en onmiddellijk werden krachtige maatregelen genomen. Het scheen eerst, dat de kolonisten, die door George Washington aangevoerd werden, niet bestand zouden zijn tegen de troepen door Engeland gezonden. Het Engelsche leger bestond echter uit Duitschers, die door hun vorsten aan Engeland verkocht waren en begrijpelijkerwijze weinig geestdrift toonden; weldra behaalde Washington, die een uitnemend veldheer bleek te zijn, verschillende voordeelen; in 1777 werd zelfs bij Saratoga een belangrijke overwinning behaald. In het voorgaande jaar hadden de koloniën zich op het Congres te Philadelphia plechtig vrij verklaard [1]).

Verbond met Frankrijk. Frankrijk, dat zich al zijn bezittingen door Engeland had zien ontnemen, had dadelijk in 't geheim hulp gezonden. Nu het bleek, dat de opstand kans van slagen had, sloot het, vooral door invloed van Franklin, gezant te Parijs, een verbond met de Amerikanen en verklaarde den oorlog aan Engeland (1778). Ook Spanje, dat door het Bourbonsch familie-verdrag (1761) nauw aan Frankrijk verbonden was, nam aan den strijd deel, terwijl onze Republiek eveneens, vooral door de winzucht der kooplieden, die een voordeeligen smokkelhandel van St.-Eustatius op Amerika dreven, met Engeland in oorlog kwam. Op zee bleven de Engelschen over 't algemeen overwinnaars; in Amerika verloren ze echter vooral na aankomst van een Fransch hulpleger steeds meer terrein; in 1781 werd zelfs bij Yorktown een leger tot capitulatie gedwongen. In 1783 werd te Versailles de vrede gesloten, waarbij de opge-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 203, 204 en 205.

Digitized by Google

stane koloniën vrij verklaard werden, terwijl aan Spanje en Frankrijk deelen van het in 1763 verloren gebied in het zuiden teruggegeven werden; het eerste land had echter tevergeefs getracht Gibraltar te hernemen.

Regeling van het bestuur. Zoo vormde zich dus in Amerika een vrije staat van Engelschen oorsprong. Nog bleef er een moeilijke taak te verrichten over: het regelen van de rechten der verschillende staten tegenover de centrale regeering. Jarenlang werd hierover getwist, tot eindelijk in 1788 vooral door toedoen van Washington de verhouding werd geregeld. De staten erkenden een centrale regeering boven zich, maar verzekerden zich het beheer van eigen aangelegenheden. Toch bleef deze zaak de gemoederen verdeelen; er vormden zich twee partijen, waarvan de eene op de rechten der afzonderlijke staten, de andere op die van het bondsbestuur den nadruk wilde leggen, partijen, welke tegenwoordig nog bestaan.

Een achttal jaren, van 1789—1797, bestuurde Washington den nieuwen staat als president; toen trok hij zich uit het politieke leven terug.

---

§ 72. Frankrijk onder Lodewijk XV.

De toestand van Frankrijk. Lodewijk XIV had Frankrijk bij zijn dood (1715) in een ellendigen toestand achtergelaten. De oorlog had den schuldenlast tot een onrustbarende hoogte gebracht; de bevolking was vooral op het platteland zeer in aantal afgenomen; de welvaart, in den aanvang door de maatregelen van Colbert teweeg gebracht, was vernietigd; het despotisme van den koning had een noodlottigen invloed uitgeoefend.

Het regentschap. De koninklijke familie was in den laatsten tijd door een reeks van sterfgevallen getroffen; Lodewijks achterkleinzoon, een kind van 5 jaar, was hem op den troon gevolgd. In strijd met den laatsten wil van den overledene aanvaardde P h i l i p s v a n O r l e a n s, een talentvol, maar lichtzinnig man, het regentschap. Hij brak met de politiek van Lodewijk XIV, gaf aan het parlement van Parijs weer invloed

Digitized by Google

op de regeering en sloot zich aan bij de Quadruple Alliantie (pag. 150), waardoor Philips V van Spanje belet werd de Italiaansche bezittingen te heroveren.

Speculatiegeest. De tijd van het regentschap is, behalve door groote losbandigheid welke in de omgeving van den regent heerschte, berucht door financiëele ondernemingen van John Law. Deze had onder goedkeuring der regeering een wisselbank gesticht, welke tevens bankbiljetten uitgaf. Weldra werden deze algemeen gebruikt, daar het nieuwe betaalmiddel aan een lang gevoelde behoefte voldeed. Nu breidde Law de werkzaamheden der nieuwe instelling voortdurend uit, door haar achtereenvolgens de ontginning van Louisiana, de inning der belastingen, den handel in bevervellen en tal van andere zaken te laten opdragen. Het kapitaal werd steeds vergroot en in de actiën werd weldra beursspel gedreven; ze werden ver boven de waarde verkocht; de gestorte sommen dienden gedeeltelijk voor aflossing der staatsschuld [1]). Plotseling begon echter het vertrouwen te wijken; de prijs der actiën, die tot het 36-voudige der waarde gestegen was, daalde snel; geen maatregelen, om het crediet der bank te herstellen, konden baten. De aandeelen werden ten slotte zoo goed als waardeloos en tal van menschen waren geruïneerd; Law, die er zelf ook alles bij verloren had, stierf arm in Venetië (1721). Ook in Engeland en in ons land vond de windhandel navolging.

Lodewijk XV (1715—1774). Korten tijd daarna aanvaardde Lodewijk XV [2]) de regeering, welke hij echter geheel aan zijn minister Fleury overliet. Jaren lang voerde deze het bestuur; vredelievend van aard, wist hij met medewerking van den Engelschen minister Walpole ernstige oorlogen te voorkomen of te beperken. In den beginne leefde Lodewijk zeer ingetogen, maar weldra begon hij een lichtzinnig leven te leiden, waardoor hij de populariteit, die hij aanvankelijk genoot, verloor. Zonder eenigen lust tot arbeid te bezitten, liet hij de regeering aan zijn dienaren over, terwijl verschillende vrouwen, die de gunst van den koning genoten, dikwijls een noodlottigen invloed op de zaken wisten uit te oefenen. Aan de markiezin de Pompa-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 198. [2]) Idem: Fig. 196.

Digitized by Google

dour is vooral het deelnemen van Frankrijk aan den Zevenjarigen oorlog toe te schrijven, aan gravin du Barry het aandeel van Frankrijk in de opheffing der Jezuïeten-orde. Wij zagen reeds, dat men verzuimde partij te trekken van de overwinningen van Maurits van Saksen en Dupleix en dat Engeland zich meester maakte van Voor-Indië, Canada en Louisiana; het aandeel, dat Frankrijk aan den Zevenjarigen oorlog nam, was ook weinig eervol.

Wanbestuur. Aan het hof, waar een schitterende pracht ontvouwd werd, heerschte een grenzenlooze verspilling; De Pompadour kostte aan de staatskas meer dan 36 millioen livres. Hoe drukkend de belastingen ook waren, zij bleken onvoldoende om de uitgaven te dekken; tegen het einde van de regeering van Lodewijk XV had men jaarlijks een tekort van 63 millioen livres. De belastingen drukten bijna uitsluitend op de lagere standen; de steden waren gewoonlijk door haar privilegiën beschermd; het landvolk werd daarentegen verpletterd onder den druk der grond- en zoutbelasting (de taille en de gabelle) en ging daarenboven gebukt onder talrijke heerlijke rechten (heerendiensten, jacht- en vischrecht). In het geheele bestuur heerschte de grootste willekeur; invloedrijke personen werden soms door de zoogenaamde lettres de cachet, in blanco uitgegeven bevelen tot inhechtenisneming, in staat gesteld iemand zonder vorm van proces gevangen te laten zetten. Adel en geestelijkheid waren van de meeste belastingen vrijgesteld, hoewel zij het overgroote deel van den grond bezaten; zij drongen zich in Versailles om den koning samen om rijk bezoldigde hofambten, dikwijls sinecures, machtig te worden; schatten werden besteed als pensioenen aan personen, die nooit diensten aan den staat bewezen hadden.

Voltaire en Rousseau. Een dergelijke toestand moest wel aanleiding geven tot scherpe critiek. Onder de vele talentvolle schrijvers, die de misbruiken hekelden, was Voltaire een der meest invloedrijke. Om zijn scherpe pen had hij Frankrijk moeten verlaten; meestal hield hij in Zwitserland verblijf. Hij richtte zich zoowel tegen de Kerk als tegen den staat en vestigde bij velen de overtuiging, dat groote hervormingen noodig waren, zoo men een gewelddadigen ommekeer wilde voorkomen; wij

Digitized by Google

zagen reeds, hoe hij op vele verlichte despoten grooten invloed uitoefende.

Een geheel ander man was Rousseau [1]), die het verkeerde in de maatschappij vooral aan de beschaving weet en van terugkeer tot een meer natuurlijken toestand verbetering verwachtte. Hervormingen zouden, naar hij oordeelde, weinig baten; de geheele samenleving moest op nieuwe grondslagen worden opgebouwd. Vooral richtte hij zich tegen het absolute koningschap, dat hij niet als een goddelijke instelling beschouwde, maar voortgekomen achtte uit een overeenkomst tusschen vorst en volk (contrat social), zoodat bij machtsoverschrijding van den koning het volk gerechtigd, ja verplicht was, in opstand te komen. Een regeeringsbesluit kreeg, volgens hem, slechts na goedkeuring door het volk kracht van wet; elk oogenblik kon dit de regeering tot aftreden dwingen (volkssouvereiniteit).

De denkbeelden van Rousseau vonden weldra veel bijval, ook onder de hoogste standen in Frankrijk; eerst later, toen een revolutionnaire partij, de Jacobijnen, ze in toepassing wilde brengen, zag men de gevaren ervan in.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 208 en 209.

Digitized by Google

NIEUWSTE GESCHIEDENIS.

§ 73. De val van het absolute koningschap in Frankrijk.

Pogingen tot hervorming. Toen in 1774 de oude koning stierf, hoopten velen, dat met de troonsbestijging van zijn opvolger een betere tijd zou aanbreken. Lodewijk XVI (1774—1792) zag het onhoudbare van den toestand in; hij was vol goeden wil, maar zwak van karakter en besluiteloos. Een goeden indruk maakte het al dadelijk, dat hij Turgot, die als intendant van Limoges veel voor de welvaart van dit gewest gedaan had, in het ministerie opnam. Een nieuwe geest scheen de regeering te bezielen; tal van misbruiken verdwenen; van de lettres de cachet werd geen misbruik meer gemaakt. Door beter toezicht op de financiën en door bezuiniging trachtte Turgot het deficit te doen verdwijnen; adel en geestelijkheid wilde hij laten bijdragen tot de belastingen. Vooral aan den toestand der landbouwende klasse wijdde hij zijn zorg; door vrijstelling van den korenhandel, verlaging der grondbelasting en opheffing der heerendiensten dacht hij haar tot welvaart te brengen. Hij ondervond echter tegenwerking van de voorname standen, wier voorrechten hij bedreigde, en de koningin, Marie Antoinette [1]), wist haar zwakken gemaal te bewegen Turgot te ontslaan (1776).

Necker en Calonne. Nu werd een bankier, Necker, met het beheer der financiën belast. Hij was geen staatsman van de beteekenis van Turgot, maar trachtte door een zuinig beheer en door verbetering van het crediet een staatsbankroet te voor-

[1]) Platen-atlas: Fig. 212 en 213.

Digitized by Google

komen. Ook hij ondervond evenwel tegenwerking van de hofpartij, terwijl de Amerikaansche vrijheidsoorlog schatten verslond. Toen Necker het waagde in een „Compte Rendu" den financiëelen toestand open te leggen, moest hij aftreden. Een tijdlang leefde men weer onbezorgd voort; een zijner opvolgers, Calonne, leende in 3 jaar 487 millioen francs, die in dolle verkwisting verspild werden. Aan alles kwam echter een einde; de toestand verergerde zoo, dat men op versterking van de geldmiddelen bedacht moest zijn; tevergeefs trachtte Calonne echter adel en geestelijkheid te bewegen van hun vrijdom van belastingen af te zien. Zoo moest men zich ten slotte weer tot Necker wenden, die den koning bewoog de sedert 1614 niet bijeengeroepen Staten-Generaal over den toestand van het land te raadplegen.

De Staten-Generaal. (Mei 1789—September 1791). De voornaamste zaak, welke aan hun oordeel onderworpen zou worden, was de regeling der financiën. Van adel en geestelijkheid verwachtte men op dit punt veel tegenstand; op aandrang van Necker werd daarom besloten elk dezer standen door 300 afgevaardigden, den derden stand door het dubbele aantal te laten vertegenwoordigen. Den 5den Mei 1789 kwamen zij te Versailles bijeen[1]).

Gebrek aan leiding. Al dadelijk bleek, dat van de regeering geen krachtige leiding uitging. De koning liet zich door zijn omgeving, waaronder vooral zijn jongste broeder, de graaf van Artois, genoemd moet worden, overhalen, de drie standen elk afzonderlijk te laten vergaderen en geen hoofdelijke stemming toe te laten, maar door elken stand één stem te laten uitbrengen. De afgevaardigden van den derden stand konden hierin niet berusten en weigerden op aandrang van Mirabeau[2]), een edelman, die wegens zijn democratische denkbeelden niet door den adel, maar door de burgerij was afgevaardigd, met de behandeling der zaken te beginnen; zij verbonden zich zelfs bij eede niet uiteen te gaan, vóór zij Frankrijk een grondwet hadden gegeven (de eed in de kaatsbaan, 20 Juni). Tevergeefs dreigde de koning met ontbinding der vergadering; hij eindigde met in alles toe te geven, zoodat de beraadslaging een aanvang kon nemen.

---

1) Platen-atlas: Fig. 214. 2) Idem: Fig. 220.

Digitized by Google

De bestorming der Bastille. Toch bleef men den koning wantrouwen, waartoe de opruiende taal van volksredenaars zooals Camille Desmoulins veel bijdroeg. Het begon woelig in Parijs te worden en op het gerucht, dat Necker afgezet was en dat de koning het voornemen had met geweld zijn macht te herstellen, liep het volk te wapen en veroverde na zwaren strijd de Bastille (14 Juli), de vesting, die een deel van Parijs beheerschte en als staatsgevangenis berucht was [1]). Daar de regeering het niet waagde dit feit te straffen, verloor zij alle aanzien; op het platteland keerde het landvolk zich tegen de kasteelen der edelen, waarvan velen, daaronder ook Artois, naar het buitenland, voornamelijk naar Duitschland gingen (emigranten).

Verzwakking van het gezag. Om de orde te Parijs te herstellen werd een lid der Staten-Generaal, Bailly, als maire aan het hoofd van de regeering der stad gesteld, terwijl Lafayette, die als vrijwilliger aan den Amerikaanschen vrijheidsoorlog deelgenomen had, het bevel over de nieuw opgerichte Nationale Garde op zich nam. Toch heerschte er een verwarde toestand, te meer, daar door de onlusten en het mislukken van den oogst de korenprijzen zeer gestegen waren; het volk meende zelfs, dat het hof de stad door gebrek tot onderwerping wilde dwingen. Toen de koning weigerde eenige besluiten der Staten-Generaal goed te keuren, trok een groote volksmenigte naar Versailles en dwong Lodewijk zich te Parijs te vestigen (5 Oct.).

De Constitutie. Door de inneming der Bastille en den tocht naar Versailles had het hof voorloopig van alle plannen tot verzet afgezien, zoodat de Staten-Generaal, die den koning naar Parijs volgden, het samenstellen van een constitutie ter hand konden nemen (Constituante). Aanvankelijk ging alles goed; nog in Versailles hadden adel en geestelijkheid vrijwillig van de meeste hunner voorrechten afgezien; tal van overblijfselen van het leenstelsel: heerlijke rechten, lijfeigenschap, vrijdom van belasting en titels, werden vernietigd.

De koninklijke macht. Ook de macht van het koningschap werd beperkt, al bleef het erfelijk en onschendbaar; de koning moest de wetgevende macht aan de volksvertegenwoordiging

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 215.

Digitized by Google

afstaan; alleen kon hij de invoering van wetten door zijn veto tijdelijk beletten. Werd een wet drie achtereenvolgende jaren aangenomen, dan verloor het veto zijn kracht (suspensief veto).

Rechten der burgers. Ook de rechten der burgers werden geregeld. In een theoretische uiteenzetting, „de rechten van den mensch en van den burger", werden allen gelijkgesteld; alle invloed in den staat werd echter uitgeoefend door de „actieve" burgers, die een zekere som in de belasting betaalden; zoo vormde zich dus een nieuwe stand, de bourgeoisie.

Regeling van het bestuur. Zeer belangrijk was ook de nieuwe regeling van het bestuur. Tot dusver bestond Frankrijk uit groote provinciën, met geheel verschillende rechten en instellingen. Het land werd nu in departementen, deze weer in gemeenten verdeeld, die bestuurd zouden worden door departementale en gemeentelijke raden. De centralisatie van het „ancien régime" maakte nu plaats voor een sterke decentralisatie. De rechters zouden voortaan door de kiezers worden aangewezen.

De geestelijkheid. Om in den financiëelen nood te voorzien, werden de goederen der geestelijkheid evenals die van de gevluchte edelen aan den staat getrokken. De geestelijkheid zou in dienst van den staat treden en door dezen bezoldigd worden, mits ze den eed op de staatsregeling wilde afleggen. De keuze der geestelijkheid werd aan de burgers opgedragen. Daar de paus deze regeling niet wilde erkennen en tal van geestelijken zich aan zijn zijde schaarden, ontstond er een scheuring in de Fransche kerk, welke op den duur ernstige gevolgen had. Daar men de kerkelijke goederen niet in massa kon verkoopen, werd er papieren geld (assignaten) uitgegeven, dat later uit de opbrengst ervan zou worden ingewisseld.

Mirabeau. We zagen reeds, dat vele edelen zich niet bij den nieuwen toestand wilden neerleggen en het land verlaten hadden. De koning zelf was besluiteloos; Necker was reeds lang afgetreden; zijn opvolgers wisten evenmin de beweging te leiden. Ten einde raad, zocht Lodewijk eindelijk steun bij Mirabeau, die door zijn groote kennis en welsprekendheid de meest invloedrijke leider der vergadering was geworden. Hij was niet ongezind den koning te steunen en diende hem in 't geheim van advies, waarvoor deze Mirabeau's schulden betaalde. Zoo hoopte deze

Digitized by Google

tegelijk zijn eigen belangen en die van het land te behartigen, maar zijn raadgevingen werden dikwijls niet gevolgd, terwijl hij zijn aanzien in de vergadering zag dalen. Toch was hij de eenige man, die het koningschap had kunnen redden; toen hij in April 1791 aan de gevolgen van zijn ongeregeld leven stierf, nam de koning een wanhopig besluit en vluchtte naar het leger op de grens. Bijna was zijn plan geslaagd; hij werd echter te Varennes tegengehouden en vervolgens naar Parijs teruggevoerd [1]).

Het uiteengaan der Constituante. Tot dusver had de republikeinsche staatsvorm nog weinig aanhangers gehad; nu eischten velen de afzetting van den koning. Zoover ging men echter niet; nadat Lodewijk de grondwet bezworen had, werd hij in zijn macht hersteld. De Constituante ging daarop uiteen en maakte plaats voor de Wetgevende Vergadering of Législative.

---

§ 74. De constitutioneele monarchie (1791—1792).

Samenstelling der Législative. De afgetreden vergadering had bepaald, dat geen harer leden zitting kon nemen in de Législative, zoodat veel mannen van ervaring daaruit geweerd werden. De samenstelling der nieuwe vergadering verschilde aanmerkelijk van die der Constituante. De voorstanders van het onbeperkte koningschap waren verdwenen; men onderscheidde nu in hoofdzaak twee partijen: de Feuillants, die het constitutioneele koningschap tegen verdere aanvallen wilden verdedigen, en een andere partij, die veel voor de republiek gevoelde en wantrouwend tegenover den koning stond. Verklaarde republikeinen waren er slechts weinig, vooral omdat de verkiezingen vóór de vlucht van den koning hadden plaats gevonden.

Moeilijkheden met de regeering. Toch bleef een botsing tusschen kroon en vertegenwoordiging niet uit. De vergadering eischte strenge maatregelen tegen de priesters, die den voorgeschreven eed weigerden af te leggen, en eveneens tegen de

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 216.

Digitized by Google

emigranten, die niet binnen een bepaalden tijd zouden terugkeeren. Wetsvoorstellen in dien geest werden echter door het koninklijk veto getroffen.

Oorlog met Oostenrijk en Pruisen. Inmiddels was men in moeilijkheden met naburige staten gekomen. Door de afschaffing der heerlijke rechten in den Elzas hadden Duitsche vorsten schade geleden; bovendien begon men beducht te worden voor de verbreiding der vrijheidsbegrippen buiten Frankrijk. Ook had de Fransche koning en vooral de koningin herhaaldelijk op de tusschenkomst der mogendheden aangedrongen. De Franschen waren daarentegen ontevreden over het toelaten der emigranten aan de Duitsche grens. Door den aandrang der vertegenwoordiging moest Lodewijk den oorlog aan Oostenrijk verklaren, dat volgens een geheim verdrag zeker was van den steun van Pruisen.

De vereenigde legers rukten onder den hertog van Brunswijk Frankrijk binnen en dreven de Fransche troepen voor zich uit. Tegelijk werd een voor het Fransche volk hoogst kwetsend manifest uitgevaardigd, waarin van herstel der oude toestanden gesproken werd, terwijl men Parijs met verwoesting bedreigde, als de koning beleedigd werd.

De ondergang van het koningschap. Niet ten onrechte vermoedde het volk, dat het hof en zelfs de koning met den vijand heulde. Reeds had het gebruikmaken van het veto in Juni 1792 een volksbeweging uitgelokt, waarbij de koning in zijn paleis bedreigd werd. Den 10den Aug. 1792 kwam het volk in opstand; na hevigen strijd werden de Tuilerieën ingenomen; de koning, die zich met zijn familie naar de Wetgevende Vergadering had begeven, werd geschorst en gevangen gezet [1]).

---

§ 75. De Nationale Conventie.

Frankrijk wordt een republiek. De Législative maakte nu plaats voor een nieuwe vergadering, de Nationale Conventie

[1]) Platen-atlas: Fig. 217.

Digitized by Google

(1792—1795), wier leden door algemeen kiesrecht waren aangewezen. Terwijl de Législative tegenover den koning nog altijd een weifelende houding had aangenomen, werd reeds in de eerste zitting der nieuwe vergadering het koningschap afgeschaft en de republiek uitgeroepen.

De Septembermoorden. Nog tijdens de Législative hadden er te Parijs verschrikkelijke gebeurtenissen plaats. De opwinding, welke zich door den inval der Pruisen en Oostenrijkers van het Parijsche volk had meester gemaakt, steeg nog door het vermoeden, dat de binnenlandsche vijanden der republiek Brunswijk door een opstand in de hand wilden werken. Om het volk gerust te stellen, had de minister van justitie, Danton[1]), een groot aantal verdachte personen in hechtenis laten nemen; in de eerste dagen van Sept. 1792 trokken woeste benden naar de gevangenissen, die bijna geheel uitgemoord werden. De regeering, die naar het schijnt, het hoofd verloren had, deed slechts zwakke pogingen om het moorden te beletten, en stelde geen vervolging tegen de moordenaars in. De Oostenrijkers en Pruisen, die bij Valmy door Dumouriez met succes aangetast werden (einde Sept.) en het Fransche volk niet genegen vonden om in opstand te komen, trokken weldra naar de grens terug; Frankrijk begon den krijg nu offensief te voeren.

Het proces des konings. Het vinden van papieren, waardoor de gewezen koning zeer gecompromitteerd werd, gaf aanleiding tot een proces tegen „Lodewijk Capet". De Nationale Conventie, die zich als rechtbank opwierp, verklaarde hem met bijna algemeene stemmen schuldig aan 't smeden van aanslagen tegen de vrijheid en de veiligheid van den staat; met een kleine meerderheid werd hij vervolgens ter dood veroordeeld. Nadat voorstellen, om zijn vonnis aan een volksstemming te onderwerpen, of de uitvoering er van voorloopig uit te stellen, verworpen waren, besteeg Lodewijk XVI den 21sten Jan. 1793 het schavot, waar hij boette voor de fouten zijner voorgangers, maar tevens voor zijn gemis aan vastheid van karakter[2]).

De Jacobijnen. In de Conventie stonden vooral twee partijen tegenover elkaar. Reeds in het begin der Revolutie was te

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 221. [2]) Idem: Fig. 218.

Digitized by Google

Parijs een staatkundige vereeniging ontstaan, die in een voormalig klooster der **Jacobijnen** vergaderde en hieraan haar naam ontleende. Aanvankelijk koningsgezind, had zij langzamerhand een republikeinsche kleur gekregen; tal van clubs in de provincie sloten zich bij haar aan, waardoor zij grooten invloed op de verkiezingen kon uitoefenen. Haar leider werd **Robespierre**, die de verwezenlijking van de denkbeelden van Rousseau als ideaal beschouwde. Naast hem stonden meestal **Danton**, een der bekwaamste leden der Conventie, en **Marat**, die door zijn opruiende dagbladartikelen grooten invloed op het volk uitoefende [1]).

De Girondijnen. Even republikeinsch als de Jacobijnen waren de **Girondijnen**, die vooral door de zuidelijke departementen afgevaardigd waren. Zij gevoelden minder voor de theorieën van Rousseau; bevreesd voor de overheersching der Conventie door het volk van Parijs, trachtten zij het overwicht van deze stad te breken, waardoor zij de bevolking zeer tegen zich innamen. Geen van beide partijen bezat in de vergadering de meerderheid; door hun welsprekendheid wisten de meer beschaafde Girondijnen de middenpartij veelal tot hun zijde over te halen, totdat het Parijsche volk, door de Jacobijnen, vooral door Marat opgestookt, in opstand kwam en hun uitsluiting en terechtstelling bewerkte.

De toestand in Frankrijk in 1793. Nu scheen het oogenblik gekomen, om de denkbeelden van Rousseau in toepassing te brengen, maar de tijden waren daarvoor weinig geschikt. Dumouriez, die na den slag van Valmy de Zuidelijke Nederlanden veroverd had en ons land binnendrong, werd door de Oostenrijkers bij **Neerwinden** (1793) verslagen en liep naar den vijand over. Na de terechtstelling van den koning hadden Engeland, Spanje en onze republiek zich bij Oostenrijk en Pruisen aangesloten (de **eerste coalitie**, 1793), en weldra drongen hun legers Noord-Frankrijk binnen. In het land zelf braken overal opstanden uit; in de **Vendée** kwamen de koningsgezinden in verzet, in Zuid-Frankrijk (Lyon, Toulon en Marseille) de vrienden der Girondijnen.

Het Schrikbewind (1793—1794). Aan uitvoering van de plannen

---

1) Platen-atlas: Fig. 222 en 223.

Digitized by Google

der Jacobijnen viel dus voorloopig niet te denken; eerst moest het land gered worden. Een revolutionnaire rechtbank te Parijs zou alle verraders straffen; schuldigen en onschuldigen werden naar de guillotine gesleept (Marie Antoinette); commissarissen werden met uitgebreide macht naar de opgestane streken gezonden, om ze te onderwerpen, waarbij vooral te Lyon en te Nantes ontzettende gruwelen plaats vonden. Aan 't hoofd van den staat stond het Comité du salut public, waarin naast Robespierre o.a. St. Just en Carnot zaten, die zich hoogst verdienstelijk maakten bij het herstellen der krijgstucht en het regelen der verdediging (levée en masse). Door een ontzettende krachtsinspanning werden de meeste opstanden bedwongen; de vijanden werden weer over de grens gedrongen; Toulon, dat door de Engelschen bezet was, werd hernomen. In velerlei opzicht brak men nu met het oude; een nieuwe tijdrekening, aanvangende met de stichting der republiek (21 Sept. 1792), werd ingesteld, waarbij ook de indeeling van het jaar geheel werd veranderd; zelfs verving men den Christelijken godsdienst door den dienst van de rede, tegen den zin van Robespierre, wien dit te ver ging, zoodat hij er spoedig een einde aan maakte.

De val van Robespierre. Door het onophoudelijk moorden werden velen, die voor hun eigen leven beducht waren, van Robespierre vervreemd [1]). Toen Danton en diens vrienden zich tegen hem verzetten, wist hij hen nog ten onder te brengen; zij kwamen op het schavot om het leven. Ten slotte vermanden zich de meer gematigde leden der Conventie en na een verwoeden strijd, waarin het Parijsche volk de zijde van Robespierre koos en herhaaldelijk de vergadering bedreigde, werd de volksleider gegrepen en terechtgesteld (1794).

Het uiteengaan der Conventie. De overwinnaars, Thermidoristen genaamd naar de maand Thermidor, waarin Robespierre viel, waren meest gematigde Jacobijnen; het moorden werd nu gestaakt. Nog altijd had men de staatsregeling van 1791 niet door een andere vervangen. Nu werd een nieuwe constitutie samengesteld, waarbij de opperste macht aan een Directoire van vijf leden werd opgedragen, dat met twee kamers het land

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 219.

Digitized by Google

zou besturen. Daar men inzag, dat de nog altijd zeer talrijke royalisten de verkiezingen zouden kunnen gebruiken, om den broeder van den terechtgestelden koning op den troon te brengen (de dauphin was inmiddels overleden), werd bepaald, dat twee derde der plaatsen in de nieuwe vertegenwoordiging door leden der conventie bezet zouden worden. Tevergeefs kwamen de royalisten tegen deze willekeurige handelwijze in verzet; een gevaarlijk oproer te Parijs werd door generaal Bonaparte bedwongen (1795).

---

§ 76. Het Directoire (1795—1799).

De toestand in 1795. In den laatsten tijd der Conventie was de algemeene toestand aanmerkelijk verbeterd. De opstand in de Vendée was wel is waar nog niet geheel bedwongen en herhaaldelijk braken er in het westen nieuwe onlusten uit (de Chouans), maar overigens was de rust in Frankrijk hersteld. Naar alle zijden waren de vijanden teruggedrongen; nog in 1794 waren de Zuidelijke Nederlanden veroverd en in 't begin van 't volgende jaar trok Pichegru ons land binnen, waar de Republiek der Vereenigde Nederlanden plaats moest maken voor een van Frankrijk afhankelijke Bataafsche republiek. Ook Spanje sloot vrede evenals Pruisen, dat met het oog op de derde Poolsche deeling de handen vrij wilde hebben.

De Italiaansche veldtocht. Het bevel over het leger, dat in Italië Oostenrijk moest bestrijden, werd aan Napoleon Bonaparte opgedragen. Deze, aanvankelijk Jacobijn en zeer bevriend met Robespierre, had zich bij de inneming van Toulon onderscheiden, maar was in den val van zijn beschermer meegesleept. Het oproer van 1795 gaf hem de gelegenheid de aandacht der regeering opnieuw op zich te vestigen. In een schitterenden veldtocht (1796—1797) dreef hij de Oostenrijkers terug (slag bij Lodi), dwong daarna de Italiaansche staten tot zeer nadeelige vredes en sloeg vervolgens het beleg voor Verona. Verschillende legers, die de stad wilden ontzetten, dreef hij terug en door een inval in Tyrol werd Oostenrijk gedwongen den vrede van Campo-Formio

Digitized by Google

(1797) te sluiten, waarbij het Milaan en de Zuidelijke Nederlanden afstond en in ruil het tot dusver onafhankelijke Venetië ontving. Frankrijks oostgrens werd de Rijn; de vorsten, die daardoor gebied verloren, zou men in Duitschland schadeloos stellen; in de Po-vlakte werden twee van Frankrijk afhankelijke republieken gesticht.

De tocht naar Egypte (1798–1799). Toen Napoleon met roem overdekt naar Frankrijk terugkeerde, werd hij schitterend ontvangen, toch zag hij al spoedig in, dat hij daar in tijd van vrede geen werkkring zou vinden. Het oogenblik, om zich zelf aan 't hoofd te plaatsen, was nog niet gekomen; daarom zocht hij een gelegenheid om zich opnieuw te onderscheiden, en meende die te vinden in een expeditie naar Egypte. Daar de Fransche zeemacht niet tegen de Engelsche opgewassen was, kon men Engeland moeilijk tot een vrede dwingen, tenzij men het land in zijn koloniën kon aantasten. Napoleon stelde daarom voor Egypte te bezetten, waardoor Frankrijk in het oostelijk deel der Middellandsche Zee zijn invloed zou uitbreiden en in de gelegenheid zou zijn Engeland in Voor-Indië te bestoken. Door het geluk begunstigd, ontsnapte hij aan de Engelsche vloot onder Nelson, veroverde Malta, dat nog altijd aan de ridders van St.-Jan behoorde (zie pag. 83) en landde in Egypte. Dit was in de macht van roofzieke ruiterbenden, de Mamelukken, die hij bij de pyramiden versloeg; zijn vloot werd echter door Nelson bij Aboukir vernietigd. Daarna trachtte hij het bestuur in het veroverde gebied te organiseeren, waarbij hij eveneens groote talenten toonde en in korten tijd wonderen verrichtte. Een veldtocht naar Syrië mislukte echter, terwijl de plannen voor een tocht naar Indië opgegeven moesten worden.

De toestand in Frankrijk. Toen kreeg hij uit Frankrijk ernstige tijdingen. Het zwakke Directoire had zich zoowel in als buiten Frankrijk zeer gehaat gemaakt en kon zich, daar de verkiezingen telkens royalisten in de kamers brachten, slechts door herhaalde staatsgrepen staande houden. De geldzaken waren schromelijk in de war; de assignaten hadden alle waarde verloren. Toch trad men tegenover 't buitenland zeer aanmatigend op; Rome en Napels werden bezet en tot republieken gemaakt; de kleine Duitsche vorsten werden tegen Oostenrijk

Digitized by Google

opgestookt. Hiervan maakte Engeland gebruik; het wist Rusland, Oostenrijk en verschillende Italiaansche vorsten tot het sluiten van een verbond tegen Frankrijk te bewegen (de tweede coalitie, 1798).

De tweede Coalitie-oorlog (1798—1801). Van alle zijden werd Frankrijk aangevallen. Een landing van de Engelschen en Russen in Noord-Holland mislukte, maar de Franschen werden in Duitschland geslagen en eveneens met groote verliezen uit Italië verdreven. Vooral de Russen onder Suworoff overdekten zich met roem door een schitterenden Alpentocht, al gelukte het hun niet Zwitserland aan de Franschen te ontrukken.

De staatsgreep van Napoleon. Toen Napoleon deze tijdingen hoorde, begreep hij, dat voor hem het oogenblik om op te treden gekomen was. Hij liet zijn leger in Egypte achter, sloop door de Engelsche vloot en landde met zijn beste officieren in Frankrijk. Het Directoire had alle aanzien verloren; daarop steunend waagde Napoleon op 't eind van 1799 een staatsgreep, joeg de volksvertegenwoordiging uiteen [1]), gaf een nieuwe constitutie en plaatste zich zelf als eerste consul aan 't hoofd van den staat (het consulaat, 1800—1804). De nieuwe grondwet, weldra door een volksstemming bekrachtigd, legde alle macht in zijn handen; zijn beide collega's hadden slechts een adviseerende stem. Het Wetgevend Lichaam had weinig macht; de senaat werd een werktuig van het hoofd van den staat.

De tweede veldtocht in Italië. Met kracht werd nu de strijd tegen den vijand aangevangen. Over den Grooten St.-Bernard [2]) trok Napoleon naar Italië en versloeg daar de Oostenrijkers bij Marengo (1800); ook in Duitschland werden overwinningen behaald, zoodat Oostenrijk in 1801 gedwongen werd den vrede van Luneville te sluiten, in hoofdzaak een bevestiging van dien van Campo-Formio. De staten, die aan den Rijn gebied verloren, kregen vergoeding door 't inlijven van opgeheven bisdommen en abdijen (secularisatie), terwijl ook tal van kleine vorsten hun zelfstandigheid moesten prijsgeven (mediatisatie), zoodat de kaart van Duitschland een minder bont aanzien kreeg. Ook Rusland en Engeland sloten vrede, laatstgenoemde staat

[1]) Platen-atlas: Fig. 224. [2]) Idem: Fig. 225 en 226.

Digitized by Google

te Amiëns (1802); hier werd bepaald, dat Egypte ontruimd zou worden, terwijl Engeland enkele koloniën, die het veroverd had, mocht behouden; zoo verloor de Bataafsche Republiek Ceylon.

---

§ 77. Het keizerrijk.

Hervormingen. Het bleek spoedig, dat Frankrijk een krachtig bestuurder had gekregen. De overijling, waarmee in de eerste jaren der revolutie hervormingen waren ingevoerd, had de wetgeving in een schromelijke verwarring gebracht. Hieraan werd een einde gemaakt; de financiën, het onderwijs en de rechtspleging werden verbeterd, de laatste door de Code Napoléon, aan wier samenstelling Napoleon een belangrijk aandeel nam. In deze wetten, die weldra ook in de aangrenzende landen ingevoerd of nagevolgd werden, waren de beginselen der Revolutie neergelegd, zoodat Napoleon, die aan de woelingen der Omwenteling een einde maakte, zeer tot de verbreiding van haar denkbeelden heeft bijgedragen. Aan Napoleon is het te danken, dat het nut, hetwelk de Revolutie heeft uitgewerkt, niet door een ontijdige reactie weer vernietigd werd. Veel zorg werd aan de verbetering der verkeerswegen gewijd; de welvaart werd krachtig bevorderd. Aan de kerkelijke twisten maakte hij een einde door het sluiten van een concordaat met den paus.

Despotische neigingen. Weldra begonnen echter vele republikeinen, die den staatsgreep in het belang van het land hadden geacht, bezorgd te worden voor Napoleon's heerschzucht. Alle macht had hij aan zich getrokken; de ambtenaren werden door hem aangesteld, de departementen werden voortaan van uit Parijs bestuurd; critiek der dagbladen werd door censuur verhinderd; door een streng politietoezicht onder den oud-Jacobijn Fouché [1]) werden samenzweringen van royalisten en republikeinen verijdeld; de volksvertegenwoordiging oefende zeer weinig invloed uit. Van de aanslagen, die tegen zijn leven gepleegd werden, maakte hij

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 233.

Digitized by Google

gebruik om politieke tegenstanders te verwijderen; groote verbittering wekte het, dat hij een der Bourbons, den hertog van Enghien, in Baden liet oplichten en te Vincennes fusileeren. In 1802 liet hij zich door den senaat het consulaat voor het leven opdragen; twee jaar later voltooide hij het werk door het aannemen van den keizerstitel, waaraan hij weldra de koningskroon van Italië toevoegde.

Hernieuwde krijg met Engeland. Het bestuur van Napoleon had voor Frankrijk een zegen kunnen zijn, als zijn heerschzucht niet telkens oorlogen met de naburige staten had uitgelokt. De vrede met Engeland werd reeds in 1803 verbroken; te Boulogne bracht Napoleon een leger voor een landing bijeen, maar het bleek onmogelijk de Fransche vloot, die den overtocht moest dekken, in het Kanaal te vereenigen, daar de Engelschen dit beletten. Engeland zocht het gevaar af te wenden, door een oorlog op het vasteland uit te lokken, en de staatsman Pitt wist door belofte van subsidies Oostenrijk, Rusland en Napels tot het sluiten der derde coalitie te bewegen.

De derde Coalitie-oorlog (1805). Vóór de bondgenooten gereed waren, dwong een Fransch leger, dat in ijlmarschen van Boulogne naar Beieren was gerukt, een Oostenrijksch korps bij Ulm tot capitulatie. Daarop bezette Napoleon Weenen, maar in Moravië stiet hij op de vereenigde legers van Rusland en Oostenrijk. Deze staten riepen de hulp van Pruisen in, dat zich sedert 1795 buiten den strijd had gehouden en nu beslissend had kunnen ingrijpen. Het talmde echter zoo lang, dat Napoleon kon doortasten en den oorlog met Oostenrijk door den slag bij Austerlitz tot een einde bracht. Bij den vrede van Presburg (1805) moest dit land belangrijke landstreken afstaan; Venetië kwam aan het koninkrijk Italië, Tyrol aan Napoleons bondgenoot, den keurvorst van Beieren. De Fransch-Spaansche vloot werd echter bij Kaap Trafalgar door Nelson vernietigd, een overwinning, die Engeland op het verlies van zijn grooten admiraal kwam te staan.

Veranderingen in Duitschland. Napoleon begreep ten volle, welk gevaar van Oostenrijk en Pruisen bleef dreigen; daarom vatte hij de oude politiek der Fransche koningen weer op en trachtte de middelstaten te versterken en nauw aan Frankrijk

Digitized by Google

te verbinden. De vorsten van Beieren, Wurtemberg, Saksen en Baden hadden hun gebied sedert 1801 belangrijk zien uitbreiden; de drie eersten kregen nu den koningstitel, de laatste dien van groothertog. Met vele andere staten sloten zij in 1806 het Rijnverbond, dat onder bescherming van Napoleon stond en een groot leger tot zijn beschikking stelde.

De keizerstitel had den Habsburgers reeds lang meer last dan voordeel aangebracht; na het stichten van het Rijnverbond legde daarom Keizer Frans, die zijn Oostenrijksche erflanden tot een keizerrijk verheven had, de kroon van Duitschland neer, zoodat het aloude Duitsche rijk ophield te bestaan (1806).

Vazal-staten. Ook elders breidde de macht van Napoleon zich uit. De Bataafsche republiek moest plaats maken voor het koninkrijk Holland onder zijn broeder Lodewijk; Napels werd aan de Bourbons ontnomen en aan zijn broeder Jozef gegeven; zijn zwager Murat kreeg het groothertogdom Berg; zijn stiefzoon Eugenius was reeds eenigen tijd onderkoning van Italië.

De vierde Coalitie-oorlog (1806—1807). Al spoedig ondervond Pruisen, dat het den goeden tijd om in te grijpen had laten voorbijgaan. Op allerlei wijzen door Napoleon gekrenkt, sloot het zich bij Rusland aan, dat den strijd na den slag bij Austerlitz had voortgezet. Het bleek evenwel, dat het Pruisische leger, dat nog altijd teerde op de tradities van den Zevenjarigen oorlog, niet tegen het genie van Napoleon bestand was: het werd bij Jena (1806) zoo geslagen, dat de hoofdstad moest worden prijsgegeven [1]. In Oost-Pruisen werd de strijd voortgezet; de Pruisisch-Russische troepen leden opnieuw nederlagen, zoodat te Tilsit onderhandelingen aangeknoopt werden.

Vernedering van Pruisen. Hier slaagde Napoleon er in, Alexander geheel onder zijn invloed te brengen, door hem de verdeeling van de heerschappij over Europa tusschen Rusland en Frankrijk voor te spiegelen. Pruisen werd hiervan de dupe; het verloor niet alleen de landstreken, die het bij de tweede en derde Poolsche deeling had gekregen, maar ook alles, wat het ten westen der Elbe bezat. Van eerstgenoemde streken werd

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 227.

Digitized by Google

het groothertogdom Warschau gemaakt, dat aan den koning van Saksen kwam; het overige werd met Hannover vereenigd, dat aan den Engelschen koning ontnomen was, en als een koninkrijk W e s t f a l e n aan Jerome Bonaparte gegeven werd.

Het continentaal-stelsel. Alleen Engeland bleef den strijd voortzetten en daar de keizer het bij gebrek aan een vloot niet kon aanvallen, zocht hij het op andere wijze tot den vrede te dwingen. Door het uitvaardigen van het Continentaal-stelsel (1806) trachtte hij het geheele vasteland voor den Engelschen handel te sluiten. Hij veroorzaakte daardoor inderdaad groote schade, daar de fabrikaten en koloniale waren zich al spoedig ophoopten, terwijl Engeland juist in die dagen door het in gebruik nemen van stoommachines zijn productie zeer zag stijgen. Het bleek echter onmogelijk het verbod overal te handhaven; de strengste bepalingen konden den smokkelhandel niet beletten.

De Fransche industrie. Toch heeft het verbod in sommige opzichten goed gewerkt, daar de Fransche industrie, die door de regeering krachtig gesteund werd, tot bloei kwam. Vooral de textiel-industrie werd door de regeering aangemoedigd. De weefstoel van Jacquard stelde de zijde-fabrikanten in staat patronen te weven; de katoenindustrie ontwikkelde zich krachtig. De kolen- en ijzerindustrie nam zeer toe; het wegblijven der rietsuiker leidde tot het oprichten van beetwortelsuikerfabrieken; van veel belang voor de industrie was ook de bereiding van soda langs chemischen weg.

Portugal en Spanje. Napoleon kwam echter van de eene moeilijkheid in de andere. Daar Portugal, waar de handel geheel in handen van Engeland was, de waren van dit land niet kon buitensluiten, werd het door Fransche troepen bezet; de koning vluchtte naar Brazilië (1807). Steeds overmoediger geworden, mengde de keizer zich nu ook in de Spaansche zaken. In Spanje regeerde nog steeds Karel IV, die het bestuur geheel aan zijn minister Godoy, een zeer onbekwaam man, overliet. De koning leefde in onmin met den kroonprins en bij een samenkomst te Bayonne (1808) wist Napoleon dezen twist zoo aan te stoken, dat beiden zich bereid verklaarden van den troon af te zien ten gunste van een door Napoleon aan te

Digitized by Google

wijzen candidaat. De koning van Napels, Jozef [1]), moest zijn troon ontruimen ten gunste van Murat en zeer tegen zijn zin de Spaansche kroon aannemen.

De opstand in Spanje. In Spanje ontmoette de keizer echter hardnekkigen tegenstand. Het Spaansche volk wilde den vreemdeling niet als koning erkennen; tevergeefs bracht deze een aantal hoogst nuttige hervormingen tot stand, waarvan de beteekenis eerst later, toen ze door de teruggekeerde Bourbons weer vernietigd waren, werd erkend; er ontstond een hevige volksopstand, waardoor Jozef al spoedig Madrid moest verlaten. De groote legers, welke Napoleon zond, konden in de guerilla weinig beginnen, temeer daar Engeland, dat de beteekenis der beweging inzag, een leger onder Wellington [2]) naar Spanje zond, om de opstandelingen te helpen.

De vijfde Coalitie-oorlog (1809). Hierop steunend deed Oostenrijk, dat inmiddels zijn legers hervormd had, in 1809 weer een poging tot verzet, terwijl Engeland Antwerpen trachtte in te nemen. Weer wist Napoleon door de snelheid van zijn bewegingen zijn vijanden te verrassen. In korten tijd stond het Fransche leger in Oostenrijk; wel werd Napoleon eerst bij Asperen geslagen, zoodat hij een tijdlang in een benarde positie verkeerde, maar de aankomst van versterkingen redde hem en de slag bij Wagram besliste den strijd te zijnen gunste. Bij den vrede van Weenen (1809) moest Oostenrijk de Illyrische provinciën en Salzburg afstaan. Tevergeefs hadden de Tyrolers voor het oude stamhuis de wapenen opgevat; wel brachten zij onder leiding van Andreas Hofer [3]) de Franschen en Beieren groote verliezen toe, maar bij den vrede werden zij aan hun lot overgelaten en Hofer werd als rebel gefusileerd.

Inlijving van 't koninkrijk Holland. De aanslag van Engeland op Antwerpen was evenzeer mislukt. Wel was Vlissingen genomen, maar de Engelschen tastten niet snel genoeg door; weldra versperden sterke legerafdeelingen hun den doortocht, terwijl de Zeeuwsche koortsen hen al spoedig dwongen Zeeland te verlaten. Napoleon was reeds lang ontevreden op zijn broe-

[1]) Platen-atlas: Fig. 232. [2]) Idem: Fig. 228. [3]) Idem: Fig. 229.

Digitized by Google

der Lodewijk, daar deze niet volgzaam genoeg was en vóór alles op het belang van zijn eigen staat lette; de onvoldoende maatregelen tegen de Engelschen genomen gaven den keizer aanleiding eerst een deel van het koninkrijk te bezetten en het daarna geheel in te lijven (1810).

Maria Louise. Het huwelijk van Napoleon met Josephine de Beauharnais was kinderloos gebleven; hij liet het nu ontbinden en verkreeg de hand van Maria Louise, de dochter van den keizer van Oostenrijk. In het jaar 1810 werd uit dit huwelijk, dat hem aan een der oudste vorstengeslachten van Europa verbond, een zoon geboren, de koning van Rome; het scheen dus, dat de toekomst van zijn huis verzekerd was.

---

§ 78. De val van Napoleon.

Beweging in Pruisen. Toch was zijn macht reeds aan het tanen. Het was hem onmogelijk aan den opstand in Spanje een einde te maken; het Continentaal-stelsel was voor Engeland wel zeer schadelijk, maar toch zette het den strijd tot het uiterste voort. In Duitschland begon de volksgeest wakker te worden; hoe meer Napoleon daar het nationaliteitsgevoel trachtte uit te roeien, des te hechter schoot het wortel in het hart van het volk. Pruisen was te Tilsit diep vernederd; het land was nog steeds door Fransche troepen bezet en ging onder zware oorlogsschattingen gebukt, maar vol ijver wijdde de regeering zich aan het hervormen van den staat; vooral van koningin Louise ging een bezielende invloed uit. Gneisenau versterkte de legers door het invoeren van algemeenen dienstplicht; Stein bracht tal van hervormingen in het staatsbestuur aan, zoodat Napoleon bezorgd werd en den minister dwong het land te verlaten. Stein's plannen werden evenwel door zijn opvolger, Hardenberg, uitgevoerd. Zoo bereidde het land zich voor tot de groote krachtsinspanning, die weldra ervan gevorderd zou worden.

Vervreemding van Rusland. Een bedenkelijke zaak was het voor Napoleon, dat hij zijn bondgenoot Alexander van Rusland van zich vervreemd had. Van het verbond, dat te Tilsit gesloten was, had alleen Frankrijk voordeel genoten; het oprichten van het groothertogdom Warschau, waarin het oude Polen herleefd

Digitized by Google

scheen, was niet in het belang van Rusland; van uitbreiding van den Russischen invloed over het Balkan-schiereiland was niets gekomen. Het Continentaal-stelsel dreigde Rusland, dat door 't staken van den handel met Engeland zijn korenuitvoer vernietigd zag, te ruïneeren.

De tocht naar Rusland. In 1812 kwam het eindelijk tot een botsing. Een geweldig leger van meer dan een half millioen soldaten, waartoe behalve Frankrijk en zijn bondgenooten, zooals 't Rijnverbond, Italië en Spanje, ook Oostenrijk en Pruisen hun contingenten moesten leveren, rukte in den zomer van dat jaar naar het oosten. Met geestdrift werd Napoleon in Polen ontvangen, waar men het herstel van de nationale onafhankelijkheid van hem verwachtte. In Rusland vond hij in den eersten tijd geen ernstigen tegenstand; de Russische legers verwoestten het land en weken terug tot aan den Djnepr. Daar schenen de Russen slag te willen leveren, maar na een korten strijd weken ze terug en gaven Smolensk prijs. Steeds dieper werd Napoleon in het land gelokt; weldra bleek de verpleging van het groote leger zeer onvoldoende te zijn; door ziekte en desertie werden groote verliezen geleden.

De brand van Moskou. Voor Moskou hielden de Russen eindelijk stand; de heilige stad kon niet als een andere prijsgegeven worden; bij de Moskwa waagde Koutousoff een veldslag, die door het Russische leger verloren werd, maar ook aan Napoleon zware offers kostte; vooral Ney, weldra prins van de Moskwa, onderscheidde zich hier door zijn stormachtigen moed. Moskou werd door de Russen verlaten en door de Franschen bezet (14 Sept.); de stad werd echter voor de redding van het land opgeofferd en in brand gestoken, waardoor overwintering onmogelijk werd; den 19den Oct. moesten de Franschen den terugtocht aanvaarden.

De buitengewoon strenge winter, het gebrek aan levensmiddelen en fourage en de aanvallen der Kozakken deden alle krijgstucht verdwijnen; vooral bij den overtocht over de Berezina leden de troepen vreeselijk; van het groote leger keerde slechts een ellendig overschot terug [1]).

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 234. Fig. 230 geeft Napoleon als leider van het Groote Leger weer.

Digitized by Google

De afval van Pruisen. Voor een rijk als dat van Napoleon moest een dergelijke nederlaag noodlottig zijn. Vooral van Pruisen, dat hij verminkt en vernederd had, was te voorzien, dat het hem zou afvallen. De bevelhebber van het Pruisische hulpcorps, graaf York, sloot een capitulatie met de Russen, die nu Pruisen konden binnendringen; koning Frederik Willem begaf zich na eenig aarzelen naar Silezië en verbond zich met Alexander. Van uit Breslau riep hij het volk te wapen om voor de vrijheid te strijden, en vol geestdrift meldden tal van vrijwilligers zich aan, aangevuurd door de liederen van Körner en Arndt.

De strijd in Duitschland. Napoleon had inmiddels in Frankrijk nieuwe troepen verzameld; weldra stond hij in Saksen weer tegenover de Russen en de Pruisen, bij wie ook de Zweden onder Bernadotte zich voegden, een voormalig Fransch maarschalk, die door den Zweedschen koning als troonopvolger was aangenomen. Verwoed werd hier gestreden, meestal in het voordeel van Napoleon, wiens leger echter te zwak was, om partij van de overwinningen te trekken. Toen de zaak voor de bondgenooten gevaarlijk begon te staan, trad Oostenrijk op hun zijde [1]; Napoleon weigerde de hem gedane aanbiedingen, waarbij zijn gebied tot Frankrijk beperkt zou worden, aan te nemen en werd daarna door de vereenigde troepen bij Leipzig beslissend geslagen (Oct. 1813).

Veldtocht in Frankrijk. Nog gaf hij den strijd niet op. Wel kwam ook Holland in opstand en drongen de Engelsche legers van uit Spanje over de Pyreneeën Frankrijk binnen, maar in 't voorjaar van 1814 trachtte hij nog de vijandelijke legers in Frankrijk tegen te houden. Weer behaalde hij overwinningen, maar de overmacht werd te groot, terwijl zijn generaals en ook Frankrijk den strijd moede waren. Ten slotte moest hij van verderen tegenstand afzien; Parijs viel in handen der bondgenooten en, nadat hij tevergeefs beproefd had zijn zoon, den koning van Rome, de opvolging te verzekeren, deed hij afstand van de kroon. Hij behield den titel van keizer en kreeg het eiland Elba als verblijfplaats; in Frankrijk, dat teruggebracht werd tot de grenzen van 1792,

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 235 en 237.

Digitized by Google

kwam de oudste broeder van Lodewijk XVI, Lodewijk XVIII, aan de regeering (1814).

Het Congres van Weenen. De politieke toestand van Europa was door de heerschzucht van Napoleon geheel in de war gebracht; de grenzen der staten moesten opnieuw geregeld worden. Daarom kwamen nu de verbonden vorsten en een groot aantal diplomaten te Weenen bijeen onder leiding van den Oostenrijkschen minister Metternich. Frankrijk was hier vertegenwoordigd door Talleyrand, die sinds lang zijn maatregelen had genomen, om niet door Napoleon in zijn val te worden meegesleept, en evenals Fouché zijn meester verraden had. Weldra bleek, dat de verbonden vorsten het onderling oneens waren; Rusland eischte geheel Polen; Pruisen wilde Saksen annexeeren, wat Oostenrijk niet wilde toestaan. Heftige twisten ontstonden hierover en eveneens over de vraag, hoe de regeeringsvorm van Duitschland geregeld zou worden. Zelfs dreigde het tot oorlog te komen, toen de tijding van Napoleon's terugkeer van Elba de partijen tot elkaar bracht, waarop men het eens werd over de volgende regeling.

Regeling. Rusland kreeg het grootste deel van Polen en Finland; Pruisen ontving zijn te Tilsit verloren gebied in hoofdzaak terug en verkreeg verder Zweedsch Pommeren, Westfalen, de helft van Saksen en belangrijke streken in de Rijnprovincie. Oostenrijk werd eveneens in zijn vorigen omvang hersteld; het kreeg bovendien het Venetiaansch-Lombardijsch koninkrijk, terwijl Parma, Modena en Toscane aan Oostenrijksche vorsten kwamen. De voormalige Oostenrijksche Nederlanden werden daarentegen bij Nederland gevoegd, dat tevens van Engeland zijn sedert 1795 verloren koloniën terug ontving met uitzondering van de Kaap, Westelijk Guyana en Ceylon. Denemarken verloor Noorwegen, dat met Zweden door een personeele unie verbonden werd. In Spanje en Portugal keerden de oude koningshuizen terug; eveneens in Sardinië en Napels, waar Murat, die zich nog korten tijd gehandhaafd had, weldra verdreven en na een poging, om zijn land te heroveren, doodgeschoten werd.

De honderd dagen. In Frankrijk hadden de Bourbons, niettegenstaande ze op verlangen van Alexander een grondwet gaven, zich niet populair kunnen maken. Hierop steunende

Digitized by Google

besloot Napoleon een laatste kans te wagen om zijn gezag te herstellen. Hij ontsnapte van Elba, landde in Frankrijk en trok door de West-Alpen naar het noorden. De tegen hem afgezonden troepen liepen over; ook Ney voegde zich bij hem en weldra was Napoleon weer in de Tuilerieën. Geheel Europa wapende zich tegen hem; zijn vredes-voorstellen werden afgewezen. Hij besloot zijn vijanden vóór te zijn en hun legers te scheiden, rukte op naar België, drong bij Ligny de Pruisen onder Blücher terug en richtte zich toen tegen de inmiddels gelande Engelsche troepen. Bij Quatre-Bras opgehouden door een kleine macht onder den prins van Oranje, leverde hij den 18den Juni 1815 den slag bij Waterloo, waar Wellington verslagen zou zijn, als niet tegen den avond Blücher den slag had beslist. Nu was alles voor Napoleon verloren; ten tweeden male legde hij de kroon neer en gaf zich, nadat hij tevergeefs beproefd had te ontvluchten, aan de Engelschen over. Hij werd naar St.-Helena gevoerd, waar hij reeds zes jaar later stierf.

---

§ 79. De tijd van het Heilig Verbond.

Het Heilig Verbond. Onder den indruk der gebeurtenissen van de laatste jaren hadden de vorsten van Rusland, Pruisen en Oostenrijk zich onderling verbonden, om elkander voortaan broederlijk te steunen en als vaders hun volken volgens de beginselen van het Christendom te besturen. Het handhaven van den vrede en van het recht zou het doel van dit „Heilig verbond" zijn, waartoe op uitnoodiging van Alexander I van Rusland (1801—1825) de meeste vorsten van Europa toetraden.

De politiek van Metternich. De volken hebben van deze schoone beginselen weinig kunnen bespeuren. Door den invloed van den Oostenrijkschen staatsman Metternich [1]) richtte het verbond zich tegen elk streven naar vrijheid en politieke rechten; het werd een wapen ter bestrijding van den revolutiegeest, waarvan Metternich de verbitterde vijand was. Jaren lang

[1]) Platen-atlas: Fig. 242.

Digitized by Google

verschafte hij aan Oostenrijk, dat minder dan Engeland, Rusland en Pruisen tot den val van Napoleon had bijgedragen, de leiding in Europa; hij heeft het tijdvak, dat met 1815 aanvangt, tot een tijd van reactie gemaakt.

De toestand in Duitschland. Terwijl in Frankrijk voorloopig alles rustig was, wekte de toestand in Duitschland bij hem ernstige bezorgdheid. Vol geestdrift had men daar de wapenen tegen den erfvijand opgevat; men had gehoopt Duitschland tot een krachtigen staat te maken en politieke rechten te verkrijgen. In alle opzichten werd men evenwel teleurgesteld. Daar Oostenrijk vreesde, dat in een Duitschen eenheidsstaat de leiding aan Pruisen zou komen, dat de meeste Duitsche onderdanen telde, had Metternich op het congres van Weenen bewerkt, dat men zich zou beperken tot het stichten van een Duitschen bond onder voorzitterschap van Oostenrijk. In de bondsacte waren stendenvergaderingen voor de afzonderlijke staten toegezegd; door invloed van Metternich werd deze belofte niet nageleefd; slechts enkele vorsten, nl. die van Saksen-Weimar, Beieren, Wurtemberg en Baden riepen een volksvertegenwoordiging bijeen.

Reactie. Vooral het opkomend geslacht was zeer ontevreden over dezen loop der zaken. Aan de universiteiten ontstond een sterke beweging voor vrijheid en eenheid (Burschenschaften); de turnvereenigingen (Friedrich Jahn) werkten in dezelfde richting. Toen in 1817 ter herdenking van het optreden van Luther en van den slag bij Leipzig een feest op den Wartburg [1]) gevierd werd, gaven studenten van Jena aan hun grieven lucht, door symbolen van het „ancien régime", nl. een pruik en een korporaalstok benevens eenige gehate geschriften ten vure te doemen. Dadelijk werden op aandrang van Metternich maatregelen tegen de studenten-vereenigingen genomen. Toen enkele jaren later Kotzebue, die de Russische regeering over het streven der vrijzinnigen inlichtte, door een student, Karl Sand, vermoord werd, werden de voorschriften nog verscherpt; de hoogescholen werden onder toezicht gesteld en tal van ambtenaren afgezet, zoodat Metternich in Noord-Duitschland geen verzet meer te vreezen had.

---

[1]) Van een herhaling van dit feest op den Wartburg in 1848 geeft Fig. 258 een afbeelding.

Digitized by Google

De toestand in Oostenrijk. Minder moeite bezorgden hem de Oostenrijksche landen. Door een streng toezicht der politie en een uitgebreid bespiedingssysteem hield men de vrijzinnigen in toom; het brievengeheim werd geschonden; reizen naar het buitenland werden verboden, vreemde onderwijzers uit het land gezet. In het bestuur van het land stelde Metternich weinig belang; van hervormingen was geen sprake; daar echter een scherpe censuur op de pers uitgeoefend werd, ontsnapte de ellendige inrichting van het bestuur aan elke critiek.

Spanje onder Ferdinand VII. Weldra kreeg Metternich de gelegenheid ook buiten Duitschland tegen de vrijheidsideeën op te treden. Na den val van Napoleon had Ferdinand VII den troon van Spanje bestegen. Hij beloofde de zeer vrijzinnige grondwet, die tijdens den strijd met Napoleon samengesteld was, te zullen naleven; zoodra hij echter zag, dat het volk er weinig belang in stelde, trok hij haar in en regeerde als absoluut vorst. De liberalen, die te laat den val van Jozef betreurden (Jozefino's), werden vreeselijk vervolgd, terwijl de koloniën op het vasteland van Amerika door het wanbestuur in opstand kwamen en zich na langdurigen strijd onder leiding van Bolivar wisten vrij te vechten [1]).

De revolutie van 1820. Onder de troepen, die zich te Cadix voor Amerika zouden inschepen, brak in 1820 een opstand uit tegen de regeering; toen deze zich over het geheele land uitbreidde, was Ferdinand genoodzaakt aan de wenschen der liberalen toe te geven en de grondwet te herstellen. Dit voorbeeld werkte aanstekelijk; ook in Portugal, Napels en Sardinië braken onlusten uit en overal dwong men de regeering de Spaansche grondwet in te voeren.

Interventie. Voor Oostenrijk, dat zooveel bezittingen in Italië had, waren deze gebeurtenissen zeer bedenkelijk; Metternich bewoog daarom de leden van het Heilig Verbond hem tot interventie te machtigen en Oostenrijksche troepen herstelden de koningen van Napels en van Sardinië in hun onbeperkte macht. De regeling van de Spaansche zaken werd aan Frankrijk opgedragen. Zonder veel moeite bezetten de Fransche troepen Madrid; Ferdinand VII hief voor den tweeden keer de grondwet

[1]) Platen-atlas: Fig. 261.

Digitized by Google

op en vervolgde op onbarmhartige wijze de liberalen; met moeite bewoog de Fransche regeering hem tot eenige matiging.

Zoo had overal de politiek van Metternich de overhand behouden; in één land alleen zegepraalde de revolutie en wel in Griekenland, waar trouwens andere beginselen in 't spel waren.

Toestand in Griekenland. Sedert eeuwen zuchtten de Grieken onder het wanbeheer der Turken. Reeds in de achttiende eeuw hadden ze beproefd zich met de hulp van Catharina II vrij te maken; sinds dien tijd hoopten ze voortdurend op steun van den czaar, het hoofd der Grieksch-Katholieke Kerk. Er ontstonden geheime politieke vereenigingen en in 1821 waagde Ypsilanti een opstand in Moldavië in vertrouwen op de hulp van Alexander I. Vooral door invloed van Metternich bleef deze uit; de beweging werd gemakkelijk bedwongen.

De Grieksche vrijheidsoorlog. Tegelijk was echter in Griekenland zelf de bevolking opgestaan en de sultan, die ook in andere deelen van zijn rijk met verzet te strijden had, was niet bij machte den opstand te onderdrukken. Vooral ter zee behaalden de Grieken vele voordeelen; te land waren ze meestal niet tegen hun vijanden opgewassen.

Philhellenen. De strijd van de Grieken verwekte in Europa veel sympathie. Al bleven de mogendheden ook werkeloos, vooral door den invloed van Metternich, die ook hier weer den verderfelijken revolutiegeest meende te bespeuren, de volken kozen de zijde der Grieken en steunden hen met geld en vrijwilligers (Byron); vooral het uitmoorden van het opgestane Chios maakte grooten indruk. De sultan, die een eind aan den opstand wilde maken, riep zijn leenman Mehemed Ali van Egypte te hulp. Vreeselijk werd door de Egyptenaren huisgehouden; Griekenland werd verschrikkelijk geplunderd.

Interventie. De strijd scheen in 't nadeel der Grieken beslist te worden, toen eindelijk hulp kwam opdagen. In Rusland was in plaats van den zwakken Alexander I Nikolaas czaar geworden, die minder onder den invloed van Metternich stond; Engeland, Frankrijk en Rusland sloten zich aaneen, om aan de gruwelen in Griekenland een einde te maken (Missolonghi [1]). De Turksch-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 239.

Digitized by Google

Egyptische vloot werd bij **Navarino** (1827) verslagen; een Fransch leger verdreef de Egyptenaren uit Griekenland. Nog weigerde de sultan de onafhankelijkheid der Grieken te erkennen, toen Rusland een stap verder ging, een leger over den Balkan zond en Turkije tot toegeven dwong. Bij den vrede van Adrianopel (1829) liet de Porte de beslissing over het lot van Griekenland over aan de mogendheden.

Eindregeling. Op de conferentie van Londen (1830) verklaarden deze het land onafhankelijk. Eenige moeite kostte het een geschikt vorst te vinden; Leopold van Saksen-Coburg, dezelfde die kort daarop koning van België werd, wees de kroon af; een Beiersche prins besteeg als Otto I in 1832 den troon. De verwachtingen, die men in West-Europa koesterde van een snelle herleving van het Grieksche volk, werden teleurgesteld; het land ontwikkelde zich uiterst langzaam; van de schitterende eigenschappen der oude Hellenen is bij de Grieken slechts weinig te bespeuren.

---

§ 80. Engeland in de eerste helft der 19de eeuw.

Strijd met de Revolutie. Voor Engeland was het tijdperk der revolutie een zorgelijke tijd geweest. Reeds in 1793 was de strijd met Frankrijk begonnen; deze had met een korte pauze (vrede van Amiëns 1802) tot aan den val van Napoleon voortgeduurd. Onder leiding van den jongen Pitt [1]), die in tegenstelling met zijn beroemden vader tot de partij der Tories behoorde, had Engeland den strijd met groote energie volgehouden. Herhaalde malen was het met een landing bedreigd (het kamp van Boulogne); een groote vloot moest bijeengehouden worden om de Fransche zeemacht te bestrijden; enorme sommen werden bovendien aan de bondgenooten betaald. Vooral in den tijd van het Continentaal-stelsel, toen langzamerhand de koloniale waren en fabrikaten zich in het land ophoopten, werd de toestand ernstig.

Unie met Ierland. Daarbij kwam nog, dat ook in Engeland

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 236.

Digitized by Google

de Revolutie aanhangers gevonden had; herhaaldelijk was de Habeas Corpus-acte geschorst; vooral de stemming in Ierland, waar velen op een inval der Franschen hoopten, wekte bezorgdheid. Van belang was ook daarom, dat in 1801 een unie met dat land werd gesloten, waarbij het Iersche parlement verdween, terwijl voortaan de Ieren in het parlement te Londen vertegenwoordigd werden.

Resultaten. Toen de strijd met Napoleon geëindigd was, had Engeland alle reden tot voldoening. Wel was de staatsschuld zeer gestegen, maar de koloniën waren aanzienlijk uitgebreid (Westelijk Guyana, de Kaap, Ceylon). De oppermacht ter zee was overtuigend gebleken; de vijandelijke vloten waren bij Kamperduin, Aboukir en Trafalgar vernietigd, Egypte en Malta aan Frankrijk ontrukt en, al waren de invallen in Noord-Holland en Zeeland mislukt, de opstand der Spanjaarden was met Engelsche hulp gaande gehouden en bij Waterloo waren het de Engelsche troepen, die Napoleon hadden tegengehouden, tot Blücher de beslissing bracht. Engeland was de eenige staat, die het woelige revolutie-tijdperk zonder groote schokken doorleefd had, wat gedeeltelijk aan zijn eigenaardige ligging, vooral echter aan zijn voor die dagen vrijzinnige staatsregeling te danken was.

Heerschappij der Tories. Hoewel Engeland zich niet bij het Heilig Verbond aansloot, was het hoofd van het ministerie, Castlereagh, evenzeer als Metternich een tegenstander van hervormingen. Door het heffen van invoerrechten op vreemd graan bevoordeelde hij den landadel ten koste van de arbeidende klassen, die toch al door het invoeren van stoomwerktuigen een moeilijken tijd doorleefden. Zij konden geen invloed op de regeering uitoefenen, daar de Tories van geen hervorming van het kiesrecht wilden weten. Eerst toen na Castlereagh's dood zijn vroegere collega Canning[1]) weer lid van het ministerie werd, kwam er eenige verandering, vooral in de buitenlandsche politiek. Weldra erkende Engeland de onafhankelijkheid der opgestane Spaansche koloniën, waardoor een belangrijk débouché voor den Engelschen handel werd geopend; verder sloot Canning

[1]) Platen-atlas: Fig. 246.

Digitized by Google

een verbond met Frankrijk en Rusland tot interventie in Griekenland. Hij stierf kort voor den slag bij Navarino, terwijl hij juist van plan was belangrijke hervormingen aan te brengen; zoo wilde hij den Katholieken toegang tot het parlement verschaffen.

Emancipatie der Katholieken. Deze maatregel was vooral gewenscht ter wille van Ierland. De toestand was daar zeer ongunstig; sinds de dagen van Cromwell en Willem III was al het land in handen van Engelsche eigenaren, terwijl de Ieren als pachters een armoedig bestaan voortsleepten. Zoo ergens, dan waren hier ingrijpende hervormingen noodig. De uitsluiting der Katholieken uit het parlement door de Test-Act (pag. 136) maakte het echter onmogelijk afgevaardigden te kiezen, die het vertrouwen der bijna geheel katholieke bevolking genoten. Het geduld der Ieren raakte eindelijk uitgeput; in strijd met de wet werd een Katholiek, O'Connell, tot lid van het parlement gekozen en een burgeroorlog was te vreezen, zoo men de keuze ongeldig verklaarde. Zeer tegen den zin van vele hunner partijgenooten besloten echter de leiders der Tories, Peel en Wellington, die Canning opgevolgd waren, op dit punt toe te geven, zoodat voortaan Katholieken toegelaten werden tot de ambten en het parlement (1829).

Het kiesrecht. De groote zaak, die daarna aan de orde kwam, was de hervorming van het kiesrecht. Dit was geregeld in een tijd, toen het zuidoosten van Engeland het voornaamste deel van het rijk was en fabrieksteden als Birmingham en Manchester nog onbeteekenende plaatsen waren. Deze waren dan ook niet vertegenwoordigd in het parlement, terwijl achteruitgegane plaatsen, die maar enkele huizen meer telden (rotten boroughs), soms een of meer vertegenwoordigers konden zenden. Deze toestand kwam vooral ten goede aan de Tories, die op den steun van den landadel konden rekenen.

Reform. Zoolang George IV (1820—1830) regeerde, was er geen sprake van verandering van het kiesrecht. In de steden heerschte echter een levendige agitatie; op tal van meetings werd dit punt besproken, terwijl de revolutie, die in 1830 in Frankrijk en België uitbrak, voor de regeering een ernstige waarschuwing inhield. Kort na de troonsbestijging van Willem IV

Digitized by Google

(1830—1837) kwam voor 't eerst na langen tijd een Whig-ministerie (Grey-Russell) aan 't bewind, dat de uitbreiding van het kiesrecht aan de orde stelde. Na een langdurigen strijd, die zelfs tot een parlementsontbinding leidde, werd in het Lagerhuis een Reformbill aangenomen, waardoor de ergste misstanden afgeschaft werden; het Hoogerhuis, waar de Tories de meerderheid hadden, gaf eerst toe, toen de regeering dreigde door 't benoemen van een groot getal nieuwe Pairs de meerderheid te zullen verplaatsen (1832).

Andere hervormingen. Reeds lang had Wilberforce geijverd voor de afschaffing der slavernij; nu werden de slaven in de Britsche koloniën vrij verklaard, terwijl aan de eigenaars uit 's lands kas een schadeloosstelling werd betaald (de Emancipatie-wet, 1833). Het bestuur der steden en dorpen werd hervormd.

Victoria (1837—1901). In 1837 kwam de nicht van Willem IV, Victoria, aan de regeering, die weldra huwde met Albert van Saksen-Coburg [1]). Hannover, waar slechts de mannelijke linie kon opvolgen, werd nu geheel van Engeland gescheiden.

---

§ 81. Maatschappelijke toestand. Uitvindingen.

De nijverheid. Wij hebben vroeger gezien (p. 168), hoe in de tweede helft der achttiende eeuw de Engelsche nijverheid door geniale uitvindingen en het ingebruiknemen van de stoommachine zich op groote schaal begon te ontwikkelen. De voortvarendheid der industriëelen, gevoegd bij de rijke natuurlijke hulpbronnen van het land, veroorzaakte, dat weldra geen enkel land zich op dit gebied met Engeland kon meten; vooral in het noordwestelijke deel van het land bracht de industrie groote welvaart.

De arbeiders. Vooral de fabrikanten profiteerden hiervan; voor de arbeiders brak een moeilijke tijd aan, daar velen zich door de machines aanvankelijk het brood ontnomen zagen, wat eerst langzamerhand door de toenemende productie weer goedgemaakt

[1]) **Platen-atlas: Fig. 245.**

Digitized by Google

werd. Ongunstig werkte voor de arbeiders de opeenhooping in fabriekssteden, waar de woningen slecht en de huurprijzen zeer hoog waren. Dit leidde als van zelf tot onderlinge aaneensluiting en het vormen van vakvereenigingen (trade-unions), die aanvankelijk als gevaarlijk aangemerkt en verboden werden. Canning stond echter aan de arbeiders toe zich te vereenigen om verbetering van loon en verkorting van werktijd te verkrijgen.

Bemoeiingen van overheidswege. Toch bleek weldra, dat de staat zich het lot der arbeiders diende aan te trekken, vooral toen aan het licht kwam, welk misbruik gemaakt werd van den arbeid van vrouwen en kinderen. Voor beiden werd mijnarbeid verboden, andere arbeid binnen zekere perken gebracht. Eerst langen tijd daarna werden deze hervormingen, hoe bescheiden ze ook waren, elders nagevolgd.

De graanrechten. Sinds lang was er voor de afschaffing van de voor de armen zoo drukkende invoerrechten op het graan geijverd, vooral door den staathuishoudkundige Richard Cobden. Door de kiesrechthervorming van 1832 had de middenstand het overwicht gekregen op den landadel; toch aarzelde men nog langen tijd den invoer van het vreemde graan vrij te laten uit vrees van den landbouw te zullen vernietigen. Een hongersnood in het dicht bevolkte, arme Ierland als een gevolg van de aardappelziekte, die in 1845 in Europa begon te woeden, maakte echter verlaging der graanprijzen noodzakelijk en in 1846 schafte Robert Peel, tegen den zin van een deel der Tory-partij de graanrechten af, waardoor de grondslag werd gelegd tot den vrijhandel. Ook de Acte van Navigatie werd kort daarna opgeheven.

In hetzelfde tijdperk werden ook in het verkeerswezen groote verbeteringen aangebracht.

Stoomvaart. Het stoomwerktuig was reeds betrekkelijk vroeg door de scheepvaart in gebruik genomen, daar het groote gewicht der machine voor schepen geen bezwaar was. In 1807 opende Fulton een stoombootdienst op de Hudson bij New-York. Het duurde echter nog vrij lang, eer de stoom ook voor de groote vaart gebruikt werd; de eerste tocht over den Atlantischen Oceaan, deels zeilende, deels stoomende, werd in 1819 volbracht; de eerste geregelde stoomvaartverbinding met Ame-

Digitized by Google

rika kwam in 1840 tot stand. Was dus op dit gebied Amerika Engeland vóór geweest, de Engelsche kooplieden maakten weldra voor hun handel een ruim gebruik van het nieuwe middel van vervoer.

Spoorwegen. Engelsch was daarentegen de toepassing van den stoom op het verkeer te land. Reeds lang gebruikte men in de Engelsche mijnstreken voor goederenvervoer wegen, die van rails voorzien waren. In Frankrijk daarentegen was een stoomwagen uitgevonden (1769), die op gewone wegen gebruikt kon worden, maar geen opgang maakte. Reeds hadden verschillende personen getracht beide uitvindingen te combineeren, toen Stephenson de locomotief tot vrij groote volmaaktheid bracht en op een spoorweg tusschen Stockport en Darlington gebruikte (1825). In 1830 werd de spoorlijn Manchester-Liverpool geopend, welke ook voor personenverkeer diende; het voorbeeld werd spoedig in andere landen nagevolgd, in Duitschland in 1835, in ons land in 1839.

Post. Voor de ontwikkeling van handel en nijverheid was ook het gemakkelijker maken van het schriftelijk verkeer van groote beteekenis. Vooral geschiedde dit door het invoeren van de penny-post voor het geheele Vereenigd Koninkrijk (1840), terwijl door het in gebruik nemen van postzegels de dienst voor de beambten veel gemakkelijker gemaakt werd.

Telegraphie. Tegelijkertijd werd nog een ander hulpmiddel voor schriftelijk verkeer ingevoerd, dat echter geen Engelsche uitvinding was. Reeds in de 18de eeuw was men door proeven van Galvani en Volta bekend geworden met het galvanisme. Belangrijke ontdekkingen werden op dit gebied gedaan en weldra werd ook de electriciteit dienstbaar gemaakt aan de belangen van den mensch. De optische telegraaf, waarvan men zich eerst bediende, werd nu vervangen door de electrische (1809), welke op haar beurt weer voor de electromagnetische plaats moest maken. Het was omstreeks 1835, dat practisch bruikbare seininrichtingen werden uitgevonden (Morse), en weldra werd de telegraaf een onmisbaar hulpmiddel voor het wereldverkeer.

Digitized by Google

§ 82. Frankrijk van 1815—1830.

De restauratie. Door de rampen, die Napoleons terugkeer van Elba meegesleept had, waren alle uitzichten voor het Bonapartisme voor langen tijd vernietigd. Het land verlangde na zooveel beroeringen vóór alles rust en was bereid de Bourbons te steunen, als zij deze konden verschaffen. Lodewijk XVIII [1]) (1815—1824) was een gematigd man, die vast besloten was de kroon voor zijn geslacht te bewaren. In zijn omgeving bevonden zich echter talrijke emigranten, die het leed, hun door de Revolutie veroorzaakt, wilden wreken en teruggave eischten van hun verbeurdverklaarde goederen. De leider van deze partij was de broeder van den koning, de graaf van Artois; zij vond een krachtigen steun in de vertegenwoordiging, die uit vurige royalisten bestond (la chambre introuvable). Ney, de dapperste maarschalk van het Fransche leger, werd gefusileerd; ook andere personen vielen door de wraak der royalisten; tallooze ambtenaren werden afgezet (het witte schrikbewind). Den koning ging dit drijven te ver; op aandrang van Alexander I van Rusland ontbond hij zelfs de „chambre introuvable".

Zwenking in de politiek. In het jaar 1820 kwam er een einde aan de gematigde politiek van den koning, toen de hertog van Berry, de zoon van den graaf van Artois, werd vermoord. Ook de verkiezing van een Conventie-lid, dat voor den dood van Lodewijk XVI gestemd had, tot lid der Kamer, ontstemde hem zeer, zoodat hij, hoewel tegen zijn zin, de partij der reactie liet begaan; zelfs belastte hij zich in 1823 met de interventie in Spanje.

Karel X (1824—1830). Geheel anders werd nog de toestand, toen de graaf van Artois als Karel X den troon besteeg. Onmiddellijk werden 250 generaals van het keizerrijk ontslagen; aan de emigranten werd een schadeloosstelling van een milliard voor hun verbeurdverklaarde goederen verleend; strenge wetten tegen de drukpers werden voorgesteld. Ook trachtte Karel X de wenschen der geestelijkheid te bevredigen; hij had zich te Rheims op de aloude wijze laten kronen, begunstigde het stichten

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 240.

Digitized by Google

van kloosters en liet een strenge wet tegen heiligschennis uitvaardigen.

Oppositie. Deze maatregelen riepen een hevige oppositie in de Kamer in het leven, zonder dat dit den koning tot voorzichtigheid stemde; zelfs benoemde hij in 1829 den zeer impopulairen graaf de Polignac tot eersten minister. Toen de Kamer verklaarde, dat met dezen staatsman geen samenwerking mogelijk was, werd zij ontbonden; de nieuwe verkiezingen vielen echter ten nadeele van de regeering uit. Tevergeefs had zij door een expeditie naar Algiers getracht de aandacht van het volk af te leiden; zelfs de tijding van de inneming dezer stad werd koel ontvangen, daar de overwinnaar Bourmont als overlooper in den slag bij Ligny algemeen veracht werd.

De Juli-revolutie. Nu waagde Polignac, hoewel hij van verschillende zijden, ook door Metternich, gewaarschuwd werd, een staatsgreep; de nog niet bijeengekomen kamer werd ontbonden, de kieswet gewijzigd en censuur op de drukpers ingesteld (de 3 ordonnantiën, 26 Juli 1830). Deze besluiten, die in strijd met de grondwet waren, kostten Karel X den troon. In Parijs brak een opstand uit; de voorstanders der constitutioneele monarchie (Thiers, Guizot) en de republikeinen (Lafayette) sloten zich aaneen. De regeering, die geen voorzorgsmaatregelen noodig had geacht, was niet in staat het verzet te bedwingen; na een hardnekkigen barricadenstrijd werden de troepen teruggedrongen. Om de kroon voor zijn geslacht te bewaren, deed Karel afstand van zijn gezag ten behoeve van zijn kleinzoon, den graaf van Chambord, voor wien de hertog van Orleans het regentschap zou waarnemen.

§ 83. De Juli-monarchie.

Lodewijk Philips. Lodewijk Philips [1]), een prins van den bloede, wiens vader, Philips Égalité, in de Revolutie een verdachte rol had gespeeld en onder de guillotine gestorven

[1]) Platen-atlas: Fig. 245.

Digitized by Google

was, had aan Karel X de teruggave van zijn vermogen te danken; toch had hij, zonder bepaald oppositie te voeren, duidelijk zijn misnoegen met de politiek van den koning laten uitkomen. Vandaar, dat velen, vooral uit de gegoede burgerklasse, die bevreesd waren voor het instellen van de republiek, zich tot hem wendden met het verzoek de kroon te aanvaarden. In strijd met zijn beloften aan Karel X nam hij de opdracht aan en verzekerde zich van den steun van Lafayette, die aan 't hoofd der republikeinen stond; daarna liet hij zich, met terzijdestelling van den graaf van Chambord, als koning huldigen. Karel X vluchtte naar Engeland; tevergeefs trachtte de hertogin de Berry in de Vendée een opstand ten gunste van haar zoon te verwekken.

Moeilijkheden. Natuurlijk waren de vorsten van het Heilig Verbond zeer verontwaardigd over de wijze, waarop Lodewijk Philips zijn kroon had verkregen; zij weigerden hem als hun gelijke te erkennen. Men vreesde, dat de revolutionnaire bewegingen in andere landen door Frankrijk in de hand gewerkt zouden worden; tevergeefs hoopten echter de Polen en Italianen op steun van Frankrijk bij hun pogingen, om het juk der Russen en Oostenrijkers af te werpen. Alleen werd in overeenstemming met Engeland een Fransch leger naar België gezonden, waar de bevolking tegen Willem I in verzet was gekomen. De nieuwe koning steunde vooral op de rijke burgerij (bourgeoisie), uit wie hij bij voorkeur zijn ministers koos. Van aanhangers der Bourbons (legitimisten) had hij weinig te vreezen, des te meer van de republikeinen, die zeer teleurgesteld waren over zijn houding. Het kiesrecht toch bleef zeer beperkt en voor de belangen van het volk werd weinig gedaan; daarentegen werd voor de bezittende klasse uitnemend gezorgd, zoodat door de bourgeoisie groote fortuinen verzameld werden.

Het arbeidersvraagstuk. Het waren voor de arbeiders moeilijke tijden. Tijdens de Fransche revolutie waren de gilden vernietigd; hierdoor was de arbeid wel vrij gemaakt, maar tevens een scherpe concurrentie in het leven geroepen; evenals in Engeland had ook hier het invoeren van stoommachines in de industrie vele arbeiders broodeloos gemaakt; toch deed de regeering niets, om de ellende te verzachten. Geen wonder, dat

Digitized by Google

de socialistische theorieën van St. Simon, Fourier, Proudhon en Louis Blanc, die de belangen der arbeiders voorstonden, ijverige aanhangers vonden. De ontevredenheid uitte zich bovendien in tal van opstanden en aanslagen, waaraan de „burgerkoning" telkens met wonderbaar geluk ontsnapte.

Het Bonapartisme. Nu de rampen, die door de schuld van Napoleon Frankrijk hadden getroffen, langzamerhand vergeten waren, stak ook het Bonapartisme het hoofd weer op. De schitterende zijden van het keizerrijk begonnen weer de aandacht te trekken, vooral toen de regeering de overblijfselen van den grooten keizer van St.-Helena liet halen en te Parijs bijzetten (1840). De oppositie der Bonapartisten scheen echter weinig gevaarlijk. Hun hoofd was, daar Napoleons zoon, de hertog van Reichstadt, in 1832 gestorven was, Lodewijk Napoleon, de zoon van den koning van Holland. Twee keeren waagde hij een aanslag, te Straatsburg en te Boulogne; de eerste keer werd hij door de regeering naar Amerika gebracht, de tweede maal gevangen gezet op het fort Ham, vanwaar hij na enkele jaren ontvluchtte.

Algiers. Onder Karel X was een begin gemaakt met de verovering van Algiers. Had de verovering van de hoofdstad weinig moeite gekost, de onderwerping van het binnenland was verre van gemakkelijk, vooral toen Abd-el-kader [1]) zich aan het hoofd van het verzet plaatste. Jarenlang duurde de strijd; eerst kort voor den val van het huis Orleans werd het land geheel onderworpen en tot een Fransche kolonie gemaakt.

Egypte. Ook aan de oostzijde der Middellandsche Zee beproefde de regeering haar invloed uit te breiden. Daar stond de onderkoning van Egypte, Mehemed Ali, tegenover den sultan, die hem voor zijn diensten tegen de Grieken niet voldoende beloond had. Hij versloeg de Turksche troepen herhaaldelijk, veroverde Syrië en Klein-Azië en bedreigde Constantinopel, maar toen kwamen Engeland en Rusland, die het Turksche rijk niet gaarne in handen van zulk een krachtig vorst zagen, tusschenbeide. Daar de Fransche regeering hem steun beloofde, waagde Mehemed Ali het de mogendheden te trot-

[1]) Platen-atlas: Fig. 241.

Digitized by Google

seeren. Het bekwam hem echter slecht; Lodewijk Philips deinsde op het beslissende oogenblik voor den krijg terug, ontsloeg zijn oorlogzuchtigen minister Thiers en liet Mehemed Ali aan zijn lot over, die al zijn veroveringen afstaan en den sultan weer als leenheer erkennen moest (1840). Met Frankrijks invloed in Egypte was het nu natuurlijk gedaan.

Misbruiken. Terwijl de buitenlandsche politiek van de regeering Frankrijk aan een ernstige vernedering had blootgesteld, was men ook over de leiding der binnenlandsche zaken verre van tevreden. Herhaaldelijk kwam aan het licht, dat ambtenaren omgekocht waren of dat er knoeierijen met leveranties voor den staat hadden plaats gevonden; op ergerlijke wijze liet de regeering dergelijke feiten ongestraft. Van oppositie in de Kamer had zij daarbij niets te vreezen; deze bestond voor een derde uit ambtenaren, die van de regeering afhankelijk waren; door omkooping was het dus gemakkelijk een meerderheid te vinden, die zich bij alle regeeringsbesluiten neerlegde. Daarbij verloor de koning alle aanzien bij het volk door zijn streven, om de toch reeds zoo aanzienlijke bezittingen van zijn huis te vermeerderen.

---

§ 84. De Februari-revolutie.

Drang tot kiesrechthervorming. Om een einde aan de misbruiken te maken, streefden de liberalen naar uitbreiding van het kiesrecht. Op reformbanketten werd hiervoor propaganda gemaakt; toen de regeering een dergelijke bijeenkomst verbood, braken er onlusten te Parijs uit, die den val van den gehaten Guizot ten gevolge hadden. Alles scheen in orde te komen, toen een botsing tusschen het volk en een afdeeling troepen, waarbij verscheiden dooden vielen, de hartstochten opnieuw in beweging bracht. Barricades werden opgeworpen; de troepen moesten wijken; tevergeefs volgde de koning het voorbeeld van Karel X en abdiceerde ten gunste van zijn kleinzoon, den graaf van Parijs; de kroon was verloren voor het huis Orleans (einde Febr. 1848).

Digitized by Google

Socialistische plannen. Twee partijen streefden naar het gezag, de gematigde republikeinen en de socialisten. Aan den dichter Lamartine, die te midden der woelingen de leiding der zaken op zich nam, hadden de eersten hun zegepraal te danken. Zij moesten echter aan de eischen der arbeiders tegemoet komen, hun leider Louis Blanc in het voorloopig bewind opnemen en van staatswege het recht op arbeid erkennen. Tot opheffing der werkeloosheid zou men nationale werkplaatsen instellen, waar ieder werk kon vinden. De maatregel werd door tegenstanders van Louis Blanc op gebrekkige wijze uitgevoerd; men hield de arbeiders met graafwerk bezig, kon echter weldra geen werk meer vinden, zoodat de instelling, ook om haar ontzettende kosten, moest worden opgeheven. Een opstand werd bloedig door Cavaignac gedempt; de leiders der beweging werden gedeporteerd.

Lodewijk Napoleon. Inmiddels was de volksvertegenwoordiging bijeengekomen, die een republikeinsche staatsregeling ontwierp. Aan het hoofd van den staat zou een president staan, die door 't volk gekozen zou worden. Naar dit ambt dong, behalve Lamartine en Cavaignac, ook Lodewijk Napoleon[1]), die onmiddellijk uit Engeland toegesneld was. Eerstgenoemden, oprechte aanhangers der republikeinsche instellingen, hadden zich door hun optreden tegen de socialisten bij de arbeiders zeer gehaat gemaakt. Dit werkte in 't voordeel van Napoleon; hij werd daarenboven door de talrijke royalisten, die den tijd voor herstel van 't koningschap nog niet gekomen achtten, als een onbeteekenend man beschouwd, dien men later gemakkelijk weer zou kunnen verdringen. Zijn naam bleek bovendien veel invloed te hebben op de middenklasse, die naar rust verlangde, en op de landbevolking, bij wie zelfs het gerucht verspreid werd, dat de groote Napoleon teruggekeerd was. Het gevolg was, dat hij met groote meerderheid tot president gekozen werd.

De staatsgreep van 1851. Terwijl de partijen in de Kamer elkaar heftig bestreden, trachtte de prins-president het land voor zich te winnen. Aan de geestelijkheid werd invloed op het onderwijs verleend; zeer tegen den zin der republikeinen herstelden

---

[1]) Zie zijn portret uit zijn tijd als president, Platen-atlas: Fig. 254.

Digitized by Google

Fransche troepen den Paus, die door een revolutie uit Rome verdreven was, in zijn gezag; geen wonder, dat Napoleon op den steun der Kerk kon rekenen. Door zijn naam reeds had hij het leger, dat gekrenkt was door de nederlaag, die het tegenover de revolutie had geleden, op zijn hand; de groote massa hoopte, dat hij aan Frankrijk rust en een krachtig bestuur zou geven. Toen hij de stemming voldoende voorbereid achtte, waagde hij op den Napoleonsdag (2 Dec.) 1851 een coup d'état, nam een groot aantal leiders der partijen gevangen, ontbond de vergadering en deed een beroep op het volk. Eerst ondervond hij geen verzet; na enkele dagen werd in Parijs een opstand begonnen, die misschien door hem zelf uitgelokt was, om zich door het herstel der orde aanzien te verschaffen; hij werd door de troepen gedempt. Een nieuwe grondwet, die hij door een volksstemming liet bekrachtigen, vergrootte de macht van den president zeer en verlengde zijn ambtstijd tot tien jaar; reeds in het volgende jaar nam hij echter na een nieuw plebisciet den keizerstitel aan (1852).

§ 85. De revolutie van 1848 in Duitschland.

Metternichs tegenspoed. De politiek van Metternich had in den loop der jaren in verschillende landen ernstige nederlagen geleden. De mogendheden hadden de opgestane Grieken gesteund; de Juli-revolutie en de Belgische opstand, aanslagen tegen de heilige vorstenmacht, waren ongestraft gebleven. Toch had de Oostenrijksche minister in Oost-Europa grooten invloed behouden, daar Czaar Nicolaas I (1825—1855) zijn afkeer van de liberale beginselen deelde.

De toestand in Duitschland. In Duitschland had zijn macht schijnbaar niet geleden; toen zich hier in 1830 eenige onrust vertoonde, greep hij dadelijk krachtig in; een aantal jongelui, waaronder Frits Reuter, moesten hun vrij onschuldig dwepen met vrijheid en Duitsche eenheid met langdurige gevangenisstraf boeten. Door invloed van Metternich werden de rechten der volksvertegenwoordigingen aanmerkelijk beperkt; zij werden onder

Digitized by Google

toezicht van den Bond geplaatst, welke de door hen aangenomen wetten kon vernietigen; het werd bepaald verboden de belastingvoorstellen der regeering te verwerpen.

Het tolverbond. Op één gebied was echter vooruitgang te bespeuren. Pruisen wist de aangrenzende staten tot het sluiten van een tolverbond te bewegen (1834), dat zich geleidelijk uitbreidde en weldra bijna geheel Duitschland, met uitzondering van Oostenrijk en enkele andere staten zooals Hannover, omvatte; het wegvallen der binnenlandsche tolliniën bevorderde handel en verkeer; op het gebied van den handel ten minste was dus Duitschlands eenheid voorbereid.

Invloed van de Februari-revolutie. Metternich had bij zijn politiek alleen op de belangen van het oogenblik gelet, niet op de toekomst. Dit bleek, toen kort na de Februari-revolutie de reeds lang bestaande spanning zich in een geweldige omwenteling uitte, waarbij we drie uiteenloopende bewegingen gelijktijdig opmerken. Verschillende volken, die deel uitmaakten van de Oostenrijksche monarchie, streefden naar zelfstandigheid; de liberalen dwongen de Oostenrijksche en Pruisische regeeringen tot het geven van een grondwet; tegelijkertijd trachtte men in de plaats van den zwakken Bond een krachtig Duitschland te scheppen. De geheele beweging heeft daardoor een zeer ingewikkeld karakter.

De toestand in Oostenrijk. Het gevaarlijkst was de toestand in de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie. Door het opgestane volk werd Keizer Ferdinand gedwongen Metternich te ontslaan, die in allerijl het land moest verlaten [1]) (Maart 1848). Tevergeefs zocht de regeering door het bijeenroepen van een vertegenwoordiging, die een grondwet zou samenstellen, het volk tot rust te brengen; herhaaldelijk braken nieuwe opstanden uit, waarbij de studenten een groote rol speelden; de keizer vluchtte zelfs uit Weenen. De regeering was machteloos, daar tegelijkertijd de Czechen in Bohemen zelfstandigheid eischten en de Hongaren onder leiding van Kossuth [2]) een verantwoordelijk ministerie en zelfbestuur voor Hongarije verlangden. De koning van Sardinië

[1]) Platen-atlas: Fig. 244. [2]) Idem: Fig. 252.

Digitized by Google

trachtte daarenboven van de verlegenheid van Oostenrijk gebruik te maken door Lombardije te bezetten.

Herstel der orde. De beweging der Czechen werd snel onderdrukt, maar aan de Hongaren moest het verlangde zelfbestuur worden toegestaan, zoodat dit land slechts in enkele opzichten met Oostenrijk verbonden bleef. Nu schaarden echter de Slaven in Kroatië-Slavonië, die reeds lang vijandig tegenover de Hongaren stonden (zie pag. 93), zich aan de zijde van de Oostenrijksche regeering, die kort daarna een overwinning op de Sardiniërs behaalde (Custozza) en er in slaagde Weenen na langdurig verzet te bedwingen. Op aandrang der reactionnaire partij deed nu keizer Ferdinand, een zeer onbekwaam regent, afstand van den troon ten gunste van zijn neef F r a n s J o z e f (1848—heden), die zich niet aan de beloften van zijn voorganger gebonden achtte en buiten de vertegenwoordiging om een constitutie gaf, welke zeer onbevredigend was.

De opstand der Hongaren. Van de rechten van Hongarije was in deze grondwet, die voor de geheele monarchie zou gelden, geen sprake. Het huis Habsburg werd nu van den troon vervallen verklaard en de republiek uitgeroepen, met Kossuth als president; de Slaven van Kroatië en Slavonië kozen echter de zijde van Oostenrijk. Onder Görgey, Klapka en Bem behaalden de Hongaren menige overwinning; eindelijk kwam een Russisch leger de Oostenrijkers te hulp en het Hongaarsche leger moest bij Villagos (1849) capituleeren; Kossuth vluchtte, maar tal van patriotten werden terechtgesteld en de rechten van Hongarije verbeurd verklaard.

De revolutie in Pruisen. In Pruisen regeerde Frederik Willem IV (1840—1861), een zwak en besluiteloos vorst, die zich verplicht achtte de beloften van zijn vader uit te voeren en daarom in 1847 een stendenvergadering bijeenriep, maar er niet toe komen kon het volk door een grondwet tevreden te stellen. Toen echter in Maart 1848 ook in Berlijn een oproer uitbrak, waarbij bloedige offers vielen en de koning diep gedeemoedigd werd, gaf hij toe en beloofde een grondwet [1]). De loop der gebeurtenissen in Weenen gaf hem aan 't eind van 1848 moed krachtig

[1]) Platen-atlas: Fig. 250.

Digitized by Google

in te grijpen, de vertegenwoordiging uit het woelige Berlijn te verwijderen en zonder haar medewerking een grondwet te geven, die iets vrijzinniger was dan de Oostenrijksche.

De eenheid. In Frankfort was inmiddels een door 't algemeen kiesrecht samengesteld parlement bijeengekomen, om den toestand van het Rijk te regelen en een rijksgrondwet te ontwerpen. De vergadering telde tal van bekwame mannen, maar bezat geen wel omschreven macht; het ontbrak haar verder aan ondervinding. Al dadelijk beging men een groote fout door een Habsburger, aartshertog Johan, tot rijksbestuurder te benoemen; deze was daardoor in staat de hervorming van het Rijk, welke niet in 't belang van Oostenrijk was, te vertragen. Veel tijd werd verspild met lange theoretische beschouwingen; de machteloosheid der vergadering kwam duidelijk uit, toen men niet in staat bleek aan de Duitsche bevolking van Sleeswijk-Holstein, door Denemarken met inlijving bedreigd, steun te geven. Inmiddels herstelde Oostenrijk zich gaandeweg van de schokken, welke het had doorstaan; de gunstige tijd voor het tot stand brengen der eenheid ging ongebruikt voorbij.

De Rijksgrondwet. Lang werd vooral getwist over de vraag, hoe de verhouding van Oostenrijk tot Duitschland zou worden geregeld. Moest men alle onderdanen van den keizer in het nieuwe rijk opnemen, dan verloor het zijn Duitsch karakter; de opneming der Duitsche landen alleen zou Oostenrijk nooit toestaan. Toch koos de vergadering de laatste oplossing en bood daarop met een kleine meerderheid de keizerskroon met een beperkte macht den koning van Pruisen aan. Deze weigerde: de kroon had voor hem haar aantrekkelijkheid verloren, nu de macht van den keizer zoo beperkt was; hij wilde haar bovendien slechts uit de handen der Duitsche vorsten ontvangen.

Ontbinding. Het streven der vergadering was dus geheel mislukt. De meeste leden keerden huiswaarts; de overgeblevenen verplaatsten de vergadering naar Stuttgart en trachtten een republiek te stichten; ze werden door Pruisische troepen uiteengejaagd; een opstand in Baden werd onderdrukt.

Vernedering van Pruisen. Voor Pruisen had de zaak nog een zeer onaangenamen nasleep. Frederik Willem IV beproefde toch iets voor de Duitsche eenheid te doen, door de voornaamste

Digitized by Google

vorsten tot een verbond onder leiding van Pruisen te bewegen. Zoolang Oostenrijk nog de handen vol had in Hongarije en Italië, waar Sardinië den strijd hervat had, scheen het geen bezwaar tegen deze plannen te hebben. Maar nauwelijks had het daar gezegepraald, of het begon Pruisen tegen te werken; het eischte, dat de Bond in zijn ouden vorm hersteld zou worden. Een oorlog dreigde tusschen beide staten uit te breken, maar Rusland schaarde zich voor de tweede maal aan de zijde van Oostenrijk en bij het verdrag van Olmütz (1850) werd Pruisen op vernederende wijze gedwongen van zijn plannen af te zien.

---

§ 86. Rusland onder Nikolaas I.

Opstanden. Wij zagen reeds, hoe Nikolaas I (1825—1855), de opvolger van Alexander I, zeer tegen den zin van Metternich de Grieken steunde tegen den Sultan. Toch was de nieuwe czaar [1]) een verbitterd vijand van de liberale ideeën. Bij zijn troonsbestijging was er in het leger een ernstige opstand uitgebroken, welke uitging van een aantal officieren, die aan Rusland een constitutie wilden verschaffen (de Decabristen). Het volk stelde geen belang in de zaak en daar de meeste troepen den czaar trouw bleven, kon hij de beweging spoedig bedwingen (1825). Ook in *Polen* ondervond hij moeilijkheden, hoewel hij de grondwet, welke Alexander I had gegeven, trouw nakwam. Toen het bericht der Juli-revolutie te Warschau aankwam, brak daar een opstand uit (1830). Een tijdlang streden de Poolsche troepen met voordeel tegen de Russen, maar bij het lagere volk was weinig belangstelling voor een herleving van het oude rijk; ten slotte bezweek Polen voor de overmacht en verloor alle rechten (1831).

Strijd tegen de westersche ideeën. Sinds dien tijd trachtte Nikolaas het binnendringen van westersche denkbeelden, die hij als de oorzaken van beide bewegingen beschouwde, te beletten. Vreemdelingen werden geweerd, het bezoeken van het buitenland

[1]) Platen-atlas: Fig. 258.

Digitized by Google

werd verboden; met krachtige hand zocht hij al zijn onderdanen, ook de Duitschers van de Oostzeeprovinciën, tot Slaven en tot Grieksch-Katholieken te maken. Dat in het jaar 1848 de rust in Rusland niet verstoord werd, gaf hem veel vertrouwen op het succes van zijn streven. We zagen reeds, hoe hij op het herstel der oude toestanden in Hongarije en Duitschland belangrijken invloed uitoefende.

De Oostersche kwestie. Het was dus geen wonder, dat de czaar een hoog denkbeeld had van zijn macht en meende, dat de tijd gekomen was, om het lievelingsplan der Russische staatkunde te verwezenlijken, de uitbreiding van het rijk tot aan den Bosporus. Hij oordeelde, dat het Turksche rijk niet lang meer zou blijven bestaan, en had reeds herhaaldelijk Engeland gepolst over de verdeeling van de erfenis van den „zieken man". Toen hij dacht van die zijde geen tegenwerking te ondervinden, eischte hij van den sultan het protectoraat over diens Grieksch-Katholieke onderdanen; daar dit, zooals zich verwachten liet, geweigerd werd, bezette hij de Donau-vorstendommen (1853).

De Krimoorlog (1853—1856). Spoedig bleek echter, dat Engeland niet dulden zou, dat de toegang tot de Zwarte Zee in Russische handen zou komen. Ook Napoleon III beloofde den sultan steun, om het staatkundig evenwicht te handhaven; een oorlog tegen Rusland zou hem bovendien de gelegenheid openen om revanche voor 1812 te nemen, terwijl zijn troon door krijgsroem zou worden bevestigd. Toen een Russisch eskader een Turksche vloot bij Sinope vernietigde, verklaarden Frankrijk en Engeland den oorlog aan Rusland (1854). De komst hunner troepen en de dreigende houding van Oostenrijk, dat de in 1849 genoten hulp vergat en een leger in Zevenburgen opstelde, dwongen Nikolaas tot de ontruiming der Donau-vorstendommen.

De veldtocht in de Krim. De mogendheden besloten nu haar legers naar de Krim te zenden, om de vloot en de vestingwerken van Sebastopol te vernietigen. De landing had zonder moeite plaats en na den slag aan de Alma kon het beleg aanvangen. De stad werd in allerijl door Totleben geducht versterkt; langen tijd vorderden de verbondenen slechts weinig, terwijl de cholera op verschrikkelijke wijze in hun legers woedde;

Digitized by Google

ook St. Arnaud en Raglan, de opperbevelhebbers der Fransche en Engelsche legers, werden door deze ziekte weggesleept [1]). De verpleging liet veel te wenschen over, het meest in het Engelsche kamp, waar vooral in den winter groote ellende heerschte (Miss Nightingale). Pogingen tot ontzet mislukten echter (slag bij Inkermann); de verbonden legers werden daarentegen versterkt door de komst van een Sardinisch legerkorps. Eindelijk werd de stad onder ontzettende verliezen genomen, waarop het Russische leger zich terugtrok.

De vrede van Parijs. Nicolaas I was inmiddels overleden; zijn zoon Alexander II vond, dat aan de eer voldaan was, en knoopte onderhandelingen aan, welke tot den vrede van Parijs leidden (1856). Rusland beloofde geen oorlogshavens aan de Zwarte Zee te stichten en daar slechts een beperkt aantal oorlogsschepen te houden; het stond een deel van Bessarabië met den mond van den Donau af aan de Donau-vorstendommen, die kort daarna (1859) tot het vorstendom Roemenië werden vereenigd. De Porte beloofde de Christenen voortaan op gelijken voet met de Mohammedanen te zullen behandelen.

Het oorlogsrecht. Op het vredescongres, waar ook staten, die niet aan den krijg deelgenomen hadden, vertegenwoordigd waren, werden enkele regelen vastgesteld betreffende het oorlogsrecht. De kaapvaart werd verboden; als regel zou gelden, dat de handel van neutrale staten niet zou worden lastig gevallen, mits er geen contrabande vervoerd werd. Omtrent het blokkeeren van kusten werd bepaald, dat een blokkade slechts dan zou gelden, als zij door een voldoend aantal schepen uitgeoefend werd.

Gevolgen. Het aanzien van Napoleon III was door dezen oorlog zeer gestegen; Oostenrijk daarentegen, dat door zijn houding Rusland van zich vervreemd had, zonder de westersche mogendheden te winnen, werd er geheel door geïsoleerd, zooals weldra in de Italiaansche kwestie zou blijken.

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 255.

Digitized by Google

Repetitie

§ 87. De eenheid van Italië.

Invloed van het Fransche bestuur. Italië, dat in de Oudheid zulk een belangrijke rol had gespeeld, was sedert het begin der Middeleeuwen verdeeld in een aantal staten, wier onderlinge naijver aan de welvaart groote schade had gedaan.

In den tijd van Napoleon was de toestand van het land aanmerkelijk verbeterd. Vooral het krachtige en verlichte bestuur van den onderkoning Eugène de Beauharnais had uitstekend gewerkt, zoodat de welvaart in enkele jaren zeer was toegenomen.

Reactie. Na den val van Napoleon keerden echter de oude vorsten terug en trachtten zoo goed mogelijk het werk van den gehaten Corsicaan te vernietigen. In Sardinië werden alle wetten der vorige regeering met één pennestreek vernietigd; de weg over den Simplon werd verwaarloosd; in Turijn wilde men zelfs de brug over de Po laten springen; in Rome werd de straatverlichting weer afgeschaft.

Opstanden en geheime genootschappen. De ellendige inrichting van het bestuur en het despotisme brachten in 1820 zoowel de bevolking van Napels als die van Sardinië in opstand; we zagen reeds, hoe men de Spaansche grondwet invoerde, en tevens, dat Metternich met de Oostenrijksche troepen een einde aan de bewegingen maakte. Pogingen tot revolutie in 1830 leidden evenmin tot verbetering; voortaan zagen de patriotten van openlijk verzet af en namen hun toevlucht tot geheime genootschappen (de Carbonari); vooral onder leiding van den republikein Mazzini werden tal van samenzweringen op touw gezet, die echter niet tot resultaten leidden.

Toch gaven de Italianen de hoop niet geheel op; van twee zijden verwachtten zij, dat er iets voor de eenheid en de vrijheid gedaan zou worden. Sommigen hadden hun hoop gevestigd op paus Pius IX (1846—1878), die als vrijzinnig bekend stond, anderen op Karel Albert (1831—1849) van Sardinië.

De Paus en de Revolutie. Toen in 1848 de revolutie in Frankrijk uitbrak, hervormde de paus het bestuur van den Kerkelijken Staat (gemeenteraad te Rome) en stelde een verantwoordelijk ministerie

Digitized by Google

aan. Zelfs scheen hij bereid den koning van Sardinië in zijn strijd tegen Oostenrijk te steunen. Weldra werd de beweging in Rome hem te machtig; toen zijn minister, graaf Rossi, vermoord werd, vluchtte hij naar den koning van Napels. Nu werd te Rome de republiek uitgeroepen onder leiding van Mazzini en Garibaldi; reeds in 't volgende jaar herstelde echter Napoleon met Fransche troepen den paus in zijn gezag. Deze was nu een verklaard vijand der liberale beginselen geworden, welke hij in 1864 in een rondschrijven aan de bisschoppen (Encycliek en Syllabus) op scherpe wijze veroordeelde[1]). Voortaan vertoefde tot zijn bescherming een Fransch garnizoen te Rome.

Sardinië. Ook de plannen van Karel Albert leden schipbreuk. Nadat hij een liberale grondwet had gegeven, trachtte hij gebruik te maken van de verlegenheid der Oostenrijksche regeering, om haar legers uit Italië te verdrijven. Aanvankelijk drong hij Radetzky[2]) terug; deze hield echter in de vestingvierhoek achter de Mincio stand en versloeg den koning weldra bij Custozza (1848). In 't volgende jaar waagde de koning een nieuwe, wanhopige poging; na de nederlaag bij Novara moest hij evenwel den strijd voor de bevrijding van Italië opgeven, waarna hij ten gunste van zijn zoon, Victor Emmanuel (1849—1878), abdiceerde.

Cavour. In plaats van in te gaan op de aanbiedingen van Oostenrijk en de plannen voor de eenheid op te geven, besloot de nieuwe koning de politiek van zijn vader voort te zetten. Hij handhaafde de grondwet en riep den grooten staatsman Cavour[3]) in het ministerie, die daarin spoedig de leiding verkreeg (1852). Daar aan hervatting van den krijg niet te denken viel, zoolang men niet van den steun van een groote mogendheid verzekerd was, ging Cavour eerst zijn krachten wijden aan de verbetering van den toestand van het land; de financiën werden beter geregeld, spoorwegen aangelegd; door het sluiten van handelstractaten bevorderde hij handel en nijverheid. Weldra muntte Sardinië door zijn bestuur boven alle Italiaansche staten uit; de oogen van alle patriotten richtten zich naar Turijn.

Invloed van den Krimoorlog. Zoolang Oostenrijk door Rusland

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 256. [2]) Idem: Fig. 253. [3]) Idem: Fig. 257.

Digitized by Google

gesteund werd, gaf een oorlog tegen dit land niet het minste succes. Sedert den Krim-oorlog had Oostenrijk evenwel van die zijde geen steun meer te verwachten, terwijl Sardinië door het zenden van troepen naar de Krim de vriendschap van Engeland en Frankrijk verworven had. Direct voordeel gaf dit niet; alleen kreeg Cavour gelegenheid op het congres van Parijs de Italiaansche kwestie ter sprake te brengen en het beleid van Oostenrijk scherp af te keuren.

Verbond met Frankrijk. Napoleon was niet ongezind iets voor Italië te doen, maar weifelde toch ter wille van dit land een oorlog te beginnen. In 1858 werd hij echter door den aanslag van Orsini herinnerd aan de plichten, die hij in zijn jeugd als Carbonaro op zich had genomen; op de samenkomst te Plombières beloofde hij Cavour den steun van Frankrijk, als Sardinië door Oostenrijk mocht worden aangevallen.

Oorlog met Oostenrijk (1859). Het viel Cavour niet moeilijk Oostenrijk zoodanig te prikkelen, dat het den oorlog aan Sardinië verklaarde. De Fransche troepen voegden zich bij de Sardinische en de Oostenrijkers werden bij Magenta en Solferino geslagen. Napoleon had beloofd den vijand uit de geheele Povlakte te verdrijven; hij zag echter in, dat de verovering van den vesting-vierhoek bloedige offers zou kosten; ook begon Pruisen zijn troepen op voet van oorlog te brengen, daar het een herhaling van 1806 vreesde. Bij den vrede van Zurich (1859) moest Sardinië, tot groote teleurstelling van Cavour, zich met het bezit van 't grootste deel van Lombardije tevreden stellen.

Verdere annexaties (1860). Een oogenblik was Cavour ontmoedigd, maar weldra zag hij in, dat er nog veel meer bereikt kon worden. Overal was het volk in beweging gekomen; in tal van staten waren de vorsten verdreven; Oostenrijk was na den oorlog met machteloosheid geslagen. Na eenige aarzeling gaf Napoleon zijn toestemming om verder door te tasten, mits Rome voor den paus gespaard bleef en Frankrijk Nizza en Savoye verkreeg. Garibaldi begaf zich met een duizendtal volgelingen naar Sicilië, waar de Napolitaansche regeering zeer gehaat was, en veroverde het geheele eiland; nadat zijn benden tot een leger aangegroeid waren, stak hij de straat van Messina over en be-

Digitized by Google

zette een groot deel van Napels. De Sardinische troepen drongen tegelijkertijd zuidwaarts; Toscane en het oostelijk gedeelte van den Kerkelijken Staat werden bezet; de koning van Napels moest zijn hoofdstad verlaten. Bij volksstemming verklaarde overal het volk zich voor aansluiting bij Sardinië, ook in Napels; Garibaldi, een vurig republikein, had ter wille van de eenheid zijn republikeinsche idealen opgegeven [1]).

Venetië en Rome. Kort nadat zijn doel in hoofdzaak bereikt was, stierf Cavour (1861). Voor de Italianen was het werk niet voltooid, zoolang Venetië en Rome aan het rijk ontbraken. Het verkrijgen van deze landen stuitte op groote moeilijkheden; Napoleon III kon ter wille van de katholieke partij in Frankrijk den Paus niet prijs geven. Tevergeefs trachtte Garibaldi de Eeuwige Stad voor Italië te veroveren; toen hij in 1862 met vrijscharen naar Rome wilde oprukken, moest de regeering uit vrees voor een oorlog met Napoleon III troepen tegen hem afzenden, die hem bij Aspromonte gevangen namen. Een nieuwe poging van Garibaldi in 1867 bewerkte slechts, dat de Fransche troepen, die op aandrang der Italiaansche regeering Rome in 1866 hadden verlaten, terugkeerden en hem bij Mentana versloegen. Mokkend, ook over den afstand van zijn vaderstad Nizza aan Frankrijk, trok Garibaldi zich op zijn eiland Caprera terug.

Voltooiïng der eenheid. Ook de nog ontbrekende deelen werden evenwel ten slotte met Italië vereenigd. In 1866 werd in verbond met Pruisen een oorlog tegen Oostenrijk begonnen. Wel werden de Italianen zoowel te land als op zee geslagen, maar het succes der Pruisen dwong keizer Frans Jozef Venetië af te staan. Rome viel eerst in 1870, toen de nederlagen in den Fransch-Duitschen oorlog en de val van den keizer het Fransche garnizoen deden terugtrekken. Nadat de Italiaansche troepen in den stadsmuur bres geschoten hadden, trok de Paus, wiens gezag in de Kerk inmiddels door het Vaticaansch Concilie (1869—1870) zeer was versterkt (de onfeilbaarheidsverklaring), zich op het Vaticaan terug.

Moeilijkheden met den Paus. Tevergeefs trachtte de Itali-

[1]) Platen-atlas: Fig. 261.

Digitized by Google

aansche regeering door de garantiewet, die den Paus behalve 't bezit van het Vaticaan en een aantal kerken, volledige souvereiniteit en een jaarlijksch inkomen verzekerde, Pius IX te bewegen, zich bij het gebeurde neer te leggen; deze protesteerde tegen het inbezitnemen van zijn stad en beschouwde zich voortaan als gevangene op het Vaticaan.

---

§ 88. De strijd om de hegemonie in Duitschland.

Het verdrag van Olmütz had Pruisen gedwongen af te zien van alle plannen tot versterking van zijn invloed in Duitschland; het was echter te voorzien, dat het partij zou trachten te trekken van het isolement, waarin Oostenrijk zich door zijn houding in den Krim-oorlog had gebracht.

Het regentschap. Zoolang de zwakke Frederik Willem IV regeerde, had Oostenrijk niets te vreezen. Anders werd het, toen deze koning, wiens gezondheid sedert de revolutie van 1848 veel te wenschen over liet, krankzinnig werd, zoodat zijn broeder Willem als regent moest optreden (1858). Deze was zeer weinig populair; na zijn krachtig optreden tegen den opstand te Berlijn (kartetsenprins) had hij zelfs een tijdlang het land moeten verlaten. Het bleek echter al spoedig, dat hij besloten was de toen gegeven constitutie te handhaven. Wij hebben reeds gezien, hoe hij, bevreesd voor uitbreiding van de macht van Frankrijk, in 1859 geen gebruik maakte van de moeilijkheden, waarin Oostenrijk verkeerde.

De conflictentijd (1862—1866). In 1861 besteeg hij als Willem I (1861—1888) den troon. Aanvankelijk scheen hij in vrijzinnigen geest te willen regeeren. Militair in zijn hart, kwam hij echter al spoedig met plannen tot reorganisatie van het leger, die hij noodig achtte, om aan Pruisen een invloedrijke positie in Duitschland te verzekeren; de liberale meerderheid van de Kamer van Afgevaardigden („Fortschrittspartei") deinsde evenwel voor de groote kosten terug en weigerde de voorstellen goed te keuren. Hij stond dus voor de keus deze op te geven of ze tegen den wil van den Landdag door te zetten.

Digitized by Google

Bismarck. In deze moeilijkheid wendde hij zich tot een man, die op het lot van Pruisen en Duitschland een beslissenden invloed zou uitoefenen. Bismarck had zich in het jaar 1848 als een der leiders der reactionnaire partij doen kennen; later was hij gezant bij den Bondsdag geweest, waar hij grondige kennis der Duitsche toestanden had verworven. Op gezantschapsposten te St.-Petersburg en te Parijs was hij bovendien met de buitenlandsche zaken ten volle bekend geworden.

Op verzoek van den koning, die op het punt stond de kroon neer te leggen, nam hij de gevaarlijke taak op zich, om de legerhervorming door te zetten zonder te letten op den tegenstand van de Kamer van Afgevaardigden. Heftig werd hij door de Fortschrittspartei bestreden; zijn begrooting werd met groote meerderheid verworpen; een kamerontbinding deed het getal zijner aanhangers slinken; ook de kroonprins protesteerde tegen zijn handelingen; bij aanslagen tegen zijn leven bleek, hoezeer het geheele land tegen hem was. Onverzettelijk volgde hij echter zijn weg; het Heerenhuis keurde zijn begrooting goed; de belastingen werden geregeld geïnd, de legerhervorming onder leiding van Moltke en Roon doorgezet.

Oorlog met Denemarken. De Sleeswijk-Holsteinsche kwestie gaf weldra gelegenheid de nieuw georganiseerde legers op de proef te stellen. Reeds in 1848 hadden de hertogdommen, die grootendeels door Duitschers bewoond werden, getracht zich van Denemarken los te maken. Dit was mislukt en de Denen zochten Sleeswijk geheel in te lijven en ook Holstein hechter aan de monarchie te verbinden. Toen nu in 1863 Frederik VII stierf en Christiaan IX inderdaad tot de inlijving van Sleeswijk overging, begonnen Oostenrijk en Pruisen vereenigd den krijg tegen het kleine Denemarken (1864), dat na wakkere verdediging (de Düppeler schansen) gedwongen werd bij den vrede van Weenen beide hertogdommen af te staan[1]).

Twisten over de hertogdommen. Over de bestemming der veroverde landen konden de overwinnaars het niet eens worden. Zij kwamen eigenlijk den hertog van Augustenburg toe; voor de Pruisische regeering waren ze echter van groote beteekenis, vooral

[1]) Platen-atlas: Fig. 276.

Digitized by Google

wegens de haven van Kiel; zij weigerde daarom den hertog als vorst te erkennen, tenzij hij zich nauw met haar verbond. Van plannen tot afstand van Silezië aan Oostenrijk, waarvoor Pruisen de hertogdommen zou mogen inlijven, wilde Bismarck niets weten; evenmin van een hervorming van den Bond. Pogingen om een compromis te treffen ('t verdrag van Gastein) mislukten en in 1866 brak eindelijk de lang verwachte krijg tusschen Pruisen en Oostenrijk uit.

De oorlog van 1866. Bijna alle Duitsche vorsten waren bevreesd door Pruisen overvleugeld te worden en kozen de zijde van Oostenrijk; Pruisen werd gesteund door Italië. Een deel van het Pruisische leger rukte naar het westen, om te verhinderen, dat de Hannoveranen zich met de Hessische en Zuid-Duitsche troepen zouden vereenigen; bij Langensalza werd het Hannoveraansche leger tot capitulatie gedwongen. De hoofdmacht der Pruisen rukte echter naar Bohemen, waar bij Königgratz de Oostenrijkers een volkomen nederlaag leden.

De vrede van Praag. De toestand van Oostenrijk was nu zeer netelig. Van de Duitsche staten was geen hulp meer te wachten; een deel van de legers werd in Italië bezig gehouden; Rusland was Pruisen welwillend gezind. Alleen Napoleon III kon hulp verleenen, maar hij was niet gereed voor den oorlog en bepaalde zich tot het aanbieden van bemiddeling. In het Pruisische leger was men daarom van oordeel, dat men den krijg tegen Oostenrijk moest doorzetten, maar Bismarck, die vreesde, dat onvoorziene gebeurtenissen het behaalde succes weer in gevaar zouden stellen, wist met veel moeite den koning over te halen in te gaan op de vredesaanbiedingen van Oostenrijk. Om den weg tot verzoening open te houden, bewerkte hij, dat dit land betrekkelijk genadig behandeld werd; het verloor geen gebied, maar moest de oprichting van een Noord-Duitschen Bond onder leiding van Pruisen goedkeuren. Ook de Zuid-Duitsche staten en Saksen behielden hun oude grenzen; Sleeswijk-Holstein, Hannover, Keur-Hessen, Nassau en Frankfort werden echter bij Pruisen ingelijfd, zoodat de Pruisische landen voortaan een samenhangend gebied vormden.

Verzoening met den Landdag. Het behaalde succes had Bismarck, wien nog kort te voren het lot van Strafford gedreigd had, zeer aan populariteit doen winnen. Vele tegenstanders

Digitized by Google

der liberale beginselen hoopten, dat hij nu de macht van den Landdag, die hem zoo heftig bestreden had, zou beperken; Bismarck begreep echter, dat een reactionnaire politiek de onrust in het land zou doen voortduren en trachtte daarentegen het conflict bij te leggen. De vroeger verworpen begrootingen werden andermaal aan den Landdag voorgelegd en door den steun der nationaal-liberalen, die zich van de Fortschrittspartei afscheidden om Bismarck in zijn nationale politiek te steunen, aangenomen.

De Noord-Duitsche Bond. Een belangrijke zaak was verder de regeling van den Noord-Duitschen Bond. Pruisen, dat door den oorlog zijn inwoners met $4^1/_2$ millioen had zien vermeerderen, kreeg hierin de leiding; het leger kwam onder bevel van den koning van Pruisen; Bismarck werd Bondskanselier. In den Bondsraad, die de functiën van Hoogerhuis en bondsministerie vereenigde, waren de regeeringen vertegenwoordigd; van de 43 afgevaardigden werden 17 door Pruisen benoemd. De leden van den Rijksdag werden door de bevolking door middel van algemeen kiesrecht aangewezen. Toonde Bismarck zich in dit opzicht vrijzinniger dan velen verwacht hadden, van een parlementair regeeringsstelsel en ministeriëele verantwoordelijkheid wilde hij niets weten; op de begrooting oefende de Rijksdag slechts geringen invloed uit.

De toestand na den vrede. Een tijd van krachtige werkzaamheid ving nu aan; door een reeks belangrijke hervormingen werd de eenheid op elk gebied doorgevoerd (post- en muntwezen, maat en gewicht), zeer ten voordeele van handel en nijverheid; de toestand van het land was weldra in vele opzichten bevredigend. Wel mokten de verdreven vorsten van Hannover en Hessen over het verlies van hun landen, maar door hun agitatie bewerkten ze slechts, dat de regeering beslag legde op de hun beloofde inkomsten (het Welfen-fonds). Met de staten ten zuiden van den Main werden geheime verdragen gesloten, waarbij zij beloofden in geval van oorlog hun troepen bij de Pruisische te zullen voegen.

Oostenrijk na de crisis. Ook voor Oostenrijk-Hongarije hadden de gebeurtenissen van 1866 belangrijke gevolgen. Vooral in Hongarije was de toestand nog steeds zeer onrustwekkend; de

Digitized by Google

Oostenrijksche regeering achtte de rechten der Hongaren door den opstand verbeurd en trachtte de geheele monarchie tot een eenheidsstaat te maken, tegen welk streven de Hongaren zich kalm maar krachtig verzetten. Het jaar 1866, toen een opstand in Hongarije de monarchie te gronde had kunnen richten, toonde aan, dat een verzoening voor beide partijen gewenscht was, en onder invloed van Deak, die in tegenstelling met den onverzoenlijken Kossuth een compromis mogelijk en in het belang van het land achtte, kwam deze eindelijk in 1867 tot stand.

Verzoening met Hongarije. Bij den „Ausgleich" werden de kroonlanden in twee groepen verdeeld, de Oostenrijksche en de Hongaarsche; ze kregen afzonderlijke vertegenwoordigingen en ministeries; buitenlandsche zaken, oorlog en marine zouden gemeenschappelijk worden beheerd; tot de rijksfinanciën zouden de Hongaarsche landen een vaste bijdrage leveren (30 %). De plechtige kroning van Frans Jozef als koning van Hongarije bezegelde de verzoening.

---

§ 89. De burgeroorlog in de Vereenigde Staten. — Mexico.

Ontwikkeling der Unie. Terwijl de vroegere Spaansche koloniën in Zuid- en Midden-Amerika na den vrijheidsoorlog voortdurend aan woelingen ten prooi waren, had de Unie zich in den loop der 19de eeuw krachtig ontwikkeld. Toen in 1823 de vorsten der Heilige Alliantie er over dachten de macht van den Spaanschen koning ook in de koloniën te herstellen, had president Monroe zich krachtig tegen elke bemoeiing van Europeesche staten met de zaken van Amerika verzet; de Monroe-leer: „Amerika voor de Amerikanen" bleef voortaan het richtsnoer der buitenlandsche politiek. De sterke immigratie maakte het noodig steeds nieuwe landstreken bij de Unie te voegen; door een oorlog met Mexico werd dit land in 1848 gedwongen een uitgestrekt gebied af te staan o.a. Californië, dat door de ontdekking van goud snel tot bloei kwam.

Moeilijkheden tusschen het Noorden en het Zuiden. Reeds sedert lang waren er tusschen de noordelijke en de zuidelijke

Digitized by Google

staten der Unie belangrijke verschillen gerezen. Voor het Zuiden, waar de katoenteelt steeds in belang was toegenomen, scheen het handhaven der slavernij een levensvoorwaarde; het gemis van industrie maakte vrijen invoer van fabrikaten gewenscht. In het Noorden daarentegen, waar bij den landbouw geen slaven gebruikt werden, wilden velen de slavernij afschaffen (abolitionisten); de belangen der nijverheid eischten bovendien hooge invoerrechten op vreemde industrie-producten.

Overwicht van het Zuiden. Langen tijd oefenden de zuidelijke staten bij de verkiezingen meer invloed uit dan de noordelijke. Ten deele kwam dit, omdat onder de planters-aristocratie meer belangstelling voor de publieke zaak bestond, dan men in 't Noorden aantrof; een andere reden was, dat bij het bepalen van het aantal vertegenwoordigers ook met de slaven rekening werd gehouden. De meeste ambtenaren en officieren waren uit het Zuiden afkomstig; ook bij de presidentskeuze werden steeds de candidaten der Zuidelijken gekozen.

Toenemende beteekenis van het Noorden. Daar de gestadig toenemende immigratie zich vooral naar het Noorden richtte, waar men gemakkelijker grond kon krijgen en de bodem beter voor den arbeid van blanken geschikt was, begon zich, ook door de steeds belangrijker wordende industrie, het zwaartepunt der Unie te verplaatsen. Tegelijkertijd won de beweging tegen de slavernij aanhoudend veld („Uncle Tom's cabin" van Mrs. Beecher Stowe), en zoo was het te voorzien, dat te eeniger tijd de noordelijken (Yankee's) hun wil aan het Zuiden zouden kunnen opdringen. Toen in 1860 Abraham Lincoln, de candidaat van het Noorden en verklaard voorstander van de afschaffing der slavernij, tot president werd gekozen, traden negen staten uit de Unie en sloten een Confederatie onder voorzitterschap van Jefferson Davis (1861).

De Burgeroorlog (1861—1865). Het Noorden verklaarde de afscheiding voor onwettig. Een bloedige strijd volgde, waarin de Geconfedereerden, die beter met het gebruik der wapenen bekend waren en door bekwame officieren aangevoerd werden (Lee), aanvankelijk vele voordeelen behaalden. Op den duur bezat het beter bevolkte Noorden echter veel meer weerstandsvermogen; enorme legers werden op de been gebracht; door

Digitized by Google

een blokkade der kust werd de katoenuitvoer van het Zuiden onmogelijk gemaakt; het eenige, wat dit daartegen vermocht, was het uitrusten van enkele kapers (de Alabama). De Europeesche mogendheden, vooral Engeland en Frankrijk, stonden uit vrees voor de machtige concurrentie der Unie met haar sympathie op de zijde van het Zuiden (behoefte aan katoen), zonder echter tusschenbeide te durven komen. Zoo was de uitslag te voorzien en in 1865 gelukte het Grant met de hulp van Sherman aan den strijd een einde te maken en de hoofdstad der Geconfedereerden, Richmond, in te nemen. De slaven werden in vrijheid gesteld, zonder dat de eigenaars vergoeding kregen; het bleek, dat men de bezwaren der afschaffing overschat had, daar de katoencultuur zich snel herstelde. Lincoln viel echter als slachtoffer van den haat zijner vijanden; kort na het einde van den krijg werd hij in den schouwburg vermoord [1]).

De expeditie naar Mexico. De moeilijkheden, waarin de Unie verkeerde, hadden gelegenheid gegeven tot inmenging van een Europeesche mogendheid in de zaken van Mexico, waar voortdurend woelingen heerschten. Toen in 1860 president Juarez de betaling van de rente der staatsschuld schorste, kwamen Engeland, Spanje en Frankrijk voor de belangen der schuldeischers op en zonden een leger naar Mexico (1861). Weldra bleek, dat Napoleon verder wilde gaan dan zijn bondgenooten, zoodat deze zich terugtrokken. De Fransche troepen bezetten de stad Mexico en Napoleon, die als tegenwicht tegen de Angel-Saksische Unie een Latijnschen staat onder bescherming van Frankrijk wilde stichten, bood de kroon Maximiliaan van Oostenrijk [2]) aan, die haar in vertrouwen op den steun des keizers aanvaardde (1863).

Maximiliaan. Wel protesteerde de Unie tegen het stichten eener monarchie, maar voorloopig waren haar handen door den burgeroorlog gebonden. De Fransche troepen onder Bazaine dreven Juarez over de noordgrens; Maximiliaan slaagde er echter niet in het volk voor zich te winnen. Nauwelijks was de burgeroorlog geëindigd, of de Unie eischte overeenkomstig de Monroe-

[1]) Platen-atlas: Fig. 266, 268, 269 en 270. [2]) Idem: Fig. 265.

Digitized by Google

l e e r ontruiming van Mexico door de Fransche troepen. Napoleon, die een oorlog wilde vermijden, was genoodzaakt toe te geven; tevergeefs protesteerde Maximiliaan tegen de schending der hem gedane beloften; kort na het vertrek der Fransche troepen werd hij door Juarez gevangen genomen en gefusileerd (1867).

De Alabama-kwestie. Na de onderwerping van het Zuiden beklaagde de Unie zich bij de Engelsche regeering over het laten uitzeilen van het kaperschip „de Alabama", dat in Liverpool gebouwd was en groote schade onder haar handelsvloot had aangericht. Het beslechten van den twist werd ten slotte aan een scheidsgerecht opgedragen, dat Engeland tot het vergoeden der schade veroordeelde.

De toestand van de Unie na den oorlog. De Unie herstelde zich betrekkelijk snel van de gevolgen van den krijg. Een uitgebreid spoorwegnet werd aangelegd; in 1866 werd de Unie door een onderzeesche telegraafkabel met Europa verbonden; landbouw, handel en industrie namen steeds reusachtiger afmetingen aan en begonnen scherpe concurrentie met Europa. Velen, wien in Europa de strijd om het bestaan te zwaar werd, vonden in de Unie een nieuw vaderland.

Toch laat ook in Amerika de toestand veel te wenschen over. De groote ophooping van kapitaal in de handen van enkelen, nog bevorderd door de stichting van trusts op allerlei gebied, vormt een groote schaduwzijde. Twee partijen, die reeds vóór den oorlog ontstaan waren, betwisten elkaar het gezag; de d e m o c r a t e n, die vooral in de zuidelijke staten en onder de arbeidersklasse van het Noorden aanhangers vinden en de rechten der staten willen uitbreiden, en de republikeinen, die de macht der centrale regeering willen vergrooten; van beide zijden blijkt men echter dikwijls het partijbelang boven het staatsbelang te stellen. In het bestuur komen groote knoeierijen voor; vooral het presidentschap van G r a n t is in dit opzicht berucht geweest (1869—1877); de pogingen van den lateren president C l e v e l a n d tot wegneming der misbruiken schijnen slechts weinig te hebben gebaat.

Koloniën. Tijdens het presidentschap van Mac Kinley [1]) heeft

[1]) Platen-atlas: Fig. 278.

Digitized by Google

de Unie door een krijg met Spanje dit land tot afstand van Cuba, Portorico en de Philippijnen gedwongen (1898) en is zij dus een koloniale mogendheid geworden (zie § 97). Ook de Sandwichs-eilanden werden geannexeerd; de werken der Panamamaatschappij werden door de Unie overgenomen; op deze wijze tracht zij zich op den Grooten Oceaan een overwegenden invloed te verzekeren.

---

§ 90. Het tweede keizerrijk (1852—1870).

Groote keizerlijke macht. Nadat Napoleon zich door zijn coup d'état van het toezicht der volksvertegenwoordiging bevrijd had, had hij een grondwet uitgevaardigd, weldra door een plebisciet bekrachtigd, welke alle macht in zijn persoon vereenigde. Wel werd het vertegenwoordigend lichaam door algemeen kiesrecht gekozen, maar door het stellen van officiëele candidaten, die door de ambtenaren met alle kracht moesten worden gesteund, wist hij op de samenstelling grooten invloed uit te oefenen. De vertegenwoordiging, wier zittingen geheim waren, bezat zeer weinig rechten en ging in alles met de regeering mee. De meeste partijleiders waren verbannen of gevlucht; de drukpers stond onder censuur; een gestreng politietoezicht maakte een opstand onmogelijk.

Voordeelen van Napoleons bestuur. Werd de vrijheid dus aan banden gelegd, in andere opzichten deed de nieuwe regeering veel goeds. Onder leiding van den prefect Hausmann werd Parijs geheel verbouwd; ongezonde stadswijken werden gesloopt; tal van nieuwe gebouwen verrezen, de ruime boulevards en prachtige parken deden Parijs zeer in schoonheid winnen, terwijl de stad in geval van opstand beter toegankelijk voor de troepen werd. In andere steden werd het voorbeeld van de hoofdstad gevolgd.

Zorg voor de welvaart. Met grooten ijver wijdde de regeering zich ook aan 't bevorderen van landbouw, handel en nijverheid; tal van spoorwegen en kanalen werden aangelegd, moerassen drooggemaakt, door voorschotkassen verarmde landbouwers gesteund, proefstations opgericht, fokvee aangevoerd tot verbetering

Digitized by Google

van den veestapel. Door 't sluiten van handelstractaten op den grondslag van vrij-handel bracht zij den handel tot ongekenden bloei; de belangen van de arbeiders werden bevorderd door 't oprichten van spaar- en pensioenkassen, het instellen van verzekering tegen ongevallen, het stichten van ruime arbeiderswijken ter vervanging van tallooze ongezonde krotten (staatssocialisme).

Positie van den keizer. Aanvankelijk was Napoleon III door de andere vorsten met groot wantrouwen bejegend; tevergeefs trachtte hij kort na het aannemen van den keizerstitel een vorstendochter tot gemalin te krijgen, waarop hij met Eugenie de Montyo in het huwelijk trad. Door den Krimoorlog werd zijn aanzien zeer versterkt en na de stichting van het koninkrijk Italië was hij ontegenzeggelijk de invloedrijkste vorst van Europa; door de aanhechting van Nizza en Savoye werd de ijdelheid van het Fransche volk gevleid.

Zwenking in de binnenlandsche politiek. We zagen, dat de keizer aanvankelijk vooral steun zocht bij het leger en de geestelijkheid; de bemoeiing der regeering met de Italiaansche zaken had evenwel een belangrijken invloed op de binnenlandsche politiek. Tot dusver had de keizer geheel kunnen rekenen op den steun der Kerk. Het verbond met Victor Emanuel, die een deel van het pauselijk gebied bezet had, vervreemdde echter de katholieke partij van de regeering, zoodat de keizer het noodig achtte de liberalen eenigszins tegemoet te komen. Zoo kreeg de kamer o.a. het recht een adres van antwoord op de troonrede aan te bieden, wat gelegenheid gaf de geheele politiek der regeering aan critiek te onderwerpen; ook zou voortaan een volledig verslag van de zitting worden bekend gemaakt. Wel bestond de oppositie slechts uit een vijftal leden (Ollivier, Favre), maar, al oefende hun werkzaamheid weinig invloed op de regeering uit, zij konden door hun aanvallen op het despotisme langzamerhand de publieke opinie voor zich winnen; reeds bij de verkiezingen van 1863 werd hun aantal belangrijk vergroot.

Tegenspoed. Daarbij kwam, dat de buitenlandsche politiek van Napoleon III na 1860 tot groote teleurstellingen leidde. Toen de Polen in 1863 tegen Rusland in verzet kwamen, deed

Digitized by Google

Napoleon aan de mogendheden het voorstel een congres bijeen te roepen, om de Poolsche zaken te regelen; Rusland wees echter elke inmenging af. De Mexicaansche expeditie verzwakte het Fransche leger, terwijl de ondergang van Napoleons beschermeling voor Frankrijk een grievende vernedering was. De keizer werd ziekelijk en miste zijn vroegere zelfstandigheid en vastheid van wil; tijdens den oorlog van 1866 wachtte hij den afloop der gebeurtenissen af zonder zich te wapenen; toen tegen de verwachting Pruisen een snelle overwinning behaalde, was hij niet in staat belangrijken invloed uit te oefenen.

De Luxemburgsche kwestie. Tegenover de machtsuitbreiding van Pruisen meende hij echter vergrooting van gebied te moeten eischen. Bismarck ontving zijn voorstellen eerst welwillend, maar toen Napoleon den koning van Nederland, Willem III, bewogen had tot verkoop van Luxemburg aan Frankrijk, kwam hij tusschenbeide en dreigde met een oorlog, waarop van de zaak moest worden afgezien. Voor Napoleon was dit een groote teleurstelling; het eenige, wat hij bereiken kon, was, dat Luxemburg door de Pruisen ontruimd en onzijdig verklaard werd, nadat de vestingwerken gesloopt waren (Londensche Conferentie 1867). Van dit oogenblik af scheen echter een oorlog met Pruisen onvermijdelijk en maarschalk Niel kreeg last het leger te reorganiseeren en voor den krijg gereed te maken.

Vrijzinnige hervormingen. Zoo was de positie van den keizer in alle opzichten zwakker geworden. Tevergeefs trachtte hij door hervormingen den steun der liberalen te winnen. In 1867 kreeg de kamer o.a. het recht van interpellatie; de pers werd vrijgesteld van censuur; in tal van geschriften werd echter de regeering aangevallen, het scherpst door de „Lanterne" van Rochefort. Bij de oude leden der oppositie voegden zich jonge krachten, o.a. Gambetta, die het waagde in een pleitrede den staatsgreep van 1851 scherp te veroordeelen. Het getal liberalen in de Kamer nam zoo toe, dat de regeering eindelijk in het begin van 1870 al hun eischen moest inwilligen, een verantwoordelijk ministerie onder Ollivier instelde en aan de vertegenwoordiging het recht van initiatief toestond.

In hoever het Napoleon ernst was met deze concessies, is niet na te gaan. Het is niet onmogelijk, dat het hem slechts te doen

Digitized by Google

was om tijd te winnen, ten einde door een oorlog zijn diep gezonken prestige zoowel in het binnen- als in het buitenland te herstellen.

---

§ 91. De Fransch-Duitsche oorlog.

Bismarck. De oorlogzuchtige stemming van de Fransche regeering was Bismarck niet onbekend gebleven; hij begreep, dat een oorlog vroeg of laat moest volgen; zelfs wist hij, dat Napoleon Oostenrijk aangezocht had voor een verbond tegen Pruisen, waartoe deze staat niet ongenegen was, mits men tijd had zich voor den strijd gereed te maken en ook de medewerking van Italië verkreeg. Van dit oogenblik af oordeelde hij, dat de strijd zonder verwijl moest worden aangevangen en de toestand in Spanje verschafte hem hiertoe de gelegenheid.

Spanje tijdens Isabella. Wij zagen, hoe Ferdinand VII in 1823 door de interventie van Frankrijk in staat was gesteld zich van de hem opgedrongen constitutie te ontdoen. Later was hij echter genoodzaakt den steun der liberalen in te roepen, toen hij in strijd met de wet zijn dochter Isabella wilde laten opvolgen. De erfopvolgingswetten werden veranderd (de Pragmatieke Sanctie), maar toen in 1833 Isabella den troon besteeg, verzette zich hiertegen de broeder van Ferdinand, Don Carlos, die gesteund werd door de aanhangers van het absolutisme en clericalisme. Een langdurige oorlog, de Carlisten-oorlog, volgde, die eerst in 1840 met de overwinning der regeering eindigde. Maar daarmee werd aan Spanje geen duurzame rust verschaft. Liberalen en conservatieven bestreden elkaar, zoodat aan de ontwikkeling van het land weinig gedaan kon worden; de koningin was niet zeer gezien en werd ten slotte na een zeer onrustige regeering in 1868 door een revolutie verdreven.

De candidatuur van Leopold van Hohenzollern. Nadat eerst de republiek was uitgeroepen, werd de kroon in 1870 aangeboden aan Leopold van Hohenzollern, uit een katholieke linie van dit huis, welke ook in Roemenië regeerde. Dit

Digitized by Google

bericht wekte in Frankrijk groote ongerustheid en prikkelde de gemoederen der chauvinisten. Leopold bedankte, maar toen verlangde Frankrijk van den koning van Pruisen de belofte nooit te zullen toelaten, dat zijn bloedverwant op zijn besluit zou terugkomen. Deze eisch werd afgewezen en het bericht hiervan, door Bismarck in scherpen vorm aan de dagbladen meegedeeld (de Emser depêche), deed de Fransche regeering, door de oorlogspartij opgezweept, alle voorzichtigheid uit het oog verliezen en den oorlog aan Pruisen verklaren.

De toestand van beide partijen. De oorlogsverklaring was een roekelooze daad. Frankrijk stond geheel alleen; de Zuid-Duitsche staten, op wier hulp Napoleon gerekend had, traden aan de zijde van Pruisen; Oostenrijk was niet gereed en werd in bedwang gehouden door Rusland; Italië wilde alleen dan helpen, als het Rome kreeg, wat Napoleon niet durfde beloven. De Fransche legerorganisatie van maarschalk Niel was onvoltooid gebleven, daar deze te midden van zijn werk gestorven was; zelfs hadden zijn opvolgers zijn arbeid gedeeltelijk weer vernietigd. De grootste verwarring heerschte daardoor in het leger; soldaten en officieren trokken door 't land, om hun korpsen te zoeken; de noodigste zaken ontbraken; nog op 't laatste oogenblik werd het plan van aanval geheel gewijzigd.

Pruisen daarentegen was geheel gereed; het veldtochtsplan was door Moltke sinds lang voorbereid; de mobilisatie en het troepenvervoer lieten niets te wenschen over. Vol geestdrift vatten de Duitschers de wapenen op in een machtige, nationale beweging.

Eerste gevechten. Weldra werden de Franschen in de Palts en den Elzas teruggedrongen, zooals bij Weissenburg, Wörth en Spicheren. De keizer liet nu het bevel over de troepen aan Bazaine en Mac Mahon over, waarvan de eerste zich bij Metz bevond, terwijl de tweede zich naar Châlons terugtrok. Door een reeks van veldslagen (o. a. Gravelotte) werd Bazaine te Metz ingesloten; toen Mac Mahon tegen zijn zin zijn collega te hulp moest snellen, werd hij naar de Belgische grens gedrongen en zijn leger, waarbij zich ook Napoleon bevond, bij Sedan tot capitulatie gedwongen (2 Sept. 1870). Aan den keizer, die tevergeefs den dood gezocht had, werd Wilhelmshöhe bij Kassel

Digitized by Google

als verblijf aangewezen; 82 000 man werden in krijgsgevangenschap weggevoerd [1]).

De omwenteling te Parijs. De tijding van de catastrophe van Sedan had te Parijs een omwenteling tengevolge (4 Sept.). Napoleon werd van den troon vervallen verklaard; Eugenie vluchtte met haar zoontje naar Engeland, terwijl in Parijs de republiek werd uitgeroepen. Een voorloopig bewind, waarin Thiers, Favre en Gambetta zitting hadden, stelde Parijs in staat van verdediging; weldra werd de hoofdstad door een deel van het Duitsche leger ingesloten, terwijl het andere deel nog steeds Metz omsingelde. Bazaine, die het voorloopig bewind niet erkennen wilde en gaarne een politieke rol wilde spelen, nam in verwachting van een spoedigen vrede een afwachtende houding aan; ten slotte moest hij zich, terwijl overal in Frankrijk nieuwe legers bijeen werden gebracht, wegens gebrek aan voedsel met 173 000 man overgeven (27 Oct.). Ook Straatsburg had moeten capituleeren en de Pruisen konden nu hun hoofdmacht tegen Parijs keeren.

Poging tot ontzet. De nieuwe regeering toonde een koortsachtige werkzaamheid. Thiers reisde alle buitenlandsche hoven af, maar vond bij geen enkele regeering neiging om tusschenbeide te komen. Gambetta [2]), die Parijs per luchtballon verliet en zich naar Tours begeven had, organiseerde met hulp van Freycinet nieuwe legers, die echter niet tegen de Pruisische bestand bleken. Alle pogingen tot ontzet bleven vruchteloos; het laatste Fransche leger onder Bourbaki, dat een wanhopige poging waagde om een inval in Duitschland te doen, werd over de Jura gedrongen en door de Zwitsersche regeering geïnterneerd. De forten om Parijs werden hevig beschoten; ook de stad zelf leed veel, vooral door gebrek aan voedsel. Nadat de laatste uitvallen onder Trochu mislukt waren, moest Parijs den 28sten Januari 1871 capituleeren.

De vrede. Er werd nu een wapenstilstand gesloten, opdat een Nationale Vergadering bijeengeroepen kon worden om over den vrede te beslissen. Deze kwam te Bordeaux bijeen; niettegenstaande het verzet van Gambetta, die den strijd tot het

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 262. [2]) Idem: Fig. 273.

Digitized by Google

uiterste wilde voortzetten, werd besloten zich bij de vredesvoorwaarden der Pruisen neer te leggen. Bij den vrede, die kort daarna te Frankfort geteekend werd, moest Frankrijk den Elzas, behalve Belfort, benevens een deel van Lotharingen met Metz afstaan en een oorlogsschatting van 5 milliard francs betalen; tot zoolang zou een deel van het gebied door Duitsche troepen bezet blijven.

De Duitsche eenheid. De gemeenschappelijk gevoerde strijd had op het nationaal bewustzijn der Duitschers grooten invloed gehad. Op voorstel van den koning van Beieren, die daartoe door Bismarck bewogen was, boden de Duitsche vorsten den koning van Pruisen den keizerstitel aan en den 18den Januari 1871 had te Versailles in de spiegelzaal van Lodewijk XIV de plechtige afkondiging van het nieuwe Duitsche keizerrijk plaats [1]).

---

§ 92. Rusland na den Krim-oorlog.

De opheffing der lijfeigenschap. In tegenstelling met zijn vader was Alexander II [2]) (1855—1881) geheel doordrongen van de noodzakelijkheid om belangrijke hervormingen aan te brengen. Tal van spoorwegen werden aangelegd; het onderwijs werd verbeterd, aan de omkoopbaarheid der rechters zoo goed mogelijk een einde gemaakt. De belangrijkste maatregel van den nieuwen keizer was de opheffing der lijfeigenschap (1861). Reeds Nikolaas I had hierover gedacht; de grootste moeilijkheid daarbij was, hoe men 23 millioen lijfeigenen aan grond zou helpen. Op voorstel van Miloutine werd de zaak ten slotte zoo geregeld, dat de staat hen te hulp kwam en bijna de geheele vergoeding, welke voor den grond aan de eigenaars toegekend werd, voorschoot. De grond werd communaal bezit; de mir of dorpsgemeenschap bleef aansprakelijk voor de afbetaling der voorgeschoten sommen, die echter op den duur grootendeels door den staat kwijtgescholden werden.

Zemstvo. Een andere belangrijke hervorming was het instellen

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 263. [2]) Idem: Fig. 259.

Digitized by Google

van provinciale vertegenwoordigingen (Zemstvo), die aandeel in het bestuur kregen en contrôle konden uitoefenen op de ambtenaren. Degenen, die hierin een voorbereidenden maatregel tot het toekennen van meer omvattende politieke rechten meenden te zien, werden echter teleurgesteld.

De Poolsche opstand. Dat Alexander II halverwege op de baan der hervormingen staan bleef, is ten deele te verklaren uit de ervaringen, die hij in Polen had opgedaan. Hier brak in 1863 een gevaarlijke beweging uit; niet een opstand in massa als in 1830, maar een guerilla, die slechts met moeite bedwongen kon worden. Een geheim bewind te Warschau, dat als een soort veemgericht tal van personen liet ombrengen, wist geruimen tijd de beweging gaande te houden, die echter bij de boeren slechts weinig steun vond. Toen de opstand eindelijk bedwongen was, werd ook aan de Poolsche lijfeigenen de vrijheid gegeven; het land der opgestane edelen werd onder hen verdeeld. Met kracht werd voortaan gewerkt voor de verbreiding der Russische taal en van den Grieksch-katholieken godsdienst.

De vredesvoorwaarden van 1856 vernietigd. Gedurende den opstand had Bismarck, in tegenstelling met Napoleon III (zie pag. 232), Rusland aan zich verplicht, daar hij door scherpe bewaking der grens belette, dat de Polen uit Duitschland steun ontvingen. In de oorlogen van 1866 en 1870 nam Rusland dan ook een welwillende houding jegens Pruisen aan; het maakte zelf van de verwikkelingen gebruik om zich te ontdoen van één der bepalingen van den vrede van Parijs, nl. van het verbod om oorlogsschepen op de Zwarte Zee te houden. In een volgend hoofdstuk zullen wij zien, hoe ook in ander opzicht de verliezen van den Krim-oorlog hersteld werden.

Het Nihilisme. Inmiddels werd Rusland door ernstige woelingen geschokt. Sinds lang heerschte onder verschillende klassen groote ontevredenheid, die uit zeer uiteenloopende oorzaken voortsproot. Vele gewezen lijfeigenen vonden, dat de czaar meer voor hen had moeten doen; tal van ontwikkelden waren ontevreden over het staken der hervormingen; zij eischten een staatsregeling op West-Europeeschen voet ingericht; ook de socialistische ideeën vonden in Rusland aanhangers. Een gevaarlijke partij, die der *Nihilisten*, uit zeer verschillende elementen bestaande, stak het hoofd op; tal van

Digitized by Google

aanslagen werden op den keizer en de voornaamste ambtenaren gedaan en in 1881 werd Alexander II, die reeds verschillende malen aan dreigende gevaren ontsnapt was, te Petersburg gedood. Ook onder zijn opvolger Alexander III (1881—1894), die in strenge maatregelen heil zocht, duurden de woelingen voort; tal van personen, waaronder vele studenten, werden naar Siberië verbannen; onder Nikolaas II (1894—heden) scheen de beweging langen tijd in beteekenis af te nemen.

Het Panslavisme. Uitgaande van het denkbeeld, dat de toekomst aan het Slavische ras behoort, droomen vele Russen van een groot Slavisch rijk, dat ook de Donau-landen en het Balkan-schiereiland zal omvatten. Inmiddels tracht men de Polen, de Duitschers en de Finnen te russificeeren; de hoogeschool te Dorpat, lang een centrum voor Duitsche beschaving in de Oostzee-provinciën, is op Russischen voet hervormd; de rechten van het groothertogdom Finland zijn belangrijk verkort (1899).

Uitbreiding van het gezag in Azië. In Azië was de Russische invloed inmiddels zeer uitgebreid, waarbij vooral de half-beschaafde Kozakken voortreffelijke diensten bewezen. Nadat de Kaukasuslanden in 1859 veroverd waren, begon Rusland zijn macht over het bekken van het Aral-meer uit te breiden. Samarkand, Khiwa, Boekhara, Merw werden achtereenvolgens bezet, zoodat slechts Afghanistan Rusland van Voor-Indië scheidt (de Trans-Kaspische spoorweg).

Ook in het oosten van Azië drong Rusland zuidwaarts; het verkreeg eerst de kust van Mantsjoerije (Wladiwostok), daarna de lang gewenschte haven aan een ijsvrije zee, Port-Arthur (1898), weldra door den Trans-Siberischen spoorweg met Petersburg verbonden. De invloed van Rusland op Noord-China scheen daardoor verzekerd.

De jongste gebeurtenissen. In een volgend hoofdstuk (§ 100) zullen wij zien, hoe door den oorlog met Japan de macht van Rusland in het verre Oosten geschokt werd. Ook in Rusland zelf hebben de nederlagen in Mantsjoerije haar invloed doen gevoelen. Overal uitte de ontevredenheid zich in werkstakingen; tal van soldaten weigerden hun dienstplicht te vervullen; de ontwikkelden verklaarden zich op vele plaatsen solidair met de arbeiders; in Petersburg gaf een poging van het volk om zich

Digitized by Google

met een verzoekschrift tot den czaar te richten tot een bloedige botsing aanleiding. In Moskou brak een hevige opstand uit; de boeren plunderden de landgoederen van den adel; troepen-afdeelingen begonnen te muiten; een groot pantserschip zwierf dagen lang op de Zwarte Zee rond, de havensteden met bombardement bedreigend.

De Doema. De scherpe daling der staatspapieren toonde hoe gevaarlijk Ruslands toestand geacht werd. De czaar besloot toe te geven; Finland kreeg zijn oude rechten terug; een volksvertegenwoordiging, de Doema, zou de regeering ter zijde staan (1906). Maar de orde keerde niet terug; telkens werden aanslagen op ambtenaren gedaan; van de andere zijde werd herhaaldelijk het gepeupel losgelaten op de „intellectueelen”, vooral de Joden moesten het zwaar ontgelden. In de Doema hadden de radicale elementen veel invloed; de boeren eischten verdeeling der kroondomeinen en van de goederen van den adel. Het einde was, dat de czaar de Doema ontbond.

Voortdurende onlusten verscheurden nu het land. Aanslagen op ambtenaren en op bankinstellingen van de zijde der terroristen; het invoeren van het standrecht (het terechtstellen der opstandelingen voor krijgsraden) van de zijde der regeering maakten de verhouding steeds vijandiger; een poging van sommige leden der ontbonden Doema om de bevolking op te wekken belasting te weigeren en geen recruten te doen opkomen mislukte echter. Ten slotte riep de czaar een nieuwe Doema bijeen (1907), waarin de gematigde elementen iets sterker vertegenwoordigd zijn. Of het haar gelukken zal in het door de verwarring zwaar geteisterde land rust te scheppen, moet de tijd leeren. [1]

---

§ 93. 't Balkan-schiereiland na den Krim-oorlog.

De toestand op het Balkan-schiereiland. Het wanbeheer der Porte en de onderdrukking, waaraan de Christen-onderdanen van den sultan ook na den vrede van Parijs blootstonden, hadden

[1]) Platen-atlas: Fig. 287.

Digitized by Google

reeds herhaaldelijk opstanden in het leven geroepen, welke door de Turken op gruwelijke wijze werden bedwongen. In Boelgarije hadden in 1876 vreeselijke tooneelen plaats, welke de algemeene verontwaardiging opwekten, niet het minst in Rusland, waar de Panslavisten zich de belangen der andere Slavische volken aantrokken. Onderhandelingen leidden tot niets en in 1877 verklaarde Rusland, bijgestaan door Roemenië, den oorlog aan Turkije.

De oorlog met Turkije (1877—1878). Zonder veel moeite trokken de Russen den Donau over en bezetten de Sjipka-pas; de Turksche veldheer, Osman-pacha, versterkte zich echter te Plewna zoo geducht, dat hij de Russen maanden lang bezig hield en eerst na een geregeld beleg tot de overgave kon worden gedwongen. Nu eerst konden de legers verder rukken; Adrianopel werd bezet; ook in Azië behaalden de Russen voordeelen en Turkije werd tot den zeer nadeeligen vrede van San Stefano gedwongen.

Het congres van Berlijn (1878). Het succes der Russen had echter de bezorgdheid van Engeland en Oostenrijk opgewekt; zij vreesden, dat de vrede van San Stefano aan Rusland het overwicht op het Balkan-schiereiland zou verschaffen. Er dreigde een Europeesche oorlog, die door Bismarck's bemiddeling voorkomen werd. Op het congres van Berlijn (1878) werden de vredesvoorwaarden herzien en ten nadeele van Rusland gewijzigd; het verkreeg, behalve enkele grenssteden bezuiden den Kaukasus, dat deel van Bessarabië, dat in 1856 afgestaan was. Roemenië, dat nu geheel zelfstandig werd, kreeg in ruil voor dit gebied de onvruchtbare Dobroedsja.

Verbrokkeling van Turkije. Te San Stefano had Rusland de stichting van een groot Boelgaarsch rijk bedongen; Boelgarije werd nu beperkt tot het gebied tusschen Donau en Balkan met Sofia en bleef een leen van den sultan; Oost-Roemelië zou zelfbestuur krijgen onder een christen-gouverneur, Servië en Montenegro werden geheel vrij van Turkije en kregen gebiedsuitbreiding. Als tegenwicht tegen den Russischen invloed werd aan Oostenrijk het bestuur in Bosnië en Herzegowina opgedragen, aan Engeland dat in Cyprus. Griekenland kreeg enkele jaren later Thessalië en een deel van Epirus.

Digitized by Google

Andere gevolgen. Dat de resultaten van den oorlog beneden de verwachtingen bleven, werd door Rusland vooral aan Duitschland geweten. De goede verstandhouding, die tot dusver tusschen beide rijken had bestaan, verdween en, ofschoon de vriendschap tusschen keizer Willem I en Alexander II een breuk voorkwam, begon van dit oogenblik af Rusland toenadering tot Frankrijk te toonen. Roemenië, dat geen voldoende vergoeding voor het verlies van Bessarabië had ontvangen en bevreesd was voor de plannen van Rusland, zocht steun bij Oostenrijk-Hongarije; ook de nieuw benoemde vorst van Boelgarije, Alexander van Battenberg, toonde zich verre van volgzaam. Toen in Oost-Roemelië een opstand uitbrak, nam hij ook over dit gebied het bestuur op zich, tegen den wil van den czaar. De talentvolle vorst werd weldra door Russische intriges gedwongen om de kroon neer te leggen (1886); zijn opvolger, Ferdinand van Coburg, zette echter geholpen door zijn minister Stambouloff dezelfde politiek voort, tot hij inzag, dat de Russische invloed ook hem ten val zou brengen. Daarom besloot hij zich aan den czaar te onderwerpen en Stambouloff prijs te geven, die weldra vermoord werd. Sedert dien tijd bestrijden, zoowel in Boelgarije als in Servië, twee partijen elkander, waarvan de eene bij Rusland, de andere bij Oostenrijk steun wil zoeken.

Turkije. Het rijk van den sultan was door den oorlog in Europa aanzienlijk beperkt [1]; Egypte werd in 1882 door Engeland bezet; ook had hij aan de mogendheden moeten beloven hervormingen in te voeren. Om de schuldeischers eenig vertrouwen op een betere regeling der financiën te geven, had hij reeds in 1876 een grondwet gegeven en een vertegenwoordiging bijeengeroepen, die echter slechts kort vergaderde en nooit weer bijeen is gekomen. Tevergeefs heeft de Jong-Turksche partij op het nakomen der beloften aangedrongen; zoolang de Koran het wetboek zoowel voor wereldlijke als voor geestelijke zaken blijft, is geen verandering in den toestand te wachten.

Kreta en Griekenland. Het wanbestuur der Turken had op Kreta herhaalde opstanden ten gevolge; de bemoeiingen der mogendheden bij de Porte hadden niet het minste resultaat. In

[1]) Platen-atlas: Fig. 279.

Digitized by Google

Griekenland, waar in 1862 Otto I door een revolutie verdreven en door George I, een Deenschen prins, vervangen werd, wekten de wreedheden der Turken tegen de Kretenzers groote deelneming; toen de mogendheden werkeloos bleven ging een Grieksche vloot naar Kreta, om de opstandelingen te helpen (1897). Dit lokte een oorlog met Turkije uit; de Grieken waren niet tegen de Turken opgewassen en alleen de tusschenkomst der mogendheden bezorgde het land een niet al te schadelijken vrede (betaling van een oorlogsschatting, grenswijziging in Thessalië). Aan Kreta werd kort daarna zelfbestuur onder een Griekschen prins geschonken, die echter na eenige jaren ontmoedigd het bestuur neerlegde.

---

§ 94. Engeland in de tweede helft der 19de eeuw.

Het revolutiejaar 1848 ging voor Engeland kalm voorbij; de pogingen van de Chartisten, een partij, die niet tevreden was met de aangebrachte hervormingen, maar o.a. groote uitbreiding van het kiesrecht en bezoldiging van de parlementsleden eischte, hadden evenmin succes als die der Ieren, die vernietiging der Unie met Engeland verlangden (repeal). De afschaffing der korenwetten had verdeeldheid onder de Tories gezaaid, zoodat de Whigs geruimen tijd de regeering konden voeren. Van hervormingen was echter geen sprake, daar de voornaamste kwesties opgelost waren, terwijl alle aandacht gewijd werd aan de buitenlandsche zaken.

Palmerston. Langen tijd werden deze geleid door Palmerston [1]), die een voorstander was van een verbond met Napoleon III en tegen het buitenland een krachtigen toon aansloeg; zijn politiek kenmerkte zich door de minachting voor de rechten van andere, vooral kleinere staten (het perfide Albion). Het deelnemen aan den Krimoorlog bracht Engeland echter weinig voordeel; de annexatie van Savoye en Nizza door Frankrijk wekte het wan-

[1]) Platen-atlas: Fig. 249.

Digitized by Google

trouwen tegen dit land op, terwijl eindelijk de expeditie naar Mexico aan alle samenwerking een einde maakte.

Disraeli en Gladstone. Na den dood van Palmerston (1865) traden vooral twee mannen op den voorgrond: *Gladstone*, die zich als minister van financiën reeds grooten naam had gemaakt door zijn uitstekend beheer der staatsgelden en zich nu als leider der *liberalen*, zoo worden de Whigs voortaan genoemd, de verbetering van de wetgeving ten doel stelde, en *Disraeli* (sedert 1876 *Lord Beaconsfield*), het hoofd der Tories of *conservatieven*, die vooral aandacht schonk aan de buitenlandsche politiek [1]). Jarenlang hebben deze mannen beurtelings Engeland bestuurd.

Hervormingen. Sedert geruimen tijd was aangedrongen op wijziging der kieswet van 1832, om den gezeten werkman invloed op het bestuur te geven; door invloed van Palmerston was echter elke uitbreiding van het kiesrecht verhinderd. Een voorstel van Gladstone kon in het parlement door den tegenstand der conservatieven geen meerderheid vinden. Nu nam Disraeli het bestuur over en stelde eindelijk tot verbazing van de liberalen en tot ergernis van vele zijner partijgenooten zulk een radicale wijziging voor, dat men van een „sprong in het duister" sprak. Zijn voorstel werd aangenomen (1867), maar de groote uitbreiding van het getal kiezers versterkte de liberale partij, zoodat Gladstone weer aan 't hoofd der regeering kwam (1868—1874). Hij verbeterde het belastingstelsel en het onderwijs en verzekerde de zelfstandigheid der kiezers, door geheime stemming voor te schrijven.

De Iersche kwestie. Veel zorg baarden hem de toestanden in Ierland. Daar behoorde het land voor 't overgroote deel aan Engelsche heeren, aan wier willekeur de Ieren door een slecht pachtstelsel overgeleverd waren. De arme, katholieke bevolking, die onder de hooge pachten gebukt ging, moest haar eigen eeredienst bekostigen en bovendien voor het onderhoud der Anglicaansche kerk zorgen.

Gladstone beproefde de Ieren door concessies met Engeland te verzoenen; de Anglicaansche staatskerk werd in Ierland afge-

[1]) Platen-atlas: Fig. 277.

Digitized by Google

schaft; door een landwet trachtte men de Ieren het aankoopen van land gemakkelijk te maken; het pachtstelsel werd verbeterd. De ontevredenheid werd echter niet door deze maatregelen weggenomen, daar de Ieren zelfbestuur (home rule) voor hun land eischten.

Disraeli. In 1874 werd Gladstone als eerste minister vervangen door Disraeli (1874—1880), die minder angstvallig in de keuze zijner middelen was en alleen lette op het belang van zijn land. De jaren van zijn bestuur kenmerkten zich door een krachtig optreden naar buiten; hij bemoeide zich met de zaken van Egypte, Afghanistan en Transvaal, zonder echter in de beide laatste landen veel succes te behalen. De besnoeiing van Ruslands veroveringen door het Congres van Berlijn was vooral zijn werk. Tegen den zin van velen verhief hij Voor-Indië tot een keizerrijk, waardoor Victoria in titel met andere vorsten gelijk kwam te staan; hij zelf werd als Lord Beaconsfield in den adelstand verheven. In 1880 maakte hij weer plaats voor Gladstone; kort daarna stierf hij en werd als leider der conservatieven vervangen door Lord Salisbury.

Agitatie in Ierland. Ook in de jaren van 1880—'86 was het vooral de Iersche kwestie die de aandacht van Gladstone trok. De agitatie was daar steeds grooter geworden en werd door de Fenians, Amerikaansche, republikeinsch gezinde Ieren, aangewakkerd. Op aanstoken eener „landliga" weigerden de pachters hun verplichtingen na te komen; herhaaldelijk werden landeigenaars, die onwillige huurders uit hun hoeven lieten zetten, vermoord; personen, die de bevelen der liga niet nakwamen, werden „geboycot". De aanslagen der Fenians wekten in Engeland groote ongerustheid en leidden het ministerie tot het voorstellen van dwangwetten; de Iersche parlementsleden verzetten zich onder leiding van Parnell hardnekkig en wisten door belemmering der beraadslagingen (obstructionisme) de regeering grooten last te veroorzaken; hun eisch was volkomen zelfbestuur voor Ierland. Aanvankelijk wilde Gladstone niet zoover gaan; de overtuiging, dat tot elken prijs een verzoening met de Ieren moest worden getroffen, won hem echter ten slotte voor deze hervorming. In 1886 stelde hij voor aan Ierland een beperkt zelfbestuur te geven; een gedeelte der liberalen, die de

Digitized by Google

eenheid van het koninkrijk niet wilden vernietigen, weigerde hem echter op dezen weg te volgen (Unionisten) en sloot zich onder leiding van Chamberlain bij de conservatieven aan, waardoor Gladstone tot aftreden gedwongen werd [1]).

Onder het ministerie Salisbury, dat nu zes jaar lang het land bestuurde (1886—'92), won het home rule beginsel ook in Engeland veld, zoodat ten slotte Gladstone andermaal een poging kon wagen. Dezen keer stuitte het voorstel echter af op tegenstand van het Hoogerhuis (1890), waarom de staatsman, die hoogbejaard was, de leiding neerlegde. Zijn aftreden verzwakte de kracht der liberalen en in 1895 verkregen de vereenigde conservatieven en unionisten een krachtige meerderheid in het Parlement.

Salisbury-Chamberlain (1895—1905). In het nieuwe ministerie, dat zijn aandacht vooral aan de machtsuitbreiding van het rijk schonk, was de minister van koloniën Chamberlain de meest op den voorgrond tredende persoonlijkheid. Zijn doel was de Britsche koloniën nader met het moederland te verbinden; hoe de goudvelden der Zuid-Afrikaansche republiek hem er toe brachten den rampzaligen „Boeren-oorlog" uit te lokken, zullen we in een volgend hoofdstuk bespreken.

Op het gebied der buitenlandsche staatkunde was dit ministerie zeer werkzaam; ook de nieuwe koning Eduard VII, die zijn moeder in 1901 opvolgde, toonde veel belangstelling in de politiek. Een verbond met Japan stelde dit land in staat Ruslands macht te vernietigen; de betrekkingen met Frankrijk werden zeer vriendschappelijk; de betrekkingen met Rusland, dat niet meer te vreezen was, werden zeer verbeterd; in den laatsten tijd blijkt meer en meer het streven om Duitschland, dat Engelands positie op de wereldmarkt bedreigt, te isoleeren.

Tegenwoordige toestand. Een ontbinding tijdens de opwinding van den Boeren-oorlog had de meerderheid der conservatieven in 't parlement zeer versterkt. Deze brokkelde echter bij tusschentijdsche verkiezingen geregeld af; vele Engelschen verontrustten zich over Chamberlain's toeleg om door tarieven van invoerrecht het beginsel van vrij-handel te verlaten en Engeland met zijn koloniën tot een reusachtig tolverbond te maken. Bij een ont-

[1]) Platen-atlas: Fig. 276.

Digitized by Google

binding van het parlement in 1905 kregen de liberalen onder Bannerman een groote meerderheid; zij herstelden nu ten deele het onrecht in Zuid-Afrika begaan door aan de Boeren zelfbestuur toe te staan.

---

§ 95. Het keizerrijk Duitschland.

Strijd met de kerk. Na de voltooiing der eenheid had Bismarck een moeilijke taak te vervullen: de organisatie van het nieuwe rijk. Met den steun der nationaal-liberalen wist hij tal van nuttige hervormingen tot stand te brengen; van verschillende zijden ondervond hij echter krachtig verzet. De Duitsche Katholieken eischten, dat hij zou aandringen op herstel van het wereldlijk gezag van den paus; ook waren zij ontevreden over de bescherming, welke de regeering aan die geloofsgenooten verleende, die zich tegen de pauselijke onfeilbaarheid verklaard hadden. Het gevolg was, dat een talrijke partij, het Centrum, onder leiding van Windthorst, zich tegenover de regeering plaatste. Deze dacht niet aan toegeven; in 1872 werden de Jezuïeten verbannen, in 't volgende jaar vaardigde Falck de Meiwetten uit, waardoor de geestelijkheid onder staatstoezicht geplaatst en in geval van verzet met intrekking harer traktementen bedreigd werd (de Kulturkampf). Jaren lang was de toestand zeer gespannen; op den duur had Bismarck echter den steun van het Centrum noodig en, toen bij den dood van Pius IX (1878) Leo XIII opvolgde, werd de verhouding beter; de Meiwetten werden langzamerhand ingetrokken; alleen de uitsluiting der Jezuïeten bleef gehandhaafd.

Protectionisme. Deze zwenking was vooral veroorzaakt door het veranderde inzicht van Bismarck op het gebied van de handelspolitiek. Hij wilde door het invoeren van protectie de industrie tot bloei brengen en, daar hij niet zeker was van de houding der nationaal-liberalen, moest hij trachten ook bij de oppositie steun te vinden. Met haar hulp werd de handelswetgeving belangrijk gewijzigd door het invoeren van hooge beschermende rechten.

Digitized by Google

Het socialisme. Toen Bismarck in den conflictentijd met de liberale partij in strijd leefde, had hij niet zonder voldoening gezien, hoe deze aangevallen werd door Lasalle, den woordvoerder van het socialisme. Vooral door de werken van Marx [1]), den grondvester der nieuwe socialistische leer, hadden de socialisten veel aanhangers gekregen en onder leiding van Bebel en Liebknecht namen ze in den nieuwen Rijksdag tal van zetels in. Weldra wekten hunne vorderingen bij de verkiezingen de ongerustheid der regeering op, die tevergeefs door tal van wetten de arbeiders voor zich trachtte te winnen (ongevallen-, ziekte- en pensioenverzekering). Toen op den keizer moordaanslagen werden gepleegd, werd de socialistische partij voor de daden van enkele harer leden aansprakelijk gesteld. Door de Socialisten-wet (1878) werden de drukpersvrijheid, het recht van vereeniging en vergadering voor hen opgeheven, zonder dat men daardoor het toenemen van het aantal socialistische afgevaardigden in den Rijksdag kon beletten. Eerst in 1890 is deze wet opgeheven.

Buitenlandsche politiek. Na den oorlog van 1870 bleef aanvankelijk de goede verstandhouding met Rusland bestaan; Oostenrijk, dat zich bij de gebeurtenissen van 1866 neergelegd had, sloot zich bij beide landen aan (drie-keizersbond, 1872). Het congres van Berlijn verstoorde echter de goede verstandhouding. Tegenover het gevaar, dat steeds van Frankrijk dreigde, verbond zich Duitschland in 1879 met Oostenrijk, dat zich verontrustte over de houding van Rusland. Enkele jaren later sloot zich hierbij ook Italië aan, dat ontevreden was over het bezetten van Tunis door de Franschen en daarom steun zocht bij de staten van Middel-Europa. Deze Triple Alliantie (1883) bezit een defensief karakter en het is waarschijnlijk aan haar te danken, dat Europa na den oorlog van 1870 voor groote oorlogen bewaard is gebleven. De enorme legers drukken echter zwaar op de verbonden staten, vooral op het arme Italië.

Willem II. In 1888 stierf de oude keizer; Frederik III, van wien de liberalen verzachting van Bismarck's autocratisch regeeringsstelsel verwachtten, overleed reeds na enkele maanden.

[1]) Platen-atlas: Fig. 275.

Digitized by Google

Aanvankelijk bleef de kanselier de regeering voeren, doch op den duur liepen de opvattingen van Bismarck en den nieuwen keizer, Willem II, zoowel wat de binnenlandsche als wat de buitenlandsche politiek betrof, te zeer uiteen en in 1890 werd de staatsman, aan wien Duitschland zijn eenheid dankt, tot aftreden gedwongen. Ontevreden over „de nieuwe koers" trok hij zich terug op Friedrichsruh, waar hij in 1898 overleed.

De jongste tijd. In hoever zijn opvolgers, sedert 1900 von Bülow, voor hun taak berekend waren, zal men eerst later kunnen beoordeelen. Niet te ontkennen valt, dat de aaneensluiting van Frankrijk en Rusland, die Bismarck nog steeds had weten te verhinderen, nu haar beslag kreeg; ook op ander gebied was te bemerken, dat de oude ervaren loods het roer had verlaten. Toch moet erkend worden, dat op den grondslag, door Bismarck gelegd, met kracht werd voortgewerkt. De koloniën, door hem sinds 1884 gesticht (Kaiser Wilhelms-land, Duitsch Oost- en Zuidwest-Afrika, Kameroen) werden tot ontwikkeling gebracht en nieuwe er aan toegevoegd (Kiau-tschau, de Marianen); handel en nijverheid ontwikkelden zich op reusachtige schaal, groote kanalen werden aangelegd en naast het krachtige leger is Duitschland nu bezig een vloot te scheppen, waardoor het ook ter zee gewicht in de schaal zal kunnen werpen.

Al deze oorzaken brachten het echter in minder goede verstandhouding met Engeland, dat zelf de beheersching der zee voor zich opeischt, maar in de groote weerkracht van het Duitsche rijk een gevaar voor den wereldvrede schijnt te zien. Economische oorzaken leidden reeds herhaaldelijk tot scherpe verhoudingen; één oogenblik, toen Duitschland zich er tegen verzette, dat Frankrijk en Engeland alleen over de toekomst van Marokko beschikten en een algemeene conferentie te Algeciras over dit onderwerp uitlokte, scheen zelfs een oorlog te dreigen. De Duitsche regeering, versterkt door een overwinning bij de stembus op de tot dusver steeds veldwinnende socialistische partij, schijnt echter vastbesloten zich niet tot ontwapening te laten dwingen.

Digitized by Google

§ 96. Frankrijk na den oorlog.

De Commune. Tijdens het beleg van Parijs hadden de socialisten, die in 1848 hun plannen hadden zien mislukken, grooten invloed op de lagere klassen gekregen. Na de overgave der stad, die door hen aan verraad werd toegeschreven, bleef de nationale garde in het bezit van haar wapenen en wist zelfs een aantal kanonnen te bemachtigen. Hierop steunend weigerde de gemeenteraad (commune) van Parijs zich aan de regeering te onderwerpen, waarop Thiers de stad door de geregelde troepen liet ontruimen. Een nieuw beleg, geleid door Mac Mahon, ving nu aan; met de grootste energie werd de stad door Cluseret en Delescluse verdedigd. De strijd nam een vreeselijk karakter aan; gevangenen en gijzelaars werden gedood; ten slotte werden zelfs de voornaamste gebouwen in brand gestoken (petroleurs). Op uiterst gestrenge wijze herstelde de regeering daarna de orde; vele Communards werden gefusileerd en duizenden naar Cayenne en Nieuw-Caledonië gevoerd.

Onzekere toestand. De eerste zorg van president Thiers (1871—1873) was de oorlogsschatting af te betalen, om de vreemde troepen uit het land te verwijderen; door het sluiten van een leening wist hij dat doel in 1872 te bereiken. Zijn positie was echter zeer wankel, daar de republikeinen in de Nationale Vergadering de minderheid vormden en slechts de oneenigheid onder de monarchalen (Legitimisten, Orleanisten en Bonapartisten) het herstel der monarchie verhinderde. Zij slaagden er reeds spoedig in, Thiers ten val te brengen en door Mac Mahon [1]) te vervangen (1873). De fusie tusschen de Legitimisten en Orleanisten stuitte echter op bezwaren, terwijl de republikeinsche ideeën in het land veld wonnen. Toen Mac Mahon eindelijk in 1877 den tijd voor een verandering gekomen achtte, hadden de republikeinen in de kamer de meerderheid verkregen, door een kamerontbinding werd deze nog versterkt. Door Gambetta voor de keus gesteld zich aan den wil van de meerderheid te onderwerpen of af te treden, koos hij het laatste en maakte plaats voor Grevy (1879).

---

[1]) **Platen-atlas: Fig. 271 en 272.**

Digitized by Google

Bevestiging der republiek. Reeds onder de vorige regeering was een staatsregeling tot stand gekomen, volgens welke de president zijn macht met twee kamers moest deelen; hij wordt door de geheele vertegenwoordiging in vereenigde zitting gekozen. Tijdens het bestuur van Grevy (1879—1887) werd het onderwijs, niet zonder hevig verzet, aan de geestelijkheid ontnomen en aan de pretendenten voor de kroon het verblijf in Frankrijk ontzegd; de Communards kregen amnestie. Het leger werd aanzienlijk versterkt, vooral met het oog op een revanchè-oorlog tegen Duitschland, die herhaaldelijk dreigde uit te breken, maar vooral door tegenstand van Grevy voorkomen werd.

Boulanger. Vooral toen generaal Boulanger minister van oorlog was, was de verhouding tusschen beide rijken zeer gespannen. Hij moest echter aftreden en beproefde toen, steunend op een verbond van alle vijanden der republiek, zich de militaire dictatuur te verschaffen. Naar het schijnt, hoopte het huis Orleans door hem op den troon hersteld te worden; de regeering trad echter vastberaden op, zoodat Boulanger naar 't buitenland vluchtte (1889), waar hij weldra overleed.

Carnot. In 1887 werd Grevy, die wegens zijn zuinigheid niet zeer gezien was, door knoeierijen van een zijner familieleden tot aftreden gedwongen en door Carnot (1887—1894) vervangen. Onder hem had de toenadering tot Rusland, waarvan we reeds gesproken hebben, plaats, zoodat aan het isolement van Frankrijk een einde kwam.

Anarchisme. Tijdens het presidentschap van Carnot werd Frankrijk herhaaldelijk verontrust door het drijven van anarchisten, lieden, die zich de vernietiging van het gezag als doel stelden. Enkelen onder hen, de anarchisten van de daad, zochten door het plegen van aanslagen hun doel te bereiken; zelfs werd in 1894 president Carnot door een hunner te Lyon vermoord.

Tegenwoordige toestand. Dat de binnenlandsche toestanden nog veel te wenschen overlaten, is duidelijk gebleken bij het Panama-schandaal en vooral bij de zaak Dreyfus, die geruimen tijd het land in onrust heeft gehouden. De oneenigheid tusschen de republikeinen onderling heeft reeds herhaaldelijk de republikeinsche staatsinstellingen in gevaar gebracht; in den jongsten tijd is er echter meer samenwerking onder hen op te merken:

Digitized by Google

door **scheiding van Kerk en Staat** tracht men het land geheel aan den invloed der Kerk te onttrekken. Een scherp conflict met den Paus is hiervan het gevolg.

Koloniën. Op koloniaal gebied heeft Frankrijk in de laatste jaren een belangrijke rol gespeeld. De bezittingen in Achter-Indië werden uitgebreid door de verovering van Tonkin (Ferry); ook Madagascar werd door Frankrijk bezet; in het westen van Afrika werd een onmetelijk gebied verworven, dat zich van Senegambië en Algiers uitstrekt tot het Tsaadmeer en den Egyptischen Soedan. In den jongsten tijd poogde het ook **Marokko** onder zijn invloed te brengen, wat door tegenstand van Duitschland slechts ten deele gelukte (zie pag. 257).

---

§ 97. Andere staten.

Met een enkel woord willen we nog over enkele staten spreken, die een minder belangrijke plaats in de wereldgeschiedenis innemen.

Scandinavië. Het congres van Weenen had Noorwegen aan Denemarken ontnomen en onder den koning van Zweden geplaatst, wiens macht echter door een zeer vrijzinnige grondwet beperkt werd. Onder het huis **Bernadotte** (sedert 1818) gingen beide landen zeer vooruit; de republikeinsch gezinde Noren waren echter weinig met de verbinding met Zweden ingenomen en trachtten deze tot een zuiver personeele Unie te beperken. In 1905 leidde dit eindelijk tot een conflict en gingen beide staten op vreedzame wijze uiteen; in Noorwegen beklom een Deensche prins den troon. In den laatsten tijd neemt Noorwegen op het gebied der letteren een belangrijke plaats in (Ibsen, Björnson).

België. Na de revolutie van 1830 heeft België zich onder **Leopold I** (1831—1865) snel ontwikkeld; de rijke ijzer- en kolenmijnen, de gunstige ligging van het land sedert de openstelling van de Schelde, droegen daartoe vooral veel bij. Met het aanleggen van spoorwegen is België Nederland voor geweest, waardoor Antwerpen een groot deel van den Rijnhandel tot zich trok. De vrijzinnige staatsregeling heeft het land in 1848 voor groote schokken bewaard.

Digitized by Google

Carlisten Oorlog tot 1840
1868 Revolutie waardoor Isabella werd verdreven

Leopold II. Onder Leopold II (1865—heden) was de regeering meestal in handen der clericale partij, zoodat het onderwijs geheel onder invloed der Kerk kwam. Toch won het socialisme zoo zeer veld, dat het, hoewel het meervoudig kiesrecht aan de bezittende klassen veel invloed verzekert bij de verkiezingen, talrijke zetels in de volksvertegenwoordiging veroverd heeft. De omwenteling van 1830 was vooral van het Waalsche gedeelte van België uitgegaan; sedert dien tijd is het Fransch de officiëele taal. In de laatste jaren hebben de Vlamingen echter in vele opzichten gelijkstelling van beide talen verkregen; vooral aan *Willems* heeft de *Vlaamsche beweging* veel te danken [1]. Op koloniaal gebied heeft België zich tot dusver niet bewogen; de Congostaat, waarvan Leopold II souverein is, zal echter waarschijnlijk een Belgische kolonie worden.

Spanje. Met de omwenteling, welke aan de heerschappij van Isabella (1833—1868) een einde maakte, begon voor Spanje een tijdperk van onrust en verwarring. Het bleek, dat de republiek te weinig aanhangers telde; de poging, om Leopold van Hohenzollern op den troon te plaatsen, mislukte; een zoon van Victor Emanuel, Amadeüs, legde reeds na een regeering van twee jaar de kroon neer (1873); tevergeefs trachtte ook Don Carlos, de kleinzoon van den pretendent, die zich tegenover Isabella geplaatst had, het gezag te veroveren. In 1875 besteeg de zoon van Isabella, Alphonsus XII den troon, die in 1885 op zijn minderjarigen zoon Alphonsus XIII overging.

't Verlies der koloniën. Van al zijn bezittingen had Spanje, behalve enkele minder belangrijke nog Cuba, Portorico en de Philippijnen overgehouden, die echter zeer onder het wanbestuur der Spanjaarden leden. Herhaaldelijk braken opstanden uit, vooral op Cuba; tevergeefs werden groote legers naar dit eiland gezonden; zelfs de strengste maatregelen deden de rust niet terugkeeren. Reeds lang had de Unie begeerige blikken op het rijke eiland geslagen; de barbaarsche handelingen der Spaansche bevelhebbers wekten onder het volk groote verontwaardiging; ten slotte kwam president Mac Kinley [2]) tusschen-

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 280.

[2]) Platen-atlas: Fig. 278.

Digitized by Google

beide en koos de zijde der opstandelingen. In een korten oorlog werd een Spaansche vloot aan de zuidkust van Cuba vernietigd; ook Manilla werd veroverd en de Spaansche regeering, die niet bij machte was den krijg voort te zetten, stond bij den vrede van Parijs (1898) Cuba, Portorico en de Philippijnen aan de Unie af, terwijl de Marianen kort daarna aan Duitschland verkocht werden.

Tegenwoordige toestand. Sommigen koesterden de hoop, dat het verlies der koloniën den Spanjaarden de oogen zou openen en hen er toe zou brengen met ernst de ontwikkeling der rijke hulpbronnen van hun land ter hand te nemen. Tot dusver is hiervan zoo min als in het naburige Portugal iets te bespeuren. De partijtwisten duren nog steeds voort; tot verbetering van den ellendigen economischen toestand wordt niets gedaan, zoodat de toekomst alles behalve rooskleurig schijnt.

Italië. Evenmin als in de andere Romaansche landen is in Italië de toestand bevredigend. Om billijk te zijn, dient erkend te worden, dat het nieuwe koninkrijk van de vorige regeeringen een zeer bezwaarden boedel had over te nemen, zoodat het uiterst moeilijk was tot een beteren toestand te komen. Men kan echter niet ontkennen, dat Italië, zijn zwakke krachten vergetend, te spoedig groote mogendheid heeft willen spelen, dat het door de aansluiting bij Duitschland en Oostenrijk zich zware lasten op den hals haalde, terwijl het daardoor tevens den besten afnemer zijner producten, Frankrijk, van zich vervreemdde. In de koloniale politiek is het zeer ongelukkig geweest; de pogingen tot onderwerping van Abessynië leidden in 1896 tot een verpletterende nederlaag; de koloniën Erythrea en Somaliland schijnen vrijwel waardeloos. Daardoor niet ontmoedigd, heeft het nu het oog geslagen op Tripolis, dat het wel gaarne aan Turkije zou ontnemen; de verhouding met Frankrijk is zeer verbeterd.

Anarchisme. Terwijl de slechte economische toestand aan de eene zijde tot sterke emigratie leidde, die zich vooral naar Zuid-Amerika en Noord-Afrika richt, gaf hij anderszins tot gevaarlijke woelingen aanleiding. In het zuiden treden geheime genootschappen, o.a. de *Mafia*, dreigend op tegen de grondeigenaars; in het noorden steekt telkens het anarchisme het hoofd op. Onder de *anarchisten van de daad*, die zoowel in Europa

Digitized by Google

als in Amerika door vermoording van hoofden van staten een gewelddadigen ommekeer zoeken teweeg te brengen, spelen vooral Italianen een groote rol. Zoowel gekroonde hoofden (koning Humbert en keizerin Elisabeth van Oostenrijk) als leiders van republieken (Carnot en Mac Kinley) vielen als hun offers.

---

§ 98. De Engelsche koloniën.

Koloniaal bestuur. De lessen van den Amerikaanschen vrijheidsoorlog zijn voor Engeland niet verloren gegaan. Terwijl andere landen, ook het onze, bij het koloniaal beleid langen tijd het verkrijgen van een „batig slot" als hoofdzaak beschouwden, stelde Engeland zich tevreden met indirecte voordeelen. De koloniën vormden belangrijke afzetgebieden voor handel en nijverheid; emigranten vonden daar een uitnemende plaats om zich te vestigen, en versterkten meteen Engelands invloed in alle deelen der wereld. Het toekennen van „self-government" bleek een krachtig middel om de koloniën aan het moederland te verbinden; aan de kolonisten werd in de meeste streken (Canada, Australië, Kaap-kolonie) het beheer hunner eigen aangelegenheden opgedragen, terwijl de kroon voor de belangen van het geheele rijk waakt door het aanstellen van een gouverneur, die het recht van veto bezit, waarvan echter slechts zelden gebruik wordt gemaakt; de andere koloniën als Natal hebben een minder groote zelfstandigheid. Geheel aan het moederland onderworpen zijn de kroon-koloniën. In den laatsten tijd bestaat er een streven, om de koloniën inniger met het moederland te verbinden. Aan den oorlog met de Boeren is het toe te schrijven, dat het nationaliteitsgevoel ook in de koloniën zich sterker heeft ontwikkeld, wat de organisatie van het wereldrijk zonder twijfel sterker zal maken (imperialisme).

Australië. Wij hebben tot dusver nog slechts terloops over de Britsche koloniën in Australië gesproken. Oorspronkelijk deportatie-oorden, bleven zij kwijnen, tot er in 't midden der 19de eeuw goud ontdekt werd; de stoomvaart verloste haar tegelijkertijd uit haar isolement. Nu stroomden de kolonisten snel toe; de bevolking van Victoria werd in 5 jaar tijds vervijfvoudigd,

Digitized by Google

het zenden van gedeporteerden werd gestaakt. De koloniën verkregen volledig zelfbestuur, dat zeer democratisch is ingericht; de arbeiders-wetgeving verzekert aan de arbeiders groote voordeelen; in enkele staten is het vrouwenkiesrecht ingevoerd. In den jongsten tijd zijn de Australische koloniën tot één federatie vereenigd.

Voor-Indië. Het geven van zelfbestuur was slechts in koloniën, niet in bezittingen met grootendeels inlandsche bevolking mogelijk. In Voor-Indië, waar reeds in het midden dezer eeuw het Engelsche gezag over bijna 't geheele schiereiland heerschte, oefende de Oost-Indische Compagnie nog altijd het bestuur uit. In 1857 barstte in de Gangesvlakte een gevaarlijke opstand uit onder de inlandsche soldaten (Sepoy's), wier godsdienstige gevoelens door de officieren en ambtenaren niet genoeg ontzien waren. Het verzet nam grooten omvang aan en een oogenblik scheen het Engelsche gezag te wankelen; tal van Europeanen werden vermoord. Door een groote krachtsinspanning werd Delhi echter heroverd, waarna de opstand met gestrengheid onderdrukt werd [1]. De Compagnie werd opgeheven; als plaatsvervanger der koningin, sedert 1876 keizerin van Indië, regeerde voortaan een onderkoning. De opening van het Suez-kanaal, door Ferdinand de Lesseps voor rekening eener Fransche maatschappij gegraven, welks aandeelen echter grootendeels door Engeland zijn opgekocht, heeft de verbinding met het moederland veel gemakkelijker gemaakt.

Afghanistan. Toch blijft Voor-Indië, waar millioenen inlanders door een betrekkelijk klein leger in toom moeten worden gehouden, altijd een onzeker bezit. Met wantrouwen ziet Engeland dan ook de uitbreiding van de Russische macht in Azië aan; herhaaldelijk (in 1840 en 1878) heeft het getracht door de verovering van Afghanistan zijn grenzen te versterken, maar de daar ondervonden tegenstand heeft telkens de Engelsche legers het land weer doen ontruimen.

Egypte. Na de onderwerping van Mehemed Ali had Egypte een tijdlang een ondergeschikte rol gespeeld, tot het onder zijn opvolger Ismaël-pacha weer tot beteekenis scheen te zullen komen. Wij zagen reeds, hoe door Fransch kapitaal het Suez-

[1]) Platen-atlas: Fig. 260.

Digitized by Google

kanaal werd aangelegd; het geheele Nijlgebied werd veroverd. De verkwisting van den khedive leidde echter tot zijn afzetting door den sultan. Frankrijk en Engeland oefenden voortaan den grootsten invloed in het land uit; toen evenwel een nationale beweging onder Arabi-pacha zich tegen de vreemdelingen keerde en tot een bloedbad te Alexandrië leidde, was Frankrijk huiverig zich er mee te bemoeien en liet het de interventie aan Engeland over. Gladstone nam krachtige maatregelen; Alexandrië werd gebombardeerd, Arabi-pacha verslagen (1882) en sedert dien tijd bleef Engeland Egypte met zijn troepen bezetten tot groote ergernis van Frankrijk, dat tevergeefs op ontruiming aandrong. Door 't aanleggen van besproeiingswerken en het tegengaan van de willekeur der ambtenaren kwam nu het land snel tot ontwikkeling. Woelingen in den Soedan, waar de Mahdi het Egyptische gezag voor geruimen tijd vernietigde (Gordon), gaf Engeland een gewenschte aanleiding om de bezetting te handhaven; na de herovering van de landen van den Mahdi door generaal Kitchener aan 't hoofd van een Engelsch-Egyptische strijdmacht (slag bij Omdoerman, 1898) is het Engelsche gezag in het Nijl-dal hechter dan ooit gevestigd.

Moeilijkheden met Frankrijk. Met leede oogen had Frankrijk de uitbreiding der Engelsche macht aangezien; tevergeefs beproefde het door bezetting van Fashoda ook een punt aan den boven-Nijl te verkrijgen en den samenhang der Britsche bezittingen te verbreken; door de dreigende houding van Engeland werd het gedwongen de bezette plaats weer te ontruimen. Bij verdrag werd echter beider spheer van invloed nader bepaald; het oosten van Sahara en Soedan werd aan Engeland, het westen aan Frankrijk toegewezen; Frankrijk erkende de occupatie van Egypte door Engeland en verkreeg daarvoor het recht Marokko onder zijn invloed te brengen; door de conferentie van Algeciras werd echter bepaald, dat het dien invloed zal deelen met Spanje.

---

§ 99. De Boeren-republieken in Zuid-Afrika.

De Kaapkolonie. Bij de teruggave der Nederlandsche koloniën in 1814 had Engeland o.a. een uitzondering gemaakt voor

Digitized by Google

de Kaap de Goede Hoop, wegens het groote belang van dit punt voor den weg naar Indië.

De volksplanting, aldaar in 1652 door de Oost-Indische Compagnie gesticht en bewoond door kolonisten van Nederlandsche afstamming, met wie de immigranten van Fransche en Duitsche afkomst geheel samengesmolten waren, verkeerde in een niet zeer bloeienden toestand. Het bestuur der Compagnie had steeds veel te wenschen overgelaten en het had de Britsche regeering niet veel moeite behoeven te kosten de bewoners met den nieuwen toestand te verzoenen.

Redenen tot ontevredenheid. Door een onverstandig beleid werden de bewoners echter al spoedig tegen het Engelsche bestuur verbitterd. De Boeren werden met minachting behandeld; hun taal werd achtergesteld bij de Engelsche; de afschaffing der slavernij bracht sommigen tot den bedelstaf. De hoofdoorzaak der ontevredenheid was echter gelegen in de verkeerde naturellenpolitiek der regeering. De Boeren, die te midden van de Kaffers moesten leven, waren gewoon hen onder strenge tucht te houden en als lieden van een lager ras te behandelen. Onder invloed van Wilberforce voelde men in Engeland groote belangstelling voor het negerras, welks eigenschappen door zendelingen in veel te schoone kleuren geschilderd werden. Uit Londen kwamen weldra bevelen, om de Kaffers als gelijken van de blanken te behandelen; zij werden overmoedig en onhandelbaar, verloren het ontzag voor de Boeren en maakten door hun diefachtigheid en moordlust het binnenland onveilig. Herhaaldelijk werden klachten tot de regeering gericht, zonder dat hierop acht geslagen werd; als er moeilijkheden met de Kaffers uitbraken, werden de Boeren altijd in 't ongelijk gesteld.

De groote trek. Het verblijf in de kolonie werd meer en meer onhoudbaar en ten slotte besloten vele Boeren een nieuw vaderland te zoeken; ze verkochten hun bezittingen en trokken in 1836 en volgende jaren met hun vee en hun ossenwagens [1]) noordwaarts over de Oranjerivier. Na bloedige gevechten met de Matabelen drongen zij deze naar het noorden terug en vestigden zich in het gebied der latere republieken.

[1]) Platen-atlas: Fig. 281.

Digitized by Google

Natal. Een deel der emigranten trachtte zich aan zee te vestigen en wendde zich tot den Zoeloe-koning Dingaan, die zich bereid verklaarde land te verkoopen. Toen Piet Retief de koopacte in ontvangst wilde nemen, werd hij echter met vele begeleiders verraderlijk gedood. Zonder zich te laten ontmoedigen, zetten de overgeblevenen hun plannen door; onder leiding van Pretorius werd Dingaan verslagen en een groot deel van het vruchtbare Natal in bezit genomen (1840). Nu kwam Engeland echter tusschenbeide; het land, dat ten koste van zooveel bloed veroverd was, werd tot Engelsch gebied verklaard (1843).

Stichting van den Oranje-Vrijstaat en de Transvaal. Vele Boeren trokken echter over het Drakengebergte terug en voegden zich bij hun stamgenooten in het binnenland. Ook hier werden ze niet met rust gelaten; het gebied tot aan de Vaal-rivier werd eveneens door de Engelschen bezet; over de Vaal, waar in 1848 de Transvaal werd gesticht, kon men de Boeren niet achtervolgen; men bleef hen evenwel als Britsche onderdanen beschouwen. De bezetting sleepte natuurlijk groote kosten mee; het land was moeilijk tegen de Kaffers te verdedigen, daar de Boeren hiertoe niet wilden medewerken; de bodem scheen bovendien van geringe waarde. Daarom erkende de Engelsche regeering in 1852 de onafhankelijkheid van het Transvaalsche gebied (verdrag van de Zandrivier), om twee jaren later ook den Vrijstaat te ontruimen.

Langzame ontwikkeling der Republieken. De beide republieken verkeerden in niet zeer bevredigenden toestand. Met moeite verdedigden ze zich tegen de Kaffers; mannen van ontwikkeling ontbraken, er was gebrek aan kapitaal voor het aanleggen van verkeerswegen en andere groote werken. Engeland maakte bovendien herhaaldelijk misbruik van de zwakheid der Boerenstaten; toen de Basoeto na bloedigen krijg bijna onderworpen waren, nam de Engelsche regeering hen onder haar protectoraat; toen bij het latere Kimberley op Vrijstaatsch gebied diamanten gevonden werden, annexeerde zij deze rijke streken onder nietige voorwendsels.

President Burgers. In 1872 kozen de Transvaalsche Boeren, die meenden, dat een „geleerd" man hun land tot bloei zou kunnen brengen, den Kaapschen oud-predikant Burgers tot

Digitized by Google

president. Hij was vol goeden wil om den staat te hervormen en tot ontwikkeling te brengen; het plan voor een spoorweg naar de Delagoa-baai is van hem uitgegaan. Door onberaden handelingen verloor hij echter het vertrouwen van het volk, dat hem zelfs op een expeditie tegen een Kafferstam weigerde te volgen.

De annexatie. Zijn hervormingsplannen wekten bovendien de ongerustheid van Engeland op. Daar stond toen Disraeli aan het hoofd van het ministerie; in 1877 liet hij, onder voorwendsel dat de Transvaal door haar zwakke houding tegen de Kaffers ook de Engelsche bezittingen in gevaar bracht, het land door Shepstone annexeeren. Burgers bepaalde zich tot een zwak protest. Tevergeefs zonden de Boeren, meenende, dat men te Londen verkeerd ingelicht was over de stemming in de Transvaal, deputaties naar de koningin; de annexatie bleef gehandhaafd.

De vrijheidsoorlog (1880—1881). Het wachten moede, greep men eindelijk naar de wapenen. Het driemanschap Kruger, Joubert en Pretorius vormde een voorloopig bewind; de Engelsche garnizoenen werden ingesloten; een troepenafdeeling werd bij Bronkhorstspruit verslagen. Het grootste gevaar dreigde van Natal, vanwaar generaal Colley over den Langnek-pas het land wilde binnendringen; hij leed echter een bloedige nederlaag en werd kort daarna op den Amajubaberg andermaal verslagen en gedood. Wel zond Engeland nu groote troepenmassa's naar Natal, maar Gladstone besloot, misschien ook met het oog op de gisting, die in den Vrijstaat en de Kaap-kolonie heerschte, de onafhankelijkheid der republiek te herstellen (1881). Bij den vrede moest men evenwel koningin Victoria als suzerein erkennen en de Engelsche regeering eenigen invloed op het bestuur toestaan; bij een nader verdrag in 1884 werd hiervan niet meer gerept en bleef Engeland zich alleen het recht voorbehouden om verdragen, door de Transvaal, voortaan Zuid-Afrikaansche republiek geheeten, met vreemde mogendheden gesloten, te vernietigen.

De toestand na den oorlog. Onder president Kruger ging het land nu snel vooruit. Wel baarde eerst de financiëele toestand nog veel zorg, maar toen omstreeks 1884 rijke goudvelden ontdekt werden, werd voor den staat een ruime bron van inkomsten

Digitized by Google

geopend. Het crediet der Zuid-Afrikaansche republiek was nu gevestigd; door een Nederlandsche maatschappij werd een spoorweg naar de Delagoa-baai aangelegd [1]).

De uitlanders-kwestie. De ontdekking der goudmijnen had ook een groote schaduwzijde; het lokte talrijke „uitlanders", meest van Britsche afstamming, naar den Witwatersrand, waar Johannesburg snel opkwam. Weldra vormden zij een gevaarlijk element in den staat en dreigden zij de Boeren te overvleugelen, die om deze reden de naturalisatie bemoeilijkten en hiervoor o.a. een 12-jarig verblijf in het land eischten. De goudvelden wekten daarenboven de hebzucht op van kapitalisten als Cecil Rhodes, eerste minister der Kaapkolonie en voorstander van een vereenigd Britsch Zuid-Afrika. Eerst werd het land om de Boeren-republieken bezet (Bechuanaland, de Chartered Company); tegelijkertijd begon te Johannesburg een krachtige agitatie voor het stemrecht. Toen deze ver genoeg gevorderd scheen, waagde een werktuig van Rhodes, Jameson, in tijd van vollen vrede een verraderlijken inval, die echter tot een smadelijke nederlaag bij Krugersdorp leidde (1896) en een nauwe aaneensluiting tusschen de Zuid-Afrikaansche Republiek en den Vrijstaat ten gevolge had. Rhodes bleef echter ongestraft en wist eindelijk het ministerie Salisbury-Chamberlain, dat in de ontwikkeling der Boeren-republieken een bedreiging voor de Britsche belangen zag, tot het stellen van eischen te bewegen, die voor de Zuid-Afrikaansche republiek onaannemelijk waren.

De oorlog (1899—1902). Daar Engeland zijn legers in Zuid-Afrika begon te versterken en blijkbaar voor dit doel tijd zocht te winnen, ging de Zuid-Afrikaansche republiek eindelijk over tot het stellen van een ultimatum. Toen hierop geen bevredigend antwoord volgde, trokken de vereenigde Transvalers en Vrijstaters het Engelsche gebied binnen, sloten een Engelsch leger bij Ladysmith in en sloegen het beleg voor Kimberley; ook drongen zij vrij ver in de Kaapkolonie door, zonder daar den steun te vinden, waarop zij gerekend hadden. Tevergeefs trachtten de Engelschen de belegerde plaatsen te ontzetten; herhaaldelijk leden zij bloedige nederlagen [2]). De Boeren, geleid door

[1]) Platen-atlas: Fig. 282.

[2]) Platen-atlas: Fig. 283 en 285.

Digitized by Google

Joubert en Cronjé, wisten echter van deze voordeelen geen gebruik te maken. Zoo vond Engeland tijd om enorme troepenmassa's in Zuid-Afrika te vereenigen en toen na kalme voorbereiding Lord Roberts oprukte tot het ontzet van Kimberley, bleken de Boeren, slecht gedisciplineerd als ze waren, niet tegen de overmacht opgewassen. Kimberley werd ontzet, Cronjé bij Paardeberg na heldhaftige verdediging tot overgave gedwongen. Korten tijd daarna moesten ook de stellingen in Natal ontruimd worden en in wilde vlucht trokken de Boeren terug op den Langnek-pas (1900).

Verovering der Republieken. Nu scheen alles verloren. Nog trachtten de Boeren enkele keeren den vijand het hoofd te bieden, maar de overmacht was te groot. Bloemfontein en Pretoria vielen zonder noemenswaardigen tegenstand in handen der Engelschen, die nu beide republieken annexeerden. Zoo groot was de ontmoediging, dat vele Boeren de commando's verlieten en huiswaarts keerden; het scheen, dat de oorlog ten einde was.

Voortzetting van den krijg. De Engelschen, overmoedig geworden, eischten echter onvoorwaardelijke overgave. Daarom werd tot verderen tegenstand besloten. Joubert was kort na den terugtocht uit Natal gestorven; zijn plaats werd ingenomen door Louis Botha; aan het hoofd der Vrijstaters stond voortaan Christiaan de Wet. President Kruger, die wegens zijn hoogen leeftijd de commando's niet kon volgen, vertrok naar Europa om te trachten de mogendheden tot interventie te bewegen; een Nederlandsch oorlogsschip werd door Koningin Wilhelmina te zijner beschikking gesteld.

De guerilla. Weldra ondervonden de Engelschen tot hun schade, dat de oorlog nog niet uit was. De Boeren voegden zich weer bij hun commando's; vooral De Wet toonde zich door de verbazende snelheid zijner bewegingen en de stoutmoedigheid zijner ontwerpen een gevaarlijke vijand.

Tegenover de guerilla namen de Engelschen, nu door Kitchener geleid, tot barbaarsche maatregelen hun toevlucht. Om het den Boeren onmogelijk te maken, zich van voedsel te voorzien, werd het geheele land stelselmatig verwoest; de vrouwen en kinderen werden naar concentratiekampen gebracht, waar ten gevolge van besmettelijke ziekten duizenden stierven. De

Digitized by Google

vrouwen, die in het veld gebleven waren, hadden veel te lijden van de Kaffers, die in grooten getale in dienst der Engelschen traden. De spoorwegen werden door blokhuizen verdedigd, die ook elders werden aangelegd om de bewegingen der commando's te beletten.

Het einde van den oorlog. Toch bleven de Boeren moedig volhouden en brachten den Engelschen tot het laatst toe groote verliezen toe. Zij konden echter hun krijgsgevangenen niet gevangen houden, terwijl de Engelschen de hunne over zee wegvoerden; een aantal Boeren, den oorlog moede, sloten zich bij de Engelschen aan en bewezen hun als Nationale Verkenners groote diensten. Geen der mogendheden koos de zijde der Boeren; de Duitsche keizer, die vroeger op in 't oog loopende wijze voor hen partij had gekozen, weigerde nu Kruger te ontvangen. Het belang van Duitschland gedoogde niet ter wille van de Boeren Engeland van zich te vervreemden.

De onderwerping. Zoo was het einde te voorzien. Tevergeefs boden de Boeren aan de goudvelden af te staan; tevergeefs deden zij hun uiterste best ten minste amnestie te verwerven voor die Kapenaars, die hun zijde gekozen hadden; zij moesten zich met een vage belofte dienaangaande tevreden stellen. Het eenige wat zij konden bedingen, was de toezegging, dat de gewezen republieken zoo spoedig mogelijk zelfbestuur zouden krijgen, wat eindelijk in 1907 geschiedde. Nog altijd lijdt het land zwaar onder de gevolgen van den krijg.

---

§ 100. De openstelling van Oost-Azië.

Oost-Azië. Onder de belangrijkste gebeurtenissen der laatste halve eeuw behooren ongetwijfeld de openstelling van Oost-Azië voor het wereldverkeer en het binnendringen der Westersche beschaving in Japan. Tot recht begrip dienen wij eerst een blik te werpen op den vroegeren toestand dezer streken.

China. De Chineezen behooren tot de oudste cultuurvolken; hun geschiedenis reikt volgens hun opgaven tot minstens 3000 v. Chr. Reeds vroeg kenden zij de boekdrukkunst, het buskruit

Digitized by Google

en het kompas; met minachting zagen zij neer op vreemde volken. Ondanks de oprichting van den Chineeschen muur, die de steppevolken van het Noorden moest tegenhouden, werd het land toch omstreeks 1600 door de Mandsjoes onderworpen, die spoedig de Chineesche beschaving overnamen.

Afsluiting. Na de ontdekkingsreizen kwamen de Chineezen met de Portugeezen in aanraking, die zich te Macao vestigden en het Christendom verspreidden; vooral de Jezuïeten maakten veel bekeerlingen, tot de regeering dit gevaarlijk begon te achten, het Christendom verbood en aan vreemdelingen het land ontzegde.

Japan. Dit land dankt zijn beschaving en vermoedelijk ook zijn bevolking aan China. Het hoofd van den staat was langen tijd de Mikado; evenals in West-Europa ontwikkelde zich hier echter het leenstelsel; de leenmannen (daimio's) beperkten meer en meer de macht van den vorst. Het hoofd van den adel, de Sjogoen, ontnam den Mikado op den duur zelfs alle macht. Als een bovenaardsch wezen behandeld, werd deze geheel van zijn volk gescheiden, dat slechts eenmaal 's jaars zijn voetzolen mocht aanschouwen; de Sjogoen, in naam zijn dienaar, bestuurde voor hem het land.

Afsluiting. Reeds vroeg toonden de Japanners grooten aanleg voor het overnemen eener vreemde beschaving; Portugeezen en Spanjaarden werden goed ontvangen; omstreeks 1600 telde het land meer dan 600000 Christenen. De Sjogoen, hierover ongerust, deed de zendelingen vertrekken; alle Christenen moesten hun godsdienst verzaken; weigerachtigen werden bij duizenden in zee gestort. Alle verkeer met het buitenland werd verboden; alleen de Nederlanders mochten op Decima handel drijven.

Openstelling van China. In de 19de eeuw bleek het echter onmogelijk dit isolement te handhaven. Handelsbelangen brachten tot twee keer toe Engeland in oorlog met de „monarchie van het midden". De opium-oorlog (1839—1842), veroorzaakt door een poging van China om den invoer van opium te beletten, bracht Engeland in 't bezit van Hongkong; enkele havens werden nu opengesteld. Daar de Chineezen het gesloten verdrag niet nakwamen, werd twintig jaren later in verbond met Frankrijk een nieuwe oorlog gevoerd; Peking werd ingenomen en het

Digitized by Google

aantal havens, die voor den handel opengesteld zijn, vergroot.

Japan. In Japan waren het de Amerikanen, die sinds de opkomst van Californië het oog op den Grooten Oceaan sloegen, en de politiek van „open deur" in toepassing brachten. In 1853 verscheen een Amerikaansch eskader voor Tokio en bracht na eenige onderhandeling een handelsverdrag tot stand; andere staten, ook Nederland, volgden. Groote beroering onder de bevolking was hiervan het gevolg; herhaaldelijk werden vreemdelingen vermoord; in 1864 zonden verschillende staten hun schepen naar Japan; het Nederlandsch oorlogsschip de Medusa nam o.a. deel aan het forceeren van de straat van Simoneseki.

Revolutie. Het gezag van den Sjogoen was geheel ondermijnd, en de jonge Mikado, Mutsohito, maakte hiervan handig gebruik; in 1868 kwam het tot een omwenteling, waarbij de Mikado weer het hoofd der regeering werd. Het verrassende was nu, dat hij het belang bleek in te zien der Westersche beschaving. Met hulp van Europeanen werden leger en vloot hervormd; Japanners werden naar Duitschland, Engeland en Amerika gezonden om daar militaire en technische studiën te maken; fabrieken en scheepswerven werden gesticht; het bestuur werd op Europeesche wijze ingericht; in 1890 gaf de Mikado een staatsregeling, die aan het volk invloed op het bestuur verschafte.

Oorlog met China. Weldra bleek, hoe Japan van deze lessen geprofiteerd had. Moeilijkheden over Korea, dat door China als een vazalstaat werd beschouwd, leidden in 1894 tot een oorlog met het Chineesche rijk. Weinig baatte de numerieke meerderheid der Chineesche legers, deze werden herhaaldelijk verslagen; de vloot werd vernietigd; het sterke Port-Arthur en Wei a Wei werden door de Japanners genomen. Alleen aan de tusschenkomst der Europeesche mogendheden, die Japan beletten de vruchten van zijn overwinning te plukken, had China het te danken, dat het er vrij genadig afkwam; het moest echter Korea vrij verklaren en Formosa aan Japan afstaan. Kort daarna maakten dezelfde mogendheden zelf misbruik van de zwakheid van China; Duitschland verkreeg Kiau-tschau, Rusland bezette Port-Arthur en ging een spoorweg door Mantsjoerije aanleggen.

De Boxers. Deze vernederingen riepen in China een groote

Digitized by Google

ontevredenheid in 't leven, die zich uitte in een gevaarlijke volksbeweging, die der Boxers. Door de regeering begunstigd, richtten dezen zich tegen de zendelingen en tegen de Europeesche gezanten, die in hun wijk belegerd werden, zoodat een internationale expeditie naar Peking moest oprukken om hen te bevrijden.

Mantsjoerije. Rusland nam de onlusten tot voorwendsel om tot bescherming van zijn spoorlijn geheel Mantsjoerije te bezetten; pogingen om China tot afstand van dit land te bewegen, mislukten echter door het verzet der mogendheden. [1]) Ondanks de protesten van Japan maakte Rusland geen aanstalten om het land te ontruimen; het trachtte dit zelfs voor den internationalen handel te sluiten en werkte Japan in Korea tegen.

Japansch-Russische oorlog (1904—1905). Rusland had blijkbaar de krachten van Japan onderschat, dat inmiddels met Engeland een verbond had gesloten en alles op een oorlog voorbereid had. De Russen waren daarentegen verre van gereed. Zwaar zouden zij daarvoor gestraft worden. De sterke oorlogsvloot werd te Port-Arthur zonder eigenlijke oorlogsverklaring door de Japanners getorpedeerd; Port-Arthur werd ingesloten, de Russische legers, die tot ontzet oprukten, werden met groote verliezen teruggedreven. Van den beginne af beheerschten de Japanners de zee; admiraal Makaroff liep met zijn schip op een zeemijn en kwam met bijna zijn geheele bemanning om het leven; de rest van de vloot moest zich in Port-Arthur terugtrekken en werd daar door de Russen zelf vernietigd. Na heldhaftige verdediging moest Port-Arthur zich overgeven; daarna vereenigden de Japansche legers zich tegen de Russische hoofdmacht, welke bij Moekden verslagen en onder groote verliezen tot den terugtocht gedwongen werd.

Inmiddels was na allerlei oponthoud de Russische vloot opgestoomd naar Oost-Azië. De wanhopige onderneming der moderne Armada liep echter slecht af; in de straat van Korea bij Tsoesjima door de Japanners aangevallen, werd de vloot bijna geheel vernietigd. Door bemiddeling van president Roosevelt kwam nu eindelijk aan den strijd een einde; bij den vrede van Portsmouth (in de Vereenigde Staten) verkreeg Japan Korea,

---

[1]) Platen-atlas: Fig. 284.

Digitized by Google

Port-Arthur en 't zuiden van Sachalin. De hegemonie in Oost-Azië ging over op het land van De Rijzende Zon.

Besluit.

Wereldverkeer. Wij zagen vroeger (pag. 203), hoe de toepassing van stoom en electriciteit een geheele omwenteling in het wereldverkeer tengevolge had; door verbetering der locomotieven werden de afstanden in steeds korter tijd afgelegd. Door spoorwegbruggen, tunnels en kanalen wist men verder de bezwaren, die de natuur den mensch in den weg legt, te overwinnen. In 1871 werd de eerste der groote Alpentunnels, die door den Col de Fréjus, voltooid; door het kanaal van Suez werd de weg naar Azië aanmerkelijk verkort; het kanaal van Panama zal den Atlantischen met den Grooten Oceaan verbinden.

Post. Ook in het schriftelijk verkeer werden groote verbeteringen aangebracht; op aansporing van Duitschland kwam echter in 1874 de algemeene postvereeniging tot stand, waarbij vooral het hoofd der Duitsche post, Stephan, zich verdienstelijk maakte. Op dit oogenblik zijn de meeste beschaafde staten bij de wereldpostvereeniging aangesloten.

Telegrafie enz. Ook het telegrafisch verkeer is verbazend uitgebreid, dank zij vooral een internationale regeling (1865) en het leggen van telegraafkabels door de meeste oceanen. De telephoon werd vooral door Edison tot een voortreffelijk werktuig gemaakt, dat niet alleen voor plaatselijk, doch ook voor intercommunaal verkeer belangrijke diensten bewijst. Een groote toekomst heeft ook de draadlooze telegrafie, een uitvinding van den Italiaan Marconi, welke de kabelmaatschappijen scherpe concurrentie aandoet.

Geneeskunde. Terwijl het menschelijk vernuft zich inspande, om de oorlogswerktuigen steeds vernielender te maken waardoor de oorlogen wel bloediger werden, maar korter duurden en minder schade aanrichtten, beijverde de wetenschap zich tevens, om het lijden der menschheid te verzachten. Tal van nieuwe geneeswijzen werden uitgevonden, o.a. de inenting tegen de pokken (door Jenner 1796), tegen de hondsdolheid en de

Digitized by Google

diphtheritis. Pasteur en Koch traden in de bacteriologie baanbrekend op; sedert de anti-septische wondbehandeling door Lister werd toegepast, werden op het gebied der chirurgie verrassende resultaten bereikt; oök bewijzen de nieuwste ontdekkingen der natuurkunde daarbij groote diensten (Rönntgenstralen).

Andere wetenschappen. Ook de scheikunde ontwikkelde zich snel en werd voor de industrie van groote beteekenis. Nieuwe ontdekkingen verruimden de kennis van ons planetenstelsel en brachten zelfs de onmetelijke wereld der vaste sterren binnen den kring van het onderzoek. Allerlei wetenschappen volgden nieuwe banen; de vergelijkende taalstudie wierp licht op het verband tusschen verschillende talen; de historie legde zich toe op het navorschen van het verleden door opgravingen, archiefstudiën en toepassing van critiek; door ontdekkingsreizen breidde de kennis der aarde zich uit.

De sociale kwestie. Is de 19de eeuw dus op velerlei gebied een tijd van vruchtbare ontwikkeling geweest, toch moet men niet vergeten, dat de tegenwoordige toestanden in veel opzichten nog verre van bevredigend zijn. Wel hoopten zich door de ontwikkeling van handel en nijverheid groote kapitalen in de handen van enkelen op, maar de verscherpte strijd om het bestaan werd voor velen te moeilijk, zoodat tal van kleine bedrijven onder een doodende concurrentie gebukt gaan. Is het lot van den werkman in velerlei opzicht verbeterd, zijn allerlei genietingen voor hem bereikbaar geworden, is ook van hongersnood in beschaafde landen geen sprake meer, de telkens terugkeerende werkeloosheid, de lage loonen en de slechte woningtoestanden maken dikwijls het lot der arbeidende klasse zeer treurig, te meer daar de behoeften in alle standen, ook in de lagere, zeer zijn gestegen. De opeenhooping van arbeiders in fabriekssteden werkt de verspreiding der sociaal-democratische beginselen zeer in de hand, en sinds jaren is er tusschen de bezittende klasse en de arbeiders een groote verwijdering ontstaan.

Sociale politiek. In het midden dezer eeuw oordeelden de meeste staathuishoudkundigen, dat de staat niet mocht ingrijpen in de sociale kwestie (de Manchester-school met haar stelregel: „laisser faire"). Langzamerhand is echter bij velen het bewustzijn doorgedrongen, dat de gemeenschap zich het lot der econo-

Digitized by Google

misch zwakken moet aantrekken (staatssocialisme). Veel is op dit gebied reeds gedaan: bescherming van den werkman tegen de gevaren van het bedrijf, verzekering tegen ongelukken, pensioen-verzekering en beperking van den arbeidsduur; veel kunnen de arbeiders ook zelf voor de verbetering van hun lot doen door coöperatie en 't vormen van vakvereenigingen.

Oorlogsrecht. De regeling van het oorlogsrecht door het Congres van Parijs (zie pag. 217) was door de meeste staten bekrachtigd; alleen Spanje en de Unie hadden hun goedkeuring onthouden; de laatste, omdat zij de afschaffing der kaapvaart niet voldoende achtte, maar ook de onaantastbaarheid van het particulier eigendom door oorlogsschepen verzekerd wilde zien.

Het Roode Kruis. Wij zagen vroeger, hoe de ellende, op de slagvelden in de Krim geleden, aanleiding gaf tot het wijden van meerdere zorg aan den ambulance-dienst. Toch was deze ook tijdens den Italiaanschen oorlog nog zeer onvoldoende geregeld, zooals vooral te Solferino aan het licht kwam. Om het lijden der gekwetsten zooveel mogelijk te verzachten deed de Zwitser Dunant het voorstel tot dit doel een internationale regeling te treffen, die met medewerking van Napoleon III in 1864 tot stand kwam. De Conventie van Genève bepaalde o.a., dat ambulances als neutraal zouden worden beschouwd; in menigen oorlog is reeds het „Roode Kruis" tal van gekwetsten tot zegen geweest.

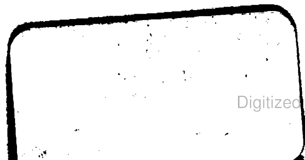
Internationaal recht. Vooral in de laatste jaren heeft men getracht nieuwe regelingen te treffen op het gebied van internationaal recht. Op verschillende conferenties in Den Haag, door de Nederlandsche regeering saamgeroepen, is men het eens geworden omtrent enkele punten van het burgerlijk recht. Herhaaldelijk heeft men gebruik gemaakt van scheidsgerechten voor het beslechten van geschillen; zelfs is op de vredes-conferentie te 's-Gravenhage, bijeengeroepen op voorstel van czaar Nikolaas II, besloten een vast Hof van Arbitrage op te richten (1899). De pogingen, om door beperking der bewapeningen een einde te maken aan den toestand van den gewapenden vrede, waarin Europa sedert jaren verkeert, hebben echter tot dusver schipbreuk geleden op het onderling wantrouwen der regeeringen.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google